

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**ANADOLU'NUN TÜRKLEŞMESİ
VE TÜRK VATANI HALİNE
GELMESİ MESELESİ**

SİNAN TARİFCİ

**TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

MART 2015

**ANADOLU'NUN TÜRKLEŞMESİ VE TÜRK VATANI HALİNE GELMESİ
MESELESİ**

Sinan TARİFCİ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

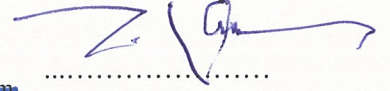
MART 2015

Sinan TARİFCİ tarafından hazırlanan “Anadolu’nun Türkleşmesi Ve Türk Vatanı Haline Gelmesi Meselesi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Salim KOCA

Tarih Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

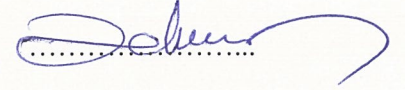
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan : Prof. Dr. Refik TURAN

Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ

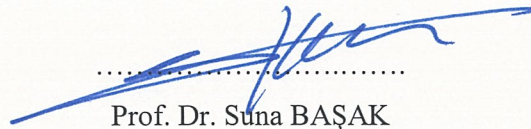
Tarih Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 17/03/2015

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Suna BAŞAK
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Sinan TARİFCİ

17.03.2015

ANADOLU'NUN TÜRKLEŞMESİ VE TÜRK VATANI HALİNE GELMESİ MESELESİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Sinan TARİFCİ

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mart 2015

ÖZET

Türk ve İslâm dünyasının inkişaf devirlerinden uzaklaşarak duraklamaya yüz tuttuğu X. yüzyılda iki dünyanın kesiştiği bölgelerde İslâmiyet'in verdiği taze bir ruhla yeniden tarih sahnesine çıkan Türkler iki tarafa da hayat vermişlerdir. Türklüğe ve Müslümanlığa yeni ufuklar açıp yeni ülkeler kazandırmışlardır. Horasan'da bir güneş gibi doğarak Türk ve İslâm âlemini nizama koyan Büyük Selçuklular devrinde Türklerin son hudut kalesi Anadolu da Malazgirt savaşını izleyen dönemde kısa sayılabilecek bir süre içerisinde fethedilerek Türk-İslâm beldelerine dâhil edilmiştir. Türkmenler meselesi başta olmak üzere fetih arifesinde ortaya çıkan birtakım tarihî şartlar, bu büyük tarihî hâdisenin başlangıç halkasını oluşturmuştur. Türk beyleri ve milleti bu hudut kalesini vatan addederek Türkleştirecek ve Anadolu günümüze kadar devam eden süreçte büyük Türk devletlerine kaynak teşkil edecektir. Anadolu'nun yüzyıllarca şahit ve alışık olduğu dışarıdan bir askerî ve siyasî iktidarın tesis edilmesinin tersine Türkler, yeni vatanlarını ve devletlerini yine bu topraklar üzerinde yönetmişlerdir. Öte yandan, askerî ve siyasî hâkimiyeti sağlamanın yanında bir ülkeyi vatanlaştıracak olan diğer amilleri de ihmal etmeyerek nüfus ve kültürel hâkimiyeti de kurup yerleştirmişlerdir. Öyle ki, her devirde Anadolu'ya koşup gelen Türkler ülkedeki Türk nüfus ve varlığını daima ikmal etmiş ve ülkenin her köşesine inşâ edilen ve kusursuz bir mekanizmayla işleyen kültür eserleri ve müesseseleri, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türk vatani haline gelmesinde siyasî ve askerî başarılar kadar etkili olmuştur. Türkler Anadolu'da sağladıkları siyasî ve medenî inkişafı yıkmak ve yok etmek isteyen yabancı istilalara karşı ülkeyi çok pahalıya mâl ederek ebedî bir vatan kurmuşlardır.

Bilim Kodu : 1124

Anahtar Kelimeler : Türkler, Türkmenler, Türkmenler meselesi, Malazgirt savaşı,
Anadolu, Türkleşme, Selçuklular

Sayfa Adedi : 240

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Salim KOCA

THE ISSUE OF THE TURKİFİCATION OF ANATOLİA AND BECOMİNG A
TURKİSH HOMELAND

(M.Sc. Thesis)

Sinan TARİFCİ

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

March 2015

ABSTRACT

In the tenth century which the development of Turkish and Islamic world begin to decline, Turks who came back to the stage of history with a fresh spirit of Islam gave the life on both sides at the region of intersection of two worlds. They brought in new countries, opening new horizons to the Turkishness and Islam. Emerging like a sun in Khorasan, they put Turkish and Islamic world in an order and the last frontier fortress conquered in a short period of time was included in the Turkish-Islamic towns in the age of the Great Seljuk Turks in period following the battle of Manzikert. Some historical conditions, especially the Turkoman issue on the eve of conquest have created the initial ring of this great historical event. Turkish chiefs and people will turkify this frontier fortress by adopting as a homeland and Anatolia will constitute the source to the great Turkish states ongoing process until today. Contrary to the establishment of military and political power from outside which Anatolia has witnessed and was accustomed for centuries, Turks have managed their new homeland and states on this land. On the other hand, in addition to providing military and political domination, they placed and established population and cultural domination with other factors which will make a country homeland. So that, Turks who emigrated to Anatolia has always reinforced Turkish population and its presence in the country in all ages. Cultural monuments and institutions built into every corner of the country and working with an excellent mechanism have been as effective as the political and military achievements in the turkification of Anatolia and becoming a Turkish homeland. Turks have established an everlasting homeland against foreing invasions who wanted to destroy and eradicate political and civil progress which Turks provided in Anatolia.

Science : 1124

Key Words : Turks, Turkoman, Turkoman issue, Battle of Manzikert,
Anatolia, Turkification, Seljuks

Page : 240

Supervisor : Prof. Dr. Salim KOCA

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın dayandığı temel kaynakları Türkçe'ye kazandırarak akademik hayatımızın henüz başlangıcında ilmî ihtiyaçlarımızda bizlere yardımcı olan ve bize örnek teşkil eden M. Fuat KÖPRÜLÜ, M. Altay KÖYMEN, Osman TURAN, Mürsel ÖZTÜRK, Ahmet ATEŞ, Ömer Rıza DOĞRUL, Işın DEMİRKENT, Fikret İŞILTAN, Necati LÜGAL, Ali SEVİM, Erdoğan MERÇİL, Hrant D. ANDREASYAN, Faruk SÜMER, Kıvameddin BURSLAN, Abdülkerim ÖZAYDIN, Bilge UMAR, Erkan GÖKSU ve H. Hüseyin GÜNEŞ hocalarımızın tarihî kişiliklerini saygıyla anarak, teşekkürlerimi sunuyorum. Lisans öğrenimimin en başından beri bilgi birikimleri ve deneyimleri ile daima yol gösterici olan, maddî ve manevî teşvikleri ile bakış açımızı genişleterek tarihçilik ruhunu kazanmamızı sağlayan çok değerli hocam, danışmanım Prof. Dr. Salim KOCA'ya sonsuz teşekkür borçluyum. Ayrıca, gerek öğrenim hayatımda ve gerekse bu çalışmanın hazırlanması sürecinde maddî ve manevî candan desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen canım ailem Nevzat TARİFCİ, Nuray TARİFCİ, Betül TARİFCİ ve Mihriban BAŞ'a gönülden teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

FETHİN HAZIRLIK SAFHASI

1.1. Anadolu'ya İlk Gelen Türkmenler ve Çağrı Bey	21
1.2. Sultan Tuğrul Bey Devri.....	25
1.2.1. Yabgulu (Nâvekiyye) Türkmenlerinin Anadolu'ya İlk Gelişi Ve Faaliyetleri.....	25
1.2.2. Tuğrul Bey'in Türkmenlere Anadolu'yu Hedef Göstermesi	30
1.2.3. Hanedan Üyeleri Komutasında Düzenli Selçuklu Ordularının ve Türkmenlerin Sefer ve Akınları.....	32
1.2.4. Tuğrul Bey ve Diğer Selçuklu Beylerinin Sefer Ve Akınları	35
1.3. Sultan Alp Arslan Devri.....	43
1.3.1. Sultan Alp Arslan'ın Anadolu'daki Faaliyetleri ile Sefer ve Akınların Yeni Bir Gelişme Safhası: Ani'nin Fethi.....	43
1.3.2. Selçuklu ve Türkmen Beylerinin Anadolu'nun Derinliklerine Düzenledikleri Sefer ve Akınlar ile Bizans'ın Mukabil Harekâtı	50

2. BÖLÜM

TÜRK ASKERÎ VE SİYASÎ HÂKİMİYETİNİN SAĞLANMASI

2.1. Türklere Ebedî Bir Vatan Hazırlayan Zafer: Malazgirt Meydan Muharebesi.....	61
2.1.1. Selçuklular ve Bizans'ın Anadolu Harekâtı ve İlk Çarpışmalar	61

Sayfa

2.1.2. Büyük Savaş Arifesinde İki Tarafın Ahvali	67
2.1.3. Tarihin Akışını Değiştiren Muharebe	72
2.1.4. Malazgirt Zaferinin Sonuçları ve Yankıları	79
2.2. Malazgirt Zaferine Müteakip Anadolu'nun Açılmaya Başlanması	84
2.3. Türkiye Selçuklu Devletinin Kuruluşu Ve Anadolu Fatihî Süleyman-Şâh.....	91
2.4. Türk Beylerinin Fetihleri Neticesinde Anadolu'da Kurulan Diğer Muhtelif Siyasî Teşekküller	114
2.4.1. Saltuklular	114
2.4.2. Danişmendliler.....	115
2.4.3. Mengüçlülükler	119
2.4.4. Çağa Bey ve Beyliği	120
2.4.5. Karatekin Bey ve Beyliği.....	125
2.4.6. Çubukoğulları	126
2.4.7. Dimlac veya Toğan Arslanoğulları.....	129
2.4.8. İnal veya Yınaloğulları Beyliği	130
2.4.9. Ahlatşahlar, Sökmenliler veya Ermenşahlar	131
2.4.10. Artuklular	133

3. BÖLÜM**TÜRK NÜFUS HÂKİMİYETİNİN SAĞLANMASI ve TÜRK TOPONİMİSİ**

3.1. Anadolu'ya Türk Nüfus Akışı ve Yerleşimi.....	139
3.2. Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türk Vatanı Haline Gelmesinin Kalıcı Damgaları: Yer ve Yerleşim Adları	151
3.2.1. Muhtelif Türk Kavimlerinin Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları.....	153
3.2.2. Oğuz (Türkmen) Boy, Kabile ve Obalarının Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları.....	155
3.2.3. Selçuklu ve Beylikler Döneminde Kullanılan Unvan ve Lâkaplarla İlgili Yer ve Yerleşim Adları	157

Sayfa

3.2.4. Türk Tarihindeki Önemli Şahısların Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları.....	158
3.2.5. Tasavvufî Zümre ve Ahi İleri Gelenlerinin Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları.....	158
3.2.6. Türk Hanedan Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları	159
3.2.7. Eski Türk Devlet Teşkilatındaki İkili Sistemle İlgili Yer ve Yerleşim Adları.....	159
3.2.8. Renklerle İlgili Yer ve Yerleşim Adları	160
3.2.9. Yönlerle İlgili Yer ve Yerleşim Adları	161
3.2.10. Hayvan Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları	161
3.2.11. Maden Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları.....	162
3.2.12. Çevrenin Biçim ve Özelliğini Yansıtan Adlarla İlgili Yer ve Yerleşim Adları	163
3.2.13. Türklerin Hayatında Başlıca Rol Oynayan Yer, Nesne ve Kavramlarla İlgili Yer ve Yerleşim Adları.....	164
3.2.14. Anavatan Türkistan'dan Anadolu'ya Getirilen Yer ve Yerleşim Adları	164
3.2.15. Bölgenin Mahsulü İle İlgili Yer ve Yerleşim Adları	164

4. BÖLÜM**TÜRK KÜLTÜR HÂKİMİYETİNİN SAĞLANMASI**

4.1. Anadolu'nun Yerli Halkının Bizans'a Nefret Hisleri Karşısında Türklere Şükran ve Minnet Hisleri: Gönüllerin Fethi	167
4.2. Türk Hâkimiyeti Altında Anadolu'nun Kalıcı Kültürel ve Mimarî Yapıtlar ile İhyası.....	185
4.3. Millî Dil Türkçe'nin İnkişaf ve Temayüzü	206
SONUÇ	225
KAYNAKLAR.....	233
ÖZGEÇMİŞ	240

GİRİŞ

Selçukluların atası olarak bilinen ve kendisine “Temür Yalığ” (Demir Yaylı) unvanı verilen Dukak, Oğuz Yabgu Devletinde sübaşı olmakla birlikte; devlet içerisinde Yabgudan sonra büyük bir itibar ve otorite sahibi idi. Ancak Dukak ile Yabgu arasında birtakım anlaşmazlıklar vuku bulmuştur. Dukak’ın ölümünden sonra Yabgu, Dukak’ın oğlu Selçuk’a ordu kumandanı demek olan sübaşı unvanını verdi.¹ Selçuk genç yaşına rağmen kısa bir süre içinde devlet adamları ve askerler arasında üstün bir mertebeye ulaştı. Bununla beraber Selçuk, devlete karşı âsi bir tavır sergiliyordu. Hedefi Yabgu’nun tahtını ele geçirmektir. Ancak Yabgu ile mücadeleyi göze alamayan Selçuk, maiyetiyle beraber Yenikent’ten ayrılarak daha güneyde bulunan Cend şehrine gelip yerleşti. Burası gazâ ruhunun canlı bir şekilde yaşatıldığı İslâmî bir uç şehri idi. Selçuk, bu şehre yerleşir yerleşmez içinde bulunduğu ortam ve şartlara göre tutum sergilemeye başladı. Maiyetindeki emirleriyle yaptığı müzakerelerden sonra varlıklarını İslâm dinini kabul etmekle koruyabileceği hükmüne vardı. Böylece Selçuk ve maiyetindeki Oğuzlar Şamanizm’den ayrılarak İslâmiyet’e geçtiler. Bundan sonra İslâmiyet’e geçen Oğuzlara, onları henüz Müslüman olmayan soydaşlarından ayırmak için Türkmen denilmeye başlandı. İslâmiyet’e geçiş gerek Türk tarihi gerek İslâm tarihi ve gerekse dünya tarihi açısından oldukça önemlidir. Nitekim, Selçuklular kısa bir süre içinde devletlerini kurarak bu devirde zafiyet alâmetleri gösteren İslâm dünyasının koruyuculuğunu üstlenmiş ve gayrimüslim devletlerle amansız bir mücadeleye girerek büyük zaferler kazanmışlardır.

Selçuk’un bölgedeki itibarı İslâmiyet’i kabul ettikten sonra daha da arttı. Ona itaat edenlerin sayısı çoğaldı ve hatırı sayılır bir emir haline geldi. Bundan sonra Selçuk, emrindeki Türkmenler ile birlikte derhal harekete geçerek henüz İslâmiyet’i kabul etmemiş olan soydaşlarına karşı cihada başladı. Bu mücadelelerden birinde Selçuk’un büyük oğlu Mikâil şehit oldu. Bu elim olaydan sonra yetim kalan Tuğrul ve Çağrı Beyler dedelerinin yanında büyüyüp yetişmeye başladılar.

¹Sadrüddîn Hüseyinî. (1999). *Ahbârü’l-Devleti’s-Selçukiyye* (çev. N. Lügal). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1; Ahmed bin Mahmûd. (2011). *Selçuknâme* (çev. E. Merçil). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 22; Koca, S. (1997). *Dandanakan’dan Malazgirt’e*. Giresun, 45.

Selçuk Bey'in yıldızının parlamaya başladığı bu sıralarda dönemin büyük güçleri olan Karahanlı ve Sâ mânî Devletleri Mâverâünnehir hâkimiyeti için amansız bir mücadele içinde idiler. Selçuk Bey'in emri altındaki Türkmen kütleleri bu mücadelelerde siyasî ve askerî bir güç olarak belirleyici bir unsur olabilirdi. Nitekim, Sâ mânî hükümdarı Nuh, Selçuk Bey'den Karahanlı hükümdarı Buğra Han'a karşı yardım talep etti. Bu durum artık Selçuk Bey'in siyasî ve askerî bir güç olarak tanındığının göstergesi idi. Bunun üzerine Selçuk Bey bir Türkmen birliğinin başında harekete geçerek Sâ mânîlerin yardımına gitti.² Bu sayede Sâ mânîler 990'lı yılların başlarında Karahanlıları yenilgiye uğrattılar. Buna karşılık Sâ mânî Devleti Selçuk Bey'e Buhara-Semer kant arasındaki Nur Kasabasını yurtluk olarak verdi. Böylece, Türkmenler, Mâverâünnehir bölgesine yerleşmiş oldular.

Selçuk Bey Sâ mânîlerin müttefikleri olarak etrafında toplanan Türkmen kütlelerine yeni yurtluklar temin edebilmişti. Fakat kısa bir süre sonra dengeler birden değişti. Karahanlı hükümdarı İlig Nasr Han 999 yılında Sâ mânîler Devletini ortadan kaldırarak Türkmenlerin doldurmaya başladığı Mâverâünnehir bölgesinin kontrolünü ele geçirmiş; öte yandan, Gazneli Devleti hükümdarı Sultan Mahmûd da Horasan'ı istila etmişti. Bu dönemde yaşı oldukça ilerlemiş olan Selçuk Bey savaşlarla geçen onca yılın verdiği yorgunlukla artık fiilî mücadeleden çekilmişti. Artık Türkmenlerin başında Arslan Yabgu bulunuyordu. Arslan Yabgu Sâ mânî Devletini yeniden diriltmek isteyen Sâ mânî meliki Muntasır'a yardım etti ise de müttefikler başarılı olamadı ve Sâ mânî Devleti 1004 yılında tamamen tarih sahnesinden çekildi. Böylece Türkmenler Mâverâünnehir bölgesindeki müttefiklerini kaybetmişler ve yalnız başlarına kalmışlardır.

Selçuk Bey, devletlerarası münasebetlerde bulunduktan bir süre sonra 1007 veya 1009 yıllarında, 107 yaşında Cend şehrinde vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.³ Selçuk'un Mikâil, Arslan, Musa ve Yunus adlarında dört oğlu bulunuyordu.⁴ Biraz önce söylediğimiz gibi, bunlardan Mikâil bir savaş sırasında

²Bazı kaynaklara göre bu birliğin başında Selçuk'un oğlu Arslan vardır.

³İbnü'l-Ësîr. (1987). *El-Kâmil Fi't-Tarih* (çev. A. Özeydın). İstanbul: Bahar Yayınları, IX, 362.

⁴Köymen, M. A. (2000). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi-Kuruluş Devri*- Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 31; Koca, 1997, 50. Bu hususta kaynaklarda farklı kayıtlar geçmektedir: Reşidüddîn Fazlullah. (2010). *Cami'ü't-Tevârih –Selçuklu Devleti-* (çev. E. Göksu ve H. H. Güneş). İstanbul: Selenge Yayınları, 71: İsrail, Mikail, Musa, Yunus, Yusuf; Kerîmüddin Aksarayî. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (çev. M. Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 6: İsrail, Mikail, Musa, Yunus, Ahmed; Ahmed bin Mahmûd, 2011,

şehit düşmüştü. Selçuk Bey'in ölümünden sonra hayatta kalan en büyük oğlu Arslan "Yabgu" unvanı ile Türkmenlerin başbuğu oldu. Diğer oğullarından Musa "İnanç", Musa'nın oğlu Yusuf da "Yinal" unvanı aldı. Mikâil'den yetim kalan torunları Tuğrul ve Çağrı ise "Bey" olarak Türkmen oymaklarının başına geçtiler. En büyük yetki sahibi Arslan Yabgu olarak görünse de başta Tuğrul ve Çağrı Beyler olmak üzere diğer beyler de yarı bağımsız hareketlerde bulunuyorlardı. Selçuk Bey'in Sâmânîler ile Karahanlılara karşı yaptığı ittifak sırasında başlayan Cend şehrinden Mâverâünnehir'e göç hareketi oldukça hızlanmış ve Türkmenler bütünüyle Mâverâünnehir bölgesine inmiş bulunuyordu. Gittikçe kalabalıklaşan Türkmen oymakları, Sâmânî ittifakı sırasında kendilerine yurt olarak verilen Nur kasabasında kışlarını geçiriyorlar, yaz aylarında ise Soğd-i Semerkand'a geliyorlardı.

Sâmânîler Devletinin yıkılmasından sonra Mâverâünnehir bölgesinin tek hâkimi Karahanlılar olmuştu. Selçuklu Türkmenleri bölgedeki desteğini kaybetmiş ve uzun yıllar müttefik kuvvetler halinde savaştıkları Karahanlı tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardı. Karahanlıların Türkmenler üzerine harekete geçmesi kaçınılmazdı. Öte yandan, Türkmenler de Karahanlı tehlikesine karşı tedbiri elden bırakmıyorlardı. Sonuçta, Tuğrul ve Çağrı Beyler hanın yanına giderek gerekli şartları yerine getirdikten sonra ondan topraklarında oturma izni istemeye karar verdiler. Tuğrul Bey bu düşünce ile yola çıktı. Çağrı Bey ise hanın olumsuz bir tavrına karşı tedbir olarak Türkmen birliklerini pusuya yatırdı. Bu güvensizlik hali Karahanlı Buğra Han için de geçerli idi. Nitekim Buğra Han derhal Tuğrul Bey'i tutuklattı. Çağrı Bey'in üzerine de bir birlik gönderdi. Böyle bir durum için tedbirini alan Çağrı Bey, üzerine gelen birlikleri bertaraf ederek komutanlarını esir aldı. Nihayet, Buğra Han komutanına karşılık Tuğrul Bey'i serbest bıraktı. Bu olaydan da anlaşılacağı üzere, Türkmenler Mâverâünnehir bölgesinde yalnız kalmışlardır. Daha da önemlisi, Karahanlılar onları ortadan kaldırmak için fırsat kollamaktadırlar.

Öte yandan, İlig Nasr Han'ın kardeşi Arslan Han tarafından hapsedilen Karahanlı meliki Ali Tigin, hapisten kaçarak Buhara'yı ele geçirdi. Böylece, kendi

---

23: Mikail, Musa, Arslan; Râvendî. (1999). *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr* (çev. A. Ateş). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, I, 86; Arslan, Mikail, Yunus, Musa; İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 362; Arslan, Mikail, Musa.

hanedanına karşı bir mücadele içine girmişti. Bu sırada Arslan Yabgu da Sâ mânîler Devletinin yıkılmasından sonra Mâverâünnehir'deki geleceğini düşünüyor ve olayların nasıl bir gelişme göstereceğini izliyordu. Sâ mânîlerin tarih sahnesinden çekilmesiyle yalnız kalan Arslan Yabgu ve yapacağı mücadeleler için yardıma ihtiyacı olan Ali Tigin kuvvetlerini birleştirdiler. Müttefik kuvvetler yapılan savaşlarda Karahanlıları mağlup ettiler ve Buhara'da kaldılar. Bundan sonra Arslan Yabgu ve emri altındaki Türkmenler fırsat buldukça Gazneli topraklarına saldırıyorlar, Gazneli Sultan Mahmûd karşı harekete geçtiği zaman ise çöllerin gerisine çekiliyorlardı. Diğer yandan Tuğrul ve Çağrı Beyler ise bu ittifaka dâhil olmamışlardı. Onlar Karahanlı tehdidine karşı vaktiyle ırktaşlarının ve dindaşlarının da gazâ faaliyetlerinde buldukları Bizans'a ait Anadolu'ya keşif seferleri düzenleyerek kendilerine yeni yurtluklar aramaya karar verdiler. Bu seferlere tarihî önemi dolayısıyla ileride ayrıca değineceğiz. Ancak burada Tuğrul ve Çağrı Beylerin uzun süredir bağımsız hareket ettiklerini ve gittikçe kuvvetlendiklerini belirtelim.

1024 yılında Karahanlılar Devletinde taht değişikliği olmuş ve Yusuf Kadir Han hükümdarlık makamına geçmiştir. Bu sırada Ali Tigin ve Arslan Yabgu Karahanlıların elinden aldıkları Buhara bölgesindeki hâkimiyetlerini devam ettirmekteydiler. Müttefikler, Karahanlıları ardı ardına mağlup etmişlerdi. Öte yandan, Gazneli Devleti hükümdarı Sultan Mahmûd da onların faaliyetinden rahatsızdı. Bu ortak düşmanlar Yusuf Kadir Han ve Sultan Mahmûd'u yakınlaştırdı. İki büyük hükümdar Semerkant yakınlarında buluştular. Kaynakların ifadesine göre, aralarında İran ve Turan konularını görüştüler. Bu görüşmeler esnasında Ali Tigin ve Arslan Yabgu meselesi de ele alındı. Sonuçta, Gazneli Mahmûd bu meselenin hallini kendi üzerine aldı. Bu görüşmeden sonra taraflar payitahtlarına geri döndüler. Sıra planın tatbikine gelmişti. Sultan Mahmûd tatlı dilli bir elçiyi Arslan Yabgu'ya göndererek dostluk kurmak ve yardım istemek bahanesiyle onu huzuruna davet etti. Arslan Yabgu büyük sultandan gelen bu daveti hemen kabul etti. Arslan Yabgu davete icabet edince, Sultan Mahmûd ona birçok ikramda bulunarak kendisiyle beraber tahta oturttu. Ancak siyasî kavrayışı zayıf olan Arslan Yabgu, sarhoşluğun da verdiği etkiyle Sultan Mahmûd'un planının kurbanı oldu. Sarhoşluk uykusundan uyanınca kendisini yaralı ve bağı bir halde buldu. Arslan

Yabgu 7 sene Hindistan'da Kâlençar kalesinde tutuklu kaldıktan sonra burada hayatını kaybetti.

Arslan Yabgu'nun hapisliği ve buna müteakip ölümü Türkmenler (Oğuzlar) tarihi bakımından oldukça önemli olan gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Zira, bu andan itibaren Türkmenler, Arslan Yabgu'ya ve Tuğrul ile Çağrı Beylere bağlı Türkmenler olarak iki kısma ayrılmışlardır. Arslan Yabgu'ya bağlı olup Tuğrul ve Çağrı Beylerin liderliğini kabul etmeyerek onların emri altına girmek istemeyen Türkmenler Horasan'a geçmeye karar verdiler. Başlarında Kızıl, Boğa, Yağmur ve Göktaş adlarında beyler bulunuyordu. Bu beyler Gazneli Devleti hükümdarı Sultan Mahmûd'a başvurarak kendilerinin 4 bin haneden müteşekkil olduklarını, birçok koyun, deve ve sığira sahip bulduklarını söyleyerek Ceyhun nehrini aşıp Horasan'a gelmek istediklerini bildirdiler. Ayrıca, zenginlikleri ile devlete faydalı olacaklarını ve Horasan'a ferahlık getireceklerini vaat ettiler. Bu Türkmenlerin ve beylerinin psikolojisi üstünde biraz duracak olursak, çok kısa bir süre önce kendi başbuğlarını hapseden Sultan Mahmûd'un tebaalığını Tuğrul ve Çağrı Beylere tercih ederek, onlardan ayrı yaşamak istediklerini hatta kaçtıklarını söyleyebiliriz. Bunun yanında adı geçen beyler Arslan Yabgu'nun teşkilâtını korumak veya kendi teşkilâtlarını oluşturmak istemiş olabilirler. Zira, Selçuklu hanedan üyelerinin emri altına girmek istememelerini bu şekilde açıklayabiliriz. Ayrıca, zenginliklerini Tuğrul ve Çağrı Beyler ile paylaşmak istememiş de olabilirler.

Türkmenlerin Horasan'a geçme isteği, Gazneli devlet adamlarının muhalefetlerine rağmen Sultan Mahmûd tarafından kabul edilmiştir.⁵ Bunun üzerine Türkmenler aileleri, çocukları, malları ve hayvanlarıyla birlikte 4 bin hane olarak Ceyhun nehrini geçerek Horasan'a geldiler. Türkmenler vergi mükellefi haline getirilmiş ve Horasan'ın muhtelif yerlerine dağınık olarak yerleştirilmiştir. Zira, bir taifenin toplu olarak bir bölgede bulunması devlet için bir tehdit ve tehlike unsuru olabilmektedir. Buradan anlaşıldığına göre, Sultan Mahmûd Türkmenlerin

⁵Bu muhalif fikirlerin en çarpıcısı Tus valisi Arslan Cazip tarafından dile getirilmiştir. O, Horasan kapılarının Türkmenlere açılmasının bir hata olduğunu söyleyerek, Sultan Mahmut'a, Türkmenlerin ok atamaz hale gelsinler diye başparmaklarının kesilmesini veya Ceyhun nehrinde boğulmalarını tavsiye etmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 363. Görülüyor ki, Arslan Cazip, Türkmenleri yakından tanımaktadır. Türkmenlerin giriştikleri savaşlarda başarıyla uyguladıkları vur-kaç taktiği ve bu başarılardaki en önemli etken olan ok atma kabiliyetlerini biliyor olmalıdır ki onların bu kabiliyetlerini ortadan kaldırarak Türkmenleri etkisiz hale getirmek niyetindedir. Ancak, Arslan Cazip'in bu teklifine karşılık Sultan Mahmut onu katı kalplilik ve taş yüreklilikle suçlamış ve Türkmenlerin Horasan'a geçirilmelerini emretmiştir.

Horasan'a gelmelerine müsaade ettiği gibi tedbir almayı da elden bırakmamıştır. İşte, daha sonra "Irak Türkmenleri", "Balhan Türkmenleri" veya "Nâvekiyye" gibi adlarla anılacak olan bu Türkmenler, Horasan'ın Nesâ, Bâverd ve Ferâve şehirleri çevresindeki sahalara yerleşmişlerdir.⁶

Türkmenler kendilerine tahsis edilen bu bölgelerde bir süre sükûn içinde yaşadılar. 1027 yılı sonlarında Türkmenler Gazneli devlet adamlarının yüksek vergi talepleri ve vergi memurlarının zulmetmeleri neticesinde bölge halkının ekili ve dikili alanlarına zarar vermeye başladılar. Bu durum bölge halkının şikâyetlerine sebep oldu. Sultan Mahmûd bu şikâyetler üzerine Tus valisi Arslan Cazip'e haber göndererek Türkmenleri cezalandırmasını istedi. Bu emir gereğince Arslan Cazip Türkmenlerin üzerine yürüyerek onlarla birkaç defa savaş yapmış ise de bir neticeye ulaşamadı. Yerleşik Horasan halkının göçebe Türkmenlerden şikâyetleri durmak bilmiyordu. Bunun üzerine Arslan Cazip, Sultan Mahmûd'a haber göndererek Türkmenlerin birkaç yıl öncesine göre daha da güçlendiğini söylemiş ve bu duruma hükümdarın bizzat el koymasını bildirmiştir.

Sultan Mahmûd 1028 yılında ordusunun başında bizzat harekete geçerek Türkmenlerin çoğunlukla ikamet ettiği bölgelerin biraz güneyindeki Arslan Cazip'in valilik bölgesi olan Tus şehrine geldi. Sultan, Arslan Cazip'e yardımcı birlikler olarak birkaç üst düzey kumandanının emrinde kuvvetler teşkil ederek Türkmenler üzerine sevk etmiştir. Türkmenler, Arslan Cazip'e karşı elde ettikleri başarılarından cesaret alarak Sultan Mahmûd'un büyük ordusunun karşısına çıkmada tereddüt etmediler. Fakat Türkmenler bu büyük ordu karşısında tutunamayarak dağıldılar. Savaşta birçok Türkmen öldürülmüş birçoğu da esir alınmıştır. Kurtulabilenlerden 2 binden fazla şahıs Kirman'a, oradan da Isfahan'a gitti.⁷ Bu grup Isfahan'a varınca Sultan Mahmûd, Türkmenlerin kendilerini veya kafalarını göndermesi için Isfahan hâkimi Alaüddevle'ye mektup yazdı. Burada Deylemliler ile Türkmenler arasında bir savaş vuku bulmuş ve Türkmenler buradan ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bu bölgede huzur bulamayan Türkmenler çadırlarını toplayarak yola koyulmuşlar ve yol boyunca yağma ve tahribat yaparak Azerbaycan hâkimi Vehsûzan'a iltica etmişlerdir. Vehsûzan onları iyi karşılamış ve ihtiyaçlarını

---

⁶Koca, 1997, 62-63.

⁷İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 363.

gidermiştir.⁸ Bu Türkmenlerin başında Boğa, Göktaş, Mansur ve Dana adlarında beyler bulunuyordu.⁹ Önce Kirman'a, oradan İsfahan'a ve daha sonra Azerbaycan'a giden bu Türkmen grubundan daha fazla sayıda¹⁰ Türkmen ise Horasan bölgesinde kalarak Balhan Dağına gitmişlerdir. Bu Türkmenler fırsatını buldukça dağlardan şehirlere inerek yağmacılık yapıyorlardı. Bunlar birkaç yıl daha Arslan Cazip ile mücadele etti. Sultan Mahmûd'un bizzat harekete geçmesi üzerine Cürcân'a gittiler.¹¹ Bu Türkmenler Kızıl ile Yağmur'un emri ve komutası altında idiler.¹² Buraya kadar çıkan sonuç şudur: Bilindiği gibi, Türkmenler, Arslan Yabgu'nun ölümünden sonra Tuğrul ve Çağrı Beylerin emri altında olanlar ve onların emri altına girmeyerek Horasan'a gidenler olarak ikiye ayrılmışlardı. Yukarıda anlattığımız ayrılık ise Türkmenlerin ikinci büyük ayrılışıdır. Buna göre, Arslan Yabgu'ya bağlı olup daha sonra Horasan'a giden Türkmenler kendi aralarında bir kez daha parçalanmışlardır. Bu parçalanmadan sonra kuzeye sığınanlar Balhan Türkmenleri, batıya gidenler ise Irak Türkmenleri adını alacaklardır.¹³

Sultan Mahmûd Horasan'da kalan Türkmenlerin Cürcân'a gitmesinden sonra onların peşini bırakmıştı. Bu sırada Rey şehrine hâkim olmuş ve oğlu Mesud'u buraya tayin etmişti. Mesud, Balhan Dağına sığınıp daha sonra da Cürcân'a giden bu Türkmenlerin bir kısmını kendi ordusunda istihdam etti. Bunların reisleri Yağmur idi.¹⁴ 1030 yılına gelindiğinde Sultan Mahmûd ölmüş ve oğulları arasında taht mücadelesi başlamıştı. Bu mücadeleler sırasında tahta geçmek için askerî kuvvete ihtiyacı olan Mesud, Balhan Dağındaki Türkmenleri geri çağırırdı. Bunun üzerine Türkmenler gittikleri yerlerden geri dönerek tekrar Horasan'a geldiler. Horasan'a gelen Türkmenlerin liderleri arasında Balhan Türkmenlerinin lideri Kızıl ve Yağmur'un yanı sıra vaktiyle tâ Azerbaycan'a giden Türkmenlerin liderleri olan Boğa, Göktaş ve diğerleri de bulunuyordu.¹⁵ Mesud, Türkmen kuvvetlerinin de yardımıyla tahtı ele geçirdikten sonra artık Türkmenlere ihtiyacı kalmamıştı. Öte yandan, devlet hizmetine girmeyen Türkmenler de vardı.

⁸İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 292.

⁹İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 295; Köymen, 2000, 172.

¹⁰İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 292.

¹¹İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 292.

¹²Köymen, 2000, 172.

¹³Köymen, 2000, 172.

¹⁴İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 292.

¹⁵Köymen, 2000, 175.

Bunlar Sultan Mesud'un bir isyanı bastırmak üzere Hindistan'a gitmesini fırsat bilerek Horasan'da yağmacılık yapmaya başlamışlardı. Bunun üzerine Sultan Mesud, Irak başkumandanlığına tayin ettiği Taş-ı Ferraş'a haber göndererek Türkmenleri liderleriyle birlikte Nişâpûr'da toplamasını emretti. Bu emir üzerine Taş-ı Ferraş Türkmenleri ve liderlerini Nişâpûr'a çağırdı. Hükümdarın emri gereğince Türkmen beylerinden elli küsur adam öldürüldü ki, Yağmur da bunların arasında idi.¹⁶ Bu olaydan sonra Balhan Dağında bulunan Yağmur'un oğlu, 1033 yılının ilk aylarında emrindeki Türkmenler ile birlikte şehirlere inerek babasının ve diğer öldürülenlerin öcünü almaya karar verdi. İsyân dalga dalga büyüdü. Devlet hizmetine giren Türkmenler ve liderleri de (Kızıl, Boğa, Göktaş) Gazneli ordusuyla ilişkilerini keserek Balhan dağından inen Türkmenlere katıldılar. Sultan Mesud, Hindistan'daki işleriyle uğraşamayacak kadar kendisini meşgul eden Türkmenlere karşı büyük devlet adamlarını ve kumandanlarını ülkesinin dört bir tarafına göndererek tedbirler aldı. Bu sırada Türkmenler Rey ve Damgan'a doğru harekete geçerek yağma ve tahribatta bulundular. Taş-ı Ferraş fillerle destekli 3 bin kişilik ordusuyla Türkmenlerin üzerine yürüdü. Vuku bulan savaşta, daha önce öldürülen Türkmen beylerinin intikamını almak gayesiyle Taş-ı Ferraş öldürülerek parça parça edildi.¹⁷ Türkmenler daha sonra Rey'e girdiler. Burada Rey halkı ve Ebu Sehl ile savaştılar. Bu sırada Ebu Sehl'e yardım için Cürcân'da bulunan Gazneli ordusu geldi. Türkmenler onları da mağlup ettiler. İşte, bu andan itibaren Türkmenler Gazneli topraklarından çıkıp Azerbaycan istikametine yönelerek kendilerinden daha önce buraya gelmiş olan soydaşlarının yanına gittiler (1036-1037).

Buraya kadar anlattığımız "Irak Türkmenleri", "Balhan Türkmenleri" veya "Nâvekiyye" gibi adlarla anılan bu Türkmenlerin, Arslan Yabgu'nun esir alınışının akabinde Horasan'a gitmeleriyle başlayan hayat ve faaliyetleri bu şekildedir. 1036-1037 yıllarında Gazneli topraklarını terk ederek Azerbaycan'a geldikten sonraki hayat ve faaliyetlerine de Anadolu ile olan münasebetleri bakımından ileride ayrıca değineceğiz. Bundan sonra bahsedeceğimiz Türkmenler Tuğrul ve Çağrı Beylere bağlı olanlardır ki bunlara Selçuklu Türkmenleri denilmektedir.

---

¹⁶İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 293.

¹⁷İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 294.

Arslan Yabgu'nun ölümünden sonra Tuğrul ve Çağrı Beylerin Türkmenlerin lideri olduklarını ancak büyüğe saygı geleneğini sürdürme ve iç dayanışmayı koruma düşüncesiyle amcaları Musa'yı başlarına usulen "Yabgu" tayin ettiklerini yukarıda söylemiştik. Karahanlı meliki Ali Tigin, müttefiki Arslan Yabgu'yu kaybettikten sonra bu defa Tuğrul ve Çağrı Beylere yanaşmak istemiştir. Ancak, Tuğrul ve Çağrı Beyler onunla ittifak kurmayı Arslan Yabgu'nun hayat olduğu süreden beri reddetmişlerdi. Ali Tigin, Tuğrul ve Çağrı Beyleri siyaset yoluyla yanına çekemeyeceğini anlayarak hileye başvurdu. Musa Yabgu'nun oğlu Yusuf'a haber göndererek ona türlü vaatlerde bulundu. "Yabgu" unvanı vermek suretiyle Yusuf'u kendi tarafına çekmeye çalıştı. Ancak, Ali Tigin bu yöntemle de başarıya ulaşamadı. Ali Tigin, hilesinin işe yaramadığını ve bu yolla da arzusunun gerçekleşmeyeceğini anlayınca Yusuf'u öldürttü.¹⁸ Yusuf'un öldürülmesi işini Ali Tigin'in adamlarından Alp Kara üstlenmişti. 1030 yılında Tuğrul ve Çağrı Beyler amcazâdelerini öldüren Alp Kara'nın üzerine yürüdüler ve onu öldürdüler. Burada bir izahat vermek gerekirse, görüldüğü gibi, Tuğrul ve Çağrı Beyler Yusuf'un intikamını almışlardır. Hâlbuki, amcaları Arslan Yabgu'yu kurtarmayı veya onun ölümünden sonra intikamını almayı düşünmemişlerdi. Türkmen beyleri arasındaki soğukluk ve ayrılık bu olay göz önüne alındığında bir kez daha gün yüzüne çıkmış olacaktır. Bu olay üzerine Ali Tigin, askerlerini toplayarak Tuğrul ve Çağrı Beylerin üzerine harekete geçmişti. Ülke halkından birçok insan da onlarla beraber Tuğrul ve Çağrı Beylerin peşine düşmüştü. Sonunda Selçuklu Türkmenleri her taraftan kuşatıldı. Vuku bulan savaşta çok sayıda Türkmen öldürüldü birçoğu da esir alındı. Bunun üzerine Selçuklu Beyleri Mâverâünnehir'i terk ederek Harezm yolunu tuttular. Bu sırada Gazneli Devletinin Harezm valisi olan Altuntaş, Ali Tigin'e karşı Cend hâkimi Şah Melik ile bir ittifak kurmuştu. Selçuklu Beyleri de 1034 yılında Harezm'e varınca bu ittifaka dâhil oldular. Ancak Altuntaş, Ali Tigin ile yapılan savaşların birinde öldü. Onun yerine geçen oğlu Harun bu ittifakı devam ettirdi. Tuğrul ve Çağrı Beyler ile Yabgu, Harun'a güveniyorlar ve ondan kendilerine bir zarar gelmeyeceğine inanıyorlardı. Ancak, Şah Melik ile Selçuklu ailesi arasında eskiden beri sürüp gelen ve sebebini bilmediğimiz bir düşmanlık vardı. İşte bundan dolayı Şah Melik, gizlice Selçuklu karargâhına saldırdı. Bir gece baskınıyla pek çok kişiyi öldürdü, esirler aldı ve malları yağmaladı.¹⁹ Şah Melik'ten aldıkları büyük

¹⁸İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 363; Koca, 1997, 60.

¹⁹İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 364.

darbe Selçukluların gücünü oldukça zayıflatmıştı. Öyle ki, bu olay Tuğrul ve Çağrı Beylerin maruz kaldıkları en ağır darbe idi. Öte yandan, Harun, Gazneli Devletinden bağımsız hareket etmeye başlayarak Horasan'ı ele geçirme hesapları yapıyordu. Bunun üzerine Sultan Mesud casusları marifetiyle Harun'u öldürttü. Yine bu sırada Ali Tigin ölmüş ve yerine geçen kumandanı Konuş ile Selçuklular arasında husumet baş göstermişti.²⁰ Bu durumda Mâverâünnehir ve Harezm Selçuklular için emin bir yurt değildi. Bunun üzerine Selçuklu beyleri Gazneli Devleti toprağı olan Horasan'a geçmeye karar verdiler. Eğer Selçuklu beyleri böyle bir geçişe karar vermemiş olsalardı belki de adları sadece göçebe Türkmenler olarak kalacak ve tarih sahnesinden silinip gideceklerdi.

Selçuklular, Şah Melik saldırısından sonra geride kalan malları ve hayvanları ile birlikte Ceyhun Nehrinden geçerek Horasan'a girdiler. Selçuklular, 1035 yılının ilkbaharında Sultan Mesud'dan izin almaksızın Horasan'a gelmişlerdi. Hâlbuki, buraya daha önceden gelen soydaşları Sultan Mahmûd'dan izin almak suretiyle Horasan'a girebilmişlerdi. Selçukluların Horasan'a gelişi başta Sultan Mesud olmak üzere Gazneli devlet adamları arasında şok etkisi yaratmıştı. Zira, Arslan Yabgu'nun Türkmenleri isyan halinde idiler ve Gazneliler Devletine oldukça güç anlar yaşatıyorlardı. Selçuklu beyleri izinsiz olarak Nesâ çevresine yerleştikten sonra Gazneliler Devletinin Horasan Dîvân Reîsi Sûrî'ye mektup yazarak Sultan Mesud ile kendileri arasında arabuluculuk yapmasını istediler. Selçuklu beyleri bu mektupta artık sığınacakları bir yerin kalmadığını dile getirerek Harezm ve Mâverâünnehir'den ayrılış sebeplerini sıraladıktan sonra Nesâ ve Ferâve şehirlerinin kendilerine ihsan edilmesini istediler. Buna karşılık olarak da Balhan dağından, Dihistan'dan, Harezm hududundan ve Ceyhun taraflarından hiçbir müfsidin baş göstermesine imkân vermeyeceklerini söyleyerek, Horasan'dan Irak ve Harezm Türkmenlerini kovacaklarını bildirdiler.²¹ Gerek bu bozgunculara ve gerekse diğerlerine karşı Gazneliler Devletinin en büyük yardımcıları olacaklarına söz verdiler.²² Ayrıca Gazne sarayında rehin bulundurma ve Gazneli ordusuna asker verme gibi tâbilik şartlarını yerine getireceklerini söylediler. Devlet adamlarından biri bu haberi duyunca, her şeyini kaybedeceğini hisseden bir

²⁰Sümer, F. (1999). *Oğuzlar-Türkmenler-*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 101.

²¹Köymen, 2000, 200.

²²İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 364.

adamın ruh hali içinde “Horasan elden gitti.” diye adeta feryat etmiş; Sultan Mesud’un veziri ise “Bugüne kadar işimiz çobanlar ile idi. Şimdi ülke zapt eden emîrlere geldi.” tarzında ifadesiyle Irak ve Selçuklu Türkmenlerini birbiriyle karşılaştırarak özellikle, Tuğrul ve Çağrı Beylerin nitelikleri üzerine dikkati çekmiştir.²³

Selçukluların mektubunu ilk değerlendiren kişi olan Gazneliler Devleti veziri, artık Türkmenler meselesinin tehdit ve savaş yoluyla çözülemeyeceği fikrini ileri sürüyordu. Vezir, Irak Türkmenlerinin çok sayıda beylerini yitirdikleri halde neler yaptıklarını ve büyük bir isyana kalkıştıklarını dile getirerek, başlarında yetenekli ve tanınmış beyleri olan Selçukluların daha tehlikeli olacaklarını söyledi. Sultan Mesud ise aynı fikirde değildi. Zira, mektuptaki çekici sözleri, Selçukluların Gazneliler Devletini zayıf görmelerine yormuştur. Selçuklular her ne kadar Gazneli tebaalığını kabul edeceklerini bildirseler de Sultan Mesud artık Türkmenlere güvenmiyordu. Zira, Arslan Yabgu’nun Türkmenleri de aynı vaatlerle gelmişler ve bu vaatleri yerine getirmedikleri gibi Horasan’da karışıklıklar çıkarmışlardır. Vezire göre ise bu meseleyi zamana bırakmak lazım geliyordu. Vezire göre zaman, Gazneliler Devleti lehine, sultana göre ise Selçuklular lehine işlemektedir.²⁴ Devlet erkânının ihtiyatı en başından beri elden bırakmamasının yanında bu defa Sultan Mesud da bu meseleyi ciddiye almıştır. Fakat, devlet ricali ve sultan yine görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Irak Türkmenleri meselesinde devlet adamları derhal harekete geçilmesini isterken sultan kabul etmemiş, bu defa ise Sultan Mesud’un harekete geçmek istemesine rağmen devlet adamları Selçukluların kızdırılmamasından yana bir tavır sergilemişlerdir. Sultana göre bu davetsiz misafirler Horasan’dan derhal çıkarılmalı ve Gazneliler Devletinin güçsüz bir durumda olmadığı başta Tuğrul ve Çağrı Beyler üzere bütün Türkmenlere gösterilmeli idi. Gayet tabii sultanın teklifi kabul edildi ve Hâcib Beğ-toğdu kumandasındaki bir ordunun Nesâ tarafına gönderilmesine karar verildi. 1035 yılı içinde yola çıkan fillerle takviyeli 17 bin kişilik ordu Gaznelilere göre bütün Türkistan’ı fethetmek için kâfi idi. Fakat, Selçuklular bu orduyu müthiş bir bozguna uğrattı. Hâcib Beğ-toğdu kaçmak suretiyle canını zor kurtardı. Selçuklular birçok ganimet ve esir ele geçirdi. Bu mağlubiyet Gazneliler Devletinin itibarını oldukça

²³Koca, 1997, 65.

²⁴Köymen, 2000, 209.

sarsmıştır. Sultan Mesud, Selçukluların itaat isteklerini kabul etmediğine pişman oldu, onların azamet ve heybetinin kendi askerlerinin kalplerine korku saldıgını, bu galibiyet sebebiyle Selçukluların ümitlerinin arttığını, başlangıçta savaşmaktan korktukları sultanın askerlerine karşı şimdi cesaretle savaşacaklarını anladı.²⁵ Gerçekten de Selçuklular, elde edilen ganimetin yanı sıra bu galibiyetten daha çok manevî anlamda kazançlı çıkmıştır. Selçuklular Horasan'da bir devlet kurmanın mümkün olduğu neticesine bu galibiyetten sonra varmışlardır.²⁶ Savaştan sonra da bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma gereğince Sultan Mesud Tuğrul Bey'e Nesâ, Çağrı Bey'e Dihistan, Musa Yabgu'ya ise Ferâve vilayetleri iktâ etti ve her birine Dihkân unvanı verdi.²⁷ Bunun karşılığı olarak da Selçuklu Beyleri sırasıyla Gazne sarayında rehin olarak bulunmak suretiyle Gazneliler Devletine tâbi olacaklardı. Fakat, Selçuklu beyleri bu şartı hiçbir zaman yerine getirmemişlerdir. Hatta, Sultan Mesud'un tâbilik sembolü olarak kendilerine gönderdiği hilatleri hafife alarak alay ettiler.²⁸ Bu antlaşmanın önemine gelince, Gazneliler tarafından Selçuklulara elçi gönderilmesi ve bir antlaşma imzalanması artık Selçukluların siyasî bir kuvvet olarak tanınması demektir. Gerek elde edilen galibiyet ve gerekse devletle yapılan bu antlaşma Tuğrul ve Çağrı Beylerin prestijini birden artırmıştır.

Sultan Mesud Selçuklu Türkmenlerinin tehdit ve tehlikesine karşı Nişâpûr'da bulunuyordu. Nesâ savaşında da ordusunu buradan göndermişti. Yapılan antlaşmanın verdiği rahatlıkla Selçuklu meselesinin halledildiği kanaatine vararak buradan ayrılmıştı. Fakat daha birkaç ay sonra Selçuklu ve onlara yeni katılan bir kısım Irak Türkmenlerinin tekrar faaliyete geçerek yağma ve tahribatta buldukları haberini aldı. Tuğrul ve Çağrı Beyler kazandıkları askerî galibiyet ve akabinde yapılan antlaşmada elde ettikleri siyasî başarıdan cesaret almış olmalıdırlar ki 1036 yılı sonlarında Sultan Mesud'a bir elçilik heyeti vasıtasıyla mektup göndererek yeni isteklerde bulundular. Bu mektupta, daha önce kendilerine verilmiş olan yerlerin dar olduğu ve sahip oldukları insanlara yetmediği gerekçesiyle Merv, Serahs ve Bâverd gibi şehirlerin de kendilerine verilmesini istediler. Buna karşılık olarak da Gazneli ordusunda ücretli asker olarak hizmet

²⁵İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 365.

²⁶Köymen, 2000, 219; Koca, 1997, 68.

²⁷İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 365; Barthold, W. (2008). *İlk Müslüman Türkler*. İstanbul: Örgün Yayınevi, 281: "1035 yılında Dihistan, Nesâ ve Ferâve şehirleri Selçuklulardan Tuğrul ve Çağrı Beyler ile amcaları yabguya verildiği zaman, her üçü de dihkân ve vali makamına özgü hediyeler aldılar."

²⁸İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 365; Koca, 1997, 69.

edeceklerini vaat ettiler. Ayrıca, antlaşmayı kendilerinin bozmadıklarını söyleyerek, bu antlaşmayı bozanların Horasan'a daha önce gelen Türkmenlerin olduğunu belirttiler. Üzerlerine bir ordu gönderildiği takdirde bu hücumu def etmekten başka çareleri olmadığını söylemekten de geri kalmadılar. Eğer bu vuku bulursa da hürmetin ortadan kalkacağı tehdidinde bulundular.

Sultan Mesud, Selçuklu beylerinin ultiमत niteliğindeki mektubuna savaş ilan etmek suretiyle cevap verdi. Hâcib Sübaşı komutasındaki bir orduyu Selçukluların üzerine gönderdi. Ancak Sübaşı Selçuklular ile bir meydan savaşına girişmekten çekiniyordu. Gazneliler Devleti veziri de Selçuklulara karşı daha yumuşak bir siyaset izlenmesi gerektiği fikrini de ısrarla yineliyordu. Bu sırada Tuğrul ve Çağrı Beyler de Türkmenleri onlarca gruba ayırarak Horasan'ın çeşitli vilayetlerine göndermişlerdi. Sultan Mesud'un fillerle destekli düzenli ordularına karşı gerilla savaşı veriyorlardı. Böylece Selçuklular fazla can kaybının da önüne geçiyorlardı. Selçuklu beyleri bu Türkmenleri planlı bir şekilde sevk ve idare ederek âdeta çete savaşlarına girişmişlerdi. Öte yandan, Sübaşı da emrindeki orduyla Horasan'a gelmiş bulunuyordu. Sultan Mesud, devlet erkânının muhalefetine rağmen Sübaşı'ya Selçuklulara karşı meydan savaşı yapması emrini verdi. Tuğrul ve Çağrı Beyler de kuvvetlerini toplayarak ağırlıklarını Merv çölüne gönderdiler. 1038 yılının Mayıs ayında Serahs yöresinde yapılan savaşta Gazneliler yine büyük bir bozguna uğradı. Gazneli ordusunun bütün ağırlıkları Selçukluların eline geçti. Hâcib Sübaşı ve hayatta kalan askerler kötü bir hezimete uğrayarak rezil ve perişan bir vaziyette Herât'a sığındılar.²⁹ Selçuklular bu ikinci büyük zaferden sonra artık Horasan'ın büyük bir kısmına sahip olmuşlar ve kasabalara kadar girmişlerdi. Selçuklular galibiyet sonrasında düzenledikleri kurultayda Tuğrul Bey'i başlarına hükümdar olarak seçtiler ve sahip oldukları bölgeleri kendi aralarında taksim ettiler. Buna göre, Tuğrul Bey'e Nişâpûr, Çağrı Bey'e Merv, Musa Yabgu'ya da Serahs vilayeti bırakıldı. Tuğrul Bey'in payına bırakılan Nişâpûr henüz fethedilmemişti. Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yınal emrindeki 3 bin kişilik Türkmen kuvvetinin başında Nişâpûr üzerine yürüyerek burayı ele geçirdi. Daha sonra Tuğrul Bey şehre girdi ve "Melikü'l-Mülük" unvanı ile adına ilk hutbe okundu.³⁰ Bu sırada Abbasî Halifesi el-Kaim Bi-emrillâh tarafından

²⁹İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 367.

³⁰Kaynaklarda bu unvan "es-Sultanü'l-Mu'azzam" olarak geçse de Faruk Sümer ve Salim Koca Tuğrul

Selçuklulara elçi gönderildi. Bu durum artık Tuğrul Bey'in İslâm dünyasındaki en büyük manevî otorite tarafından bir hükümdar olarak kabul edilmesi anlamına geliyordu.³¹

Sultan Mesud durumun ciddiyetini anlamış olmalıdır ki 300 savaş fili ile destekli 50 bin kişilik ordusunun başına bizzat geçerek Horasan'a sefere çıkmaya karar verdi. Bu büyük ordu Gazne'den harekete geçtikleri andan itibaren sık sık Çağrı Bey'in saldırılarına maruz kalıyordu. Selçuklular kendi savaş taktikleri gereğince Gazneli ordusuna hücum ediyorlar daha sonra geri çekilmek suretiyle çöllerde sığınıyorlardı. Öte yandan, Sultan Mesud'un askerleri seferlerin uzamasından ve ailelerinden ayrı kalmalarından dolayı savaştan usanmış ve konup göçmekten bıkmışlardı.³² Zira, yıllardır gerek komutanların ve gerekse Sultan Mesud'un emri altında Hindistan, Harezm ve Horasan üzerine sık sık sefere çıkıyorlardı. Artık Selçukluların da açıktan açığa savaş hazırlıkları yapmaya başladığı sırada Gazneli askerlerinin Sultan Mesud'a karşı soğuklukları su yüzüne çıktı. Selçuklu beyleri de yaptıkları gerilla savaşları ile Gazneli ordusunu yeteri kadar yıpratmışlardı. Ayrıca Selçuklular, Sultan Mesud'un karargâhı çevresinde bulunan su kaynaklarını kurutmuşlardı. Böylece, Sultan Mesud'un ordusu ile hayvanları susuzluktan yorgun ve aciz kalmışlardı.³³ Öte yandan, Sultan Mesud ile askerleri arasındaki anlaşmazlıklar had safhaya ulaşmıştı. Bu durumu göz önünde tutan Selçuklu beyleri, Sultan Mesud'un barış teklifini reddederek meydan savaşına girmeye karar verdiler. 1040 yılı ilkbaharında Dandanakan Hisarı önünde vuku bulan meydan savaşında Selçuklular büyük bir galibiyet kazandı. Gazneli ordusu bozgun halinde dağıldı. Sultan Mesud da yanında kalan yaklaşık 100 süvari ile birlikte Gazne'ye doğru kaçtı. Gazneliler Devletinin bütün ağırlıkları Selçukluların eline geçti. Dandanakan Savaşından sonra Horasan'daki vilayetler birer birer Selçukluların eline geçmiş ve Selçuk Bey'in Cend'e gelişiyle başlayan yüz yıllık mücadeleler sonucunda "Büyük Selçuklu Devleti"nin kuruluşu tamamlanmıştır. Tuğrul Bey savaş meydanında kurulan tahtta oturmuş ve Türkmen beyleri ile Selçuklu ordusu onu "Horasan Emiri" olarak

---

Bey'in daha o dönemde bu unvanı alıp kullanamayacağı kanaatine varmışlardır. Bkz. İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 367; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 38; Koca, 1997, 71; Sümer, 1999, 109.

³¹Koca, 1997, 72.

³²İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 368.

³³Râvendî, 1999, I, 99.

selamlamışlardır.³⁴ Çağrı Bey'in dediği gibi artık cihan onlarındı. Onların da cihan sahipliğine liyakatleri vardı.³⁵ Dandanakan Savaşı Selçukluların mukadderatını kesin ve büyük bir zaferle tayin etmiştir. Artık Selçukluların kendilerine ait bir vatanları vardır: Bu vatanın adı Horasan, başşehri ise Nişâpûr'dur.³⁶

Türkler, Müslüman olduktan sonra, devlet ve ordu teşkilatlarını yeni tanıştıkları İslâm medeniyeti çerçevesinde şekillendirmeye başlamışlardı. Türk-İslâm devletleri Mısır'dan başlayarak Hindistan, Afganistan, İran, Irak, Suriye gibi geniş coğrafyalara yayılmışlardı. Karakter bakımından daha hususî bir özellik taşıyan Türk kültürü ile İslâm medeniyeti ilk defa Karahanlılarda kaynaşmaya başlamıştı. Gaznelilerde de hâl böyle idi. Kısaca söylemek gerekirse, Türkler engin tecrübeleri sayesinde Türk ve İslâm geleneklerini birbiriyle birleştirip kaynaştırarak, Türk-İslâm devleti tipini yaratmışlardı.³⁷ Selçuklu beyleri de yeni kurdukları devletlerini, içinde buldukları İslâm medeniyetine uygun olarak şekillendirdiler. Onlar, temelde ve özde Türklük özelliklerini koruyarak, İslâmî yönetim tarzını benimsediler; Sâ mânî, Gazneli ve Abbasî Devletlerine ait müesseselere ve geleneklere bünyelerinde yer verdiler; İslâmî isimler, unvanlar ve lâkaplar aldılar.³⁸ Devletin kurulmasına müteakip bu durumun iki örneği görülür. Birincisi, hâkimiyet anlayışında kendisini göstermiştir. Buna göre, yeni kurulan devletin İslâm dünyasındaki en büyük manevî otorite tarafından tanınması ve tasdik edilmesi gerekiyordu. Selçuklu Beyleri bu icaba uyarak Abbasi Halifesi el-Kaim Bi-emrillâh'a bir mektup gönderdiler. Mektupta "Zulüm ve adaletsizlik yolundan ayrılıp, adalet ve insaf ile hareket ettiklerini" belirterek, devletlerinin tanınmasını ve tasdik edilmesini istediler.³⁹ Onların mektubu hilafet merkezine ulaşınca da halife el-Kaim Bi-emrillâh, bir elçisini Rey'e, Tuğrul Beyin yanına göndererek güzel haberler vermiştir.⁴⁰

İkinci önemli değişiklik de ordu teşkilatında yapıldı. Selçuklu ordusu, Selçuk'un Cend'e gelişiyle başlayan mücadelelerden beri Türkmen atlılarından

³⁴Koca, 1997, 77.

³⁵Râvendî, 1999, I, 100.

³⁶Köymen, 2000, 352.

³⁷Koca, 1997, 158.

³⁸Koca, 1997, 80.

³⁹Râvendî, 1999, I, 102.

⁴⁰Râvendî, 1999, I, 103.

oluşuyordu. Türkmenler Mâverâünnehir’de, Harezm’de ve Horasan’da büyük sıkıntılar çekmişlerdi. Uzun yıllar kadınlarından ve çocuklarından uzak bir halde seferden sefere koşmuşlardı. Gün gelmiş bütün mal varlıklarını kaybetmişler, gün gelmiş at sırtından inmemişlerdi. Kısacası, Selçuklu beylerinin kaderine ortak olmuşlardı. Tarihin akışını değiştiren büyük zaferler de onların üstün gayretleri sayesinde kazanılmıştı. Daha da önemlisi Selçuklu Devletini başlarında Selçuklu beyleri bulunduğu halde konar-göçer Türkmenler kurmuşlardı. Fakat Selçuklu beyleri, dönemin en modern ve profesyonel ordularından birisine sahip olan Gaznelileri kendilerine örnek alarak, onlar gibi ordularını “gulâm sistemi”ne⁴¹ göre yetiştirilen Türklerden teşkil etmeye başladılar. Selçuklu beyleri, gerek Dandanakan savaşı öncesinde gerek savaş sırasında ve gerekse savaş sonrasında kendi taraflarına geçen Gazneli gulâmları hizmetlerine almışlardı. Öyle ki, savaş cereyan ederken 370 kişilik bir bölük Gazneli ordusundan ayrılıp Selçukluların tarafına geçmişler, Selçuklular da onları “dost, dost” ünlemleriyle karşılamışlardır.⁴² Ordu teşkilatındaki bu değişikliğin neticesi olarak Türkmenler, Selçuklu beyleri tarafından yavaş yavaş tasfiye edilmeye başlandı. Bu tasfiyenin başlıca sebebi, Türkmenlerin doğrudan doğruya kendi boy beylerine itaat etmeleridir. Yani Türkmenler, boy beyleri vasıtasıyla Tuğrul ve Çağrı Beylere bağlılık gösteriyordu. Boy beylerinin Tuğrul Bey’e bağlılığı da sağlayacakları ganimet ve elde edecekleri mertebelerle orantılı idi. Bir başka deyişle, Türkmenler ve beyleri memnun edilmeliydi. Türkmenlerde boy anlayışı çok kuvvetli olduğu görülür. Bunun neticesi olarak da Türkmenler, Selçuklu beylerinden ziyade kendi boy beylerine sadık kalmayı tercih ediyorlardı. Bunun örneklerinden yukarıda bahsettik. Hatta Türkmenler asırlar sonra Anadolu’da ve Orta Doğu’nun muhtelif yerlerinde göründüklerinde bile boy teşkilatlarını korumuşlardır. Yabgu ve Çağrı Bey’in hayatta olduğu halde Tuğrul Bey’i tek hükümdar olarak başlarına getiren Selçuklulara göre bu durum merkezî devlet anlayışına uygun değildi. Öte yandan, devlet teşkilâtındaki vazifeler de İran halkına verilmeye başlandı. Zira, yönetilen

⁴¹Esir veya köle olarak hizmete alınan kimselerin, kabiliyetleri ve aldıkları eğitim neticesinde kazandıkları becerileri doğrultusunda başta ordu olmak üzere çeşitli devlet hizmetlerinde istihdam edilmesi suretiyle işleyen mekanizmaya gulâm sistemi denir. Tarihî kayıtlara göre, gulâmlardan özel birlik oluşturma faaliyetleri, Abbasiler ile başlamıştır. Sâ mânîlerde bir sisteme bağlanmış olan bu kurum, Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklularda gelişerek devam etmiş, Memlûkler (Memlûk sistemi) ve özellikle Osmanlılarda da (Kapıkulu veya Yeniçeri sistemi) mükemmelliğinin zirvesine ulaşmıştır. Koca, S. (2011). *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*. Ankara: Berikan Yayınevi, 40.

⁴²Divitçioğlu, S. (1994). *Oğuz’dan Selçuklu’ya -Boy, Konat ve Devlet-*İstanbul: Eren Yayıncılık, 82; Köymen, 2000, 337.

halk Türk değildi. Dolayısıyla bürokraside Arapça ve Farsça bilen yetişmiş elemanlar gerekiyordu. Kısacası, devlet artık yerleşik İran halkına dayanan klasik bir Türk-İslâm devleti halini almıştı. Bir başka deyişle, ordu teşkilatı ve sivil idare kapıları Türkmenlere kapatılmıştı. Gulâm sisteminin hayata geçirilmesi ve yerli halkın idarede yer alması, devletin Fars kültüründen de etkilenmesine sebep olmuştur. Öte yandan, Selçuklular, daha Horasan'a gelişlerinden itibaren bu yerli halkla münasebet kurmaya başlamışlar ve onların idarelerini ellerine almışlardı. İran halkı da zaten uzun yıllardan beri Türk himayesi altında yaşamaya alıştı. Şu halde yerli İran halkı, yeni hükümdarlarını hiç yadırgamadan kabul etmişlerdir.⁴³ İşte, devletin kuruluşunun tamamlanmasından sonra Selçuklu beyleri bütün kadrolarda bir değişiklik ve yenileşmeye gitmiştir. Selçuklu hanedanının Mâverâünnehir'deki ve İran'daki şecereleeri arasında da farklılıklar meydana çıkmaya başladığı gözlenmektedir. Onlar başlangıçta kendilerini Kınık boyunun mütevâzi mensupları ve Dukak oğlu Selçuk'un torunları olarak gösterirlerken, İran'da ünlü destan kahramanı Afrasiyab'a kadar dayanan bir şecereyi de benimsemişlerdir.⁴⁴

Konar-göçer Türkmenler tarafından kurulan Selçuklu Devletinin, daha sonra yerli idare mensuplarının da etkisiyle, konar-göçer geleneklerini terk ederek yerleşik İran medeniyetinin tesirine girmesi, Türkmenlere sivil idarede ve askerî teşkilatta yer verilmeyerek tasfiye edilmesi, Türkmenlerin, beylerine küserek merkezî yönetime karşı tavır almasına sebep oldu. Zira onlar bin bir sıkıntı çekerek devletlerini kurmuşlar ve devletin nimetlerinden faydalanmayı beklerken tasfiye edilip geri plana itilmişlerdi. Daha da kötüsü, kendi devletlerinin gittikçe yerli halkın devleti haline gelmesini bir türlü içlerine sindiremiyorlardı.⁴⁵ Bu husus yıllarca Türkmenlerin hafızalarından silinmemiştir. Öyle ki, Selçukluların yıkılışından neredeyse 400 yıl sonra yazılan Şecere-i Terakime'de Ebû'l-Gazi, bu değişimi "aldatılmışlık" olarak yorumlamakta ve "Selçukîler kardeş olup, kardeşiz deyip İl'e ve halka faydaları dokunmadı." diye yakınmaktadır.⁴⁶ Bundan sonra Türkmenler bu kırgınlıklarını hiçbir zaman gizlememişlerdir. Onlar Selçuklu hanedanı içindeki taht

⁴³Köymen, 2000, 352.

⁴⁴Gündüz, T. (2009). *Bozkırın Efendileri –Türkmenler Üzerine Makaleler-*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 22.

⁴⁵Koca, S. (2005). *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*. Ankara: Berikan Yayınevi, 66.

⁴⁶İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler* (İkinci ve Üçüncü Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, II, 282-283; Gündüz, 2009, 21-22, 58.

mücadelelerinde daima muhaliflerin yanında yer alarak merkezî yönetime karşı tepkilerini göstermişlerdir. Bu cümleden olarak Tuğrul ve Çağrı Beylere muhalif bir duruş sergileyerek birkaç defa ayaklanan İbrahim Yinal ve Kutalmış'ı destekleyenler hep Türkmenler olmuştur. Bu durum bütün Selçuklu tarihi boyunca görülecektir. Böylece Selçuklu Beyleri daha istiklâllerinin ilk yıllarından itibaren iç siyasetlerini oldukça meşgul eden “Türkmenler meselesi”yle karşı karşıya kalmışlardır.

Selçuklu tarihinin ilk dönemlerinde rastlanılan şu somut örnek meseleyi ortaya koymak bakımından oldukça önemlidir. İbrahim Yinal, Tuğrul Bey'e karşı isyan ederek harekete geçince ilk olarak Hemedan şehri civarında yaşayan Türkmen obalarına gitmişti. Tuğrul Bey'in, kendilerini rahatsız eden politikalarına karşılık Türkmenler de, mevcut Selçuklu iktidarına karşı olan muhaliflerin yanında yer almaya hazırды. Türkmenleri çok iyi tanıyan ve onların bu psikolojisinden haberdar olan İbrahim Yinal da Tuğrul Bey'e karşı vereceği mücadele için Türkmenlerden yardım istedi. Türkmen beyleri ile yapılan görüşmeler sonucunda İbrahim Yinal, onlara “Kardeşi Sultan Tuğrul ile asla barış yapmayacağını, sultan olduğu takdirde kendilerine yurtlarını bırakıp Irak ya da başka yerlere gitmelerini emretmeyeceğini, kendilerinin fikir ve görüşlerini almadan vezir atamayacağı” hususunda yemin etti.⁴⁷ Şüphesiz, Türkmenlerin de istekleri ve menfaatleri bu yönde idi. Neticede Türkmenler, İbrahim Yinal'a inanıp güvenerek, vaat ettiklerini yerine getirmek şartıyla kendisine yardım etmeyi kabul ettiler.

Aslında, İbrahim Yinal'ın vaatleri, Türkmenlerin Selçuklu iktidarından istediği ve beklediği hususları gözler önüne seriyordu. Görüşmeden çıkan bu sonuç, Türkmenlerin, devletin hangi politikalarından rahatsız olduğunun açıkça bir göstergesidir. Bu durumda İbrahim Yinal ve Türkmenler aynı amaç ve doğrultuda birleşerek ortak bir mücadeleye girişeceklerdi. Anlaşma maddelerini inceleyecek olursak görüldüğü gibi, İbrahim Yinal, Tuğrul Bey ile asla barışmayacağına dair Türkmenlere söz vermiştir. Zira, hedefi doğrudan doğruya Selçuklu tahtı idi. Hükümdar olmak gayesi ile harekete geçmişti.⁴⁸ Bu düşüncelere sahip olan İbrahim Yinal'ın girişeceği mücadeleden galip ayrılırsa Tuğrul Bey'in akıbetinin ne

⁴⁷Sıbt İbnü'l-Cevzî. (2011). *Mir 'âtü'z-Zamân Fi Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*. (çev. A. Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 48; Koca, 1997, 114.

⁴⁸Râvendî, 1999, I, 106.

olacağı da malumdur. Öte yandan, Tuğrul Bey de İbrahim Yinal'ın amacını anlamakta gecikmemiş ve yardım göndermesi için yeğeni Alp Arslan'a yazdığı mektupta "Kardeşim hakkımı almak, saltanatıma hâlel vermek istiyor." demiştir.⁴⁹ İkinci husus, İbrahim Yinal'ın tahtı ele geçirdiğinde Türkmenleri yurtlarından ederek başka yerlere gitmelerini emretmeyeceği vaadidir. Dandanakan zaferinden sonra Türkmenler geri plana itilmiş ve tasfiye edilmişlerdi. Selçuklu iktidarı tarafından devletin merkezinden uzak tutularak sık sık yerlerinden edilmişler ve sürekli olarak uçlara gönderilmişlerdi. Türkmenlerin sınırlarda toplanmasına karşılık yerli halk da merkezde hâkim bir unsur olmaya başlamıştı. Kısacası Türkmenler, kendi devletlerinin nimetlerinden yararlanamamaları ve devletlerinin yerli halkın devleti haline gelmesini içlerine sindiremiyorlardı. İbrahim Yinal'ın bu teklifi ile artık yurtlarından edilmeyecekler ve kendi devletlerinin topraklarında yaşama hakkına sahip olabileceklerdi. İbrahim Yinal'ın ant içtiği bir diğer konu da Türkmenlere danışılmadan vezir tayin edilmemesi hususudur. Türkmenlerin bu isteği bürokraside görev alamamalarının bir neticesi olarak açıklanabilir. Öte yandan, devletin konar-göçer gelenekleri terk ederek yerleşik İran medeniyetinin tesirine girmesinde yerli idare mensuplarının etkisi vardı.

Selçuklu beyleri Türkmenler meselesini başlıca iki şekilde çözmeye çalışmışlardır: 1- Türkmenleri Azerbaycan ve Anadolu gibi batı uçlarına sevk etmek 2- Türkmenlerin güvensizlik hallerini ortadan kaldırmak ve devlet düzenine alıştırmak için çareler aramak. İkinci tedbir erken devirler için pek dikkate alınmaz. Zira, bu tedbir Sultan Melikşâh zamanında görülür. Vezir Nizâmü'l-Mülk, Selçuklu sultanıyla kırgın ve küskün Türkmenleri barıştırmak için 1000 Türkmen çocuğunun gulâm sistemine alınmasını teklif etmiştir. Vezire göre Türkmenler, her ne kadar devlete güçlükler çıkarmışlarsa da, yine de Selçuklu sülalesinin teveccühüne layıktırlar ve bu teklifle onlar hükümdara hizmet edecekleri gibi, hükümdar ailesine karşı besledikleri hoşnutsuzluk da ortadan kalkmış olacaktır.⁵⁰ Fakat, Türkmenler ve Selçuklu yönetimi arasında kuvvetli bir görüş ayrılığı mevcuttu. Selçuklu beyleri Türkmen çocuklarını gulâm sistemine alarak onlardan devlete hizmet etmelerini, Türkmenler ise birçok meşakkate katlanarak kurdukları devletin kendilerinin

⁴⁹Sadrüddîn Hüseyinî, 1999, 14.

⁵⁰Nizâmü'l-Mülk. (1999). *Siyâset-nâme* (çev. M. A. Köymen). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 73; Köymen, M. A. (1984). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi-İkinci İmparatorluk Devri*-Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 399; Koca, 2005, 66; Sümer, 1999, 130.

hizmetinde olmasını istiyorlardı. Bir başka deyişle, devletin nimetlerinden faydalanmak arzusunda idiler. Neticede vezirin bu teklifi bir türlü uygulanamamıştır. Birinci tedbir ise, Tuğrul Bey zamanından itibaren tatbik edilmeye başlandı. Buna göre Selçuklu beyleri, Türkmenleri devletin merkezinden uzak tutma politikası gütmeye başladılar.

Tasfiye edilen Selçuklu Türkmenlerine gelince, onlar, orduda ve bürokraside görev alamamalarından sonra, hanedan mensuplarıyla beraber fetihlere çıkıyor ve ele geçirilen bölgelere aileleriyle birlikte yerleşiyorlardı. Kısa bir süre içinde İran coğrafyası Selçuklu hâkimiyetine girmişti. Türkmen kütleleri, genellikle Hemedan, Azerbaycan ve Kuzey Irak gibi uçlara yakın bölgelerde toplanmaktaydı.⁵¹ Bütün İslâm dünyası onların önüne açılmıştı. Buna mukabil sınırlarda Türkmenlerin ağırlığı hissedilmeye başlarken, devletin merkezinde ise Türkmen gücü hızla eriyordu. Orduda gulâm sistemi uygulamaya konulmuş, devlet mekanizmasında da Fars kültürünün tesirleri belirmeye başlamıştı. Öte yandan, Anadolu'da kuvvet kaybına uğrayarak Azerbaycan'a çekilen Türkmenler ve Horasan'dan gelmeye başlayan Türkmenler uçlarda birleşiyorlardı. Selçuklu beyleri de, devletin kurulmasına müteakip dalgalar halinde İslâm ülkelerine akmaya başlayan Türkmenleri sürekli olarak uçlara sevk ediyordu. Tuğrul Bey başta olmak üzere Selçuklu sultanları, bir millet halinde gelmekte olan bu büyük Türk kitlelerini, "Küffar Bizans'ın Anadolu'suna yöneltme ve burada yerleştirme" planlarını yapıp uyguladılar; böylece çok önceleri, yine Türkler tarafından yapılmış olan cihat hareketleri bir tür devam ettirilmiş oluyordu.⁵² Kirman, Azerbaycan, Fars, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap Türkmenler tarafından dolduruldu.⁵³ Böylece Horasan'da bir güneş gibi doğarak Türk ve İslâm âlemini nizama koyan Büyük Selçuklular devrinde Türklerin son hudut kalesi Anadolu da yaklaşık yarım asır içerisinde fethedilecek ve bu ülke günümüze kadar devam eden süreçte büyük Türk devletlerine kaynak teşkil edecektir.

---

⁵¹Koca, 1997, 93.

⁵²Sevim, A. (1988). *Anadolu'nun Fethi-Selçuklular Dönemi-Başlangıçtan 1086'ya Kadar*-Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 22.

⁵³Gündüz, 2009, 58.

1. BÖLÜM

FETHİN HAZIRLIK SAFHASI

1.1. Anadolu'ya İlk Gelen Türkmenler ve Çağrı Bey

Selçukluların Mâverâünnehir'de buldukları devirde Sâ mânîlerin tarih sahnesinden çekilmesiyle yalnız kalan Arslan Yabgu ve yapacağı mücadeleler için yardıma ihtiyacı olan Ali Tigin'in kuvvetlerini birleştirmek suretiyle Karahanlıları mağlup ederek Buhara'da kaldıklarını ve bundan sonra Arslan Yabgu ve emri altındaki Türkmenlerin fırsat buldukça Gazneli topraklarına saldırdıklarını çalışmamızın giriş kısmında belirtmiştik. Diğer yandan Tuğrul ve Çağrı Beyler ise bu ittifaka dâhil olmamışlardı. Onlar Karahanlı tehdidine karşı vaktiyle ırktaşlarının ve dindaşlarının da gazâ faaliyetlerinde buldukları Bizans'a ait Anadolu'ya keşif seferleri düzenleyerek kendilerine yeni yurtluklar aramaya karar vermişlerdi. Çağrı Bey bu maksatla emrindeki Türkmen atlılarıyla beraber 1016 yılında Mâverâünnehir'den batıya, Anadolu yönüne hareket etti. Tuğrul Bey ise Türkmen obalarıyla birlikte daha güvende kalabilecekleri çöllerde çekildi.

Çağrı Bey, komutasındaki Türkmenler ile Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya girdi. Ermeni müellifi Urfalı Mateos "öldürücü nefesli ejder, kasıp kavuran ateşle beraber ortaya çıktı" diyerek, Selçuklu Türklerinin ilk defa olarak Anadolu hudutlarında bu suretle zuhûr ettiğini belirtmiştir.⁵⁴ Çağrı Bey güney istikametinde hareket ederek Van Gölü civarında hüküm süren Ermeni Vaspurakan Krallığı topraklarına taarruza geçti. Bunun üzerine Ermeni kralı Senekerim, oğlu David ile generali Şapuh'u Türkmenlerin üzerine sevk etti. Ermeni askerleri Türklerle karşılaşınca hayret ve korku içine düştüler. Zira, bu zamana kadar böyle bir Türk süvarisi görmemişlerdi. At üstünde dört bir yana ok atabilen ve kendilerine oldukça yabancı olan bu Türk süvarilerinin uzun saçları ve yayları oldukça dikkatlerini çekmişti.⁵⁵ Kıyafet ve teçhizatlarının Türklere karşı kendilerini koruyamayacaklarını anladıkları sırada yıldırım hızında üzerlerine yağmur misali yağın Türk oklarına

⁵⁴Urfalı Mateos. (2000). *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli* (Üçüncü Baskı). (çev. H. D. Andreasyan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 48.

⁵⁵Turan, O. (2013). *Selçuklular Zamanında Türkiye* (On ikinci Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat, 45-46; Koca, 1997, 54; Gündüz, 2009, 17-18; Urfalı Mateos, 2000, 48.

hedef oldular. Ermeni birliği derhal bozuldu. Kralın oğlu David geri çekilmeyi gururuna yediremese de General Şapuh'un ısrarı üzerine muharebeyi bıraktı. Az sayıda kalan askerleri ile Kral Senekerim'in yanına giderek durumu izah ettiler. Kral ise düşmanın vaziyetini öğrenince son derece ümitsizliğe kapılmıştı.

Bu dönemde Bizans İmparatoru II. Basileios da Kafkaslar'da ve Anadolu'nun doğusunda faaliyet gösteriyordu. Gürcü ve Ermenilerin bulunduğu sahalarda karışıklıklar çıkması üzerine buralara müdahale etti. Zaten, Senekerim de daha bu ilk Türkmen taarruzu karşısında ülkesini koruyamayacağını anlamıştı. Ermeni kralı kendi hayatını muhafaza için ülkesini II. Basileios'a terk etti. Buna mukabil imparator da ona, müstakil kalacağı vaadiyle Kapadokya temini ve Sivas şehri ve havâlisini verdi. Senekerim 1021 yılında çok sayıda halkı ve maiyeti ile bu bölgeye hareket etmiştir.⁵⁶

Türkmenler Vaspurakan Ermenilerinin şehirlerini zapt ve yağma etmekten sonra 1018-1020 yılları arasında kuzeye, bir Müslüman emirliği olan Şeddadoğulları topraklarına yöneldiler. Bu suretle Nahçıvan-Dovin mıntikasındaki hareketleri devam ederken Gürcü generali Liparit 5 bin kişilik kuvvetiyle Çağrı Bey'in karşısına çıktı ise de Türkmenlerle çatışmayı göze alamayarak geri çekildi.⁵⁷ Karşılarında muharip kuvvet kalmayan Türkmenler bu bölgeleri de istila altına aldılar. Bundan sonra Çağrı Bey ve Türkmenler 1021 yılında Ani Krallığı arazisine girdiler ve Nig bölgesindeki Beçni kalesini muhasara altına aldılar. Kalenin Ermeni kumandanı Vasak, oğlu Grigor'u kalenin muhafazasında bırakarak, Türkmen muhasarasını kaldırmak için kalenin dışına çıktı. Nig bölgesinin kâmilen tahrip ve yağma edildiğini gördü. 500 askeri ve seçkin Ermeni reisleri ile Türkmenlerin üzerine saldırıya geçti. Vuku bulan savaşta Vasak mağlup olarak geri çekilmek zorunda kaldı. Fakat, iltica ettiği bir tepede öldürüldü.⁵⁸

Çağrı Bey ve Türkmenler bu suretle Ermeni ve Gürcü memleketlerinde 4-5 sene at koşturduktan sonra Tuğrul Bey'in yanına döndüler. Horasan'dan bu geliş

⁵⁶Süryani Mihael. (1944). *Süryanî Patrik Mihael'in Vekainamesi* (çev. H. D. Andreasyan). Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi. Yayınlanmamış eser, I, 224.

⁵⁷Sevim, A., Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi –Siyaset, Teşkilât ve Kültür-*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 19; Kafesoğlu, İ. (1992). *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 11; Yinanç, M. H. (2013). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri* (yay. haz. R. Yinanç). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 31.

⁵⁸Urfalı Mateos, 2000, 18.

ve geçişlere Gazneliler engel olamamışlardır. Çağrı Bey bu keşif seferinden sonra Tuğrul Bey'e "keşfetmiş olduğum bu ülkede bize karşı gelebilecek bir kimse yoktur" diyerek, yaklaşık yarım asır sonra yurt tutulmaya başlanacak olan yeni vatanın adeta müjdesini vermiştir.⁵⁹

Çağrı Bey ve Türkmenler 1021 yılına kadar bu keşif seferlerini sürdürmüşlerdir. Bu sırada Tuğrul Bey ile birlikte Mâverâünnehir'de çöllerin gerisine çekilen Türkmenler ise oldukça kısıtlı imkânlarla hayatlarını devam ettirmişlerdir. Bu seferler sonucunda Anadolu'nun Türkmenlere uygun bir ülke olduğu görülmüş ve birçok ganimet elde edilmiştir. Ayrıca, yeni katılımlarla beraber Tuğrul ve Çağrı Beylerin kuvvetleri oldukça artmıştır. Ancak bu durum Arslan Yabgu'nun kıskançlığına ve dolayısıyla tepkisine sebep olmuştur. Nitekim, Tuğrul ve Çağrı Beyler uzun süredir bağımsız hareket ediyorlar ve gittikçe kuvvetleniyorlardı. Arslan Yabgu'nun bu tepkisine karşılık Tuğrul ve Çağrı Beyler de amcalarıyla olan ilişkilerini kesmeye karar verdiler.

Çağrı Bey'in bu batı seferi üzerinde biraz durmak lazım gelir. Nitekim, bu keşif seferinde elde edilen bilgiler ve kazanılan tecrübeler, Türkmenlerin daha sonra bu ülkede yapacakları fetihlerde ve akınlarda onlar için başlı başına bir kılavuz olmuştur.⁶⁰ Bu seferler sırasında Çağrı Bey'in kuvvetlerini 3 bin Türkmen atlısı oluşturuyordu. Bunun yanında Çağrı Bey'in ordusuna Mâverâünnehir'den harekete geçtikten sonra Horasan'dan itibaren İran ve Azerbaycan ülkelerinden de Türkmenler katılmıştır. Bu Türkmenler X. yüzyıl ve XI. yüzyıl başlarında Sâ mânî ve Gazneli devletleri tarafından buralara yerleştirilen Türkmenler idi. Çağrı Bey yol üzerinde kendisine katılan bu Türkmenleri memnuniyetle ordusuna dâhil etmiş ve gücünü daha da artırmıştır. Öyle ki, bu Türkmenler Çağrı Bey buralara gelmeden önce Rum, Ermeni ve Gürcü ülkelerinde gazâ ve cihat yapıyorlardı. Çağrı Bey gerek onların maddî kuvvetleriyle ordusunu güçlendirmiş ve gerekse bölge hakkındaki bilgi ve tecrübelerinden istifade etmiştir. Çağrı Bey seferini bitirdikten sonra bu Türkmenler paylarına düşen ganimetleri aldıktan sonra Çağrı Bey'e veda edip ayrılmışlardır.⁶¹ Çağrı Bey'in kuvvetlerine katılım sefer sonunda da devam

⁵⁹Ebû'l-Ferec. (1999). *Ebû'l-Ferec Tarihi* (Üçüncü Baskı), (çev. Ö. R. Doğrul). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, I, 293; Turan, 2013, 46; Koca, 1997, 55-46; Gündüz, 2009, 18.

⁶⁰Koca, 1997, 56.

⁶¹Koca, 1997, 54; Köymen, 2000, 111.

etmiş, Çağrı Bey Buhara'ya varınca bu diyarda bulunan Türkmenler kendisine katılmışlardır.⁶² Burada önemli olan nokta şudur: Çağrı Bey'e sefer sırasında katılan Türkmenlerin çoğunluğu yaklaşık bir asırdır Selçuklu hanedan üyelerinden ayrı yaşayan Türkmenlerdir. Ancak sefer sonunda Buhara yakınlarında Çağrı Bey'e katılan Türkmenler Arslan Yabgu'nun Türkmenlerindedir veya onun hâkimiyeti altında bulunan bölgelerde yaşayan Türkmenlerdir. Hâlbuki bu sıralarda Arslan Yabgu, Ali Tigin ile beraber Buhara hâkimi durumunda idi; gerek zenginlik ve gerekse prestij bakımından Tuğrul ve Çağrı Beylerden üstün bir haldeydi. Öyleyse bu Türkmenler artık zenginlik ve prestij sahibi Arslan Yabgu'nun değil de Hristiyanlara karşı gaza ve cihat eden "Gâzi" Çağrı Bey'in emrinde kalmayı tercih etmişlerdir. Öyle ki, Çağrı Bey bu sefere 3 bin atlı ile çıktığı halde, yolu üzerinde aldığı takviyelerle birlikte etrafında toplanan kuvvetler 5-6 bin atlıyı bulmuştu.⁶³ Aynı zamanda elde edilen büyük ganimetlerle birlikte Selçuklular da servete kavuşmuş durumdaydı.

Başarıyla geçen batı seferinden sonra Tuğrul ve Çağrı Beyler her ne kadar amcalarının tepkisine karşılık etraflarında toplanan kuvvetleri dağıtmak zorunda kalmışlarsa da tarihin seyri artık Arslan Yabgu'nun aleyhinde Tuğrul ve Çağrı Beylerin lehinde gelişmeye başlamıştır. Zira, kısa bir süre sonra 1025 yılında Arslan Yabgu, Gazneli Sultan Mahmûd tarafından esir alınmıştır. Arslan Yabgu 7 yıllık esaretinden sonra ölmüştür. Her iki tarafın da fiilî olarak birbirleriyle mücadeleye girişmemiş olsalar da aralarında eskiden beri var olan anlaşmazlık ve soğukluk dolayısıyla onun ölümünden sonra Tuğrul ve Çağrı Beyler herhangi bir tepki göstermemişlerdir. Aynı şekilde Arslan Yabgu'nun esareti sırasında Tuğrul ve Çağrı Beyler amcalarını kurtarmak için herhangi bir girişimde bulunmamışlardır.

---

⁶²Köymen, 2000, 112.

⁶³Sevim, A. (1988). *Anadolu'nun Fethi-Selçuklular Dönemi-Başlangıçtan 1086'ya Kadar*-Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 21; Sevim-Merçil, 1995, 19.

1.2. Sultan Tuğrul Bey Devri

1.2.1. Yabgulu (Nâvekiyye) Türkmenlerinin Anadolu'ya İlk Gelişi Ve Faaliyetleri

Bilindiği gibi, Arslan Yabgu'ya bağlı olup onun ölümünden sonra Selçuklu beylerinin emri altına girmeyerek, onlardan bağımsız hareket eden "Irak Türkmenleri" veya "Nâvekiyye" olarak adlandırılan Türkmenler, büyük bir isyan çıkardıktan sonra, 1036-1037 yıllarında Gazneli topraklarını terk edip Azerbaycan taraflarına gitmişlerdi. Türkmen beylerinden Kızıl ise Isfahan ve Hemedan hâkimi Alâüddevle ile anlaşarak Rey'de onun yanında kaldı. Boğa, Göktaş, Mansur ve Dana adlı beyler komutasında Azerbaycan'a gidenlere gelince; buranın hâkimi Vehsûzân, onları dostça karşıladı ve akrabalık tesis etti. Fakat bir süre sonra Türkmenler burada da yağmacılık yapmaya başladılar. Ayrıca Hezbâniyye Kürtleri ile sürekli mücadele halinde idiler.⁶⁴ Bunun üzerine Kürt lider Ebû'l-Heycâ b. Rebîbuddevle ile Azerbaycan hâkimi Vehsûzân, Türkmenlere karşı birleşti. Bunu gören Türkmenler, Azerbaycan'da daha fazla duramayacaklarını anlayarak Irak-ı Acem'e geri dönmeye karar verdiler. Vehsûzân'ın akrabalık tesis ettiği Dana ise bir bölük Türkmen ile beraber Azerbaycan'da kaldı.⁶⁵ Irak-ı Acem'e gidenler ise iki kola ayrıldılar. Bir kol Boğa komutasında Rey'e gitti. Diğer kol ise Mansur ve Göktaş yönetiminde Hemedan'a giderek bu şehri kuşattı. Hemedan, Alâüddevle'nin oğlu Ebû Kâlicâr tarafından idare ediliyordu. Uzun süren kuşatmaya dayanamayacağını anlayan Ebû Kâlicâr, Göktaş'a haber gönderip onunla barış yaptı ve akrabalık tesis etti. Rey'e giden Boğa ise burada bulunan Kızıl ile birleşerek bu şehri kuşattılar. Şehrin hâkimi Alaüddevle, Türkmenlerin muhasarası karşısında tutunamayarak geceleyin Rey'den kaçıp Isfahan'a sığındı. Aynı gecenin sabahı şehre giren Türkmenler burada yağma ve tahribat faaliyetlerine giriştiler (1038). Beş gün boyunca devam eden yağmalar sırasında halk her tarafa dağıldı. Anasioğlu idaresindeki bir Türkmen taifesi de Kazvin'e giderek buraları yağmalamıştı. Öte yandan, Azerbaycan hâkimi Vehsûzân ile akrabalık tesis ederek burada kalan Dana ve emrindeki Türkmenler de bu sıralar boş durmuyorlardı. Urmiye'den hareketle Ermeniler'in üzerine yürüyerek onlara

⁶⁴İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 295; Ebû'l-Ferec, 1999, I, 295; Sümer, 1999, 107.

⁶⁵Sümer, 1999, 107.

ağır bir darbe vurdular. Hezbâniyye Kürtleri de daha önce aldıkları yenilginin intikamını almak amacıyla Dana'ya savaş ilan ettiler. Türkmenler onları da mağlup etti. Bu suretle Türkmenler Hazar Denizinin bütün batı ve güney sahillerinden Anadolu hudutlarına kadar faaliyet gösteriyorlardı. Asıl büyük grupları Azerbaycan havâlisinde bulunan Türkmen kütleleri 1037/1038 yıllarında Erran hâkimi Fadlun ve oğlu Ebû's-Suvar ile birleştiler ve Ermeni topraklarına akınlarda bulundular. Erran hâkimi ve Ermeni reislerinden David arasındaki muharebelerde Ermenilerle dövüştüler.⁶⁶ Aynı tarihlerde Gürcistan kralı IV. Bagrat, Tiflis'i Müslümanlardan almak için muhasara ettiği esnada Türkmenlerin geldiğini işiterek muhasarayı kaldırmaya ve memleketine çekilmeye mecbur olmuştu.⁶⁷ Bunların yanında, Kürt lider Ebû'l-Heycâ b. Rebîbuddevle'nin elinde bulunan Urmiye'de bulunan Türkmenler –ki bu seferin Dana liderliğinde yapıldığı muhtemeldir- Van Gölü havâlisine saldırıya geçerek Ermeni prensi Haçik'in ordusunu mağlup etiler. Hatta, Haçik ve oğlu İşkhan bu muharebe esnasında öldü.⁶⁸ Anadolu hudutlarından biraz daha gerilerde Boğa liderliğinde faaliyet gösteren Türkmenler ise bu defa Hemedan'a göz diktiler. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, buranın hâkimi Ebû Kâlicâr, Göktaş ile barış yapmıştı. Rey'i ele geçiren Türkmenler Hemedan üzerine yürüyerek daha önce buraya gelmiş olan Mansur ve Göktaş ile birleştiler. Türkmen beyleri 1039 yılında anlaşmayı bozarak Hemedan'a girdiler. Ebû Kâlicâr, Türkmenlerle başa çıkamayacağını anlayarak şehirden kaçtı. Türkmenler bu şehri de tamamen yağmaladılar⁶⁹

Azerbaycan hâkimi Vehsûzân birkaç sene önce Ebû'l-Heycâ b. Rebîbuddevle ile ittifaka girerek Türkmenleri topraklarından kovmaya çalışmıştı. Vehsûzân 1041 senesinde aynı maksatla tekrar harekete geçti. Bu suretle çok sayıda Türkmen ileri gelenini hain planını harekete geçirmek üzere sözde bir ziyafete davet etti. Vehsûzân davete icabet eden Türkmenlerin ileri gelenlerinden yaklaşık otuzunu bu esnada derhal tevkif etti. Bu olay üzerine tuzağa düşürüldüğünü anlayan Türkmenler telaş içine düştü. Bu hengamede Vehsûzân da askerî birliklerini Türkmenlerin üzerine saldırttı. Çatışmalar esnasında çok

⁶⁶Urfalı Mateos, 2000, 68-69; Yinanç, 2013, 33; Sevim-Merçil, 1995, 31.

⁶⁷Yinanç, 2013, 33; Sevim-Merçil, 1995, 31; Sümer, 1999, 107.

⁶⁸Urfalı Mateos, 2000, 76-77; Sevim-Merçil, 1995, 31; Sümer, 1999, 108.

⁶⁹İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 297.

sayıda Türkmen hayatını kaybetti.⁷⁰ Vehsûzân'ın bu hıyaneti üzerine Azerbaycan'da tutunamayan Türkmenler öteye beriye dağılmaya başladılar. Urmiye'de toplanan büyük bir çoğunluğu Hakkari bölgesine girdiler. Buralarda Kürtlerle birçok muharebelerde bulundular. Ancak son muharebede Kürtler, aralarında bazı liderlerinin de bulunduğu bir kısım Türkmeni esir aldılar. Bunun üzerine Türkmenler dağlara çekilmeye mecbur kaldılar. Türkmenlerden kurtulmak için fırsat kollayan Urmiye'nin Kürt hâkimi Ebû'l-Heycâ b. Rebîbuddevle de Türkmenlerin dağıldıkları yerlere asker sevk etti.⁷¹ Fakat, herhalde bir çarpışma vuku bulmadı. Bu olaydan birkaç yıl sonra da 1041 veya 1042'de Rey'de ikamet eden Türkmen beyi Kızıl vefat etmiştir.⁷²

Öte yandan, Dandanakan savaşından galip ayrılan Selçuklu beyleri, bu sıralarda doğuda Gazneli ve Karahanlı devletleri topraklarında, batı da ise İran coğrafyasında fetih hareketlerine ve Selçuklu hâkimiyetini yayma ve genişletme faaliyetlerine başlamışlardı. Zira, Horasan artık Selçuklulara dar geliyordu. Tuğrul Bey 1042-1043 yıllarında İbrahim Yınalı Rey'e gönderdi. Kendisi de aynı sene, Taberistan, Cürcân ve Harezm meselesini hallettikten sonra Rey'e gitmek üzere Horasan'dan hareket etti. Bu sırada Irak Türkmenleri de panik içinde idiler. Uzun yıllardır ayrı yaşadıkları ve gazabından korktukları Selçuklu beyleri yanı başlarına kadar gelmişlerdi. Tuğrul Bey, bu sırada sarp dağlarda ve korunaklı bölgelerde kaçak hayat sürdürmeye başlayan Göktaş, Boğa ve diğer Türkmen beylerine elçi göndererek onların gönlünü aldı ve yanına çağırarak hizmetine girmeye davet etti.⁷³ Türkmenler, elçiyi Zencan çayına kadar götürdükten sonra elçi vasıtasıyla Tuğrul Bey'e şu haberi gönderdiler: "Bizi tevkif etmek maksadıyla bir araya toplama niyetindesin. Korktuğumuz için senden uzak duruyoruz. Şimdi buraya konaklamış bulunuyoruz. Eğer üzerimize yürüyecek olursan Horasan'a veya Diyâr-ı Rum'a gideriz ve hiçbir zaman seninle beraber olmayız."⁷⁴ Türkmen beylerinin Tuğrul Bey'in kendilerini tevkif edeceğinden korktukları sözleri, bir bahaneden

⁷⁰İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 297.

⁷¹İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 298.

⁷²Azîmî. (2006). *Azîmî Tarihi- Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler-* (İkinci Baskı), (çev. A. Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4; Sümer, 1999, 109; İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 298.

⁷³İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 388.

⁷⁴İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 388.

ibaret olsa gerektir.⁷⁵ Onlar, Selçukluların emri altına girmeye bir türlü yanaşmıyorlardı.

Türkmenler mükemmel bir savaşçı idiler ve devletlerarası siyasî sınırlara asla riayet etmiyorlardı. Öte yandan, uzun yıllardan beri faaliyet gösterdikleri Orta Asya'dan Azerbaycan'a kadar uzanan coğrafyada kendilerine karşı koyabilecek bir güce rastlamamışlardı. Dönemin en modern ve profesyonel ordularından birine sahip olan Gazneli Devletine bile ağır darbeler indirmişlerdi. Türkmenler, ele geçirdikleri bir bölgeyi hâkimiyetleri altına alıp bir düzen kurarak buraları idare etmeyi düşünmemişlerdi. Onlar, konar-göçer geleneklere sıkı sıkıya bağlı olup, ziraat alanları ve sürülerine geniş otlaklar elde etmek maksadıyla sürekli yer değiştiriyorlardı. Kısacası, Horasan'dan beri sürdürdükleri yağmalı akınlarını devam ettirmek suretiyle hayatlarını geçirmeyi tercih ediyorlardı. Bu sebepler dolayısıyla Türkmenler, Tuğrul Bey'in teklifini kabule yanaşmadılar. Onlar, Tuğrul Bey ve İbrahim Yınal'ın arkalarında bulunmasından dolayı bu bölgeyi terk etmeye karar verdiler. Öte yandan, Azerbaycan'da yaptıklarından dolayı o taraflara gidemezlerdi. Hâl böyle olunca Türkmenler kendilerine kılavuzluk etmeleri için adamlar tutarak, Zevezân denilen ve Bohtan, Erzen ve Batman çaylarını doğuran dağlık bölgeye gelerek buraları istila ettiler.⁷⁶ Güney Doğu Anadolu bölgesindeki Cizre'ye varınca bir kez daha iki kola ayrıldılar. Bir kol Boğa, Anasioğlu ve herhalde Göktaş⁷⁷ idaresinde Diyarbakır'a gitti. Diğer bir kol ise Mansur komutasında Cizre'de kaldı. Başlangıçta Cizre'de ikamet eden Süleyman b. Nasruddevle ile Mansur aralarında bir barış yapmışlardı. Fakat Süleyman, Mansur'a bir hainlik yapmayı aklına koymuştu. Nitekim, bir hile onu yakaladı ve hapsetti. Bu olaydan sonra Mansur'un Türkmenleri her tarafa dağıldılar. Musul hâkimi Karvâş bu durumdan haberdar olunca Türkmenlerin arkasından büyük bir ordu gönderdi. Fenek Kalesinin hâkimleri Beşneviyye Kürtleri de bu orduyla birleşerek hep birlikte Türkmenlerin üzerine yürüdüler. Türkmenler ele geçirdikleri ganimeti geri vermeyi teklif ederek aman diledikleri halde kabul edilmedi. Böylece vukua gelen savaşta Türkmenler galip geldi. Kurtulabilen Araplar ve Kürtler ise her tarafa dağıldılar. Bundan sonra Türkmenler Nusaybin ve Sincâr'ı yağmalayarak

---

⁷⁵Sümer, 1999, 117.

⁷⁶İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 298; Yinanç, 2013, 36; Sevim-Merçil, 1995, 32.

⁷⁷Sümer, 1999, 117.

Cizre'yi kuşattılsa da alamadılar. Arapların Irak taraflarına çekilmesi üzerine de Diyarbakır'a girerek şehri yağmaladılar ve birçok kişiyi öldürdüler. Bunun üzerine Diyarbakır hâkimi Nasruddevle, Türkmen beyi Mansur'u, oğlu Süleyman'dan teslim aldı ve Türkmenlere haber gönderip ülkesinden ayrıldıkları takdirde Mansur'u serbest bırakacağını ve çok sayıda mal ve para göndereceğini bildirdi. Türkmenler bunu kabul edip beylerini kurtardılarsa da herhalde Nasruddevle'nin gönderdiği malları az bulmaları sebebiyle olacak ki karışıklıkları daha da artırdılar. Bir kısmı yeniden Nusaybin, Sincâr ve Habur'a gidip oraları yağma ettiler, bir kısmı da Cüheyne ve Ferec havalisine girip tahribata giriştiler. Kendisinin de Türkmenlerin gazabına uğrayacağından korkan Musul hâkimi Karvâş, tedbir olarak Türkmenlerin üzerine bir birlik gönderdi ve şehrin savunmasını güçlendirdi. Bir süre sonra Türkmenler Musul şehri üzerine taarruza geçtiler. Karvâş ve askerleriyle birleşen şehir halkı Türkmenlerle savaşa başladı. Fakat mağlup oldular. Türkmenler şehre girince Karvâş kaçmak suretiyle canını kurtarabilmişti. Türkmenler Tuğrul Bey'in katına gitmediler ise de, zapt ettikleri Musul'da hutbeyi onun adına okuttular.⁷⁸

Bu sırada Karvâş, Musul'dan kaçtıktan sonra Sinn'de konaklamaya başlamıştı. Buradan çevresindeki emirlere mektuplar yazarak Türkmenlere karşı onların desteğini istedi. Bunun üzerine Hille hükümdarı Dubeys b. Mezyed onun yardımına koştu. Ayrıca, bölgedeki Araplar ve Kürtler de onun yanında yer aldı. Bunu haber alan Musul'daki Türkmen beyleri Göktaş ve Mansur, Telafer ve Bûmariyye havalisine çekilerek, Diyarbakır'da bulunan Boğa ve Anasioğlu'ndan yardıma gelmelerini istediler. Bunun üzerine onlar da derhal Musul'daki Türkmenlerin yardımına geldiler. 1044 yılında bir Nisan günü yapılan savaşta başlangıçta Türkmenler galip durumdaydı. Ancak öğlen saatlerinden sonra Karvâş ve müttefikleri üstünlüğü ele aldılar. Sonuçta Türkmenler mağlup oldu. Bozgun halinde dağılan Türkmenlerin birçoğu öldürüldü. Akşam olunca da iki taraf birbirinden ayrıldı. Türkmenler, aldıkları bu büyük darbeden sonra kuvvetleri dağılmış bir halde tekrar Azerbaycan taraflarına çekilmeye karar verdiler. Türkmenlerin bu savaş başta olmak üzere Güney Doğu ve Doğu Anadolu Bölgesinde giriştikleri mücadelelerde verdikleri can kayıpları hakkında Karvâş ile Urmiye hâkimi Ebû'l-Heycâ b. Rebîdu'd-devle arasında gidip gelen mektuplarda çarpıcı bilgilere rastlanır. Karvâş, savaştan sonra çevredeki emirlere mektuplar

⁷⁸İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 300; Sümer, 1999, 117.

göndererek zaferini müjdelemiştir. İbn Rebîduddevle'ye yazdığı mektupta da Türkmenlerden 3 bin kişiyi öldürdüğünü bildiriyordu. İbn Rebîduddevle ise cevabında: "Tuhaf şey! Bunlar benim ülkemden geçerken üzerinden geçmek zorunda oldukları köprüye adam koyup onları saydırdım. Maiyetleriyle birlikte sayıları 30 bin küsurdu. Bu bozgunu müteakip dönüşlerinde ise sayıları 5 bini bile bulmuyordu. Buna göre ya öldürüldüler, ya da başka bir şekilde helâk oldular." diyordu.⁷⁹ Anlaşıyor ki Türkmenler, Tuğrul Bey ve İbrahim Yınal'ın Rey'e gelmesiyle onlara bir kez daha itaat etmeyip Azerbaycan bölgesini terk ederek Anadolu'ya geldikten sonra aradan geçen 2 yıl içerisinde burada birçok kayıp vermişlerdir. Fakat, bütün bu bölgeleri de korku ve dehşet içine düşürmüşlerdir. Türkmenler, Musul-Diyarbakır havâlisinde yaptıklarından dolayı burada daha fazla kalamazlardı. Üstelik ağır bir yenilgi almışlardı. Anadolu'nun başka bölgelerine de gidemezlerdi. Zira, Bizans valileri onlara geçiş izni vermiyorlardı. Türkmenlerin de zaten Bizans kuvvetleriyle mücadeleye girişecek güçleri kalmamıştı. Hâl böyle olunca onlar tekrar kuzeye çekilerek Azerbaycan'a gitmişlerdir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Türkmenler güçlerini tamamen kaybetmiş değillerdi. Zira, Azerbaycan'a çekilişleri esnasında Rum ve Ermeni bölgelerini yağmalamaktan geri kalmıyorlardı.⁸⁰ Yanlarında birçok esir olduğu halde Erciş önüne gelen Türkmenler bölgenin Rum valisi Stefanos'a haber ve hediyeler gönderip Azerbaycan'a geçebilmek için kendilerine yol verilmesini istediler. Fakat bu kumandan gurur yaparak askerlerini toplayıp Türkmenlerin geçiş yolunu kapatıp, saldırıya geçti. Bunun üzerine Türkmenler de silaha sarıldılar. Vukua gelen savaşta Türkmenler birçok Rum askerini öldürdüler ve galip geldiler. Stefanos da esir edilmek suretiyle Azerbaycan'a, Her kasabasına götürüldü ve burada infaz edildi.⁸¹ İbnü'l-Esîr bu Türkmenleri, "kısa süre içinde dağılan yaz bulutları"na benzetmektedir.⁸²

1.2.2. Tuğrul Bey'in Türkmenlere Anadolu'yu Hedef Göstermesi

Türkmenler, Musul ve Diyarbakır çevresinde yukarıda zikrettiğimiz olaylara karışınca Bağdat'ta oturan Büveyhî hükümdarı Celâlüddeve ve Diyarbakır hâkimi

⁷⁹İbnü'l-Kalânîsî. (2008). İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylû Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler H. 436-500=1044/45-1106/07-. (çev. A. Sevim). *Belgeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 29 (33), 4; İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 302.

⁸⁰İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 302.

⁸¹Urfalı Mateos, 2000, 83; Yınanç, 2013, 38; Azîmî, 2006, 7.

⁸²İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 302.

Nasruddevle, Tuğrul Bey'e bu Türkmenleri şikâyet etmişlerdi. Bunun üzerine Tuğrul Bey Nasruddevle'ye cevaben yazdığı mektupta: "Bana ulaşan haberlere göre adamlarımız ülkenize girmiş ve siz de onlara mal verip güzel muamele etmişsiniz. Hâlbuki, sen sınır boylarında oturuyorsun, asıl sana mal vermek lazım ki kâfirlerle çarpışasın." diyerek, onları o bölgeden uzaklaştırmak için asker göndereceğini vaat etmişti.⁸³ Tuğrul Bey Celâlüddeve'ye gönderdiği cevabî mektupta ise: "Bu Türkmenler bizim kullarımız, hizmetçilerimiz, reâyâ ve tebaamız olup emrimizi tutar, kapımızda hizmet ederlerdi. Fakat, ne zaman ki Gazneli sultanı Mesud'un hanedanının işini halletmeye kalkıştık ve Harezm işini yoluna koymak için yapılan daveti kabul etti, işte o zaman bunlar Rey'e gittiler, orada bozgunculuk ve fesat çıkarmaya başladılar. Bu yüzden Horasan'dan askerlerimizle üzerlerine yürüdük. Onların aman dileyebileceklerine, affımıza ve merhametimize sığınacaklarını inanıyorduk. Fakat, onları korku istila etti, haşmetimiz onları bizden uzaklaştırdı. Ne olursa olsun onları itaat ettirerek, ister yakında ister uzakta olsunlar, ister dağlara çıksınlar isterse ovalara insinler bu inatçı âsilere ceza olmak üzere şiddetimizden bir parça tattırmamız lazımdır." diyordu.⁸⁴

Selçukluların devletleşme sürecinin hızla devam ettiği bu dönemde Türkmenlerin hayat ve faaliyetleri bu şekilde idi. Şimdi, Tuğrul Bey'in Türkmenlere karşı tutumundan bahsedelim. Biraz yukarıda da ifade ettiğimiz gibi yerel beyler, Türkmenleri Tuğrul Bey'e şikâyet etmişlerdi. Tuğrul Bey de onların bu şikâyetlerini dikkate alıp cevaben gönderdiği mektuplarda onları teselli etmişti. Türkmenlerin yarattığı huzursuzluğu sert sözlerle tenkit ederek bu rahatsızlıkları sona erdireceğine dair söz vermişti. Türkmenlerin gazabına uğrayan mahallî iktidar sahipleri, Tuğrul Bey'in mektuptaki sözlerini bir an önce uygulamaya koymasını bekliyorlardı. Tuğrul Bey'in Türkmenler hakkındaki sert sözleri karşısında herkes, Tuğrul Bey'in, ordusu ile harekete geçip Türkmenlerin üzerine yürüyerek onlara ağır bir darbe vurmasını bekliyordu. Fakat, onların bu beklentileri gerçekleşmedi. Zira, Tuğrul Bey Türkmenlerin faaliyetlerini uzun zamandır takip ediyor ve onları yakından tanıyordu. Üzerlerine gidilmesi halinde, yıllardır emri altına girmeye yanaşmayan Türkmenlerin bu harekâta şiddetle karşı koyacaklarını biliyordu. Bu da soydaşların birbirlerinin kuvvetlerini kırmasından başka bir sonuç

⁸³İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 301.

⁸⁴İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 301.

getirmeyecekti. Yine de Türkmenlerin geleceğinden kendini sorumlu sayan Tuğrul Bey, engin tecrübesiyle bu kütleye yeni bir hedef ve ülke göstermesi lâzım geldiğini anlamakta gecikmedi.⁸⁵ Bundan sonra Tuğrul Bey Türkmenlere ulaklar göndererek onlardan Azerbaycan'da toplanmalarını istedi. Bu çağrı üzerine, Bizans sınır bölgelerinde faaliyet gösteren Türkmenler dalgalar halinde Azerbaycan'a gelerek burada toplanmaya başladılar. Türkmenler ve beyleri Tuğrul Bey'in affına mazhar olmuşlardı. 1045-1046 yıllarına gelindiğinde İbrahim Yinal, Tuğrul Bey'in emri gereğince, Türkmen beylerine: "Sizin burada kalmanız ve ihtiyaçlarınızı burada karşılamanızdan dolayı ülkem sıkıntı içine girdi. Bana kalırsa yapacağınız en doğru iş Rumlara karşı gazâyâ çıkıp, Allah yolunda cihat etmenizdir. Böylece ganimet de elde edersiniz. Bende arkanızdan gelip, yapacağınız işlerde size yardımcı olacağım." şeklinde bir haber göndererek ordusu ile Azerbaycan'a hareket etti.⁸⁶ Görüldüğü gibi Tuğrul Bey, Türkmenlere yeni bir hedef ve ülke göstermişti. Bu ülke Anadolu, hedef ise buranın fethi idi. Bu teklifi kabul eden Türkmenler bundan sonra Anadolu'ya daha örgütlü ve maneviyatı daha yükselmiş bir halde akınlar düzenlemeye başladılar. Türkmen akınları bir süre devam ettikten sonra artık düzenli Selçuklu orduları Anadolu'nun fethine girişeceklerdi.

1.2.3. Hanedan Üyeleri Komutasında Düzenli Selçuklu Ordularının ve Türkmenlerin Sefer ve Akınları

Büyük Selçuklu Devletinin kurulmasına müteakip kararlaştırılan fetih planına göre Tuğrul Bey batı yönündeki fetihleri üstlenmişti. Bunun için başkentini Nişâpûr'dan Rey'e nakletmişti. Nitekim, Anadolu'nun fethi harekâtı buradan yönetilmeye başlandı. Tuğrul Bey ülkesinin doğu kesimlerini Çağrı Bey'in muhafazasına bırakarak batı istikametinde fetihlerini genişletiyordu. Bu faaliyetleri sırasında Tuğrul Bey'in emri altında bulunan İbrahim Yinal, Kutalmış, Resultekin, Kara Arslan Kavurt, Yakutî ve Melik Hasan gibi Selçuklu şehzâdeleri, ona öncülük ediyorlar ve fetihleri kolaylaştırıyorlardı. Anadolu üzerine girilen sefer ve akınlarda da aynı şekilde Türkmenler, Selçuklu şehzâdelerinin önünden ilerliyorlar,

⁸⁵Koca, 1997, 94.

⁸⁶İbnü'l-Cevzî. (2005). İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler H. 430-485=1038-1092. (çev. A. Sevim). *Belgeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 26 (30), 4-5; İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 415; Koca, 1997, 94.

söz konusu şehzâdeler de onları takip ediyordu. Tuğrul Bey bilhassa Kutalmış, İbrahim Yınal ve Melik Hasan'ın emrine birer ordu vererek onları Anadolu'nun fethiyle görevlendirdi. Ayrıca söz konusu Selçuklu şehzâdelerinin buyrukları altına, kalabalık Türkmen kuvvetleri de verildi.⁸⁷ İbrahim Yınal ve Kutalmış Anadolu hudutlarındaki Ermeni ve Gürcü memleketlerinde saldırılarına devam ederler iken, Bizans İmparatoru IX. Konstantin Monomakhos'un, bir süredir devam eden Türkmen akınlarına ve yeni başlayan Selçuklu ordularının seferlerine bir misilleme olarak, Gürcü Liparit yönetiminde sevk ettiği ordunun Selçuklu vassalı Şeddadoğlu Abdullah b. Ebû's-Sevar'ın hâkimiyeti altında bulunan Dovin'i kuşatması üzerine harekete geçerek Gence yakınlarında bu ordunun önünü kesmişlerdir. Bu harekâta Melik Hasan'ın da katılması muhtemeldir.⁸⁸ Selçuklu ordusu bu suretle Rum, Ermeni ve Gürcü müttefik ordusunu 1046 yılında Gence şehri önünde vuku bulan savaşta imha etmiştir.⁸⁹ Böylece Selçuklu ordusu Bizans'a karşı ilk zaferini kazanmış oldu. Bu zaferden hemen sonra bir birliğin başında Anadolu'ya giren Melik Hasan Erzurum'a kadar geniş bir akın hareketinde bulunduktan sonra geri dönerken Gürcü prensi Liparit tarafından pusuya düşürülerek şehit edildi. Böylece Melik Hasan, Anadolu üzerine yapılan bu ilk akının ilk kurbanı oldu (1047).⁹⁰ Kutalmış ise yukarıda bahsettiğimiz galibiyetten sonra Ebû's-Sevar'ın kardeşi Leşker b. Fadlûn'un hüküm sürdüğü Gence şehrini yaklaşık bir sene kuşattıktan sonra şehri düşüremeyerek şehrin önlerinden çekilmiş bulunuyordu.⁹¹ Amcası Musa Yabgu'nun oğlu Hasan'ın Anadolu gazaları esnasında şehit düşmesine son derece üzülen ve öfkelenen Tuğrul Bey, bu sıralarda Şehrizûr bölgesinde faaliyet gösteren İbrahim Yınal'ı ve Gence muhasarasından dönen Kutalmış'ı Anadolu'ya gönderdi. Bu iki şehzâde büyük bir Türkmen kütlesinin öncülüğünde Anadolu'ya girdi. Ermeni müellifi Urfalı Mateos, Anadolu üzerine o ana kadar yapılan bu en esaslı hücumu üzüntüyle anlatarak "Allah'ın gazabının bir alâmeti olan felâket" olarak yorumlamıştır.⁹² İbrahim Yınal ve Kutalmış emrinde Selçuklu ordusu ve Türkmenler olduğu halde Malazgirt, Erzurum ve Kalikala'ya kadar geldiler. Erzurum, Ermenilerin en meşhur şehirlerinden birisi idi. Öyle ki, bu zamanda orada Ermenilerin ayin icra ettikleri sekiz yüz kilisenin varlığından ve şehrin nüfusunun

⁸⁷Sevim-Merçil, 1995, 34; Sevim, 1988, 29; Yinanç, 2013, 36.

⁸⁸Kafesoğlu, 1992, 23.

⁸⁹Azîmî, 2006, 9; Sevim-Merçil, 1995, 34; Yinanç, 2013, 40; Koca, 1997, 95; Kafesoğlu, 1992, 23.

⁹⁰Koca, 1997, 95.

⁹¹Azîmî, 2006, 10; Yinanç, 2013, 41.

⁹²Urfalı Mateos, 2000, 85.

yüz elli bin olduğundan bahsedilir.⁹³ Selçuklu birlikleri şehri derhal muhasara altına aldılar. Şehrin Ermeni halkı aralarında ittifak kurarak onlara karşı harekete geçtiler. Şehrin her tarafında vuku bulan çatışmalardan sonra Selçuklu birlikleri şehri fethettiler. Türkmenler bu zengin şehirden çok sayıda ganimet elde ettiler. Bu zaferden sonra Selçuklu kuvvetleri Trabzon ve havâlisindeki şehir ve kasabalara kadar akınlarını genişlettiler.⁹⁴ Bizans İmparatoru IX. Konstantin Monomakhos, Ermeniler ve Gürcülerle mukîm olan ülkesinin doğu kısmından aldığı bu mağlubiyet haberleri üzerine bir ordu teşkil ederek o taraflara sevk etmeye karar verdi. O, bu orduya, Katakalon ve Liparit'i komutan tayin ederek Selçukluların üzerine gönderdi. İmparatorun ordusu Anadolu'nun doğu kısmına geldiği vakit Ermeni Vaspurakan valisi Aaron da kendi kuvvetleriyle bu orduya dâhil oldu. Böylece Bizans, Gürcü ve Ermenilerle müteşekkil 50 bin kişilik müttefik ordusu Pasin Ovası civarındaki Kapetre kalesinde karargâh kurdu. İbrahim Yınal ve Kutalmış da ordusunu Türkmen kuvvetleriyle takviye ettikten sonra harekete geçtiler. 18 Eylül 1048 tarihinde Hasankale mevkiinde iki ordu karşılaşmış savaşa tutuştu. Aralarında çok çetin bir savaş cereyan etti. Sonuçta, Selçuklular kesin ve büyük bir zafer kazandılar. Ermeni ve Arap kaynakları Selçukluların bu son seferi ve müteakip vukua gelen söz konusu savaş sonunda aldığı esir sayısını yüz binlerle ifade etmektedir. Esir edilen çok sayıda asker, kumandan ve din adamları arasında Gürcü prensi Liparit de bulunuyordu.⁹⁵ İbrahim Yınal bu savaştan sonra ordusuyla birlikte Türkmenlerin arkasından Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemeye devam etti. Bir rivayete göre, İstanbul'a 15 günlük yol kalıncaya kadar o bölgedeki bütün şehir ve kasabalar yağma ve talan edildi.⁹⁶ Tuğrul Bey'in, Türkmenlerin yağmacılık yapmak suretiyle ihtiyaçlarını İslâm ülkelerinden karşılamaları karşısında, onlara yeni bir hedef ve ülke göstererek Anadolu'ya sevk etmesi ve elde edecekleri ganimetleri vaat etmesi, seferler sonunda da görüldüğü gibi yerinde ve doğru bir karar idi. Selçuklu ordusu himayesindeki Türkmenler, gerçekten de Tuğrul Bey'in onlara dediği gibi büyük miktarda ganimet ve esir elde etmişlerdi. Öyle ki, rivayet edildiğine göre ele geçirilen ganimetler 10 bin arabayla

⁹³Urfalı Mateos, 2000, 87.

⁹⁴İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 415.

⁹⁵Brosset, M. F. (2003). *Gürcistan Tarihi –Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar-* (çev. H. D. Andreasyan), (yay. haz. E. Merçil). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 283; Sevim-Merçil, 1995, 35; Koca, 1997, 96; Kafesoğlu, 1992, 23; Yınanç, 2013, 42; İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 415; Urfalı Mateos, 2000, 90; Azîmî, 2006, 9-10.

⁹⁶İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 415.

taşınmıştır.⁹⁷ Tuğrul Bey Selçuklu ordusunun ve Türkmenlerin bu büyük başarılarından dolayı gayet mutlu oldu. Öte yandan, Bizans imparatoru IX. Konstantin Monomakhos, Tuğrul Bey'in dostluğunu kazanmak ve esir vassalı Liparit'i kurtarmak için teşebbüslerde bulundu. İmparator, elçiler vasıtasıyla sultana gönderdiği mektuplarda aşırı alçak gönüllü, âdeta yalvarır gibi hitapta bulunuyordu.⁹⁸ Öte yandan, Diyarbakır hâkimi Mervanoğlu Nasruddevle'ye başvurarak sultanın nezdinde arabuluculuk yapmasını rica eden bir haber gönderdi. Bu haberde imparator, Tuğrul Bey'in yüksek hasletlerinden bahisle, müracaat durumunda esiri salıverebileceğini bildiriyordu.⁹⁹ Nasruddevle bunun üzerine bir elçisini Tuğrul Bey'e gönderdi. Tuğrul Bey de Liparit'i kurtuluş akçası almadan serbest bıraktı.¹⁰⁰ Buna karşılık imparator da İstanbul'da bulunan ve Emevî Halifesi Abdülmelik zamanında yapılan camiyi tamir ettirdi ve içine kandiller astırdı. Mihraba Tuğrul Bey'in ok ve yay işaretinden oluşan Türk hâkimiyet sembolünü koydurdu. Burayı ibadete açarak Müslüman din adamlarına maaş bağlamak suretiyle ibadetlerin devamlılığını sağladı. Bu camide Tuğrul Bey adına hutbe okuttu. Ayrıca sultana, ipekli kumaşlar başta olmak üzere yüzlerce balya değerli kumaş ve yüzlerde hayvan ve mal gönderdi.¹⁰¹

1.2.4. Tuğrul Bey ve Diğer Selçuklu Beylerinin Sefer Ve Akınları

Tuğrul Bey ile İbrahim Yınal ve Kutalmış başta olmak üzere diğer seçkin hanedan üyeleri arasında güçlü bir dayanışma bulunuyordu. Fakat, Selçuklu hâkimiyetini yayma ve genişletme faaliyetleri bu suretle kusursuz bir şekilde devam ederken, Pasin zaferinden bir yıl sonra Tuğrul Bey ile İbrahim Yınal'ın arası birden bozulmuştu (1049-1050). İbrahim Yınal Hemedân ve Cibâl yöresinde hâkimiyeti altında bulunan bazı kaleleri Tuğrul Bey'e teslim etmeyeceğini bildirerek isyan etmiş, ancak Tuğrul Bey'e karşı giriştiği savaşta mağlup olarak bu kalelerini kaybetmişti. Daha sonra da Tuğrul Bey'in affına mazhar olmuştu. Tuğrul Bey ona iyi muamelede bulunarak, aldığı kalelerin çoğunu geri vermişti. Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'a, isterse ıkta edeceği beldelere gidebileceğini, dilerse kendisiyle

⁹⁷İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 415.

⁹⁸Mikhail Psellos. (1992). *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 155.

⁹⁹Ebü'l-Ferec, 1999, I, 304-305.

¹⁰⁰Ebü'l-Ferec, 1999, I, 305; Azîmî, 2006, 11; Urfalı Mateos, 2000, 90; Yinanç, 2013, 42-43; Koca, 1997, 96; Kafesoğlu, 1992, 24; İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 423; Brosset, 2003, 284; Sevim-Merçil, 1995, 36.

¹⁰¹Ebü'l-Ferec, 1999, I, 305; İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 423; Azîmî, 2006, 11.

beraber kalabileceğini söylemiş; İbrahim Yınal da onun yanında kalmayı tercih etmişti.¹⁰² Tuğrul Bey nazarında bu konu kapanmış ve İbrahim Yınal valilik bölgesine dönmüştü. İbrahim Yınal ise şüphesiz Tuğrul Bey ile mücadeleyi göze alamamış, siyasî ve askerî gücünü geliştirmek adına zaman kazanmak için bu mücadeleyi ertelemiş bulunuyordu. Gerek Selçuklu beyleri arasında vuku bulan bu dâhili mücadeleler ve gerekse Tuğrul Bey'in 1050 yılı içinde İsfahan başta olmak üzere İran'ın orta bölgelerindeki şehirlerin nizâmı için uğraştığı bu sıralarda Anadolu'daki Türkmenlerin birçoğu Şeddadoğlu Ebû's-Sevar'ın maiyetinde oldukları halde Rum memleketlerine taarruzlara devam ediyorlardı.¹⁰³

Tuğrul Bey bu suretle devletin merkezî kudretini sağlamlaştırdıktan ve Türkmenlerin ve Selçuklu beylerinin akınlarından sonra, 1053-1054 yıllarında bizzat Azerbaycan ve Anadolu'ya sefere çıktı. Amacı, Anadolu'yu kendisine açacak kilit noktalarını birer birer ele geçirmektir.¹⁰⁴ Tuğrul Bey'in bölgeye gelişinden hemen önce Kutalmış, Türkmenlerle Gence şehrini kuşatmıştı. Fakat imparator, Gürcü kralı Bagrat tarafından da desteklenen bir Bizans ordusunu Gence üzerine sevk etmiş ve bunun üzerine Kutalmış muhasarayı kaldırarak Tebriz'e çekilmek mecburiyetinde kalmıştı.¹⁰⁵ Bundan sonra Kutalmış'ın Kars'a hücum etmiş¹⁰⁶ ve bu sıralarda, 1054 yılında, Azerbaycan'a gelen Tuğrul Bey Tebriz üzerine yürümüştü. Şehrin Bâvendî hâkimi Ebû Mansur Vehsûzân Tuğrul Bey'in yüksek hâkimiyetini kabul ederek, adına hutbe okuttu. Tuğrul Bey buradan Gence hâkimi Şeddadî Ebû's-Sevar üzerine yürüdü. Mahallî iktidar sahiplerini vassal haline getirerek merkezî idareyi sağlamlaştırmayı hedefleyen Tuğrul Bey'e, Ebû's-Sevar da aynı şekilde itaat edip onun adına hutbe okuttu. Bu suretle bölgenin en önemli iki emîrinin Tuğrul Bey'e bağlanması üzerine diğer şehirlerin hâkimleri de Tuğrul Bey'e haber gönderip itaatlerini bildirdiler ve adına hutbe okuttular.¹⁰⁷ Azerbaycan ve İran'ın kuzey bölgelerini hâkimiyeti altına alan Tuğrul Bey 1054 yılında Van Gölü civarından Urfalı Mateos'e göre "deniz kumu kadar çok olan askerleriyle beraber" Anadolu'ya girdi. Hedefinde Bizans'a âit Ermeni şehirleri

¹⁰²İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 423; Azîmî, 2006, 12.

¹⁰³Yinanç, 2013, 43.

¹⁰⁴Koca, 1997, 97.

¹⁰⁵Brosset, 2003, 284; Kafesoğlu, 1992, 24.

¹⁰⁶Kadı Burhâneddin Anevî. (1943). *Anîsü'l-Kulûb* (çev. M. F. Köprülü). *Belleten*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 7 (27), 475; Azîmî, 2006, 14; Kafesoğlu, 1992, 24; Koca, 1997, 96.

¹⁰⁷İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 454; Koca, 1997, 97; Kafesoğlu, 1992, 24-25.

vardı. İlk olarak Muradiye'yi zapt etti. Bundan sonra yine Ermeni müellifinin tabiriyle “ateş fıskıran kara bir bulut gibi hareket ederek öldürücü bir dolu sağanağı ile birlikte” Erciş'i ele geçirdi. Sultan, Van Gölü'nün kuzey sahillerinden harekâtına devam ederek, Anadolu'nun en müstahkem ve korunaklı kale-kentlerinden biri olan Malazgirt önlerine gelip karargâhını kurarak şehri muhasaraya başladı. Vasil adında bir Bizanslı olan kale kumandanı yakın adamlarına mevkii ve rütbelere vaat edip halkını da örgütleyerek, Selçuklu kuşatmasına karşı şehri günlerce müdafaa etmeyi başardı. Tuğrul Bey kalenin fethinin gecikmesi üzerine lağımıcılara verdiği emirle surların altından tünel kazdırmaya başladı. Fakat bu teşebbüsü haber alan Vasil, aksi istikamette lağım kazdırarak Selçuklu lağımıcılarını esir almayı başardı. Bunun üzerine Tuğrul Bey Bitlis'ten devasa bir mancınık getirtti. Çağına göre muhteşem bir makine olan bu mancınıktan atılan kayalarla Malazgirt surlarını yıkmaya başlandı. Şehir halkı dehşet ve ümitsizlik içine hapsedildi. Bu sırada kale kumandanı Vasil bir hileye başvurdu. Onun emriyle harekete geçen bir Frank askeri mızrağının ucuna bir kâğıt geçirmek suretiyle kendisine barış için gelen bir haberci süsü vererek mancınığın bulunduğu bölgeye doğru ileri atıldı. Aynı zamanda başvuru hilenin gereği olarak koynunda üç şişe petrol saklı idi. Frank askeri mancınığa yaklaşmış birkaç tur etrafında dönerek bu âleti hayretle incelemeye başladı. Selçuklu askerleri bir elçi olduğuna inandığı ve hilesinden habersiz olduğu bu askerin hareketlerinden şüphelenmediler. Fakat Frank askeri bir anda koynunda sakladığı petrolü mancınığın üzerine atarak, onu yaktı. Bu aniden gelişen olayın yarattığı şoktan yararlanarak da kaçıp kaleye geri döndü.¹⁰⁸ Bunun üzerine Sultan kuşatmayı şiddetlendirdi ise de muhasara silahlarının yetersiz olması sebebiyle daha sonra yeniden buraya gelmek üzere kuşatmayı geçici olarak kaldırdı. Bundan sonra Tuğrul Bey ileri harekâtına devam ederek ordusunu üç kısma ayırdı. Birinci kısmı Kars istikametinde, ikinci kısmı Çoruh-Kelkit vadisi istikametinde gönderdi. Birinci kısım Kars-Ağrı mıntıklarını vurmüş; ikinci kısım ise Bayburt'u ele geçirdikten sonra Trabzon havalisine doğru akınlarını ilerletmiştir.¹⁰⁹ Tuğrul Bey ise ordusunun üçüncü kısmının başına geçerek Erzurum'a kadar akınlarını genişletti. Kuzey Doğu Anadolu sefer ve akınlarını böylece tamamlama kararı alan Tuğrul Bey ordusuna geri dönme emrini verdi. Dönüş yolunda daha güneyden hareket eden Selçuklu ordusu bir süre önce

¹⁰⁸Urfalı Mateos, 2000, 102; Koca, 1997, 97; Sevim-Merçil, 1995, 37.

¹⁰⁹Yinanç, 2013, 44.

kuşatıp alamadığı Malazgirt kalesini tekrar kuşattı ise de kış mevsimi bastırması üzerine amacına ulaşamadı. Tuğrul Bey de gazâlarını tamamlamak gayesiyle tekrar Anadolu'ya geleceğini ilân ederek payitaht Rey'e hareket etti.¹¹⁰

Tuğrul Bey kışı Rey'de geçirdikten sonra İslâm dünyasının manevî bir sorunu haline gelen bir meselenin hallini üzerine aldı. Abbasî Halifeliğini bir asrı aşkın bir süredir koyu bir Şîlik ve Farsîlik cereyanı altında âdeta bunaltan ve İslâm dünyasının merkezini huzursuzluk yurdu haline getiren Büveyhî hükümdarı Melikü'l-Rahîm Hüsrev Fîrûz ve onun himayesindeki şehrin ordu kumandanı Arslan Besasir'nin tahakkümünden kurtarmak için harekete geçti. 1055 yılında Bağdat'a girerek Büveyhiler Devletine son verip İslâm dünyasını huzura kavuşturdu. Sultan Irak havâlisinde bu söz konusu faaliyetlerini sürdürürken Anadolu üzerine olan sefer ve akınlara Selçuklu ve Türkmen beyleri devam ettiler.

Liparit'in oğlu İvane Katakalon'a karşı savaşırken Türkmenlerle ittifak kurmuş ve Trabzon havalisini yağmalı akınlara uğratmışlardı.¹¹¹ Öyle ki, bu taife biraz sonra Anadolu'ya girecek olan Selçuklu akıncılarına öncülük ediyorlar ve Bizans ve Ermeni direniş odaklarını zayıflatıyorlardı.¹¹² Ardından, 1057 yılında, Dinar adlı bir emirin komuta ettiği kalabalık bir Selçuklu birliği Anadolu'ya girdi. Kemah, Şebinkarahisar ve Erzincan taraflarında yağma ve tahribatta bulundular. Bilahare güneye inerek 3 bin kişi oldukları halde bölgenin en zengin şehirlerinden biri olan Malatya şehri ve civarındaki bütün köy ve kasabaları ele geçirdiler. Çok sayıda esir ve ganimet elde eden Emir Dinar ve Selçuklu ordusu Malatya'da yaklaşık iki hafta kaldıktan sonra kışı geçirmek üzere Fırat nehrini geçerek güvenli bir yerde karargâh kurdukları sırada bir Bizans kuvveti Türklerin karargâhına ulaştı ise de savaşmaya cesaret edemeyerek geri döndüler.¹¹³ İlkbahar mevsimi gelince Dinar Bey tekrar harekete geçti. Fakat, Taron ve Sasun mıntıklarının reisi Ermeni Prensi Tornig, halkının da desteğini alarak Selçukluların üzerine saldırıya geçti. Büyük Türk emiri Dinar kahramanca çarpıştı ise de ordusunun sol cenahı Ermeni

¹¹⁰İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 455; Urfalı Mateos, 2000, 102.

¹¹¹Cahen, C. (1979). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. (çev. Y. Moran). İstanbul: E Yayınları, 87; Urfalı Mateos, 2000, 107.

¹¹²Urfalı Mateos, 2000, 107.

¹¹³Urfalı Mateos, 2000, 108.

kuvvetleri tarafından yarılması sonucunda düşman kuvvetlerinin ortasında kalarak şehit oldu.¹¹⁴

Tuğrul Bey yukarıda zikrettiğimiz gibi devletinin ve ülkesinin dâhilî gaileleri ile meşgul olmak üzere 1054/1055 yılında Anadolu'dan çıkarak Bağdat üzerine yürümesinden sonra, birkaç mecburî ve kısa süreli yürüyüşleri haricinde Anadolu işleri ve fetihleri ile ilgilenememişti. Sultanın Bağdat'a hareketi sebebiyle kaçıp, Suriye'nin kuzeyindeki Rahbe şehrine sığınan son Büveyhî kalıntısı Arslan Besasirî, Şif Fâtımîlerin destek ve himayesiyle birliklerinin gücünü kuvvetlendirerek Irak'ın kuzeyindeki Anadolu hudutlarında Selçuklulara karşı mücadeleye tekrar girişti. Bu sırada Diyarbakır Mervanîleri de fırsat buldukça Arslan Besasirî'ye destek olmaktan kaçınmıyordu. Sultan, Arslan Besasirî'nin faaliyetlerine son vermek ve Mervanîleri cezalandırmak amacıyla harekete geçerek Diyarbakır'ı kuşatıp Cizre'yi ele geçirdi. Yakutî'nin ekibi başta olmak üzere Selçuklu akıncıları bölgede geniş bir yağmalı akına giriştiler. Bilhassa, kilise ve manastırları tahrip ederek çok sayıda esir ve ganimet ele geçirdiler. Mervanî Emîri Nasruddevle Tuğrul Bey'e karşı koymaya cesaret edemeyerek huzura çıkıp, sınır boylarındaki kâfirlere karşı gazâlara çıktığından bahisle affını isteyerek sultanın gönlünü aldı.¹¹⁵ Böylece Tuğrul Bey'in Mervanîleri tâbi hale getirmekle Selçuklu Devletinin sınırları Dicle kaynak havzasına kadar genişlemiş oldu.¹¹⁶ Tuğrul Bey'in bölgede bulunduğu bu sıralarda, 1048 Hasankale savaşından bu yana Mervâniler vasıtasıyla devam eden Selçuklu-Bizans sulh görüşmelerini yürüten her iki devletin elçileri de Mervânî ülkesinde bulunuyorlardı. Hatta Nasruddevle, Selçuklu elçisi Ebu'l-Fazl Nasır b. İsmail el-Alevî'ye bulunduğu ricalarla sultanın nezdinde kendisinin affedilmesini kolaylaştırmıştır. Öte yandan, Bizans elçisi de sultanın burada bulunmasını fırsat bilerek sultanın zevcesine ağır hediyelerle birlikte bir mektup gönderdi. O bu mektupta sultan ile imparator arasındaki sulh müzakerelerine rağmen Selçuklu ordularının ve bilhassa sultanın yeğeni Yakutî'nin Bizans ülkesine saldırılarından şikâyet ederek bu hücumların durdurulması için

¹¹⁴Ebü'l-Ferec, 1999, I, 312-313; Cahen, 1979, 87; Urfalı Mateos, 2000, 108-109; Koca, 1997, 98; Yinanç, 2013, 47; Sevim-Merçil, 1995, 38.

¹¹⁵İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 477; Koca, 1997, 108; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 35-36; Yinanç, 2013, 45-46; Ebü'l-Ferec, 1999, I, 310.

¹¹⁶Koca, 1997, 108.

eşinin nezdinde aracı olmasını temenni etmiştir.¹¹⁷ Nitekim, Tuğrul Bey birçok Türkmen boy ve oymaklarını maiyetine alarak Bizans'a ve Hıristiyanlara karşı gazâ etmek niyeti ile gelmiş olan yeğeni Çağrı Bey'in oğlu Yakutî'yi Azerbaycan'a ve Anadolu hududuna tayin ederek gazâyâ memur etmişti.¹¹⁸ Bu dönemde Anadolu'da parlak icraata imza atan beyler de muhtemelen Yakutî'nin nezareti altında idi.¹¹⁹ Tuğrul Bey bölgede karışıklık çıkaran diğer Arap kabilelerini de itaat altına aldıktan sonra Musul vilâyetini zaman zaman isyankâr tutumlarını gördüğü Arap Emîri Kureyş'in elinden alarak yerine Azerbaycan ve Anadolu seferlerini başarıyla idare eden İbrahim Yınal'ı buraya vali olarak tayin etti.¹²⁰

1058 yılında Bağdat halifelik sarayında düzenlenen bir törenle Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak'ı bu suretle kendisine bağlayan Tuğrul Bey, halife tarafından "Melikü'l-Maşrık ve'l-Magrıb" yani "Şarkın ve Garbın Sultanı" ilân edilmişti.¹²¹ Tuğrul Bey, halifeden aldığı siyasî ve askerî yetkilerle, o zamana kadar hiçbir hükümdarın erişemediği siyasî bir güce ulaşmış ve büyük bir şerefe nâil olmuştu. Böylece Sultan Tuğrul'un heybeti büyümüş, kuvveti, kudreti ve ülkesinin genişliği çoğalmıştı.¹²² Fakat, bu sırada endişeye sebep olan bir haber geldi. İbrahim Yınal, valilik bölgesi olan Musul'dan ayrılıp, Cibâl bölgesine gelerek isyan bayrağını kaldırmıştı (1059). Selçuklu Devletini ciddi biçimde sarsan bu hâdise, İbrahim Yınal'ı isyana teşvik edenlerden biri olan Arslan Besasirî'ye de Irak'ta tekrar hâkimiyet kurma fırsatı doğurdu. Böylece, Irak'ta Selçuklu hâkimiyeti tamamen çökmüştü. Tuğrul Bey bu sırada İbrahim Yınal meselesini halletmiş bulunuyordu. Bundan sonra Arslan Besasirî'nin peşine düştü. Sonunda Arslan Besasirî de yakalandı ve öldürüldü (1060).

Dinar Bey'in şehit olmasından yaklaşık iki sene sonra ünlü beylerin komutasındaki Selçuklu mücahitleri esaslı kuvvetlerle yeniden Anadolu'da göründüler. Samuh, Kapar ve Ermeni müelliflerinin Kicacici¹²³ adını verdikleri Türk

¹¹⁷Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 36; Yinanç, 2013, 46.

¹¹⁸Yinanç, 2013, 45; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 31; Ebû'l-Ferec, 1999, I, 310.

¹¹⁹Yinanç, 2013, 47; Kafesoğlu, 1992, 29.

¹²⁰İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 478; Koca, 1997, 109.

¹²¹Bundârî. (1999). *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra –Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi-* (İkinci Baskı), (çev. K. Burslan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 12; Ebû'l-Ferec, 1999, I, 311; İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 481; Sadrüddîn Hüseyinî, 1999, 13; Sevim-Merçil, 1995, 42; Koca, 1997, 111; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 43.

¹²²Ahmed bin Mahmûd, 2011, 52.

¹²³Samuk, Urfalı Mateos'ta "Samukh" olarak geçer. Salim Koca bu isme "Samuh", Mükrimin Halil Yinanç

beyleri 1059 yılında harekete geçtiler. Urfalı Mateos'un deyimiyle "gök gürültüsünü andıran haykırışlarla" Kızılırmak havzası boyunca ilerleyerek Senekherim'in oğulları Atom ve Ebû Sehl'in yönetiminde bulunan Sivas şehrine vardılar ve burayı kuşattılar. Şehrin söz konusu iki hâkimi Türkmenlere karşı koyamayacaklarını anlayarak can derdine düşüp şehirden kaçarak Develi'ye sığındılar. Akıncılar bu suretle hiçbir direnişle karşılaşmadan şehre hücumla geçtiler. Sivas'ı sekiz gün boyunca ellerinde tutan Selçuklular çok sayıdaki tutsak ve ganimetlerle buradan ayrıldılar.¹²⁴ Öte yandan, dönemin Bizans İmparatoru X. Konstantin Dukas'ın, söz konusu Selçuklu askerî hareketlerini durdurmak amacıyla görevlendirdiği General Pankaras, elde ettikleri tutsak ve ganimetlerle Azerbaycan taraflarındaki kışlaklarına dönmekte olan Selçuklu kuvvetlerine birtakım saldırılarda bulundu ise de bütün çarpışmalarda ağır darbeler yiyerek perişan ve darmadağın edildi (1061).¹²⁵ Çaresiz kalan imparator ise Malatya başta olmak üzere Türkler tarafından tahrip edilmiş olan surların ve kalelerin yeniden tamirine girişmekten başka bir şey yapamadı.¹²⁶

Tuğrul Bey, İbrahim Yınal ve Arslan Besasirî tehlikeleri bertaraf ettikten sonra, 1062 yılında, Tebriz ve Hoy üzerinden Azerbaycan ve Arran taraflarına giderek gaileleri bastırıp mahallî iktidar sahiplerinin vassallığını pekiştirmek suretiyle son kez Anadolu sınırlarında yürüyüş yapmıştı. Bu hareketinden sonra ise Bağdat'a giderek halifenin kızı Seyide Hatun ile evlenmeye karar verdi. Tuğrul Bey bölgede bulunduğu sırada Anadolu fütuhâtı hakkında şüphesiz bilgi almış ve fetih hareketlerini denetlemiş, yeni talimatlar vermiştir. Öyle ki, aynı yıl, 1062' de, Urfalı Mateos'un tabiriyle "yakıcı bir hava ile esen muazzam bir orduyla" Sâlâr-ı Horasan (Yakutî?), Cemcem ve İsulv (Anasioğlu?)¹²⁷ adlarındaki üç büyük Türk

---

ile Ali Sevim ve Erdoğan Merçil "Sabuk", Osman Turan ise "Saltuk" demektedir. Kapar, Urfalı Mateos'ta "Amurkafi" olarak görünmektedir. Mükrimin Halil Yınanç ile Ali Sevim ve Erdoğan Merçil "Kapar" demekte olup, son iki tarihçi bu ismin "Emir-i Kebir"e de delalet edeceğini belirtmektedir. Kicacici ise şimdilik bilinmemektedir. Çağdaş tarihçiler bu ismi Ermeni müelliflerinin kaydettikleri şekilde zikrederler. Bkz. Urfalı Mateos, 2000, 110; Sevim-Merçil, 1995, 38; Yınanç, 2013, 48; Koca, 1997, 99; Turan, 2013, 49, dipnot 32; Cahen, 1979, 87.

¹²⁴Urfalı Mateos, 2000, 110-111; Yınanç, 2013, 48; Cahen, 1979, 87; Koca, 1997, 99; Sevim-Merçil, 1995, 38.

¹²⁵Yınanç, 2013, 48; Sevim-Merçil, 1995, 39.

¹²⁶Süryani Mihael, 1944, II, 23.

¹²⁷Ermeni müverrihleri Türk emirlerini bu isimlerle anmaktadır. Salim Koca ve Claude Cahen Sâlâr-ı Horasan'ın Yakutî olduğu kanaatindedirler. Mükrimin Halil Yınanç, İbrahim Kafesoğlu ve Ali Sevim ile Erdoğan Merçil Horasan Saları'nın kim olduğu tahmininde bulunmazlar fakat Yakutî olmadığı kanaatindedirler zira onlara göre Yakutî bu sıralarda bütün Anadolu seferlerinin yöneticisidir. Ali Sevim ve

beyi Anadolu'ya girerek Ergani ve Tilhum'u ele geçirdiler. Yakutî, Mervanoğlu Nasr'ın ricasını yerine getirerek bu akın sırasında ele geçirilen esir ve ganimetleri, onun hükümdarı bulunduğu Diyarbakır'a getirerek burada satmıştır.¹²⁸ Bizans imparatoru bu defa Frankapol unvanı ile meşhur Normandiyalı Herve'yi Türklere karşı koymak için görevlendirerek Tilhum mıntikasına sevk etti. Herve yol üstünde Urfa, Gargar ve Hısnımansur dolaylarından asker toplayarak Türklerle savaşmak üzere onu bekleyen Urfa valisi Tavadanos ile birleşti. Bu büyük ordu Tilhum Ovasına gelip karargâh kurdukları günlerde Türkler buradan ayrılmış bulunuyorlardı. Bunun üzerine Bizans ordusu Âmid şehrini işgal etmek üzere muhasara altına aldılar. Müslümanlar derhal karşı koyarak savunmaya geçtiler. Vukua gelen muharebeler esnasında Âmid'in muhafazasını üstlenen Türk reislerden biri olan Hacı Başara şehit düştüğü gibi Urfa valisi Tavadanos da öldürüldü. Bundan sonra Herve'nin teşebbüsleriyle daha da şiddetlenen muharebelerde iki taraf da çok sayıda kayba uğradı. Kuşatmayı kaldırmak durumunda kalan Herve Anadolu yürüyüşü sırasında Erzurum civarında karşılaştığı, Tilhum'un zaptında yer alan Yusuf adlı bir bey komutasındaki Türkmen grubuna saldırıp Yusuf Bey'i şehit ederek bu grubu dağıtsa da imparatorunun umduğu şekilde nihai bir sonuç alamadan İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldı (1063).¹²⁹

Tuğrul Bey, savaşlarla geçen saltanatının son yıllarındaki evlilik merasimiyle de rahata ve huzura kavuşamadı. Zira, İbrahim Yınal'dan sonra bu defa da Kutalmış isyan etti. Kutalmış devlete karşı ayaklanma hareketinde bir üs haline getirdiği Cibâl bölgesinde Damğan yakınlarındaki Gîrdkûh Kalesine kapanmıştı. Tuğrul Bey'in görevlendirdiği Humar-tigin Kutalmış'ın teşebbüsüne engel olmak üzere harekete geçti ise de yapılan savaşta mağlup olarak geri döndü. Bunun üzerinde daha büyük bir kuvvetle aynı maksatla görevlendirilen Vezir Kündürî ısrarla kuşatmayı sürdürürken, Rey'den acı bir haber geldi. 4 Eylül 1063 tarihinde Tuğrul Bey vefat etmişti. Kündürî bu haber üzerine kuşatmayı kaldırarak derhal payitaht Rey'e hareket etti. Tuğrul Bey'in saltanatının son yıllarında vuku bulan

---

Erdoğan Merçil Isulv'un Anasıoğlu olabileceğini belirtir. Cemcem adlı beye gelince, Mükrimin Halil Yinanç ile Ali Sevim ve Erdoğan Merçil Erzurum'da bulunan Cemceme türbesinin bu emire veya evladına ait olabileceğini belirtir. Bkz. Urfalı Mateos, 2000, 113; Yinanç, 2013, 49; Sevim-Merçil, 1995, 39; Kafesoğlu, 1992, 29.

¹²⁸Urfalı Mateos, 2000, 114; Cahen, 1979, 87.

¹²⁹Urfalı Mateos, 2000, 116-117.

Kutalmış isyanı meselesinin halledilmesi ve Anadolu'nun fethi Sultan Alp Arslan'a kalmıştır.

1.3. Sultan Alp Arslan Devri

1.3.1. Sultan Alp Arslan'ın Anadolu'daki Faaliyetleri ile Sefer ve Akınların Yeni Bir Gelişme Safhası: Ani'nin Fethi

Büyük Selçuklu Devleti, İran'da daha önce kurulmuş olan devletler gibi doğuda savunma, batıda hücum siyaseti takip ediyordu.¹³⁰ Sultan Alp Arslan da Selçuklu tahtı için giriştiği otorite mücadelesini kazandıktan sonra amcası Tuğrul Bey devrinde yapılan Anadolu seferlerine kaldığı yerden devam etti. Alp Arslan 22 Şubat 1064 tarihinde payitaht Rey'den hareketle Kafkaslar üzerinden Anadolu seferine çıktı. Alp Arslan ordusuyla beraber Urmiye'nin kuzeyindeki Merend şehrine gelerek burada konakladı. Bu bölgede Tuğ-tigin adlı bir Türkmen beyi bulunuyordu. Tuğ-tigin Rum diyarlarına sık sık gaza yapan bir bey idi. Rumlar bu Türkmen beyine karşı koyamıyor ve giriştikleri her çarpışmada mağlup olarak geri çekiliyorlardı. Tuğ-tigin'in etrafında kalabalık bir Türkmen kütlesi toplanmıştı. Tuğ-tigin ve maiyetindeki Türkmenler sultanın bölgeye geldiği haberini alınca huzura çıktılar ve Alp Arslan'a itaatlerini bildirerek ordusuna katıldılar. Tuğ-tigin'den başka, Tuğrul Bey devrinden beri Anadolu'daki Selçuklu askerî harekâtını yönetmekte olan kardeşi Yakutî ve bir kısım Selçuklu ve Türkmen beyleri de kendisine katılmış olmalıydılar.¹³¹ Bölgeyi avucunun içi gibi bilen Tuğ-tigin Alp Arslan'ın sefer ve akınlarına rehberlik ediyordu.¹³² Tuğ-tigin'in, başında bulunduğu Türkmen aşiretleriyle Selçuklu hükümdarı Alp Arslan'ın hizmetine girmeyi kendiliğinden teklif ve yapacağı Rum gazâsında ona rehberlik etmesi, bu hükümdar zamanında Selçuklu devletiyle Türkmenlerin işbirliğine dair ilk misâldir.¹³³ Esas hedefi "Rum gazâsı" olan Alp Arslan'ı devletin yanını ve arkasını emniyete almak maksadıyla,

¹³⁰Köymen, M. A. (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi- Alp Arslan ve Zamanı-* (Beşinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 14.

¹³¹Sevim-Merçil, 1995, 50; Yinanç, 2013, 51.

¹³²İbnü'l-Esîr, 1987, X, 49; Sadrüddîn Hüseyinî, 1999, 24; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 72.

¹³³Köymen, 2011, 49.

önce Gürcistan üzerine sefer yapmaya teşvik eden de Türkmen beyi Tuğ-tigin oldu.¹³⁴

Alp Arslan Nahcivan'a gelince ordusunu ikiye ayırdı. Ordusunun bir kısmının bizzat başına geçerek Gürcistan ve Ermenistan seferine koyuldu. İlk olarak Arran bölgesine girerek burada Lori Ermeni Krallığına ait Karabağ ve havâlisine hücum etti. Sultanın bu şiddetli taarruzuna karşı koyamayan Ermeni kralı Giorg itaat göstererek sulh talep etti. Vassallık şartlarını yerine getirerek yıllık vergi ödemeyi ve kızını Sultan Alp Arslan'a vermeyi kabul etti.¹³⁵ Alp Arslan da Ermeni kralının barış teklifini kabul ederek kızıyla evlendi ve onu memleketinde bıraktı. Daha sonra sultan, Gürcistan topraklarına girerek Kangarnı ve Trialet bölgelerini istila ettikten sonra fetihlerini Gürcistan'ın kuzey batı uçlarına kadar genişleterek Kveliskür'a kadar götürdü. Şavşat, Klarcet ve Tao mıntıklarından geçmek suretiyle güneye inen Alp Arslan ve ordusu Panaskert'e geldiler. Gürcistan'ın dört bir yanına yayılan Selçuklu kuvvetleri aynı gün Tor ve Ghviv vadisine kadar uzandılar.¹³⁶ Gürcü kralı IV. Bagrat ordusunu toplayıp Alp Arslan'ın üzerine yürüdü ise de savaşı göze alamayarak Kartli ülkesine iltica etti. Sultanın orduları bundan sonra Tiflis-Çoruh ırmağı arasındaki Cahavet bölgesine girdiler. O havâlide bulunan ve İslâm tarihçilerinin oldukça müstahkem birkaç kaleden ibaret olduğu yönünde tasvir ettikleri Lâl ve Sepidşehr yani Akşehir dedikleri Ahalkalak beldeleri başta olmak üzere birçok şehir ve kasabayı cereyan eden çetin savaşlar neticesinde ele geçirdiler.¹³⁷ Gürcü kralı Bagrat karşısına bile çıkmaya cesaret edemediği Selçuklu ordusunun bir sene içinde ülkesini baştan sona ele geçirmesi üzerine barış talep etmek zorunda kaldı. Yıllık vergi vermesi şartıyla sulh teklifini kabul eden Alp Arslan böylece Gürcü kralını da vassalı haline getirmiştir. Alp Arslan bundan sonra Gürcü topraklarında ileri harekâtına devam etmeyerek Aras ırmağı havzasına gelmiştir. Sonra sayısız esir ile altın, gümüş, mücevherat ve incilerden oluşan ganimetler de bu sırada payitaht Rey'e nakledilmiştir.¹³⁸

¹³⁴Köymen, 2011, 14; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 49.

¹³⁵Bundârî, 1999, 31; Brosset, 2003, 228; Reşîdüddîn Fazlullah, 2010, 111; Urfalı Mateos, 2000, 118-119; Cahen, 1979, 87; Yinanç, 2013, 52; Sevim-Merçil, 1995, 50; Kafesoğlu, 1992, 29.

¹³⁶Brosset, 2003, 287.

¹³⁷Sadrüddîn Hüseyinî, 1999, 25; Brosset, 2003, 288; Urfalı Mateos, 2000, 119; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 51; Yinanç, 2013, 52; Sevim-Merçil, 1995, 50; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 135.

¹³⁸Urfalı Mateos, 2000, 119.

Kafkasya ve Anadolu seferine çıktığı sırada Nahcivan'da ordusunu ikiye ayırdığını söylediğimiz Alp Arslan, ordusunun birinci kısmının başında yukarıda bahsettiğimiz hareketleri gerçekleştirmiştir. Öte yandan, ordusunun diğer bir kısmını oğlu Melikşâh ve veziri Nizâmü'l-Mülk'ün idaresine vererek Doğu Anadolu'daki Bizans hudutlarına göndermişti. Sultan Alp Arslan'ın Lori Ermeni Krallığını itaat altına aldığı sırada Melikşâh ve Nizâmü'l-Mülk de Vaspurakan Ermenilerinin bulunduğu arazilere hücumla geçti. Bu ordu Aras ırmağı boyunca ilerleyerek Sürmeli kalesi başta olmak üzere yol üstündeki Ermeni ve Bizans kalelerini ele geçirdikten sonra pek çok Hıristiyan din adamının ikametgâhı olan kutsal Meryem-nişîn şehrine yürüdüler. Surları çok sağlam taşlarla yapılmış, kurşun ve demirlerle birbirine kenetlenmiş olan bu kalenin kuşatması uzamıştı. Vezir Nizâmü'l-Mülk, etrafında bulunan nehirle doğal bir savunmaya sahip olan bu şehrin fethi için gemiler ve kayıklar hazırlattı. Vukua gelen son savaşta Melikşâh da yaya olduğu halde ileri atılarak büyük kahramanlıklar gösterdi ve Meryem-nişîn bu suretle fethedildi.¹³⁹ Alp Arslan bu fetih haberleri üzerine oldukça sevinmiş ve ordugâhının bulunduğu yerde oğlu Melikşâh ve veziri Nizâmü'l-Mülk'ü huzuruna kabul ederek onları takdir ve tebrik etmiştir. Alp Arslan böylece Gürcistan ve Ermenistan'ı vassal hale getirmek suretiyle yanını ve arkasını emniyet altına almış ve Anadolu seferini daha güvenli hale getirmişti. Sultanın Ani'yi kuşatmaya başladığı sırada veziri Nizâmü'l-Mülk, Bağdat'a bir fetihnâme göndererek Alp Arslan'ın şimdiye kadar yaptığı fetihleri bildirdi. Bu fetihnâmede sultanın Hazar ülkelerine süratle yürüdüğü ve bu zamana kadar erişilmesi mümkün olmayan mıntikalara girerek bu ülkeleri bütünüyle fethettiği, buralarda yaklaşık 30 bin kişi öldürerek 50 binden fazla kişiyi de tutsak almak suretiyle köle haline getirdiği ve sayısız ganimet ele geçirildiği bildiriliyor; muzaffer olarak buralardan ayrılan Sultan Alp Arslan'ın Rum ülkesi olan Anadolu'nun ilk kenti olan Ani'ye gelip kuşatmaya başladığı ve Allah'ın izni ve isteği ile burasının da fethinin gecikmeyeceği müjdesini veriyordu.¹⁴⁰

Bundan sonra Anadolu'ya yönelen Alp Arslan, oğlu ve veziri kumandasındaki orduyla birleşerek Bizans'ın elinde bulunan ve düşürülmesi

¹³⁹Sadrüddîn Hüseyinî, 1999, 24-25; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 50; Koca, 1997, 135-136; Sevim-Merçil, 1995, 50-51; Kafesoğlu, 1992, 29; Yinanç, 2013, 51-52; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 74.

¹⁴⁰Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 135.

imkânsız denilen Ani şehri ve kalesinin surları önünde görüldü. Vaktiyle Ermeni Bagrat Hânedânının payitahtı iken 1045 yılında son kralı olan Gagik tarafından Bizans İmparatoru IX. Konstantin Monomakhos'a terk edilen¹⁴¹ bu şehir dönemin tarihçilerinin çoğunluğunun eserlerinde uzun uzun tasvir ettikleri üzere Anadolu'nun en müstahkem şehirlerinin başında geliyordu. Öyle ki, Ani şehri ve kalesi sarp ve yüksek kayalar üzerine kurulu idi ve her dağın tepesinde yüksek surlarla tahkim edilmiş kaleler vardı. Bütün hazineler bu kalelerde toplanıyordu. Şehrin üç tarafı nehirle (Arapçayı), bir tarafı da içi bu nehirden akan sularla dolu hendekle çevrili idi. Şehre giriş-çıkış bu hendeğin üzerinde bulunan bir köprü vasıtasıyla yapılabiliniyordu. Öyle ki, kaynaklar, düşürülmesi imkânsız denilen Ani şehri ahalsinin şimdiye kadar düşman askeri bile görmediğinden bahsederek, hatta, Selçuklu askerlerini tüccar zannettiklerini bile kaydetmiştir.¹⁴² Ani kuşatmasına bizzat şahit olan Nakibü'n-nükabâ Kâmil Ebû'l-Fevâris, kalenin korkunç bir görünüme sahip olduğunu, buranın fethinin hayal bile edilemeyeceğini, hiçbir hükümdarın burayı almak için harekete geçemediğini ve Allah'ın yardımı olmaksızın bu şehri ve kaleyi ele geçirmenin mümkün olamayacağından bahisle bu lütfun Sultan Alp Arslan'a nail olduğunu belirtmiştir.¹⁴³ Bizans imparatoru Ani şehrini Gagik'in elinden aldıktan sonra şehrin yönetimine ve müdafaasına Ermeni veya Gürcü kumandanları vazifelendirmiştir. Selçukluların Ani üzerine yürüdüğü bu devirde de şehrin hâkimi olarak Ermeni Sımbat'ın babası Bagrat ile Gürcü Baguran'ın oğlu Grigor bulunuyorlardı.¹⁴⁴

Sultan ordugâhını şehrin etrafında bulunan tarlalara kurdu. Bunun üzerine tarlaların su kanallarını korunmasına memur süvariler şehirden dışarı çıkarak Selçuklu askerlerini buralardan uzaklaştırmak istediler. Sultan Alp Arslan'ın gulâmları da karşı harekâta geçtiler. Şehir müdafileri sultanın askerlerini gördükleri zaman onların karşısına çıkmaya cesaret edemeyerek geri kaçıp şehre kapandılar. Şehrin kuşatması uzuyordu. Şehrin bir tarafında hemen bir ok menzili mesafesinde alçak bir kısım vardı. Sultan surun bu kısmını zorlamak için ahşap bir burç yaptırıp içini savaşıçılarla doldurdu, üzerine mancınıklar ve okçular yerleştirdi. Böylece, Selçuklu askerleri bu burcun üzerinden düşman askerlerini görebiliyordu.

¹⁴¹Azîmî, 2006, 8; Urfalı Mateos, 2000, 79-81.

¹⁴²Sadrüddîn Hüseyinî, 1999, 27; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 77.

¹⁴³Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 135-136.

¹⁴⁴Urfalı Mateos, 2000, 120; Yinanç, 2013, 52; Köymen, 2011, 18.

Şehir o kadar müstahkem bir yapıya sahip idi ki bu askerî taktikle de bir neticeye varılamadı. Askerler kalenin fethinden umudunu kesmeye başlamışlardı. Hatta, Sultan Alp Arslan da kuşatmayı kaldırarak geri çekilmeye hazırlanıyordu.¹⁴⁵ Aynı şekilde şehirdekilerin de şiddetli hücumlara dayanacak güçleri kalmamıştı. Tam bu sırada şehrin Ermeni ve Gürcü hâkimleri Bagrat ve Grigor iç kaleye çekilip kapanma kararı aldılar. Zaten memleketlerinin yönetimini elinden aldığı için Bizans imparatoruna ve onun yöneticilerine kin besleyen şehir halkının, bu adamların sadece kendilerinin canlarını kurtarma derdine düştüklerini görünce manevîyatı birden kırıldı. Öfkenin ve korkunun birbirine kaynaştığı bu ruh hali içindeki halk her tarafa dağılmaya başladı. Kaçanlar yüzünden şehir bir toz dumanı ile kaplandı. Bu manzarayı gören Selçuklu askerleri derhal sultanın yanına koşup, keyfiyeti ona anlattılar. Sultan önce bu duruma inanmak istemedi. Türk askerleri surların şehir müdafileri tarafından terk edilmiş olduğunu görünce izdiham derecesinde içeriye girdiler. Şehirden aldıkları bir çocuğu sultana götürüp: “İşte, Ani’yi zapt ettiğimize dair bir delil” dediler. Hayret içinde kalan sultan: “Onların Allah’ı zapt edilmez şehirlerini bugün elime verdi.” diye bağırdı ve geri dönmeye hazırlanan ordusunu derhal toparlayarak Ani şehrine girdi. Her bir Selçuklu askerinin ikisi elinde, biri de dişlerinin arasında olmak üzere üç keskin bıçağı vardı.¹⁴⁶ Öte yandan, iç kaleye kapanan iki kumandan, maiyetleri ile beraber direnişe devam ediyorlardı. İç kale surlarını teşkil eden kayaların tepelerini odunlar ile kapatmışlardı. Bunun üzerine sultan odunların yakılmasını emretti. Hâl böyle olunca nihayet teslim olmayı ve vergi ödemeyi kabul ettiler. Sultan Alp Arslan Horosan amîdi Muhammed b. Mansur ile hâdim Şems’i onlardan vergi tahsiline vazifelendirdi. İster istemez cizye ödedilerse de bu kararı aldıklarına pişman olarak tekrar savaşmaya ve direnişe başladılar. Sultan Alp Arslan ve Türk askerleri büyük bir özveri göstererek savaşın bütün şiddetine tahammül ile yemek, içmek, uyumak gibi temel ihtiyaçlarından bile feragat ederek savaşa devam ettiler. Sultan atışmanın en şiddetlendiği bir anda çuvallara saman ve toprak doldurularak bir tepe misali birbiri üzerine yığılmasını emretti. Daha sonra bunların üzerine çıkardığı askerleriyle kaleye sapan ve nefit attırmıştır. Ani ileri gelenleri de memleketlerinin en güzel kızlarını ve oğlanlarını seçip bunları esir almakla meşgul etmek için sultanın karargâhının önüne dizdiler. Sultan bunların hepsinin yakalanıp hapsedilmesini emretti. Fakat, durum

¹⁴⁵Urfalı Mateos, 2000, 120; İbnü’l-Esîr, 1987, X, 52. Köymen, 2011, 18.

¹⁴⁶Urfalı Mateos, 2000, 120; Köymen, 2011, 18-19.

düşmanın umduğu gibi gelişmedi. Bundan sonra Alp Arslan ahşaptan bir köşk yapılmasını ve üstünü sirkeye batırılmış keçeden bir gölgelikle örtülmesini emretti. Sultanın emri yerine getirildikten sonra bu köşkün üzerinde savaşa başlandı ve Anililerin duvarlara ve burçlara tırmanmalarına mâni olundu. Nihayet surları yıkmaya muvaffak olan Selçuklular iç kaleyi de ele geçirerek Ani şehri ve kalesinin fethini tamamladılar (Ağustos 1064).¹⁴⁷

Bizans'ın doğuda en müstahkem şehri ve kalesi olan Ani'nin Alp Arslan tarafından fethedilmesi Hıristiyanlar arasında ne kadar üzüntü yaratmışsa, İslâm dünyasında da o kadar sevinç yaratmıştır.¹⁴⁸ Zira, Sultan Alp Arslan Ani'nin fethini başta Bağdat olmak üzere İslâm hükümdar ve emîrlere gönderdiği birer fetihnâme ile müjdelemiştir. Fetihnâme Bağdat'ta halifelik sarayında okunmuş ve halife de sultana övgü ve dualarını içeren bir mektup yazmıştır. Yine Halife tarafından Alp Arslan'a Ebû'l-Feth lâkabi verilmiştir.¹⁴⁹ Ayrıca sultan çatışmalar esnasında tahrip olan şehrin imarını emrederek buraya yeni bir camii inşa ettirmiştir. Öte yandan, şehrin ve kalenin güvenliğinden sorumlu olmak üzere kalabalık bir askerî birliği emrine verdiği bir komutanını buraya bırakarak Anadolu'da ilk Selçuklu askerî teşkilatının çekirdeğini oluşturmuştur. Böylece, Anadolu'ya yapılan Türk akınları fethedilerek yeni bir gelişme safhasına girmiştir.¹⁵⁰ Sultan Ermenilerle meskûn ülkelerle ve Gürcistan'dan almış olduğu memleketleri maiyetinde bulunan İslâm melikleri ve emîrlere hediye etti. Bu cümleden olarak Van Gölü havzasındaki fetihleri Nahcivan emîri Ebû Dulef b. Sakar eş-Şeybanî'ye; Aras havzasındaki fetihleri yâni Ani'yi ve çevresini Dübeyl emîri Menuçehr b. Ebû's-Suvar'a; Gürcistan'da fethettiği yerlerin bir kısmını Gence emîri Fadlun'a, diğer bir kısmını da Tiflis emîrine tevcih etti.¹⁵¹ Bundan sonra sultan, Kars hâkimi Ermeni Gagik'e bir elçi göndererek itaatini arz etmesini istedi. Ani'nin âkıbetini gören Gagik, aynı sonun kendisini de beklediğini anlamakta gecikmeyerek bir hileye başvurdu. Sultanın elçisinin geldiği sırada matem içinde

¹⁴⁷Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi* (Yedinci Baskı), (çev. F. Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 318; Kadı Burhâneddin Anevî, 1943, 475-476; Brosset, 2003, 288; Sadruddîn Hüseyinî, 1999, 28; Kafesoğlu, 1992, 29; Urfalı Mateos, 2000, 120-121; Köymen, 2011, 19; Yinanç, 2013, 52; Sevim-Merçil, 1995, 51; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, 135- 136; Bundârî, 1999, 31; Ebû'l-Ferec, 1999, I, 316-317; Cahen, 1979, 87; Koca, 1997, 136-137; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 52; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 79-80.

¹⁴⁸Koca, 1997, 137; Köymen, 2011, 19.

¹⁴⁹Ebû'l-Ferec, 1999, I, 317; Köymen, 2011, 76; Kafesoğlu, 1992, 29.

¹⁵⁰Sadruddîn Hüseyinî, 1999, 28; Koca, 1997, 137; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 52; Köymen, 2011, 19.

¹⁵¹Brosset, 2003, 288-292; Yinanç, 2013, 52; Sevim-Merçil, 1995, 51.

imiş gibi bir durum yaratarak siyah elbiseler giyindi ve siyah bir mindere oturdu. Kralın bu vaziyetini gören Selçuklu elçisi ona, neden siyalara bürünmüş olduğunu sorunca Gagik; “Alp Arslan’ın kardeşi ve benim de dostum olan Sultan Tuğrul Bey’in öldüğü gün ben bu siyah elbiseleri giymiştim” diyerek cevap verdi. Bu cevaba hayret eden ve bir o kadar da üzölen elçi, keyfiyeti Alp Arslan’a anlattı. Sultan, bunun üzerine ordusunun başına geçerek Kars’a onu ziyarete geldi. Gagik de sultana ve bütün ordusuna büyük bir ziyafet verdi. Neticede Alp Arslan, Gagik ile dostluk akt etti ve vassallık alâmeti olarak hil’at giydirek onu ülkesinin yönetiminde bıraktı.¹⁵² Böylece Kuzey Doğu Anadolu bölgesi tamamen Selçuklu hâkimiyeti altına girmiş oldu.¹⁵³ Bu suretle Gagik, tahtını muhafaza etmeyi başarmış ise de bir süre sonra memleketini –daha önce Vaspurakan ve Ani krallarının yaptıkları gibi- Kapadokya’da bazı şehirler karşılığında Bizans İmparatoru Konstantin Dukas’a terk etti.¹⁵⁴

Devletin doğu sınırlarının emniyeti de Tuğrul Bey zamanından itibaren özenle takip ediliyordu. Bu hususta gerek Çağrı Bey ve gerekse oğlu Alp Arslan meliklik dönemlerinde başarılı faaliyetler bulunmuşlardı. Alp Arslan’ın tahta çıkmasıyla Selçuklu Devleti ikili vasfını kaybetmiş ve tam anlamıyla merkezî bir devlet halini almıştı. Bu durumda Alp Arslan devletin batı ve doğu siyasetini bizzat kendisi yürütüyordu. Alp Arslan doğunun emniyetini ve asayişini sağlamakla birlikte yönünü daima batıya çevirmiş ve batıda daha aktif bir siyaset sergilemiştir. Sultanın Doğu Anadolu ve Gürcistan’daki meşguliyetinden istifade eden kardeşi Kavurt isyankâr davranışlarda bulunmaya başlamıştı. Kavurt’un şüpheli hareketlerini takip etmekte olan Alp Arslan da başarıyla tamamladığı Doğu Anadolu ve Gürcistan seferlerinden sonra derhal Hemedan’a üzerine yürüdü. Kavurt, Alp Arslan ile mücadeleyi göze alamayarak sultandan aman dileyip itaatini arz etti. Böylece Kavurt sorunu şimdilik barış yoluyla çözümlenmişti. Kirman Meliki Kavurt ile ilişkilerini düzenleyen Alp Arslan, 1066 yılında Harezm’e, Üst-Yurt ve Mangışlak taraflarına gitti. Kıpçaklarla beraber Hazar Denizi taraflarında yaşayan Türkmenler tâcirleri yağma ediyorlardı. Alp Arslan Türkmenlerin bu tecavüzlerini önlemek suretiyle ticaret yollarının ve tüccarların güvenliğini sağlamak üzere

¹⁵²Urfalı Mateos, 2000, 121-122; Yinanç, 2013, 53; Köymen, 2011, 19-20; İbnü’l-Esîr, X, 50-52; Sıbt İbnü’l-Cevzî, 2011, 153.

¹⁵³Koca, 1997, 137.

¹⁵⁴Urfalı Mateos, 2000, 122, 131; Köymen, 2011, 20; Yinanç, 2013, 53.

harekete geçti. Harezm'in merkezi Gürgenç'ten çıkarak bu bölgeye gelen Alp Arslan, karşısına çıkan 30 bin kişilik bir kuvveti bozguna uğrattı.¹⁵⁵ Bütün bunlar da sultanın ve askerlerinin eline geçti. Alp Arslan altı ay kadar devam eden bu seferlerinden sonra (1065/1066) Ceyhun nehrini geçip Cend'e geldi ve dedesi Selçuk'un kabrini ziyaret etti. Sultanı karşılayan Cend Meliki muazzam hediyelerle birlikte itaatini arz etti. Alp Arslan da ona kötülük düşünmedi ve onun elinde bulunan yerlerdeki hâkimiyetini onayladı.¹⁵⁶ Atasına bağlılığını gösteren Alp Arslan daha sonra Harezm'e gitti, oradan da Merv üzerinden Râyegân'a geçti. Alp Arslan, burada, geleceğin sultanı olarak özenle yetiştirdiği oğlu Melikşâh'ı görkemli bir törenle veliaht tayin etti.¹⁵⁷ Bu suretle iki sene boyunca İran'daki ve ülkesinin doğusundaki karışıklıkları bastırarak geri emniyeti sağlamakla meşgul olan ve bazı fetihlerde bulunan Alp Arslan, bir kısım hanedan üyelerine, Selçuklu emîr ve Türkmen beylerine Anadolu'ya akınlarda bulunma emrini de vermekten geri kalmamıştı.

1.3.2. Selçuklu ve Türkmen Beylerinin Anadolu'nun Derinliklerine Düzenledikleri Sefer ve Akınlar ile Bizans'ın Mukabil Harekâtı

Alp Arslan zamanında yapılan fetihlere bizzat hükümdar ve vezirlerden başka gulâm sistemine göre yetişmiş kumandanlarla devlet hizmetine giren ırsî Türkmen beyleri de katılmışlardır. Selçuklu şehzadelerinin rolleri gittikçe azalırken, hatta onlar isyan etmek suretiyle menfi roller oynarlarken, bu kumandanlarla ırsî Türkmen beyleri, bazen birbirleriyle geçinememekle beraber gittikçe daha faal rol oynamaya başlamışlardır.¹⁵⁸

Alp Arslan'ın emri gereğince Anadolu fetihlerine devam eden Sâlâr-ı Horasan unvanını taşıyan bir emîr (Yakutî ?), 1065 yılında Urfa yörelerinde faaliyet gösteriyordu. Bu emîr Tulhum kalesini günlerce kuşattı ise de alamayarak Bizans hâkimiyetinde bulunan Urfa bölgesine girdi. Frank süvarilerinin muhafaza ettiği Siverek'e hücum etti. Franklar Türk taarruzunu başlangıçta püskürtmüşlerse de Sâlâr-ı Horasan kuvvetlerini artırdıktan sonra Siverek ve Nizip memleketlerini

¹⁵⁵Sümer, 1999, 123; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 150.

¹⁵⁶İbnü'l-Esîr, 1987, X, 59.

¹⁵⁷İbnü'l-Esîr, 1987, X, 59; Koca, 2011, 80-81.

¹⁵⁸Köymen, 2011, 26.

yağma ve tahribata uğrattı. Sâlâr-ı Horasan'ın komuta ettiği Selçuklu ordusu birkaç gün sonra Urfa civarına gelerek Toric kalesine karşı karargâh kurdular. Sâlâr-ı Horasan'ın buradan etrafa sevk ettiği birliklerin bir kısmı Enzeli'ye karşı yürüyüp burayı şiddetli bir hücumla zapt ettiler. Ermeni olup dönemin Antakya dükü olan Bekht unvanına haiz Anili Khaçadur bu sıralarda tesadüfen Urfa'da bulunuyordu. Türklere karşı kazanacağı bir galibiyetle şöhretini artırmayı düşünen Khaçadur askerlerini toplayarak Türklerin üzerine saldırıya geçti. Urfa dükü Bigonid'in ihanetine uğrayan Khaçadur ardından Enzeli önlerinde Türklerden de büyük bir darbe yiyerek Dzurman kalesine iltica etti. Aynı yıl, aynı kumandan tekrar Urfa bölgesine gelerek Celep üzerine saldırıya geçti ve çok sayıda esir aldı. Sonra Diphisar kalesini ele geçirerek Kısas'ı kuşattı. Türk taarruzları karşısında Urfa bölgesinin muhafız kuvvetleri artırılmıştı. Öyle ki, Urfa'da bulunan piyade ve süvariden oluşan 4 bin kişilik bir Bizans kuvveti Türklere karşı harekete geçerek Kısas yakınlarındaki Tılag'a ordugâh kurdu. Bunu gören Sâlâr-ı Horasan askerlerine hücum emrini verdi. Bizans askerleri daha muharebe başlamadan kaçtıysa da Selçuklular onları takibata başladı. Sonuçta vuku bulan muharebede Bizans birliği bozguna uğratılarak komutanları öldürüldü. Sâlâr-ı Horasan aynı yıl üçüncü defa Urfa bölgesine geldi. Gubin adlı bir yerde uzun süre kalarak çok sayıda esir ve ganimetlerle geri döndü.¹⁵⁹ Daha sonra Sâlâr-ı Horasan Diyarbakır'a gelerek şehrin Hevve Kapısı önlerinde karargâh kurdu. Buranın hâkimi Nizamüddin ile müzakerelerde bulunmak üzere şehre girdiği zaman hile ile yakalanıp beraberindekilerle birlikte öldürülerek cesetleri bir kuyuya atıldı.¹⁶⁰

Karahanlı hanedanına mensup olup –ki Karahanlı Devletinin batı kolu hükümdarı Ebû İbrahim I. Tamgaç Han'ın oğludur- Selçukluların hizmetine giren Hanoğlu Harun 1065 yılında emrindeki 500 Oğuz atlısıyla Anadolu'ya girerek Diyarbakır'a kadar ilerledi. 1067 yılında ise Kuzey Suriye'ye başarılı bir sefer düzenledi. Halep şehri civarındaki el-Hâzır semtini kendine üs yapan Hanoğlu Harun ve Oğuzları, Bizans uç bölgelerinde sürekli olarak hareket halinde idiler, dolayısıyla da Bizans topraklarında kendi güç ve kuvvetleriyle yağmalarda bulunmak suretiyle ganimet elde ediyorlardı.¹⁶¹ Kendi aralarında ihtilafa düşen

¹⁵⁹Urfalı Mateos, 2000, 127; Köymen, 2011, 22; Sevim-Merçil, 1995, 53; Yinanç, 2013, 53.

¹⁶⁰Sevim-Merçil, 1995, 53; Yinanç, 2013, 54; Cahen, 1979, 88.

¹⁶¹Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 140; Sevim-Merçil, 1995, 53; Yinanç, 2013, 53; Köymen, 2011, 23.

Selçuklu vassalı Halep Mirdasoğulları emirleri Atiyye ve Mahmûd ile zaman zaman ittifak kurarak Bizans beldelerine gazaya çıkan Harun, İnım ve Artah kalelerini ele geçirdi.

Diğer taraftan, 1066 yılında Selçuklu devlet adamlarından Hâcib Gümüş-tigin, Afşin ve Ahmed-şah gibi daha bazı Selçuklu ve Türkmen beyleri Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde geniş bir akın hareketinde bulundular. Selçuklu ve Türkmen beylerinin arkalarında çok sayıda Türkmen kütleleri bulunuyordu. Urfalı Mateos'un tâbiriyle "yıldırım saçan bir dolu şiddetiyle" ilk olarak Tulhum bölgesine girdiler ve Tletukh kalesini aldılar. Sonra, bir sene önce Sâlâr-ı Horasan tarafından istila edilen Urfa havalisine girerek Nizib'i kuşattılar. Selçuklu kuvvetleri kaleye karşı birkaç güç boyunca şiddetli hücumlarda bulunsalar da direnişi kıramadılar. Bunun üzerine Fırat nehrini geçerek Hısnımansur mıntıkasına taarruz ettiler. Bu şehrin bütün ileri gelenlerini öldürerek çok sayıda esir aldılar. Bu suretle şehri üç gün boyunca yağmaladılar. Nizib kalesinin kumandanı, Urfa'ya âcilen haberci yollayıp oranın dükü olan Aruandanos'a: "Türk emîrlerinin küçük bir kuvvetle Fırat nehri kıyısındaki karargâhlarında bulunduğunu ve ani bir hücumla onların esir edilebileceğini" bildirdi. Bu haber üzerine Aruandanos 1500 süvari ve 20 bin piyadeden müteşekkil ordusuyla harekete geçti. Türk emîrleri casusları marifetiyle Urfa hâkiminin harekete geçtiği istihbaratını aldılar. Hısnımansur'da bulunan bütün kuvvetlerini karargâha çağırdılar. Böylece, Türk ordusu toplanmış oldu. İki ordu karşı kaşıya geldiği zaman Aruandanos, Türklerin oldukça aşikâr oldukları sahte ricat taktiğini uygulamayı düşündü. Fakat ricat sırasında bütün ordusunun dağılarak kaçtığını gördü. Hoşin kalesi yanında vuku bulan kısa süreli bir muharebede Bizans ordusu kâmilten kırıldı. Aruandanos ve oğlu esir alındı.¹⁶² Büyük Türk emirleri bu başarılı hareketlerinden sonra çok sayıda ganimet ve esir elde ederek üs olarak kullandıkları Ahlat'a döndüler. Fakat burada, Türkmen Beyi Afşin ile Gümüş-tigin'in arası açıldı. Çıkan kavgada Afşin Gümüş-tigin'i öldürdü.¹⁶³ Bu hareketinden dolayı Alp Arslan'ın gazabına uğramaktan korkan Afşin kendisine bağlı Türkmenleri de yanına alarak Anadolu'nun içlerine doğru kaçtı. Bundan sonra Bizans şehir ve kalelerine hücumla başladı. Gaziantep, Antalya, Malatya,

¹⁶²Ebû'l-Ferec, 1999, I, 318; Urfalı Mateos, 2000, 133-136; Köymen, 2011, 22; Yinanç, 2013, 53-54; Sevim-Merçil, 1995, 53-54; Sevim, 2011, 19.

¹⁶³Ebû'l-Ferec, 1999, I, 318; Koca, 1997, 138; Sevim-Merçil, 1995, 54; Sevim, 2011, 19; Köymen, 2011, 22; Cahen, 1979, 88; Sümer, 1999, 129.

Kayseri ve Çukurova bölgelerinde karşısına çıkan Bizans birliklerini birer birer bozguna uğratarak diğer bir hareket üssü olan Halep'e döndü. Afşin bu başarılı seferlerinden sonra Alp Arslan'ın affına mazhar oldu ve onun yanına döndü (Nisan 1068).¹⁶⁴ Bizans İmparatoru X. Konstantin Dukas tarafından doğu orduları başkomutanı tayin edilen Nikephoros Botaniates Malatya, Sivas, Divriği gibi şehirlerin surlarının tamiri ve müdafilerinin çoğaltılması işleriyle meşgul olsa da kendisinden asıl beklenen şeyi, Türk taarruzlarını önlemeyi başaramayarak görevinden azledilmiştir.¹⁶⁵

Sultan Alp Arslan yaklaşık iki sene kadar ülkesinin doğu kısmındaki gailelerle uğraştıktan sonra Gürcü müelliflerinin 500 bine kadar mübalağalı olarak çıkardığı kalabalık ordusuyla, bu amacına uygun olarak 1067 yılının sonlarında ikinci defa Gürcistan seferine çıktı. Beraberinde veziri Nizâmü'l-Mülk ve Emir Savtekin bulunuyordu. Sultan ordusuyla beraber Aras nehrini geçerek Gürcü ülkesine girdi. Bu sırada Müslüman mahallî iktidar sahiplerinden Şeddadoğulları hükümdarı Fadlun sultanın huzuruna çıkararak deve, at, altın ve gümüşten işlenmiş elbiselerden oluşan çok değerli hediyeler sunduktan sonra itaatini arz etti. Aynı şekilde Şirvanşahlar hükümdarı Ferîburz da çeşitli hediyeler takdim ederek Sultanın hizmetinde olduğunu beyan etti. Alp Arslan da onlara hil'at verdikten sonra payitahtlarına geri döndürerek Selçuklu vassalı haline getirdi.¹⁶⁶ Bundan sonra Gürcü memleketleri üzerine taarruza geçen Alp Arslan, Heret bölgesine girdi. Gürcü kralı Bagrat Selçuklularla savaşa girmeye cesaret edemeyerek kaçtı. Daha sonra Alp Arslan Şekki bölgesine geldi. Buranın hükümdarı Gürcü kaynakları tarafından Agsartan İslâm tarihçileri tarafından Ahsatan adı ile anılan kişi idi. Şekki'nin etrafının Rum ve Abhaz eşkıyalarının gizlendiği meşe ormanlarıyla kaplı olduğunu gören Sultan, neftçilere buraları yakmalarını emretti. Alp Arslan yakılan ormanın ortasında demir levhalar ve bakır çivilerle berkitilmiş taşlardan mürekkep iki kale gördü. Fakat bu kalelerin bulunduğu yere gitmek mümkün olmadı. Ancak bu iki kalenin sahibi kaleden dışarı çıkarak İslâmiyet'i kabul etti ve kaleleri Alp Arslan'a teslim etti. Bundan sonra sultan bu bölgede bulunan kaleleri birer birer

¹⁶⁴Sevim, A. (2011). *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur* (İkinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 20; Yinanç, 2013, 54; Köymen, 2011, 22-23; Cahen, 1979, 88; Sevim-Merçil, 1995, 54.

¹⁶⁵Yinanç, 2013, 54-55; Kafesoğlu, 1992, 32.

¹⁶⁶Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, 153; Köymen, 2011, 20; Sevim-Merçil, 1995, 55.

fetih ve yağma ederek çok sayıda ganimet elde etti. Çaresiz kalan Şekki bölgesinin hâkimi Ahsatan, sultanın huzuruna çıkmak için Selçuklu ordugâhına geldi. Alp Arslan da onun gösterdiği cesarete büyüklük yaparak cevap vererek: “Onu içeri alın istirahatını temin edin, çünkü bu şöhret sahibi bir meliktir” dedi. Ahsatan, sultanın huzuruna çıktığı vakit ona hitaben: “Ben delâlette kaldığımdan dolayı üzgünüm, beni senin huzuruna çıkmaya sevk eden şey İslâm dini hakkında edindiğim fikir ve Hıristiyanlıkla alakamı kesmek hususunda verdiğim karardır.” dedi. Bu sözler üzerine Alp Arslan tahtından inerek onu karşıladı, boynundan kucaklayarak başını öptü. Ahsatan da buna mukabil sultanın ayağını öptü. Ahsatan kelime-i şahadet getirerek Müslüman oldu. Sünnet olmayı da ihmal etmedi. Sultan bunun şerefine hazinelerini açarak mücevherleri henüz Müslüman olan Şekki hâkiminin önüne saçtı. Sultan onu yedek atına bindirdi. Bu sırada sultanın bütün emîr ve hâcipleri iki hükümdarın yanında yaya olarak yürümek suretiyle hep birlikte türlü ihtişam ve debdebe ile donatılmış saltanat çadırına geldiler. Bundan sonra Alp Arslan ona, İslâmiyet âdâb ve erkânını öğretecek bir fakih gönderdi; gusletmesini emretti ve bu vilâyetlerin yönetimini tevdi etti.¹⁶⁷ Daha sonra sultan yanında Lori Ermeni kralı Giorg ile Ahsatan ve Tiflis emîri ile yine veziri Nizâmü'l-Mülk, emiri Savtekin ve diğer bazı Müslüman hükümdarlar olduğu halde 1068 yılının ilk ayında Kartli bölgesine girip Caçvi istikametinde ilerleyerek Gürcü kralı Bagrat üzerine yürüdü. Sultanın ordusu Arguet'i geçtikten sonra Sver kalesine geldi. İslâm müelliflerinin Kal'atü's-Salîb adını verdikleri bu hudut kalesi cesaretleriyle ünlü Gürcü ve Rum savaşçılarla dolu idi. Aynı zamanda Hz. İsa ve Meryem'in altından, havarilerin gümüşten heykellerinin bulunmasından dolayı kutsal da sayılan bu kale Nizâmü'l-Mülk'ün üstün gayretleriyle fethedildi. Kale muhafızları bozgun halinde dağıldı. Bütün değerli mallar Türklerin eline geçti. Şiddetli kış mevsiminin ağır şartları altında seferine devam eden Alp Arslan bir süre Kars'ta bekledikten sonra Şerthulni'ye geçti. Selçuklu ordusu kar tipisinden dolayı büyük tehlikeler atlattı. Sarp dağlara çekilen birçok Gürcü askeri de donarak öldü. İleri harekâtına devam eden Alp Arslan Rustav'ı zapt ettikten sonra Tiflis önlerine geldi. Tiflis surunun boyu ve eni 40 zirâ idi. Burada Hıristiyanların bir kilisesi vardı ki Müslümanların kâbesi gibi kutsal sayılırdı. Alp Arslan 1068 yılı başlarında Tiflis'i de fethederek bir cami inşâ ettirdi. Sultan Tiflis ve Rustav'ın

¹⁶⁷ Ahmed bin Mahmûd, 2011, 87; Brosset, 2003, 290-291; Sadrüddîn Hüseyinî, 1999, 30-31; Köymen, 2011, 20-21; Yinanç, 2013, 55-56.

idaresini Ani şehrine emîr tayin ettiği Menuçehr'in kardeşi bulunan ve Gence hâkimliğini yapan Fadlun'a verdi. Kaçacak yeri kalmayan Kral Bagrat barış dilemek üzere ilk bölümlerde Tuğrul Bey devrindeki muharebelerde adını zikrettiğimiz Liparit'in oğlu İoane'yi elçi olarak sultanın katına gönderdi. Sultan da onu haraca bağlamak suretiyle vassalı haline getirdikten sonra ülkesinin yönetimini ona iade etti. Fakat Bagrat kış mevsimi geçip bahar sıcakları gelince Alp Arslan'a itaat ettiğine pişman olup harekete geçerek Tiflis'i istila etmiş ve Fadlun'u esir almıştı. Bunun üzerine Alp Arslan'ın Emir Savtekin komutasındaki gönderdiği ordu yeniden Tiflis önlerinde görüldü. Kral Bagrat bu sefer de sulhu bozduğuna pişman oldu ise de kaypak tavırları cezasız kalmayarak ağır bir yenilgiye uğratıldı, Fadlun da tutsaklıktan kurtarıldı.¹⁶⁸ Sultan bu suretle Gürcistan ve Doğu Anadolu'da fetih hareketlerinde bulunduktan sonra, girişeceği Anadolu gazâlarında arkasının ve yanının emniyetini sağlayıp, Gürcü ülkelerine boyun eğdirdikten sonra Anadolu seferlerinin planını ele almaya başlasa da Karahanlı hükümdarının ölümü üzerine devletin doğu taraflarında ortaya çıkan karışıklıklar sebebiyle bir kez daha geri dönmek zorunda kalmıştır. Alp Arslan, ordusunun bir kısmını Anadolu hudutlarında bırakarak bir kısım hanedan üyelerine, Selçuklu emir ve Türkmen beylerine Anadolu'ya yapılmakta olan akınlara devam etme emri verdi.

1067 yılında Bizans İmparatoru X. Konstantin Dukas'ın ölümünden sonra karısı Evdokia geçici olarak tahta geçmişti. Birkaç ay tahtta kalabilen imparatoriçe zamanında Bizans için gerek İstanbul sarayında ve gerekse Anadolu'da işler hiç iyi gitmiyordu. Devlet yönetiminde otorite boşluğu yaşandığı bu dönemde Anadolu'daki Türk akınları iç bölgelere kadar gelmişti. Bizans sarayındaki askerî kanadın baskısı sonucunda daha önce tahtı ele geçirmek için teşebbüste bulunan ancak tutuklanan Romanos Diogenes affedilerek imparatoriçe ile evlendi. Evdokia da asker kökenli olan bu kumandandan Türk taarruzlarını def etmesini umarak tahtı ona devretti. Yeni imparator derhal Türkleri Anadolu'dan atmak için hazırlıklara başladı. Frigya, Kapadok ve bütün Orta ve Batı Anadolu halkını askere aldı; Rumeli'deki Oğuz ve Peçenek Türklerinden de çok miktarda kuvvet topladığı gibi, Franklar'dan, Almanlar'dan, İskandinavya ahalisinden ve Normanlardan

¹⁶⁸Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 153; Brosset, 2003, 290-293; Sadrüddîn Hüseyînî, 1999, 30-32; Köymen, 2011, 20-21; Sevim-Merçil, 1995, 55-56; Yinanç, 2013, 55-56.

mühim miktarda ücretli asker topladı.¹⁶⁹ Romanos Diogenes tahta geçtikten birkaç ay sonra, 1068'in ilk aylarında, büyük ordusuyla Anadolu ve Suriye seferine çıktı. Amacı bilhassa Halep'i hareket üssü yaparak Anadolu'nun güney kısımlarında faaliyet gösteren Türklerin üzerine yürüyüp akınlarına son vermektir.¹⁷⁰ Öyle ki, Afşin kendisine bağlı Türkmen boylarının başında bu sahalarda at sürüyordu. İmparator Kayseri istikametinde yol aldığı sırada Afşin'in diğer bir hareket üssü olan Ahlat'tan çıkarak Niksar'a gelip burayı zapt ve yağma ettiği haberini aldı. Bunun üzerine istikametini değiştirerek Sivas havâlisine gelen imparator, Divriği yakınlarında Türk birlikleriyle karşılaştı. Vukua gelen savaşta silah ve sayı bakımından çok üstün olan Bizans ordusu karşısında Türkler mağlup olarak geri çekildiler. Bundan sonra asıl istikametine geri dönen imparator Maraş üzerinden Suriye'ye girdi. Sıbt İbnü'l-Cevzî, 1068 yılının sonbaharında Suriye'ye giren Bizans ordusunun mevcudunun 200 bin olduğunu söyler. İmparator ilk olarak Selçuklu vassalı Mirdasoğullarının ülkesi olan Halep bölgesine gelerek hücumlarına başladı. Yukarıda aynı bölgede faaliyetlerini andığımız Hanoğlu Harun birkaç senedir bu bölgede idi ve mütevâzi Türkmen birlikleriyle muazzam imparatorluk ordusunun karşısına çıkmada tereddüt etmedi. Bu suretle Harun, Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'e karşı Halep emiri Mahmûd ve Arap Kilâboğulları kabilesi ile birleşerek kahramanca dövüştüler ise de kalabalık Bizans ordusu karşısında tutunamayarak dağıldılar.¹⁷¹ Bunun üzerine imparator geçen sene Harun'un Mirdasoğullarından Mahmûd ve Atiyye ile birlikte ele geçirdiği İnım ve Artah kalelerini geri aldı. İleri harekâtına devam eden imparator Halep'in kuzey doğusunda bulunan ve Suriye'nin en önemli kalelerinden biri olan ve Bizans ordusunu şehrin önlerine gelmeden ahâlisinin büyük bir kısmının Halep'e kaçtığı Menbic üzerine yürüyerek burayı muhasara ve zapt etti (20 Kasım 1068).¹⁷² Romanos Diogenes Kuzey Suriye'yi istila ile meşgul olurken Afşin de Ahlat hareket üssünden Anadolu içlerine doğru bir yıldırım harekâtına girişti. Orta Anadolu

¹⁶⁹Yinanç, 2013, 58; Sevim-Merçil, 1995, 56; Ostrogorsky, 2011, 318.

¹⁷⁰Bizans imparatorlarına danışmanlık yapan Psellos, Romanos Diogenes'in, işlerine kimseyi müdahale ettirmediğini ve daima kendi bildiğini icra ettiğinden bahisle onun bu Anadolu seferindeki amacının sadece Türkleri püskürterek imparatorluğu koruma olmadığını, aynı zamanda şahsî ihtirasına da dayandığını belirtmektedir. Ancak Psellos'un bu dönemde nüfuzunun kırılarak ikinci plana atılmış olduğunu da unutmamak lazım gelir. Bkz. Mikhail Psellos, 1992, 226.

¹⁷¹Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 156; Azîmî, 2006, 20, 22.

¹⁷²Koca, S. (2003). *Türkiye Selçukluları Tarihi –Malazgirt'ten Miryokefalon'a 1071-1176-* Çorum: Karam Yayıncılık, 16; Koca, 1997, 139; Urfalı Mateos, 2000, 137; Süryani Mihael, 1944, II, 25; Bundârî, 1999, 35; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 68; Azîmî, 2006, 22; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 156-157; Yinanç, 2013, 58; Sevim-Merçil, 1995, 56; Köymen, 2011, 23; Ebû'l-Ferec, 1999, I, 319; Kafesoğlu, 1992, 32.

bölgesine gelerek önemli bir kilit nokta olan ünlü Amorium şehrini (Emirdağ civarındaki Amuriyye) fethetti. Daha sonra da İstanbul önlerine kadar süratle ilerleyerek imparatora ait otlaklardaki hayvanları yağmalayıp bunlardan yaklaşık bin at almıştır.¹⁷³ Öte yandan, imparator, durumu haber alır almaz, Menbic'in surlarını yıkarak kendileri için yaptırdığı bir kaleye bir kısım asker ve kumandanlarını bırakarak Afşin'in dönüş yolunu kesmek amacıyla süratle Anadolu içlerine yöneldi ise de başarılı olamayarak İstanbul'a dönmek zorunda kaldı.¹⁷⁴

1069 yılı ilkbaharı geldiğinde Selçuklu ve Türkmen beylerinin Anadolu seferleri yeniden başladı. Bunlar Afşin, Ahmetşah ve Sanduk başta olmak üzere Atsız, Çavlı, Arslantaş, Türkmen, Dimlaçoğlu Mehmet, Tavtavoğlu, Tarankoğlu, Duduoğlu, Serhenkoğlu gibi meşhur beyler idi.¹⁷⁵ Söz konusu beyler Anadolu'nun doğusundan ve güneyinden hareketle bu ülkeye giriyorlar bütün direniş odaklarını dağıtıyorlardı. Bunun üzerine aynı yıl Romanos Diogenes ikinci kez Anadolu seferine çıkmaya karar verdi. Türk akıncılarının farklı bölgelerdeki faaliyetleri üzerine imparator da ordusunu üçe böldü. Birinci kısmını Manuel Komnenos komutasında Sivas'a, ikinci kısmını Philaretos Brachamios komutasında Malatya'ya sevk etti. Kendisi de kalan kısmın başına geçerek Kayseri üzerine yürüdü. Kayseri yakınlarında bir Türk akıncı birliğini mağlup ettikten sonra bölgedeki Türkleri Fırat nehrinin sol kıyısına çekilmeye mecbur bıraktı. İmparatorun amacı Selçuklu akıncılarının Anadolu gazâlarında üs haline getirdikleri Ahlat ve Halep yollarını ele geçirerek bu akınları durdurmak ve dolayısıyla Türkleri Anadolu'dan çıkarmaktı. Romanos Diogenes Harput'a geldiği sırada bir Selçuklu birliği Malatya'ya hücum ederek imparatorun buraya gönderdiği Philaretos'a ağır bir darbe vurdu. Ordusu kâmilten bozulan Philaretos yanında az sayıda bulunan adamlarıyla güçlükle kaçarak imparatorun yanına sığınabildi. Daha sonra

¹⁷³Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 161.

¹⁷⁴İbnü'l-Cevzî. (2005). İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler H. 430-485=1038-1092. (çev. A. Sevim). *Belgeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 26 (30), 46; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 157; Ebû'l-Ferec, 1999, I, 319; Urfalı Mateos, 2000, 137; Koca, 1997, 139-140; Koca, 2003, 16; Yinanç, 2013, 59; Köymen, 2011, 23-24; Kafesoğlu, 1992, 32; Bundârî, 1999, 35. Psellos, sefer öncesinde imparatorun yeteri kadar hazırlık yapmadığından genç ve tecrübesiz komutanların boş cesaretlerine kandığından sefer sırasında ise komuta yeteneğinin hiç olmadığından bahisle bir sefer planı dışında hareket ettiğini söyler ve sadece manevralarla bile çok sayıda askeri telef ettiğinden şikâyet eder. Buna rağmen imparatorun dönüşte sanki büyük bir zafer kazanmış gibi mağrur olduğunu da belirtir. Bkz. Mikhail Psellos, 1992, 26. Esasen bir asker kökenli olan Romanos Diogenes Psellos'un iddia ettiği gibi amaçsız değildi, fakat oldukça hareketli Türk birlikleri karşısında çaresiz kalıyordu. Bu seferdeki en büyük başarısı küçük de olsa Menbic'i ele geçirmesidir ki burayı 7 yıl elinde tutacaktır. Bkz. Azîmî, 2006, 22.

¹⁷⁵Yinanç, 2013, 59; Sevim-Merçil, 1995, 57.

imparator Murat çayı boyunca ilerleyerek Palu'ya geldi. Selçuklular da aynı sırada Karaman ve Konya bölgesine girerek yörenin kalelerini zapt ve yağma ettiler. Bir süre önce Afşin'in ele geçirdiği Amorium ile birlikte Orta Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biri olan Konya'nın zapt edildiği haberi üzerine daha ileri gitmeyerek Türklerin geri dönüş yolunu tutmak için Sivas üzerinden Kayseri'ye geldi. Fakat imparator bir kere daha hayal kırıklığına uğradı. Zira şüphesiz imparatorun hareketlerinden haberdar olan Selçuklular Toros dağları geçitlerini kullanarak daha güneyden hareket etmek suretiyle Halep'e geldiler. Bu akıncıların başında bulunan Sanduk büyük bir ordu ve ganimetle beraber Halep'e varmış ve kışı burada geçirdikten sonra Anadolu'ya karşı gazâ ve cihat etmeye devam etmiştir.¹⁷⁶ Böylece Romanos Diogenes büyük ümitlerle çıkmış olduğu bu ikinci seferinden de bir başarı elde edemeyerek Manuel Komnenos'u Anadolu'da bırakıp başkentine dönmüştür.¹⁷⁷

Bu sırada Yunus Yabgu'nun oğlu ve aynı zamanda sultanın eniştesi olan Erbasgan, Kirman Meliki Kara Arslan Kavurt'un yanında yer alarak Alp Arslan'a cephe almış ve bu suretle Kavurt'un isyankâr davranışlarına ortak olmuştur. Bunun yanında Sultan Alp Arslan tarafından cezalandırılacağı korkusuyla Bizans'a sığınmak üzere İstanbul'a gitmek amacıyla kaçarak Anadolu'ya girdi.¹⁷⁸ Sultan Alp Arslan da Afşin'i Erbasgan'ın takibine memur ederek onu geri getirmesini emretmiş bulunuyordu. Romanos Diogenes, Erbasgan'ın kalabalık Türkmen oymakları ile Anadolu'da hareket halinde olduğu haberi üzerine doğu orduları başkumandanı tayin ederek bu ülkede bıraktığını söylediğimiz Manuel Komnenos'u onun üzerine gönderdi. Kızılırmak kenarına kadar gelen Erbasgan, üzerine sevk edilen ordudan haberdar olunca Manuel'e, Anadolu'ya Bizans'a karşı savaşmak için gelmediğini, tersine kaçarak kendilerine sığınmak istediğini bildirdi. Manuel ona inanmayarak, "sözlerin doğru olsaydı topraklarımızı tahrip etmez,

¹⁷⁶İbnü'l-Adîm. (2000). İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler. (çev. A. Sevim). *Belgeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 21 (25),7; Yinanç, 2013, 60; Köymen, 2011, 24.

¹⁷⁷Seferi istemeyerek de olsa imparatorun zoruyla bizzat katılan Psellos bu seferin ilk sefer gibi boş bir zafer olduğunu ve bir avuç esirden başka hiç bir şey elde edilmediğini söyler. Açıkça bir yenilgi alınmadığına ve Türklere karşı epeyce gürültü kopardığına inanan imparatorun şimdiye kadar olduğundan daha gururlu ve küstah hale geldiğini de belirtmiştir. Bkz. Mikhail Psellos, 1992, 227.

¹⁷⁸Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, 168; Sümer, 1999, 129; Turan, 2013, 50; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 90, 96-97; Urfalı Mateos, "bu olay şimdiye kadar görülmemiş ve işitilmemiş bir şeydir" demek suretiyle Selçuklu tarihinde ilk defa bir hanedan üyesinin Bizans'a sığındığına dikkat çekmiştir. Bkz. Urfalı Mateos, 2000, 137-138.

oralarda yağma ve katillerde bulunmazdın.” şeklinde cevap göndermiştir. Anlaşılacağı üzere, Erbasgan Bizans arazisini yağma etmekten de geri durmamıştır. Erbasgan sözlerinin doğru olduğunu ispat için yemin etse de Manuel inanmayarak hücumla geçti. Bunun üzerine iki taraf Sivas yakınlarında savaşa tutuştu. Neticede Bizans ordusu bozgun halinde dağıldı. Komutanları Manuel de Erbasgan’a esir düştü. Erbasgan, Manuel’in serbest kalması için kurtuluş akçesi talep etse de Afşin’in kendisine oldukça yaklaşmış olduğu haberi üzerine, Manuel’i kendisini İstanbul’a götürmesi şartıyla serbest bırakacağını söyledi. Durumu ciddiyetini anlayan ve zaten başka şansı da kalmayan Manuel de teklifi kabul ederek beraberce İstanbul’un yolunu tuttular. Biraz sonra Sivas dolaylarına gelen Afşin Erbasgan’ı bulmaktan umudunu keserek Anadolu’yu baştanbaşa atlarının ayağı altında çiğnemiştir. Ege Denizi sahillerine kadar ilerleyerek Denizli civarına gelmiş ve Honas ile Ladik’i yağma ve tahrip ettikten sonra kuzeye yönelerek kaynakların rivayetine göre Boğaziçi’ne kadar gelmiştir.¹⁷⁹ Bu suretle karagâhını Marmara sahillerine kuran Afşin buradaki ikameti sırasında Bizans İmparatoru Romanos Diogenes’e Sultan Alp Arslan adına elçi göndererek, “Erbasgan ve beraberindeki Türkmenler Sultanın düşmanları olup senin de ülkeni tahrip etmişlerdir. Onlar bize teslim etmezseniz ülkenizi tahrip edeceğim.” diyerek, Erbasgan’ın iadesini istedi. Bizans imparatoru da cevaben: “Bize sığınanları teslim etmek geleneklerimize aykırıdır.” demek suretiyle bunu reddetti. Bunun üzerine Afşin Anadolu’yu bir kez daha boydan boya geçerek Bizans beldelerini târumar etti. Öyle ki, Afşin’in şiddetli hücumları karşısında ancak sağlam kaleler ve büyük şehirler kurtulabildi.¹⁸⁰ Ayrıca, burada dikkat çeken önemli bir husus da şudur ki imparator başkentinin önlerine kadar gelen ve tacizlerinden dolayı bizzat Anadolu seferine çıkmayı mecbur bırakan Afşin’in kendisine oldukça yaklaşmış olduğu halde bir herhangi bir harekete girişmemiştir. Afşin geri dönüşünde Meryem Geçidine ulaştığı sırada yoğun kar yağışı başladı. Bunun üzerine kar yağışları dinene kadar burada konaklayarak Ahlat hareket üssüne döndü. Beraberinde çok sayıda ganimet getirdi. Afşin, bütün Anadolu seferlerinde edindiği tecrübeleri ve surları önlerine kadar gittiği Bizans’ın durumunu Sultan Alp Arslan’a özetleyerek: “Bizanslılar arasında kendilerine karşı savaşabilecek kabiliyette kimsenin

¹⁷⁹Sibt İbnü’l-Cevzî, 2011, 169; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 98; Ebû’l-Ferec, 1999, I, 320.

¹⁸⁰Sibt İbnü’l-Cevzî, 2011, 169; Köymen, 2011, 24-25; Yinanç, 2013, 60-61; Sevim-Merçil, 1995, 58; Koca, 2003, 17; Koca, 1997, 141; Kafesoğlu, 1992, 33; Sevim, 2011, 27.

bulunmadığını” bildirmiştir.¹⁸¹ Bütün bu gelişmelerden sonra Büyük Selçuklu sultanı Alp Arslan ile Bizans imparatoru Romanos Diogenes’in karşı karşıya gelmeleri kaçınılmaz olacaktır.

---

¹⁸¹Ebû'l-Ferec, 1999, I, 320; Köymen, 2011, 25; Yinanç, 2013, 61; Sevim-Merçil, 1995, 58; Koca, 2003, 17; Koca, 1997, 141.

2. BÖLÜM

TÜRK ASKERÎ VE SİYASÎ HÂKİMİYETİNİN SAĞLANMASI

2.1. Türklere Ebedî Bir Vatan Hazırlayan Zafer: Malazgirt Meydan Muharebesi

2.1.1. Selçuklular ve Bizans'ın Anadolu Harekâtı ve İlk Çarpışmalar

Ülkesinin doğu taraflarındaki meselelerin halli ile uğraşan Alp Arslan bu sıralarda Horasan bölgesinde idi. Sultanın başlıca hedeflerinden birisi selefi Tuğrul Bey'de de görüldüğü üzere İslâm dünyasının siyasî ve manevî birliğini ve beraberliğini sağlamaktı. Buna mukabil şifilere ve onların temsilcisi ve koruyucusu durumunda bulunan Mısır Fâtımî Devletine karşı cephe alınmıştı. Tuğrul Bey ve Alp Arslan bu meseleyi en başından beri ilk plana almış bulunuyorlardı. Öyle ki, Claude Cahen, Alp Arslan'ın asıl arzusunun Bizans ve Anadolu değil, fakat Mısır ve Fâtımî Devleti olduğunu belirtir.¹⁸² Bu zamanda Fâtımî Devleti de idarî, askerî ve malî sorunlarla karşı karşıya idi. Mısır'daki iktidar mücadelesi sonrasında vezirliği ele geçirerek ülke yönetimine halife adına el koyan Hamdânîlerden Nasrüddevle ile rakipleri Yeldeniz ve Bedrül-Cemalî gibi devlet ileri gelenleri çatışma durumunda idiler. Galiba rakiplerine karşı iktidarını koruyamayacağını anlayan Nasrüddevle 1070 senesinin ilk yarısı içinde fakihlerinden Ebû Cafer Muhammed b. Ahmet el-Buharî'yi Sultan Alp Arslan'a elçi olarak gönderip, "Ordusuyla birlikte Mısır'a gelmesini, Mısır'ı kendisine teslim edeceğini ve Şif hutbeyi durdurup yerine Sunnî hutbe okutturacağını" bildirerek onu Mısır'a davet etti.¹⁸³ Bu teşvikin sonucu ve ana siyasetinin de icabı olarak Alp Arslan büyük ordusunun başında 1070 yılının Temmuz ayında Horasan'dan hareketle Mısır seferine çıktı. Azerbaycan ve Van Gölü'nün kuzeyinden geçerek Erciş'i ele geçirdi. Harekâtına devam eden sultan ve Selçuklu ordusu Tuğrul Bey'in kuşatıp da düşüremediği Malazgirt'i, onun vasiyeti üzerine, muhasara altına alarak bir günde fethetti. Buradan yolu üzerindeki çeşitli kaleleri de ele geçirerek Diyarbakır

¹⁸²Cahen, C. (2002). İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı. (çev. Z. Kerman). . H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, VI, 206.

¹⁸³İbnü'l-Adîm. (2011). *Bugyetü't-Talab Fi Tarih Halab-Selçuklularla İlgili Haltercümeleri-* (İkinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 66-67; Türk Tarih Kurumu. (1993). *Malazgirt Armağanı* (İkinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 222; Koca, 1997, 141; Koca, 2003, 18; Sevim-Merçil, 1995, 58; Yinanç, 2013, 61; Kafesoğlu, 1992, 33; Sümer, 1999, 123; Köymen, 2011, 25; İbnü'l-Adîm, 2000, 8.

bölgesine indi. Bu bölgenin hâkimi olan Mervanî ailesi içindeki birtakım husumeti barışçı bir yolla çözümlenerek Meyyâfârikin ve Âmid'i tâbiyetine aldı. Dicle Nehri kıyısında, şehrin kapısı önünde karargâhını kuran Alp Arslan bu şehrin surlarının dayanıklılığına hayran kalmış, uzun uzun seyreylemiş, önemini takdir ederek âdeta bereketlenmek istercesine ellerini surların taşlarına ve daha sonra da göğsüne sürmüştür.¹⁸⁴ Alp Arslan bölgeden ayrıldıktan sonra yürüyüşüne devam ederek Siverek ve Tulhum kalelerini ele geçirip, şimdiye kadar üç defa kuşatıldığı halde düşürülememiş olan, Bizans'ın doğudaki en müstahkem mevkiilerinden Urfa şehri ve kalesini muhasara altına aldı (Mart 1071). Şehrin kapısının önüne kadar bütün havâli yağma ve tahribata uğratıldı. Kuşatma yaklaşık bir buçuk ay sürdü. Şehrin dükü Vasil şiddetli bir savunma savaşı veriyordu. Şehrin surları mancınıklarla dövüldü. Lağım kazıldığı halde bu müstahkem kale ele geçirilemedi. Kış şartlarının ağırlığının da durumu daha güçleştirmesi üzere Alp Arslan vakit kaybetmemek adına kuşatmayı kaldırarak Suriye-Mısır istikametinde yoluna devam etme kararı aldı. Sultan Birecik yakınlarındaki Nehrû'l-Cevz bölgesinden Fırat Nehri'ni geçip son derece hayran kaldığı bir çayırılıkta konakladı. Bu sırada maiyetinde bulunan Mısır elçisi Ebû Cafer Muhammed b Ahmet el-Buharî sultana: "Ey efendimiz! Sana verdiği bu nimetten dolayı Allah'a şükret! Bu nimet, bu nehri şimdiye kadar Türk olarak yalnız köle asıllı hükümdarlar geçmiştir; ancak sen, bir Türk hükümdar olarak bu nehri geçmiş olmandır." dedi. Bu sözlerden hoşlanan sultan bütün emirleri huzuruna çağırdı ve fakih elçinin sözlerini tekrarlamasını istedi. O da sözlerini tekrarladı. Alp Arslan da verdiği nimetlerden dolayı Allah'a şükretti.¹⁸⁵ Selçuklu ordusunun seferi boyunca çevredeki mahallî iktidar sahipleri sultana bağlılıklarını arz etmişlerdi. Fakat, vassal Halep Mirdasoğlu emiri Mahmûd birkaç kez huzura çağırıldığı halde sultanın katına çıkmamıştı. Dahası, Suriye'nin farklı bölgelerinden asker toplayarak savunmaya geçti. Bu duruma son derece öfkelenen Alp Arslan Halep önlerine gelerek savaş durumu aldı. Kuşatma yaklaşık iki ay sürmüştü fakat şiddetli muharebeler olmuyordu. Selçuklu ordusunun toplu olarak hücumu geçtiği son gün şehrin en sağlam burçlarından olan Ganem burcu delindi. Şehir düşmek üzere iken Sultan Alp Arslan emsalsiz bir büyüklük örneği gösterip, "Bu uç kentini kılıç zoruyla almaktan endişe ederim; bu takdirde burası

¹⁸⁴Ebû'l-Ferec, 1999, I, 320; Yinanç, 2013, 61; Sevim-Merçil, 1995, 58-59; Turan, 2013, 52; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 71; Bundârî, 1999, 36.

¹⁸⁵İbnü'l-Adîm, 2000, 9; Turan, 2013, 52; Köymen, 2011, 25; Sevim-Merçil, 1995, 59; Sümer, 1999, 123-124.

Bizans'ın eline geçebilir.” diyerek kuşatmayı kaldırdı.¹⁸⁶ Emir Mahmûd da Oğuzlara özgü kıyafetler giydiği halde annesiyle birlikte sultanın huzuruna çıkarak af diledi. Alp Arslan da onlara ihsan ve ikramlarda bulundu; Mirdasoğlu yönetimini kesin olarak Selçuklu Devletine bağlayarak Halep'in idaresini yeniden Mahmûd'a bıraktığını bildirdi.¹⁸⁷ Bundan sonra Dımaşk istikametine doğru yola çıkan sultan, henüz bir günlük yol kat etmişti ki, Bizans imparatorunun büyük bir ordu ile harekete geçip üzerine gelmekte olduğu haberini aldı. Bunun üzerine sultan seferini yarıda kesme kararını alarak, Halep hâkimi Mahmûd ve Emir Aytekin'e Fâtımî yönetimindeki Dımaşk ve Mısır'a karşı olan sefere devam etmelerini emretti. Bu sırada ilk Bizans elçisi gelip sultana vasıl oldu. Sultanın huzuruna çıkmasına müsaade edildikten sonra elçi, Romanos Diogenes'in mektubunu okudu. Mektupta imparator: “Bizden aldığın ve ülkelerinin içine kattığın Malazgirt, Erçis, Ahlat ve Menbic'i iade et, aksi takdirde ordum ile üzerine gelip sana ve ülkeneye fena işler yapacağım, bu bir destan olacak” şeklinde bir ultiatom gönderdi.¹⁸⁸ Sultan Alp Arslan bu sözleri işitince hiddetinden adeta yerinde duramadı. Hareketini hızlandırarak bir an evvel Fırat Nehri'ni geçmek istedi. Bu geçiş esnasında çok sayıda yük hayvanı ve ağırlıklar telef oldu. Fırat'tan geçiş sanki bir bozgun halini aldı.¹⁸⁹ Daha sonra Alp Arslan iâşe güçlüğü de hesaba katarak Tuğrul Bey devrinden beri hizmet gören yorgun Irak kıtalarını terhis etti. Öte yandan, Bizans elçisi de Selçuklu ordusunun yorgunluğuna, azlığına ve güçsüzlüğüne kanaat getirerek durumu sevinç içinde imparatoruna bildirdi. Böylece, imparatorun Selçuklular üzerine bir an evvel harekete geçme arzusu daha da depreşti. Sultan Alp Arslan maiyetinde kalan 4 bin kişilik hassa birliği ile süratle Azerbaycan'ın Hoy şehrine döndü. Veziri Nizâmü'l-Mülk ve zevcesi Seferiye Hatunu bütün ağırlıklarla beraber Tebriz'e veya Hemedân'a gönderdi. İmparator ile karşılaşmak üzere büyük bir ordu toplamanın vakit kaybettireceğini düşünen sultan, ayrıca, veziri Nizâmü'l-Mülk'e asker toplayıp kendisine göndermesini emretti. Alp Arslan kendisi ile birlikte kalan askerlere şunları söyledi:

¹⁸⁶İbnü'l-Adîm, 2000, 10; Turan, 2013, 53; Sevim-Merçil, 1995, 59; Yinanç, 2013, 62; İbnü'l-Adîm, 2011, 67.

¹⁸⁷Sümer, F., Sevim, A. (1988). *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı* (İkinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 56; İbnü'l-Kalânîsî, 2008, 8; Azîmî, 2006, 22; Türk Tarih Kurumu, 1993, 222; İbnü'l-Adîm, 2000, 10; Turan, 2013, 53; Sevim-Merçil, 1995, 59; Sümer, 1999, 124; Köymen, 2011, 25; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 96; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 71; Yinanç, 2013, 62; Bundârî, 1999, 37; İbnü'l-Adîm, 2011, 67.

¹⁸⁸Ahmed bin Mahmûd, 2011, 99; Türk Tarih Kurumu, 1993, 222; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, 168; Turan, 2013, 53; Sevim-Merçil, 1995, 59.

¹⁸⁹Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, 168; Cahen, 2002, 208.

“Ben Allah’ın rızasını umarak sabırla savaşıcağım; sağ kalırsam bu Allah’ın bir lütfudur, eğer şehit olursam oğlum Melikşâh veliahdımdır.” Onlar da “Baş üstüne” dediler.¹⁹⁰ Nihayet, Alp Arslan durumun nazikliğinden dolayı geniş çapta bir askerî hazırlık yapamadan Anadolu’ya, Ahlat’a doğru yola koyuldu.

Bizans imparatoru Romanos Diogenes, önceki bölümlerde belirtildiği üzere, tahta geçer geçmez gittikçe Anadolu’nun derinliklerine doğru inen Türk akınlarını durdurmak amacıyla çıkmış olduğu iki seferden de amacına uygun bir başarı elde edemeyerek geri dönmüştü. Sultan Alp Arslan’ın ordusuyla Suriye-Mısır seferine çıkması ve yolu üzerindeki Bizans şehir ve kalelerini taciz etmesi, imparatorun yeniden bir Anadolu seferi arzusunun gerçekleştirilmesi sürecini hızlandırmıştı. Alp Arslan’ın bu son girişiminin yankısı İstanbul’da büyük olmuş; imparator bilhassa Urfa’ya karşı yapılan şiddetli hücumların haberini işitince hiddetinden bir arslan gibi gürleyerek, bütün şehirlere haber gönderip askerlerin toplanmasını emretmiştir.¹⁹¹ Hazırlıklarını tamamlayan imparator Türk meselesinin kökünden halli maksadı gereğince bütün Türk-İslâm diyarının harap ve yağması ile Türkleri Anadolu’dan atmak ve İran’a kadar püskürterek Selçuklu payitahtını zapt etmek ümidiyle oldukça kalabalık bir ordunun başında 12 Mart 1071 tarihinde harekete geçmiştir. Hareketinin başında -tarihî kıymet pek taşımamasının yanında- iki İslâmî kaynağımızın naklettiğine göre Ayasofya Kilisesinde büyük bir ayin icra edilmiştir.¹⁹² Şöyle ki, âdet gereği Bizans imparatorları bir sefere gitmeden önce Ayasofya Kilisesini ziyaret ederler; İsa, Meryem ve Havarilerin resimlerinin karşısına geçip yüz sürerler ve ellerini birbirine kavuşturup karşısında dururlar; inançları gereğince yalvarıp o resimlerden yardım isterlermiş. Romanos Diogenes de bu geleneğe uyarak Ayasofya’daki ulu haçtan yardım istemiştir. Bu sırada büyük haç bulunduğu durumdan Müslümanların kiblesine doğru çevrilmiştir. Buna çok hayret eden imparator, hacı yeniden eski haline çevirmiştir. Ertesi günkü ziyarette haç tekrar kibleye dönük olarak görülmüştür. Bunun üzerine haç zincirlerle bağlanmış, fakat üçüncü gündeki ziyarette yeniden kibleye dönmüştür.

¹⁹⁰İbnü’l-Esîr, 1987, X, 71; Sıbt İbnü’l-Cevzî, 2011, 169; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 101-102; Sadrüddîn Hüseyinî, 1999, 33.

¹⁹¹Urfalı Mateos, 2000, 140. Bizanslı müellif Psellos da Selçuklu ordusunun 1070 yılının baharında büyük bir kuvvetle saldırıya geçtiklerini, bunun üzerine imparatorun da onlarla savaşmak için başkentinden bir defa daha ayrıldığını belirtmektedir. Bkz. Mikhail Psellos, 1992, 228.

¹⁹²Ahmed bin Mahmûd, 2011, 100-101; Sevim-Merçil, 1995, 60-61; Sıbt İbnü’l-Cevzî, 2011, 172-173; Sıbt’ın eserinden nakiller yaptığı Garsunnime bu olayı yenilgiden sonra esir alınan imparatorun hikâye ettiğini belirtmiştir.

İmparator, bu hali çıkacağı seferde yenilgiye uğrayacağına yormuş ise de arzu ve ihtiraslarının etkisiyle İslâm ülkelerine yürüdüğünü itiraf etmiştir. Ayrıca Bizanslı tarihçi Kedrenos, eskiden beri Roma ve Bizans hükümdarlarının başlarına gelecek iyi ve kötü olayların, daha önce vuku bulan bazı olaylarla belli olduğu inancına dayanarak, Romanos Diogenes'in başı üstünde kara bir güvercinin uçmasını, sefer sırasında, çadırının zarar görmesini ve nihayet atlarının ahırının yanmasını, onun yenilgisine yormuştur.¹⁹³

İmparator İstanbul'dan hareketle Sakarya ve Eskişehir'i geçip, önce Kayseri'ye oradan da Sivas'a gelip konakladı. Burada bütün kumandanların katıldığı ve uygulanacak taktikleri istişare amaçlı bir harp meclisi topladı. Yapılan istişareler sonucunda imparatorun, "İleri harekâta devam edilerek Selçuklu sultanı ile ilk karşılaşıldığı yerde çarpışmak ve Azerbaycan üzerinden Selçuklu ülkesine girerek başşehri ele geçirmek" önerisinin, genç ve savaş tecrübesi olmayan komutanlar tarafından hararetle desteklenmesine rağmen Nikephoros Bryennios ve Türk asıllı Joseph Tarkhaneiotos gibi olgun ve tecrübeli komutanlar: "Anadolu'dan uzaklaşmanın telafisi mümkün olmayan tehlikeler doğurabileceği, en uygun taktiğin, Sivas ya da ancak Erzurum'da karargâh kurulup, bu havâlide gerekli tedbirlerin alınması, bu sırada, Selçuklu ordusunu yiyecek sıkıntısına düşürmek maksadıyla, yağma ve tahribata girişilmesi ve nihayet Selçuklu ordusunu istenilen yere çekerek onlarla Erzurum veya Pasin Ovasında savaşılmaması" fikrini ileri sürüp savundular. Fakat, imparator bu fikirlerin vakit kaybından başka bir işe yaramayacağını iddia ederek derhal kendi planını gerçekleştirmek üzere Sivas'tan Erzurum'a gelerek ordugâhını kurdu.¹⁹⁴ Yukarıda görüldüğü üzere, Bizans'a sığınan ve buraya kadar yanında getirdiği Erbasgan'ı muhtemelen Türklere karşı vereceği savaş arifesinde ona güvensizliğinden dolayı İstanbul'a geri yolladı.¹⁹⁵ Bundan sonra imparator, galiba ordusunun mevcudunun çokluğuna oldukça güvenmiş olmasından ve iaşe sıkıntısını da göz önünde tuttuğundan dolayı birliklerini dağıtma kararı aldı.¹⁹⁶ Bu cümleden olarak, 12 bin

¹⁹³Sevim-Merçil, 1995, 61.

¹⁹⁴Sevim-Merçil, 1995, 61; Yinanç, 2013, 63; Turan, 2013, 54; Türk Tarih Kurumu, 1993, 223; Köymen, 2011, 26-27; Koca, 1997, 142; Koca, 2003, 19; Kafesoğlu, 1992, 34.

¹⁹⁵Urfalı Mateos, 2000, 142; Turan, 2013, 54; Köymen, 2011, 27.

¹⁹⁶Psellos, imparatorun askeri bilgi bakımından cahil olduğu için kuvvetlerini dağıttığını ve bu sebeple düşmana bütün kuvvetleriyle karşı çıkacağına aslında yarısından daha az bir güç ile savaşa girdiğini belirtir. Bkz. Mikhaıl Psellos, 1992, 228-229. Mateos, imparatorun kendi içlerinden bazı kimselerin ihanetine

kişilik bir grubu bir süredir Türklerin taarruzuna uğrayan Gürcü kralı Bagrat'a yardım ve erzak temini için Gürcistan'a gönderdi. Öte yandan, Normandiya'nın meşhur asilzâdelerinden olup vaktiyle Bizans hizmetine giren Ursel'i 30 bin kişilik bir kuvvetle, İran istikametindeki ilerleyişinde yol güvenliğini sağlamak ve Selçukluların hareket üssü olan Ahlat'ı ele geçirmek vazifesine öncü olarak memur etti. Bizzat kendisi de ordusunun başında Malazgirt önlerine gelerek şehri muhasara altına aldı. Şehir halkı büyük Bizans ordusuna karşı direnemeyeceklerini anlayınca aman diledi. İmparator şehri amanla teslim aldığı halde ertesi gün halkın büyük bir kısmını bir Bizans birliği nezaretinde esir olarak İstanbul'a nakletti.¹⁹⁷ Bu sırada general Vasilakes de emri altında bulunan Suriye sınırlarındaki kuvvetler ile gelerek imparatorun büyük ordusuna iltihak etti.¹⁹⁸ Söz konusu kuvvetlerin kumandanlarından Leon Debatanes, imparatora, Selçuklu ordusunun ve sultanın izini sürdüklerini ve sultanın korkarak Bağdat taraflarına çekildiğini bildiriyor ve Vasilakes de bunu teyit ediyordu.¹⁹⁹ Halbuki bu sırada Alp Arslan Erzen ve Bitlis üzerinden Ahlat'a ulaşmıştı. Diğer taraftan Romanos Diogenes, Ursel'in arkasından ikinci bir öncü kuvvet olarak Türk asıllı olduğunu belirttiğimiz Joseph Tarkhaneiotas liderliğinde bir birliği Ahlat yönüne sevk etti. Sultanın Ahlat'a ulaştığı haberi derhal Bizans karargâhına ulaşmış ve kısa bir süre önce Bağdat'ta olduğuna dair haberleri asılsız kılmıştı. Ahlat önlerinde görülen Türk akıncıları Ursel ve Tarkhaneiotas birliklerini hemen bozdular. Tarkhaneiotas Malatya'ya doğru kaçtı.²⁰⁰ İmparator bu mağlubiyet üzerine ve ayrıca sultanın bizzat gelip gelmediği haberinin doğruluğunu tasdik ettirmek amacıyla, Nikephoros Bryennios'u önemli bir kuvvetle ileriye gönderdi. Fakat sultanın akıncılarına kumanda eden Emir Sanduk, bu kuvveti mağlup etti. Bryennios yaralı olduğu halde kaçmak suretiyle imparatorun yanına ulaşmayı başardı. Hatta Bizans tarihçisi Bryennios (General Bryennios'un torunu) bu felaketten kurtularak tek bir askerin dahi geri dönememiş olduğunu ifade etmektedir.²⁰¹ Bunun üzerine imparator yukarıda adı geçen Vasilakes'i yaklaşık 15 bin kişilik bir kuvvetle yardıma gönderdi. Fakat bu kuvvet de Sanduk'un kumanda ettiği 800 kişilik Selçuklu birliği

---

uğrayarak ordusunu dağıtması hususunda telkin edildiğini söyler. Bkz. Urfalı Mateos, 2000, 142-143.

¹⁹⁷Bundârî, 1999, 38; İbnü'l-Adîm, 2000, 11; Sümer-Sevim, 1988, 19; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 169; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 103.

¹⁹⁸Yinanç, 2013, 64; Sevim-Merçil, 1995, 62.

¹⁹⁹Sevim-Merçil, 1995, 62; Türk Tarih Kurumu, 1993, 223; Kafesoğlu, 1992, 35.

²⁰⁰Cahen, 2002, 288; Köymen, 2011, 27.

²⁰¹Türk Tarih Kurumu, 1993, 224.

tarafından bir gece yarısı muharebesinde bozguna uğratıldı (24 Ağustos 1071). Dahası, Vasilakes tutsak alındı ve Bizans birliğinin beraberinde taşıdığı ahşaptan yapılı, baş tarafı gümüş olan ve üzerinde firûzeler bulunan büyük haç da Selçukluların eline geçti. Sultan, esir kumandanın burnunun kesilmesini emrettikten başka bu haçın zafer alâmeti sayılarak Bağdat'a, halifeye gönderilmek üzere, bu sıralarda Hemedân'da bulunan vezir Nizâmü'l-Mülk'e ulaştırılmasını emretmiştir.²⁰² Böylece, büyük muharebeden iki gün öncesine tesadüf eden ilk Selçuklu-Bizans öncü savaşlarının neticesinde Selçuklular ilk zaferini kazanmış oldu. Bu hadiselerin büyük muharebe arefesinde Bizans imparatoru ve ordusunun üzerinde moral yıkan; Selçuklu sultanı ve ordusu üzerinde ise maneviyat ve cesaret yükselten bir etki yaptığı şüphesizdir.

2.1.2. Büyük Savaş Arifesinde İki Tarafın Ahvalı

Süratle eksikliklerini tamamlayan Alp Arslan bitmek tükenmek bilmeyen enerjisi ile ertesi gün şafakla birlikte Ahlat'tan yola çıkarak kuzeye doğru ilerleyip, Süphan dağının eteklerini takiple doğuya yönelip; Malazgirt'in 10-12 km ilerisindeki Muş'un Rahva (Zehra) ovasının güney taraflarında stratejik mevkiileri tutarak, tepelerin verdiği avantajlardan yararlanmak üzere yüksekliklere sırtını verip, ordusunu Murat ırmağının kenarına yerleştirdi. Bugün, Süphan dağının Malazgirt yönündeki kuzey eteklerinde bulunan Sultan ve Ziyaret Tepeler'e, Sultan'ın buralarda karargâhını kurmasıyla ilgili olarak bu adların verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.²⁰³ Öte yandan, Selçuklu kuvvetlerinin elinden son anda kaçarak kurtulan Bryennios'tan izahat alan Romanos Diogenes de derhal Malazgirt'ten ayrılarak harekete geçti. Rahva ovasına geldiği zaman düzlüğe hâkim olan yükseltelerin ve su kaynaklarının Türkler tarafından tutulduğunu gördü. Bunun üzerine olduğu yerde kalarak Selçuklular karşısında stratejik avantaja sahip olmayan bir noktada ordugâhını kurmak mecburiyetinde kaldı. Bu suretle artık iki

²⁰²Bundârî, 1999, 38; Sevim-Merçil, 1995, 62; Kafesoğlu, 1992, 35-36; Köymen, 2011, 27; Koca, 1997, 143; Koca, 2003, 19; Urfalı Mateos, 2000, 143; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 102; İbnü'l-Adîm, 2000, 11; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 169; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 71-72; Sümer-Sevim, 1988, 19,57; İbnü'l Cevzî, 2005, 47; İbnü'l-Adîm, 2011, 67; Cahen, 2002, 208. Psellos'un imparatorun ya ümitsizlikten ya da kendisine gereğinden fazla güvendiğinden, hem de gerisini korumak için yeterli tedbir almadan saldırdığından bahisle Türklerin sahte ricat ile Bizans birliklerini tuzağa düşürdüğünü ve bazı kumandanların esir alındığı hususunda anlattığı olay bu olay olması gerektir. Bkz. Mikhail Psellos, 1992, 228-229.

²⁰³Sevim-Merçil, 1995, 63.

ordu arasındaki mesafe yaklaşık bir fersaha düşmüş olup Murat ırmağı iki orduyu ayırmakta idi.

Alp Arslan dönemin iki büyük devleti arasında barışın sağlanıp daha fazla kan dökülmemesi için önemli bir Türk-İslâm âdeti olan barış teklifinde bulunmak üzere Bizans karargâhına Abbasî Halifesinin elçisi İbnü'l-Mühebbân'ın başkanlığı altında bir elçilik heyeti gönderdi. Ayrıca heyete meşhur Selçuklu kumandanı Savtigin de katılmıştı. Bu seçimle Alp Arslan'ın amacı şüphesiz, barış görüşmeleinin yanı sıra Bizans ordusunun durumunu öğrenmekti.²⁰⁴ Sultan heyet vasıtasıyla imparatora gönderdiği haber ve teklifte: “Eğer barış istersen, barış yaparız. Aksi takdirde, azim ve kararlılığımızı Yüce Allah'a bırakırız.” dedi. Öncü savaşlarını kaybetmesine ve bir süredir ordusunda ihanet rüzgârları esmesine rağmen imparator, Alp Arslan'ın çaresizlik içine düşüp savaştan çekindiğini sanmış ve barış talebi karşısında daha da böbürlenerek, sultanın teklifini sert bir dille reddedip; elçilik heyetine kaba davranışlarda bulunmuştur. İmparator heyete hitaben: “İslâm ülkelerine kendi ülkem gibi hâkim ve sahip olmadıkça geri dönmeyeceğim. Ben, bu sefer için pek çok para sarf ettim, nasıl geri dönerim?” dedikten sonra, “İsfahan mı, yoksa Hemedan mı iyidir?” diye sordu. Heyet başkanı İbnü'l-Mühebbân “İsfahan” dedi. Sonra imparator: “Hemedan'ın şiddetli soğuğu olduğu bana söylendi.” deyince Mühebbân: “Evet, öyledir.” cevabını verdi. Bunun üzerine mağrur Romanos Diogenes, “O halde biz İsfahan'da kışlarız, hayvanlarımız da Hemedan da.” dedi.²⁰⁵ Bundan sonra Mühebbân da: “Hayvanlar gerçekten Hemedan'da kışlayacak, ama sizi bilemem.” diye cevap verdi. İslâm ülkelerini harap etmeye azmetmiş olan imparator, planlarını daha şimdiden uygulamaya kalkışarak Mısır, Suriye, Horasan, Rey ve Irak gibi yerleri kumandanlarına dirlik olarak dağıttı. İmparatorun son sözü: “Barışı Rey'de yapacağım. Size kılıçtan başka bir şey yoktur.” oldu. Böylece geri dönen elçilik heyeti sultana, imparatorun red cevabını bildirdi ve artık savaş kaçınılmaz bir hâl aldı.²⁰⁶ Bunun üzerine Alp Arslan savaş hazırlıklarının derhal bitirilerek savaşa

²⁰⁴Osman Turan, şartların Türkler aleyhinde gözükmeleri dolayısıyla Alp Arslan'ın samimiyetle bir anlaşma istediğini; Mehmet Altay Köymen ise Alp Arslan'ın mutlak bir anlaşma çabasında olmadığını, barışı korumak istediğini ve düşman hakkında bilgi edinme amacının bir adım daha önde olduğunu belirtir. Bkz. Turan, 2013, 57; Köymen, 2011, 28.

²⁰⁵Sıbt ise “İmparator Irak'ta kışlamak İran'da yaylamak kararında idi” der. Bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 170.

²⁰⁶Urfalı Mateos, 2000, 142; İbnü'l-Adîm, 2000, 11; Sümer-Sevim,1988, 4, 69; Bundârî, 1999, 39; Sıbt

hazır hale gelinmesini emretti. Kendisi de istişare meclisleri kurarak görüş alışverişinde bulunuyordu. Beyler ile uygulanacak taktikler gözden geçirildi. Müneccimler yıldızların hareketlerini gözlemleyerek savaşın ertelenmesi taraftarı olduklarını belirttiler. Sultan, alim ve şeyhlerle de meşveret de bulundu. Bu sırada Alp Arslan'ın hocası ve imamı Ebû Cafer Muhammed b Ahmet el-Buharî: “Sen, İslâm dini uğruna muharebe yapıyorsun, umarım ki Allah da sana yardım eder. Kâfirler ile karşılaşma, Cuma günü hatiplerin, mücahitler ve gaziler için dua edip yalvardıkları namaz vaktine rast gelsin. Dualar kabul olacaktır.” dedi. Her hususta hocasına itimat eden sultan da onun sözlerini dinledi ve savaşa Cuma namazı vakti girişmeye karar verdi.²⁰⁷ Öte yandan, Abbasî halifesi el-Kaim Bi-emrillâh da savaşın Alp Arslan'ın ve Selçuklu ordusunun lehinde sonuçlanması için Saîd bin Muslaya'ya cuma günü hutbelerde okunmasını emrettiği bir dua metni hazırlattı. İslâm kaynaklarına geçen bu metin şöyledir: “Ey Allah'ım, İslâm sancağını ve şeriata ait bayrağı yükselt. Alp Arslan'ı kâfirlere karşı muzaffer eyle. İslâm'a yardım edenlere kuvvet verip müşrikleri yok et. Sana inanmayanları ve sana ortak koşanları Müslümanlardan uzak tut. Sana itaat ve İslâm dinine yardım niyet edip kâfirler ile senin yolunda cihat edenlere yardım eyle. Onların kollarını uzun kıl ki nereye dilerlerse ulaşsınlar ve muratlarına kavuşsunlar. Alp Arslan'ın sancaklarını yükselt ve onu düşmandan koru, onu desteğin ile kuvvetlendir ve yardımın ile sağlaştır. Onun askerinin kalplerini zafer ve güvenle doldur. Kâfirler karşısında başarı ihsan eyle. O, senin uğruna her şeyinden vazgeçip gazaya gitti. Senin düşmanların ile cihat niyet etti. Yâ Rab sen de Kuran'da buyurduğun üzere senin yolunda cihat edenlere yardımını esirgeme. Ey Allah'ım senin sözün ve vadin gerçektir. Şu an da Alp Arslan ve Allah'ın birliğine inanan askerleri senin yolunda nasıl gayret gösteriyorlarsa sen de onların düşmanlarını yok et, onların zafer ve ihsanın ile şereflendir ve düşmanları üzerine muzaffer eyle, isteklerine ulaştır. Yardımınla onları din düşmanlarından koru. Düşmanın hilesini onlardan uzak tut, onları himaye eyle. Yardımlarınla galip eyle. Din düşmanı ve doğru yoldan

---

İbnü'l-Cevzî, 2011, 170; Sadrüddîn Hüseyinî, 1999, 34; İbnü'l-Cevzî, 2005, 47; Ebû'l-Ferec, 1999, I, 321; Reşidüddîn Fazlullah, 2010, 113; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 72; Koca, 2005, 192; Köymen, 2011, 28,29; Koca, 1997, 143,144; Turan, 2013, 56-57; Kafesoğlu, 1992, 37; Yinanç, 2013, 66; Sevim-Merçil, 1995, 63-64.

²⁰⁷Ahmed bin Mahmûd, 2011, 105; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 72; Bundarî, 1999, 39; Sadrüddîn Hüseyinî, 1999, 34; Sevim-Merçil, 1995, 64; İbnü'l-Adîm, 2000, 11. Reşidüddîn, bu telkinin sultana Danişmend Gazi tarafından yapıldığını söyler. Bkz. Reşidüddîn Fazlullah, 2010, 115-116. Sıbt başta olmak üzere bazı kaynaklar ise kararın sultan tarafından verildiğini söyler. Bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 170; Sümer-Sevim, 1988, 4, 57, 69. Ancak çağdaş müellifler Alp Arslan'ın hocası ve imamı tarafından sultana tavsiye edildiğini belirtir. Bkz. Turan, 2013, 58; Sevim-Merçil, 1995, 64.

sapanların yardımcısı olanları bozguna uğrat. Ey Müslümanlar, Allah'a halis bir niyet, dürüst bir azim, alçak gönüllü kalpler ve inanç ile yalvarıp yakarın. Allah onun eli ile kâfirleri üzerinizden uzaklaştırıp kötülükleri engelleyip kaldırıma kadar Alp Arslan için fetih ve başarı dileyin. Çünkü Allah buyurur ki, 'Ey Muhammed, bunlara, eğer duanız olmasaydı, Allah size neden değer versin, de'. Allah ihsanını artırsın, Alp Arslan'a fetih ve zafer versin. Allah lütfu ile güç işleri kolaylaştırsın."²⁰⁸

Bizans ordusu sayıca üstün fakat çoğunluğu çeşitli kavimlerden meydana getirilmiş olan disiplinsiz ve itaatsiz ücretli askerler olup aralarında bir birlik yoktu. Selçuklu ordusunda ise tam bir birlik, itaat, disiplin ve uyum vardı. Öte yandan, Bizans ordusunda çürüme oluşumu çok ilerlemiş bir safhada idi.²⁰⁹ Romanos Diogenes Türkleri Anadolu'dan atmak ve Selçuklu Devletine son vermek amacıyla kendisinin de belirttiği üzere bütün imkânları seferber ederek hazırladığı ordu Bizans tarihinde teşkil edilen en büyük ordularından biri idi belki de en büyüğü idi.²¹⁰ Gazâ ve cihat aşkıyla yeni bir vatan elde etmek ve Türk-İslâm diyarlarını kâfirlerden korumak gayesiyle yek vücut haline gelen Selçuklu ordusu sayıca Bizans ordusunun hemen hemen dörtte biri kadar bir mevcudiyete sahip olmasına rağmen manevî kudret bakımından kat be kat üstün vaziyette idi. Şüphesiz, Selçuklu askerleri vazife bakımından daha kutsal ve şerefli bir amaç için hazır bulunuyordu. Amaçları bakımından her iki ordunun da halet-i ruhiyesinin bir ve aynı olamayacağı muhakkaktır.

Orduların durumu hakkında İslâm ve Hıristiyan kaynakları arasından çok çeşitli rivayetler vardır. Öyle ki, Bizans ordusunun mevcudu 50 bin ile milyonlara ulaşan rakamlar arasında gösterilmiştir.²¹¹ Bu muazzam orduyu toplamak için

²⁰⁸ Ahmed bin Mahmûd, 2011, 102-103; Sadrüddîn Hüseyinî, 1999, 33-34; Sevim-Merçil, 1995, 64-65; Köymen, 2011, 30-31.

²⁰⁹ Ostrogorsky, 2011, 318.

²¹⁰ Sadrüddîn Hüseyinî, halifeyi indirip yerine patrik getirmek, mescitleri tahrip ile yerine kiliseler yapmak üzere yemin ettiklerini söyler. Bkz. Sadrüddîn Hüseyinî, 1999, 33. Zira diğer kaynaklar da Romanos Diogenes'in kendi memleketine yapılanları misliyle İslâm ülkelerine yapmak istediğinden bahsediler.

²¹¹ Kadı Burhâdeddin Anevî, 400 bin; İbnü'l-Kalânîsî, 600 bin; Sadrüddîn Hüseyinî, 300 bin; Bundârî, 300 bin; İbnü'l-Adîm, farklı eserlerinde 300 bin ve 200 bin; Râvendî, 600 bin; Kerîmüddîn Aksarayî, 50 bin; İbnü'l-Ezrak, 300 bin rakamlarını verir. Mirhond ise bu sayıyı milyona ulaştırıyor. Ayrıca, İslâm kaynaklarına yansıyan ilginç kayıtlara göre, Bizans ordusunda 100 binlerce delici, lağımçı, çarhçı, usta bulunmakta idi. 800 mandanın çektiği, içinde nal ve çiviler bulunan 400 araba ile silah, mancınık ve diğer saldırı aletlerinin bulunduğu 1000 araba vardı. Aralarında bir mancınık vardı ki bu, mancınıkların en büyüğü ve en ağırı idi. Bu mancınığı atarken 1200 kişi çeker, yürürken 100 araba taşırdı. Attığı her bir taşın ağırlığı 10 kantar idi. Ordu birliklerinin başında dük, kont ve patrikler olmak üzere 30 bin kumandan vardı. 2 bin kişi balta ve sair aletlerle ağaçları kesmek, kaleleri fethetmek için hazırды. 10 bin kişi ise Rum ateşi ile şehirleri ve mamur

ülkesinin dört bir yanına gönderdiği fermandar ve münadiler ile uzak adalardaki halklardan, Kapadokya, Bitinya, Kilikya, Antakya, Trabzon gibi Anadolu bölgelerinin halklarından; Bulgar, Alman, Frank, Rus, Gürcü, Abhaz kavimlerinden topladığı askerler yanında Hazar, Peçenek, Oğuz, Kıpçak gibi Türk ücretli askerleri de vücuda getirmiştir. Türk askerlerinin Bizans ordusundaki miktarı 15 bin idi. Selçuklu ordusuna gelince, kaynaklar maalesef mübalağalı da olsa en azından Bizans ordusunun ahvali kadar da bilgi vermemişlerdir. Kaynakların hemen hemen hepsi Alp Arslan'ın Halep'ten dönüşünde yanında kalan ve sayısı 4, 12, 15, 20 bin olarak rivayet edilen hassa askerleri ile savaşa girdiğine dair kayıtlar günümüz tarihçilerinin de ittifakla kabul ettiği üzere eksiktir.²¹² Zira Alp Arslan'ın ordusunda hassa askerlerinden başka Mervânî emiri Nizamüddin'e âit birlikler ile 10 bin kişiden müteşekkil gönüllüler ordusu da katılmıştır.²¹³ Kaynaklarda geçen bu gönüllü taifesi haricinde Anadolu'da uzun süredir gazâ eden çok sayıda Türkmenin de Alp Arslan'a katıldığı muhtemeldir. Ayrıca, Alp Arslan'ın Dimaşk seferini yarıda kesmek zorunda kaldıktan sonra Mısır'ın fethi için görevlendirdiği Aytekin, emrindeki kuvvetlerle hazır vaziyette sultanın yanına gelmiştir.²¹⁴ Bizans ordusunda bulunan 15 bin kadar Türk'ün saf değiştirerek Selçuklulara katılması da Selçuklu ordusunun gücünü artıracaktır. Öte yandan, ünlü Selçuklu ve Türkmen beyleri de emrindeki kuvvetlerle Alp Arslan'a katılmış olmalıdır. Daima hareket halinde olan bu muharip ve cengâver unsurlar savaşın kaderini tayininde önemli roller oynadıkları malum olur. Bu komutanların başında Gevherâyin, Sav-tigin, Ay-tigin, Sanduk ve Afşin gibi meşhur komutanlar geliyordu. Ayrıca Artuk, Tutak, Dimlacoğlu Muhammed, Arslan-taş, Duduoğlu, Saltuk, Çavlı, Çavuldur, Çağa, Müngücek, Aksungur, Atsız, Altuntak, Porsuk, Tarangoğlu gibi Selçuklu ve Türkmen beylerinin de birlikleriyle Sultan Alp Arslan'a katılmış olmaları

---

yerleri tahrip için görevli idi. İmparatorun hazinesinde ise bir milyon altın, 10 bin ipekli giysi ile altın eyerler, kemerler ve diğer altın ve gümüş eşyalar bulunuyordu. Bkz. Bundarî, 1999, 40; Sevim-Merçil, 1995, 57, 69; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, 170; İbnü'l-Cevzî, 2005, 47; Turan, 2013, 53-54; İbnü'l-Adîm, 2000, 11; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 99-100; Cahen, 2002, 208. Verilen rakamlar mübalağalı olup rakamlar kaynaklarda farklılık göstermektedir. Yine de Bizans ordusunun büyüklüğü hakkında kanaat getirebilmek açısından önem arz etmektedir.

²¹²İbnü'l-Cevzî, 20 bin; Sadrüddîn Hüseyinî, 15 bin; Bundarî, 15 bin; İbnü'l-Adîm, 15 bin; Râvendî, 12 bin; Kerimüddîn Aksarayî, 12 bin; Hamdullah Müstevfî, 12 bin; İbnü'l-Kalânasî, abartılı olarak 400 bin sayısını vermektedir. Verilen rakamların sadece hassa ordusunu mu yoksa bir cümle sonra bahsedeceğimiz gönüllü ordusu katıldıktan sonra oluşan toplam mevcudu mu işaret ettiği muğlaktır.

²¹³Ahmed bin Mahmûd, 2011, 102; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, 170; Sümer-Sevim, 1988, 57.

²¹⁴Turan, 2013, 55.

muhtemeldir.²¹⁵ Şunu da belirtmek gerekir ki, Alp Arslan Dımaşk ve Mısır seferinden Romanos Diogenes'in üzerlerine geldiği haberini alıp geri dönünce ordusunun bir kısmı bu acele yürüyüşte telef olan ve yorgun kıtalarını iâşe sorununu da düşünerek geri gönderen ve kısa sürede büyük bir ordu toplamaya vakti olmayan Alp Arslan'ın az bir kuvvetle savaşa girmeye mecbur kalmıştır. Nitekim savaş sahasına yakın bulunan ve şahit olan Ermeni Aristakes, "Sultana ait diğer kuvvetlerin birleşmesi mümkün olamamıştır." demektedir.²¹⁶ Romanos Diogenes'in kuvvetlerinin bir kısmını dağıttığını yukarıda söylemiştik. İmparator pişman olarak bu kuvvetleri geri çağırrsa da Tarkhaneiotes ile Ursel emrindeki bölüklerle Selçuklulara karşı savaşmaktan korkarak Fırat nehri sahillerini çekilmiştir.²¹⁷ Psellos, Romanos Diogenes'i ordusunun bir kısmını etrafa göndermesinden dolayı suçlayarak abartılı bir şekilde: "Bu yüzden, Selçuklulara bütün kuvvetleriyle karşı çıkacağına, aslında yarısından daha bir az güç ile savaşa girdi." demektedir.²¹⁸ Sonuç olarak, günümüz müelliflerinin de ittifak ettiği şekilde Selçukluların çoğu süvari olarak yaklaşık 50 bin, Bizans'ın da çoğu yaya olarak yaklaşık 200 bin kişi olduğuna kanaat getirmek mümkündür.

2.1.3. Tarihin Akışını Değiştiren Muharebe

25 Ağustos gecesini Selçuklu birlikleri âdet ve taktik gereğince davullar ve borular çalmak, ürkütücü naralar atmak gibi faaliyetlerle geçirdiler. Onların bu hareketleri geceyi uykusuz geçiren düşman üzerinde korku salma, moral yıkma, yorma ve yıpratma açısından ne kadar önemli ise, kendi açılarından savaş cesaretlerini ve maneviyatı yükseltme adına da o kadar önemli idi. Öte yandan, Selçuklu birlikleri gece boyunca Bizans karargâhına sık sık baskınlar düzenlediler. Öyle ki, Romanos Diogenes'in Harp Divanı başkanı olarak onun seferlerine katılmış olan Bizanslı müellif Attaliates, "Mehtapsız karanlık bir gecede, baskın

²¹⁵Yinanç, 2013, 65; Koca, 1997, 142; Turan, 2013, 56. Osman Turan, Türkiye Selçuklu Devletinin kurucusu Süleyman-şâh ve kardeşlerinin bu savaşta bulunmadığını belirtir. Bkz. Turan, 2013, 56. Mükrimin Halil Yinanç, Kutalmışoğullarının savaşa katıldığını belirtir. Bkz. Yinanç, 2013, 65. Salim Koca da Osman Turan tarafındadır. Bkz. Koca, 2003, 33-37. Kafesoğlu ise Mükrimin Halil Yinanç gibi düşünür. Bkz. Kafesoğlu, 1992, 37. Süryani Mihael'e göre Süleyman-şâh savaşa katılmış hatta savaşın yönetimini Alp Arslan'dan devralmıştır. Ancak bu kayıt diğer kaynaklarla teyit edilemez. Diğer hemen hemen bütün kaynaklar Alp Arslan'ın bizzat ordusunu sevk ve idare ettiğini hatta ileride de bahsedeceğimiz üzere sık sık ön saflarda muharebe ettiğinden bahsederler. Psellos bile Sultan Alp Arslan'ın bizzat ordusunun başında savaştığından haberdar olduğunu söyler. Bkz. Mikhail Psellos, 1992, 229.

²¹⁶Turan, 2013, 55.

²¹⁷Yinanç, 2013, 65.

²¹⁸Mikhail Psellos, 1992, 229.

düzenleyen Selçuklu atlı birlikleri, Bizans ordugâhının dışındaki ırktaşları Türk askerlerini kuşatıp hareketsiz hale getirdikten sonra –belki de işbirliği yaparak- Bizans erzak muhafızlarını yok ettiler. Onların at üstündeki çevik hareketleri, yağdırdıkları oklar, insanı şaşkırtan savaş çılgınlıkları, Bizans ordugâhında ölüm ve dehşet saçtı. Bu arada Bizans askerleri ordugâh içlerine ve kaleye sığınmaya çalışıyorlardı; hatta baskın yapan Selçuklu atlılarının da Bizanslılarla birlikte kaleye girdikleri ve ordugâhın bütün ağırlıklarıyla ellerine geçtiği haberleri bile yayılmıştı. Kimin kaçtığı kimin kovaladığı kimin düşman kimin dost olduğu anlaşılamıyordu; özellikle Bizans ordugâhındaki Oğuzlar bu kargaşalığı bir kat daha artırıyorlardı.”²¹⁹ Böylece, asıl savaş öncesi Bizans ordusu, öncü savaşlarından sonra gece taciz ve baskınlarıyla da maddeten ve manen oldukça yıpratılmış oldu.

Artık büyük tarihî savaş günü gelip çatmıştı. 26 Ağustos Cuma günü öğlen saatlerinde Alp Arslan son savaş meclisini toplayarak son istişarelerini yaptı. Namaz vakti gelince de askerleriyle birlikte cuma namazını eda etti. Allah’ın zaferi Müslümanlara lütfetmesi için eller semaya kaldırılıp dua edildi. Büyük kumandan Alp Arslan girişecekleri savaşın büyüklüğüne ve önemine uygun olarak kitleleri coşturan ve onların ruh haleti üzerinde olumlu bir manevî etki yaratan bir nutuk irad etti. Zira, büyük liderlerin en büyük sermayelerinden biri de zamana, zemine ve şartlara uygun etkili nutuklar söyleme yetenekleridir.²²⁰ Sultan Alp Arslan şöyle seslendi: “Bizim sayıca az olmamıza rağmen ben, minberlerde bizim için ve Müslümanlar için dua edilmekte olan bu saatte düşmana saldırmak istiyorum. Ya amacıma ulaşırsın ya da şehit olarak cennete giderim. Sizlerden benim arkamdan gelmek isteyenler gelsinler, istemeyenler ise geri dönüp gidebilirler. Bugün burada ne emreden bir sultan ne de emir alan bir asker vardır. Bugün burada ben de sizlerden biriyim ve sizinle birlikte savaşacağım. Beni izleyen ve canını Allah’a adayan kimse cennete gideceği gibi ganimete de sahip olacaktır. Benden uzaklaşıp gidenler ise ateşte yanacak ve kötülöklere uğrayacaktır.”²²¹ Görüldüğü üzere, Alp Arslan nutkunda korku, yenilgi ve geri çekilme ihtimal ve risklerini itaat, kahramanlık, cennet, şehitlik, gazilik gibi Türklük ve Müslümanlık motif ve

²¹⁹Sevim-Merçil, 1995, 65-66.

²²⁰Koca, 1997, 146.

²²¹Ahmed bin Mahmûd, 2011, 106; Köymen, 2011, 32; İbnü’l-Cevzî, 2005, 47; Sevim-Merçil, 1995, 66-67; Sibt İbnü’l-Cevzî, 2011, 170; Koca, 1997, 146; Sadrüddîn Hüseyinî, 1999, 34; Turan, 2013, 58; İbnü’l-Esîr, 1987, X, 72; Sümer-Sevim, 1988, 13,57.

kavramlarına dem vurarak ortadan kaldırmış; onları cesaretlendirmişti. Şurası bir gerçektir ki, Sultan Alp Arslan bu duygu ve düşüncelerle dolup taşmasaydı, bu sözleri söyleyemezdi. Türk ordusu da aynı duygu ve düşünceleri benimseyip paylaşmış olmasaydı, coşamazdı.²²² Bütün İslâm ülkelerindeki minberlerde ve camilerde hatipler ve halk tarafından yukarıda bahsi geçen duanın yapılmakta ve amin sadalarının yükselmekte olduğu düşüncesi Selçuklu ordusunun gazâ ve cihat ruhunu alevlendirdiği şüphe götürmez. Alp Arslan bu nutku ile de Türk ordusunun mücadele azmi artmıştır. Alp Arslan hitabıyla ordusunda yarattığı coşku ve heyecanı, davranış ve hareketleriyle had safhaya ulaştırmıştır. Öyle ki, Sultan Alp Arslan kadim Türk âdeti gereğince, bizzat atının kolanını sıktı ve kuyruğunu da bağladı. Bundan maksat, çok uzun olan kuyruk kıllarının savaş esnasında atın ayaklarına dolanmasını önlemektir.²²³ Hemen sonra ok ve yayını bırakarak kılıç ve topuzunu aldı. Bu hareket, Sultanın nutkuna da uygun olarak bir asker gibi savaş meydanında savaşacağına göstergesi idi. Kumandan ve askerler de kendisi gibi yaptılar. Ancak onlar ok ve yaylarını da yanlarına aldılar. Alp Arslan beyaz kıyafetler giyerek güzel kokular süründü. Ordusuna vasiyetini de içeren şu son hitabede bulundu: “Ey askerlerim ve kumandanlarım! Eğer şehit olursam vurduğum yere gömün; bu beyaz elbise kefenim olsun. O zaman ruhum göklere çıkacaktır. Bu takdirde oğlum Melikşâh’ı benim yerime tahta çıkarınız ve ona biat ediniz. Zaferi kazanırsak önümüzde çok hayırlı günler olacaktır.” Sultanın bütün bu sözleri ve hareketleri üzerine askerler ve komutanlar hep bir ağızdan: “Ey sultan, biz senin kullarınız. Sen ne yaparsan biz de aynısını yaparız ve sana yardımcı oluruz. Sen istediğin gibi hareket et.” dediler.²²⁴ Bu cevap, orduda istenilen havanın yaratılmış bulunduğunu göstermektedir.²²⁵

Öte yandan, Bizans karargâhı da oldukça hareketli idi. Romanos Diogenes’in topladığı son savaş meclisinde iki karşıt görüş çarpıştı. Sivas’ta toplanan mecliste alınan yanlış kararlar yüzünden Ahlat’a gönderilen kuvvetlerin akıbetini misal gösteren tecrübeli komutanlar ordugâhta kalınması gerektiğini belirtiyorlardı. Genç ve tecrübesiz komutanlar ise derhal saldırıya geçilmesi fikrini

²²²Koca, 2005, 74. Nutkun tahlili için bkz. Köymen, 2011, 31-32; Koca, 2005, 72-74.

²²³Koca, 2005, 204.

²²⁴İbnü’l-Cevzî, 2005, 47-48; Köymen, 2011, 32; Sevim-Merçil, 1995, 67; Turan, 2013, 58; Sümer-Sevim, 1988, 13, 14, 57.

²²⁵Köymen, 2011, 32.

ileri sürüyorlardı. İmparatorun da gururunu okşayan bu görüş neticede galip geldi. Savaşın hemen öncesinde Bizans ordugâhında da Hıristiyanlığa özgü ayin ve dualar yapıldı. Şöyle ki, imparator için kırmızı bir atlas çadır ve ipekten çadırlar kurulu olup; imparatorun oturduğu altın tahtın üzerine çok kıymetli taşlarla süslenmiş haç asıldı. Önünde pek çok din adamı durmakta idi. Yüzlerini yere sürerek İncil okuyorlardı. Ayrıca kumandan ve rahipler ellerindeki renkli bayrakları ve büyük haçları askerlerin arasında dolaştırarak onları moral bakımından kuvvetlendirmeye çalışıyorlardı.²²⁶ Öte yandan, imparator da atına binerek mızrağını eline alıp askerlerini savaş için cesaretlendirmek istiyordu.²²⁷ Ayrıca, münadiler, Selçuklulara karşı cesaret gösterenlerin imparator tarafından bolca mükâfatlandırılacaklarını, onlara yüksek mevki ve şehirlerle eyaletler verileceğini ilan ettiler.²²⁸

Romanos Diogenes ordugâhının çevresini bir hendekle çevirerek kazıdan çıkan toprakları ordugâh tarafına yığdırdı.²²⁹ Sultan Alp Arslan'a Bizans'ın bu faaliyeti haberi geldiğinde o, durumdan memnun bir vaziyette, "Kâfirlerin bizden korktuklarına şüphe yok, çünkü hendek kazmaları korktuklarına delalettir. Bir askerinin içine korku düştüyse onlara hezimet muhakkaktır." dedi.²³⁰ Alp Arslan'ın bu sözleri Selçukluların savaş öncesi faaliyetleriyle amaçladıkları yıldırma, yıpratma ve korku salmayı başardıklarını gösterir mahiyettedir. Zira, Türkler, rakiplerinin kendilerinden ne kadar korkarlarsa, o kadar az direneceklerini düşünürlerdi.²³¹

Romanos Diogenes askerlerinin saflarını tanzim edip "merkez, sağ kol, sol kol ve ihtiyat kuvvetleri" şeklinde klasik savaş düzeni aldı. Bizans ordusunun sağ koluna emrinde Uz kuvvetlerinin bulunduğu Kapadokyalı Alyates; sol koluna emrinde Peçenekler vs olduğu halde Bryennios; merkeze ise bizzat imparator kumanda ediyordu. Gerideki ihtiyat kuvvetlerinin başında da Andronikos Dukas bulunuyordu.²³²

²²⁶Sadrüddîn Hüseyinî, 1999, 34; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 105; Kafesoğlu, 1992, 38; Sevim-Merçil, 1995, 67.

²²⁷Sümer-Sevim, 1988, 69.

²²⁸Urfalı Mateos, 2000, 143.

²²⁹Sevim-Merçil, 1995, 67.

²³⁰Sadrüddîn Hüseyinî, 1999, 34; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 105.

²³¹Koca, 2005, 167.

²³²Kafesoğlu, 1992, 38; Köymen, 2011, 33; Urfalı Mateos, 2000, 143, dipnot 80.

Sultan Alp Arslan ise tatbik etmeyi planladığı kadim Türk muharebe sistemine göre ordusunu dört kısma ayırdı. Bir kısmını Bizans ordusunu arkadan çevirmek üzere Tarang komutası altında ileriye gönderdi. Ordusunun çoğunluğunu oluşturan iki kısmı ise Rahva ovasındaki tepelerin arkasına pusuya yatırdı. Kendisi de dördüncü kısmın başına geçti. Yanında bulunan bu kuvvetleri de muhtelif sayılarda müstakil gruplara bölerek “yıldırım hızıyla hücum ve vakti geldiğinde sahte ricat” emrini tatbik ile vazifelendirdi. Pusuya yatan birliklerin görevi ise akıncı grupların Bizans askerlerini pusu kurulan bu bölgelere çektikten sonra, bir anda ortaya çıkararak sahte ricat esnasında yıpratılan ve yerinden oynatılan birlikleri tamamen imha etmektir. İleriye gönderilen dördüncü grup da Bizans ordusunun geri kaçışını önleyecek ve böylece Bizans kuvvetleri dört taraftan bir anda kuşatılacaktı.

Anadolu'nun ve Türklüğün kaderini tayin edecek olan büyük savaş Sultan Alp Arslan'ın, “Allahu ekber, Allah zafer nasip eylesin” diye haykırarak ileri atılmasıyla başladı. Selçuklu ordusu tekbir, boru ve davul sesleri ile savaş çılgınlıkları atarak hücumla geçti. Bizans tarafında da muharebe boruları çalıyor, çan sesleri meydanı inletiyordu. İki tarafın kaldırdığı toz ve çıkardığı sesler Rahva ovasının semalarında karışıyordu. Selçukluların ani saldırısı karşısında bu hengamede Bizanslılar mancınık kurmaya ve savaş aletlerini kullanmaya pek fırsat bulamadı.²³³ Savaşın hemen başında şiddetli bir kum fırtınası koptu. Orduları ve bilhassa Alp Arslan'ı tedirgin eden bu fırtına fazla uzun sürmedi. Rüzgarın yönü Bizans'a döndü ve rüzgarı da arkasına alan Selçuklu birlikleri yıldırım hızıyla Bizans kuvvetleri üzerine saldırıya geçtiler. Kılıç, balta, mızrak gibi yakından savaş aletlerinin kullanıldığı muharebe oldukça şiddetli idi. Bizzat Alp Arslan'a bağlı merkez kuvvetinden koparak müstakil gruplar halinde Bizans askerlerini ok yağmuruna tutan Türk birlikleri karşı tarafa zayıf verdikten sonra aynı hızda geri çekiliyor, bu ricat esnasında da ok fırlatmaya devam ediyorlardı. Alp Arslan'ın büyük bir ustalıklarla sevk ve idare ettiği bu gruplar, sultanın emriyle son uygulanacak olan plan gereği genel sahte ricat pozisyonunu aldılar. Bu hareketi kaçma olarak yorumlayan Romanos Diogenes, bu Türk birliklerini yakalamak suretiyle imha etmek üzere takip ve taarruz emri verdi. Böylece Alp Arslan hedefine ulaşmış ve Bizans ordusunu düzme bir saldırıyla taarruza teşvik ve tahrik

²³³Ahmed bin Mahmûd, 2011, 106.

etmiştir. Selçuklu birlikleri taktik gereği pusuların kurulduğu tepelere doğru Bizans ordularını peşlerine takmış halde geri çekilmeye başladılar. Okçuların savunma desteği ile Selçuklu akıncıları çekilme sırasında da Bizans ordusuna ağır kayıplar verdiler. Bu şekilde Selçukluların ricatı ve Bizans'ın ilerlemesi pusuların bulunduğu bölgeye varıncaya kadar devam etti. Nihayet Alp Arslan Bizans ordusunun pusulara yaklaşmış olduğunu görerek genel taarruz emri verdi. Tepelerin arkasından çıkan kalabalık Selçuklu kuvvetleri Bizanslıların üzerine atıldılar. Bu şaşkınlık ve şiddetli saldırı esnasında zaten birbirinden ayrılmış olan Bizans safları iyice bozuldu. Alp Arslan komutasındaki merkez kuvvetler de çekilmeyi durdurarak karşı saldırıya geçtiler. Savaşın kızıştığı bu anlarda başlarında Tamış adlı beyleri olduğu halde Bizans ordusunun sağ ve sol kolunda bulunan Peçenek ve Uzlar, saf değiştirerek soydaşları olan Selçuklular tarafına geçtiler.²³⁴ Kan çekmişti bir kere... Bu hareket nasıl düşmanın şaşkınlığını artırıp cesaretini kırdıysa aynı derecede Selçukluların savaş azmi ve gücünü artırmıştır. Bu suretle çökmüş olan Bryennios ve Alyates komutasındaki Bizans ordusunun sağ ve sol cenahı Selçuklu atlı birlikleri tarafından kısa sürede yok edildi. Öte yandan, bu karışıklık sırasında Ermeni birlikleri de çoktan beri mezhep kavgası yaşadıkları Bizanslıları yarı yolda bırakarak kaçmak suretiyle savaş meydanını terk ettiler.²³⁵ Romanos Diogenes'in son çare olarak yardımının gelmesini beklediği ihtiyat kuvvetleri komutanı Andronikos Dukas da Bizans ordusunun bozguna uğradığını ve hatta imparatorun öldüğünü ilan ederek çarpışmalara katılmaksızın daha da gerilere çekildi.²³⁶ Böylece, bütün hatları birbirinden tamamen kopan ve savaş alanındaki iki hattı imha edilen Bizans ordusunda, bizzat imparatorun bulunduğu merkez kuvvetlerinin, Romanos Diogenes'in hatasını anlayarak bir an önce ordugâha geri dönme emriyle arkaya yöneldiği anda, Alp Arslan'ın Bizans ordusunu geriden kuşatma görevi ile ileriye gönderdiği Tarang komutasındaki Selçuklu ihtiyat kuvvetleri tarafından önü kesildi. Artık Türk savaş taktığının son safhasına gelinmiş bulunuyordu. Alp Arslan önden, arkadan, sağdan ve soldan olmak üzere dört taraftan da kuşatılan Bizans ordusunu imha emri verdi.

²³⁴Urfalı Mateos, 2000, 143; Köymen, 2011, 34; Turan, 2013, 59; Koca, 1997, 148; Yinanç, 2013, 67; Sevim-Merçil, 1995, 68.

²³⁵Süryani Mihael, 1944, II, 26.

²³⁶Sevim-Merçil, 1995, 68; Turan, 2013, 60.

Alp Arslan sadece emir verip orduları sevk ve idare eden bir kumandan değildi. Çarpışmalara bizzat kendisi de katılıyordu. Öyle ki, sultanın kılıç ve topuzu ile savaş meydanında bir er gibi düşmana saldırdığını gören ve sultanın bu cesaret ve atılganlığından endişe eden Ay-tekin bir ara atından inip sultanın önünde yer öperek: “Sultanın, Müslümanlara merhametli olması gerekir, eşi olmayan kıymetli varlığını savaşa sokmamalı, ölüm tehlikesine atmamalı, rahatı savaş meydanına tercih etmelidir.” diye arz etti. Sultan ise: “Bu zalim kavime karşı zafer kazanılınca rahatlık olacaktır. Müslümanların huzur ve refah içinde olmaları için, çekilmesi gereken bu güçlük ve zahmeti biz huzur ve rahatlık sayarız” dedi. Sultan bu sözleri ve hareketleriyle askerlerini savaşmaya teşvik ettiği gibi kendisi de arka arkaya hamlelerde bulunmaya devam etmiştir.²³⁷ Romanos Diogenes de kahramanca savaşmaktan geri kalmıyor; at üstünde kılıç ve mızrağıyla daima hareket halinde olup, kendisini savunuyordu. Fakat, çember içine alınan Bizans ordusunun ve imparatorunun akıbeti, öğleden beri devam eden savaşta akşam çöktüğünde tam bir bozgun ve esaret oldu. İmparator elinden yaralandıktan başka bir ok isabeti alan atıyla birlikte yere yıkıldı. Romanos Diogenes yanında kalan az sayıdaki maiyeti ile birlikte son ana kadar mücadele etti ise de akşam vakti, kaynakların hakkında birçok rivayet ve hikâye naklettiği Gevherâyîn’in kölelerinden olan Şâdî adlı bir asker tarafından esir alınmış ve bu köle imparatoru tanımadığı için öldürmek istemiş; fakat imparatorun yanında bulunanlar, “Onu öldürme, o imparatorudur.” demişlerdir. Kaçan Bizans askerlerinin takibatı ile son Bizans kalıntılarını temizleme harekâtı ertesi sabaha kadar devam etmiştir. Geceyi Şâdî’nin çadırında geçiren Romanos Diogenes ve diğer esir Bizans generalleri Cumartesi günü önce Gevherâyîn’e gösterilmişler daha sonra da Alp Arslan’ın huzuruna çıkarılmışlardır. Onun kıyafetlerinden imparator olduğu anlaşılmasına ve savaş öncesi yapılan barış teklifinde heyette bulunanlara teşhis ettirilmesine rağmen imparator olup olmadığı hususunda tereddüt hâkimdi. Fakat, hem savaş sırasında esir edilen diğer generallerin hem de öncü savaşlarında tutsak alınan Vasilakes’in ona karşı gösterdikleri saygı ve hürmet onun imparator olduğu hususunda şüphe bırakmamıştır.

²³⁷Turan, 2013, 60; Sümer-Sevim, 1988, 70; Sevim-Merçil, 1995, 68.

2.1.4. Malazgirt Zaferinin Sonuçları ve Yankıları

Sadece İslâmî kaynakların değil Bizans, Ermeni ve Süryani kaynaklarının da müttefik olarak belirttikleri üzere Alp Arslan esir imparatora karşı hiçbir zaman mağrur olmamış, asaletinin gereğini yaparak hiçbir şekilde onu aşağılamamış; çok âlicenap bir muamelede bulunmuş, gönlünü alarak onu teskin ve teselli edici sözler söylemiştir. Ayrıca esir imparatora bir çadır kurdurarak, “Onunla yumuşak lisan ile konuşulmasını ve iyi muamelede bulunup hizmet edilmesi” buyruğuyla hizmetçiler tayin etmiştir.²³⁸

Sultanın huzurunda Romanos Diogenes ile Alp Arslan arasında, kaynakların eksik ve dağınık şekilde naklettiği şu diyaloglar geçmiş olup, Alp Arslan sözlerine şöyle başlamıştır: “Sana, halifenin elçilerini barış yapılması için gönderdiğim halde bunu neden reddettin? Sana, düşmanlarımı (Erbasgan) iade talebini Afşin ile bildirdiğim halde bundan neden kaçındın? Daha önce anlaşma yaptığımız halde buna neden riayet etmedin? Savaşta vazgeçip geri dönmen hususunda daha birkaç gün önce haber gönderdiğim halde, ‘Buraya gelebilmek ve amacıma ulaşabilmek için pek çok para sarf ettim ve çok asker topladım; İslâm ülkelerine kendi ülkem gibi hâkim olmadan nasıl dönebilirim’ dedin. Şimdi azgınlığının sonunu gördün mü?” Bunun üzerine imparator: “Ey sultan, ülkelerini ele geçirmek için çeşitli milletlerden asker topladım ve çok para harcadım. Buna rağmen zaferi sen kazandın. Ülkem böyle perişan ve ben de bu halde senin huzurundayım. Bu durumda beni azarlama, sert sözler söyleme, fakat istediğini yap.” deyince sultan ona: “Eğer zaferi sen kazansaydın bana ne yapardın?” diye sorunca imparator: “Fena şeyler” diye cevap verdi. Bunun üzerine sultan: “Gerçekten doğru söyledin. Eğer bunun aksini söyleseydin, o zaman yalan söylemiş olurdun” dedi. Daha sonra sultan orada bulunanlara: “Bu adam akıllı ve yiğit bir adamdır. Onun öldürülmesi doğru değildir.” dedikten sonra imparatora dönerek: “Şimdi sana ne yapacağımı sanıyorsun?” diye sordu. İmparator ise şöyle cevap verdi: “Bana üç şeyden birini yapabilirsin. Birincisi öldürmek, ikincisi ele geçirmek istediğim ülkelerinde beni teşhir etmek, üçüncüsü de yapmayacağın bir şey olduğundan söylenmesine gerek yoktur. Alp Arslan “Bu nedir?” diye sorunca

²³⁸Turan, 2013, 60. Reşîdüddîn Fazlullah’ın belirtildiği gibi ihtiyat tedbiri olması bakımından da önemlidir. Bkz. Reşîdüddîn Fazlullah, 2010, 199.

imparator: “Affetmek, para ve armağanlar kabul edip Bizans ülkesinde senin bir kumandanın ve bir nâibin olarak beni memleketime göndermendir. Eğer beni öldürürsen bu, sana bir fayda sağlamaz, çünkü bir başkasını benim yerime imparator yağarlar” dedi. Bu cevap üzerine sultan: “Seni affetmek niyetindeyim. Ancak kendin için bir kurtuluş akçası vermelisin” deyince imparator: “Sultan istediği meblağı söylemelidir” dedi. Sultanın da “10 milyon altın” demesi üzerine imparator: “Sen, benim canımı bağışladığın için Bizans ülkesine sahip olmak hakkındır. Fakat, tahta geçtiğimden beri ordu hazırlamak ve giriştiğim savaşlar nedeniyle Bizans’ın hazinesini tükettim ve halk bundan dolayı yoksul bir duruma düştü” demek suretiyle cevap verdi. Bundan sonra kaynakların “Bu arada daha birçok şeyler konuşuldu” demek suretiyle eksik naklettikleri müzakereler sonunda şu hususları ihtiva eden bir anlaşma yapıldı: İmparator kurtuluş akçası olarak 1.5 milyon altın verecek, Bizans Devleti her yıl Selçuklulara vergi olarak 360 bin altın ödeyecek, Bizans Devleti gerektiğinde Selçuklulara askerî yardımda bulunacak²³⁹, Antakya, Urfa, Menbic, Malazgirt kale ve kentleri Selçuklulara bırakılacak, İmparator kızlarından birisini sultanın oğluna verecek, Bizans’ın elinde bulunan bütün Müslüman tutsaklar serbest bırakılacak.

Anlaşma yapıldıktan sonra imparator sultana: “Yerime başka biri geçirilmeden önce beni ivedilikle memleketime gönderiniz. Aksi takdirde amaca ulaşılamaz ve ben de imparator olarak Bizans tahtına geçemem. Bu durumda da anlaşma şartlarından hiçbirisi uygulanamaz. Memleketime varır varmaz Müslüman esirlere iyi muamelelerde bulunarak geri göndereceğim. Söz konusu kale ve kentleri de ordular sevk ederek ele geçirip sana teslim edeceğim. Zira şimdi emir versem de yerine getirilmez” dedi. Tüm bu müzakereler ve barış mutabakatından sonra Romanos Diogenes kendisi için tahsis edilen çadırına çekildi. Öte yandan, imparatora 10 bin altın borç verilmiş; o da bu altınların bir kısmını maiyetine dağıtmış, bir kısmını da esir edilen komutanlarının bazılarının serbest kalması için kurtuluş akçası olarak geri ödemiştir. Bununla birlikte Alp Arslan da geri kalan tutsak Bizans generallerini kurtuluş bedeli almaksızın serbest bırakmıştır. Ertesi gün, pazar günü, Romanos Diogenes, merasimle yeniden Alp Arslan’ın huzuruna getirildi. İtidâl ve insanlık duygularının eşsiz örneklerini gösteren sultan, ganimet

²³⁹Reşîdüddîn Fazlullah bu hususta imparatorun 10 bin iyi savaşan süvari birlikleri göndereceğini taahhüt ettiğini söyler. Bkz. Reşîdüddîn Fazlullah, 2010, 119.

olarak alınmış olan imparatorluk tahtını, kendi tahtının yanına kurulup, süslenmesini emrederek Romanos Diogenes'i oraya oturttu. Sultan kendi eli ile onun başına tâc taktı. Hilat giydirip ikramlarda bulundu. O gün düzenlenen ziyafette kopuz ve diğer müzik aletleri eşliğinde hoş nameli şarkılar söylendi. Her türlü yiyecek ve içecek sunuldu. Günün sonunda Alp Arslan imparatora: "Sana güveniyor ve sözlerine inanıyorum, seni nâibim yapıyor ve hükümdarlığını sana geri veriyorum. Ülkene gidebilirsin" dedi. Daha sonra sultan, üzerinde "Lâ ilâhe illâllah Muhammedûn Resûlullah" yazılı beyaz ipekten yapılmış olan bir bayrak hazırlatarak imparatora verdi. Bununla beraber altın nallı bir yedek at ile altın, gümüş ve yakut işlemeli bir koşum takımı hediye etti. Onun maiyetinde bulunanlara da hediyeler verilmesini emretti. Ayrıca imparatora yol boyunca eşlik etmeleri için iki hâcip ve 100 hassa askeri görevlendirdi. Dahası sultan, atına binip bir fersah kadar imparator ile birlikte at sürerek onu uğurladı. Vedalaşma sırasında Romanos Diogenes atından inerek sultana saygı gösterisinde bulunmak istedi ise de Alp Arslan buna müsaade etmedi. Son olarak at üstünde kucaklaşıp vedalaştılar. Bu suretle imparator sultanın nezdinde bir hafta kadar kaldıktan sonra serbest bırakılarak memleketine doğru yola koyuldu (3 Eylül).²⁴⁰

Malazgirt savaşıyla tarihte ilk defa bir Bizans imparatoru Türk hükümdarına esir düşmüştür. Bundan önce İslâm tarihinde bir Bizans imparatorunun tutsak edildiği görülmemiştir. Savaş sonrası elde edilen ganimet ise tek kelime ile muazzamdı. İmparatorun bütün hazinesi ile çeşit çeşit silah, para, eşya, araç ve gereçler Selçukluların eline geçmiştir. Ganimet o kadar çoktu ki Selçuklu askerlerinin taşıyamayıp geride bırakmak zorunda kaldıkları birçok şeyi bölge sakinleri ve uzak kasabalarda oturanlar gelip almışlar; günlerce süren bu iş o kadar ağır olmuştur ki hayvanları da yüklemişlerdir. Savaşta yardım eden Ahlat ve Malazgirt halkı, o gün, XII. asrın ortalarında dahi bitmeyen hazineler biriktirmişlerdir.²⁴¹ Sultan Alp Arslan, savaş sonrasında ele geçen bu hazinelerin bir kısmı ile birlikte imparatorun tacını ve haçını zafer alâmeti ve armağanı olarak Bağdat Abbasî halifesine göndermiştir. Bundan başka, Alp Arslan, bütün İslâm

²⁴⁰Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 171-172; Reşîdüddîn Fazlullah, 2010, 109-112, 118-119; Sevim-Merçil, 1995, 69-71; Urfalı Mateos, 2000, 143; Turan, 2013, 60-62; Köymen, 2011, 35-38; Yinanç, 2013, 67-68; Kafesoğlu, 1992, 39; Ebû'l-Ferec, 1999, I, 322-323; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 72-73; İbnü'l-Cevzî, 2005, 47-49; İbnü'l-Adîm, 2011, 68; Bundarî, 1999, 41; Ostrogorsky, 2011, 319; İbnü'l-Adîm, 2000, 12; Sadrüddîn Hüseyinî, 1999, 36-37; Koca, 1997, 149-150; İbnü'l-Kalânîsî, 2008, 8; Cahen, 2002, 211.

²⁴¹Cahen, 2002, 210; Sümer Sevim, 1988, 5; Turan, 2013, 63.

lkeleri hükümdarlarına ve bizzat halifeye fetihnmeler göndererek zaferini müjdelemiştir. İşlm dünyasının yakından takip ettiği ve dualarını esirgemediği bu tarihî zafer haberi zerine Müslümanlar büyük bir sevinç içine düşmüşler ve her tarafta şenlikler düzenlenmiştir. Öyle ki, zafer haberi Bağdat'a ulaşınca halk sokaklara dökülerek şehirde zafer taklaları atılmış, davullar çalınmış, borular ttrlmş ve sultanın mektubu sarayın önünde toplanan halka merasimle okunmuştur. Devrin şairleri Malazgirt zaferi dolayısıyla Sultan Alp Arslan'a övgüler içeren şiirler kaleme alarak sk sık bu sefer ve zaferden bahsetmişlerdir. Öte yandan, Halife Kaim Biemrillah da Sultan Alp Arslan'a değerli armağanlar ile birlikte bir mektup göndererek zaferini kutlamış ve ona: "Tanrı'nın desteğine mazhar, galip ve muzaffer evlât, en büyük sultan, Arap ve Acem hükümdarı, dünya hükümdarlarının efendisi, Müslümanların yardımcısı, insanların sğinağı, devletin kahredici bileği, dinin parlak tacı, İşlm lkelerinin sultanı" gibi unvanlarla hitap etmiştir.²⁴² İşlm tarihçileri de bu büyük zaferi, Hz. Ömer devrinde, Bizans'a karşı kazanılan ve İşlm hâkimiyetinin Asya ve Akdeniz'de kesin olarak yerleşmesini sağlayan Kdisiye ve Yermuk zaferlerine benzetmişlerdir.²⁴³

Malazgirt savaşı Türk, İşlm ve dünya tarihini derinden etkileyecek olan olayların başlangıcı olması bakımından bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Zira, biraz sonra görüleceği üzere Türkler, kendilerine ebedî bir vatan hazırlayan bu büyük zaferden sonra Anadolu'yu baştan başa fethederek bu ülkeye yerleşmişler ve burada müstakil devletlerini kurmuşlardır. Anadolu'yu Türkleştiren ve Türk vatani haline getiren Türkler asırlar boyunca Anadolu'dan hareketle farklı ülkelerde ve coğrafyalarda Türklüğü ve Müslümanlığı hâkim kılmışlardır. Anadolu'yu fetih ve vatanlaştırma harekâtı sonrasında Anadolu'da günümüze kadar kesintisiz olmak üzere Türk hâkimiyeti başlamıştır. Gayrimüslimlere karşı İşlm dünyasını âdeta bir zırh gibi saran Türkler Müslümanlığa kast eden bütün düşmanlara karşı İşlmiyet'in koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. Bizans İmparatorluğu ile başlayan mücadelelerden sonra bilhassa Haçlıları takip eden istilalar silsilesi neticesinde Türkler, bu ebedî vatani oldukça pahalıya mal ederek Anadolu'da kalıcı olabilmışler ve bin yıllık hâkimiyetleri boyunca yabancı istilalara karşı daima

²⁴²Sadrddn Hseyn, 1999, 37; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 113, Sevim-Merçil, 1995, 72; Sümer-Sevim, 1988, 11.

²⁴³Yınan, 2013, 69, Sevim-Merçil, 72.

küllerinden doğarak bu ülkede yeni ve taze birer güç olarak ortaya çıkmayı bilmişlerdir.

Malazgirt zaferini izleyen günlerde İsfahan'a dönen büyük fatih Alp Arslan, bir süreden beri doğuda, Belh şehrinde hüküm süren oğlu Ayaz'la mücadele ederek huzursuzluk çıkararak damadı Karahanlı hükümdarı Şemsü'l-Mülük Nasr'a karşı Mâverâünnehir seferine çıkmıştı. Bu sıralarda Tokat civarına varan Romanos Diogenes, İstanbul'da imparator ilan edilen VII. Mikhael tarafından önce hapsedirilmiş daha sonra da Çukurova havâlisine geldiğinde yeni imparatorun aldığı emri uygulayan Ermeni prensi Senaherib tarafından Diogenes'in gözlerine mil çekilmiş; bir süre sonra ise hayatını kaybetmiştir. Sultan Alp Arslan, Malazgirt zaferinden sonra Bizans imparatoru Romanos Diogenes ile savaş meydanında yaptığı antlaşmanın yeni Bizans İmparatoru VII. Mikhael tarafından tanınmaması ve kısa sürede hükümsüz kalması üzerine şehzâde, Selçuklu ve Türkmen beylerine Anadolu'nun fethi emrini vermiştir.²⁴⁴ Sultan Alp Arslan'ın bu tarihî emri biri İslâmî diğeri Ermeni olan iki kaynağımıza yansımıştır. Bunlardan Reşîdüddin Fazlullah, sultanın emirlerine Anadolu içlerine ilerlemelerini, fethedip ele geçirebildikleri her mülkün kendilerine, evlât ve torunlarına ait olacağını ve başka hiç kimsenin o topraklar üzerinde tasarrufunun olamayacağını buyurduğunu nakletmektedir.²⁴⁵ Urfalı Mateos ise sultanın, Romanos Diogenes'in ölüm haberini aldığı anda çok üzüldüğünü ve "Bizanslıların Allah'ı yoktur. Bizanslılar ile akdedilmiş olan dostluk ve ittifak yemini bugün bozulmuş oldu. Bundan sonra haça tapan bütün milletler kılıçla mahvedilecek ve bütün Hıristiyan milletler esaret altına alınacaktır" dediğini söylemektedir. Ayrıca yine Urfalı Mateos, sultanın asker ve emirlerine hitaben şunları dediğini nakleder: "Bundan sonra aslan yavruları gibi olunuz. Bütün memleketleri kartal yavruları gibi süratle kat edin. Hıristiyanları gece gündüz durmadan kılıçtan geçirin ve Romalılara karşı asla merhamet göstermeyin."²⁴⁶ Mateos'un Alp Arslan'ın ağızından bu söyledikleri şüphesiz abartılıdır. Zira, Anadolu'nun fethinden sonraki olaylara baktığımızda bu tip durumlara rastlanmamaktadır. Mateos, Müslüman Türklere karşı yine de olumsuz

²⁴⁴Reşîdüddîn Fazlullah, 2010, 120; Urfalı Mateos, 2000, 144; Koca, 2003, 34; Koca, 2011, 221; Gündüz, 2009, 20.

²⁴⁵Reşîdüddîn Fazlullah, 2010, 120

²⁴⁶Urfalı Mateos, 2000, 144.

tutumundan kurtulamamıştır. Nakiller abartılı olsa da Alp Arslan'ın Anadolu'nun fethi emri verdiğini göstermesi bakımından çok önemlidir.

Bu emir derhal tatbika başlandığı esnalarda Alp Arslan Berzem kalesi kumandanı Yusuf el-Harezmî tarafından hain bir saldırı neticesinde şehit edildi. Merhum sultanın vasiyeti gereği yerine Melikşâh Büyük Selçuklu Devleti tahtına sahip oldu.

2.2. Malazgirt Zaferine Müteakip Anadolu'nun Açılmaya Başlanması

Melikşâh iktidara gelir gelmez Alp Arslan'ın Anadolu'da bıraktığı işleri devam ettirememiş; zira dışta ve içte ciddi sorunlarla karşılaşmıştı. Nitekim dışta Karahanlı hükümdarı Şemsü'l-Mülûk Nasr ve Gazneli hükümdarı İbrahim ayrı ayrı harekete geçerek Selçuklu ülkesine taarruza geçmişlerdir. İçte ise Alp Arslan zamanında da Selçuklu tahtı için muhalif hareketlerde bulunan Kirman meliki Kavurt, yeniden isyan ederek iktidar mücadelesine girişmiştir. Bu sebeplerden dolayı Melikşâh ilk olarak söz konusu meseleleri ele almak mecburiyetinde kalıp bütün dikkatini bu tarafa verdi. Diğer yandan Alp Arslan'ın Anadolu'nun fethi emri oldukça rağbet görmüş ve zaten Malazgirt savaşından sonra savunma gücü kalmayan Bizans Anadolu'sunu arkalarında Türkmen boyları oldukları halde şehzâdeler, Selçuklu ve Türkmen beyleri fethi girişmişlerdir. Bu itibarla Anadolu seferleri Selçuklu Devleti merkezinde yaşanan olaylardan bağımsız olarak ara verilmeksizin Melikşâh devrinde de devam etmiştir. Böylece 1072'den itibaren ilk olarak Artuk Bey ve Emir Tutak tarafından Doğu Anadolu'dan başlamak üzere Kızılırmak'tan hareketle Orta Anadolu'dan itibaren batıya doğru olmak suretiyle Anadolu açılmaya başlandı. Öte yandan aynı yıl içerisinde Türk emirlerinden Kapar Murat Suyu havzasında harekât ve faaliyetlerde bulunuyordu.²⁴⁷ Ayrıca, Sultan Alp Arslan'ın Malazgirt savaşından hemen önce Kuzey Suriye'den ayrılmasından sonra, sultandan kaçan ve kalabalık bir Türkmen (Nâvekiyye) kütlesi, Azerbaycan ve Karabağ üzerinden bu bölgeye gelmişti. Bu Türkmenlerin başında Kızılı, Şöklı ve Atsız adında beyler bulunuyordu. Bunlardan Atsız Bey, 1071 yılından itibaren başladığı fetih hareketleri neticesinde Suriye ve Filistin'in

²⁴⁷Yinanç, 2013, 71.

bütün şehir ve kalelerini birer birer ele geçirerek buralardaki Fâtımî hâkimiyetine son verecek ve Mısır'a gözünü dikecektir.

Artuk ve Tutak Beyler arkalarındaki Türkmen kuvvetleriyle birlikte Anadolu'da baştanbaşa at sürmüşlerdir. Öyle ki, Bizans imparatoru VII. Mikhael Türkmenlerin bu akınlarını önleyebilmek amacıyla yeni bir ordu teşekkül etmek zorunda kalmıştı. İmparator bu ordusunun başına İsaakios ve Aleksios'u geçirerek Anadolu'ya gönderdi. Bu ordunun kumandanlarından Norman asıllı Roussel de Frank birliklerinin başında hazır bulunuyordu. Söz konusu Bizans ordusu Kayseri'ye kadar geldiği bir sırada Bizanslı komutanların arası açıldı. Bunun üzerine Roussel kendi birlikleriyle asıl Bizans ordusundan ayrılarak Sivas'a gelip Bizans İmparatorluğuna karşı âsi davranışlar sergilemeye başladı. Türkmenler ise bu ihtilaftan yararlanarak saldırıya geçtiler. Vuku bulan çarpışmalarda İsaakios'u esir aldılar. Aleksios ise kaçmak suretiyle canını zor kurtarmıştır. Ancak Türkler bir süre sonra yüklü bir kurtuluş akçesi karşılığında İsaakios'u serbest bıraktı. Bunun üzerine Ankara dolaylarında bir araya gelen iki kumandan kendilerini İstanbul'a zor attılar. Yenilgi ve ihanete uğrayan İmparator VII. Mikhael bu defa da İoannes'i doğu orduları kumandanı tayin ederek yeni bir birlik teşkil etti. Bu ordunun amacı evvela isyancı Roussel'i itaat altına almak sonra da Marmara bölgesine kadar sokulan Türk kuvvetlerini durdurarak geri püskürtmek idi. Fakat İoannes mağlup olarak Roussel'e esir düştü. Roussel ona dikte yoluyla imparatorluğunu kabul ettirerek başkenti ele geçirip tahta oturmak maksadıyla Üsküdar'a kadar geldi. Bir yandan isyancıların bir yandan da Türklerin yanı başına kadar geldiği bu sıralarda durumun vahametini hemen kavrayan imparator VII. Mikhael tahtını kurtarma derdine düşerek Türklerin yardımına başvurdu. Bunun üzerine Kocaeli taraflarında faaliyet gösteren Artuk Bey Sapanca gölü civarında Roussel ve beraberindeki İoannes'e ağır bir darbe vurdu. Ayrıca her ikisini de esir aldı. Bir süre sonra iki tutsağı kurtuluş akçesi karşılığında serbest bıraktı. Bunlardan İoannes özgürlüğüne kavuşur kavuşmaz İstanbul'a döndü. Bu arada Artuk Bey ve Türkmenler de Marmara Bölgesinde fetih hareketlerine devam ediyordu. Ancak, Büyük Selçuklu payitahtında da önemli gelişmeler oluyordu. Zira, tahtın yeni sahibi Melikşâh, saltanat sevdasıyla harekete geçen Kavurt tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Sultan Melikşâh bu taht mücadelesi sırasında Anadolu'da faaliyet gösteren Artuk Bey başta olmak üzere vassal hükümdarları yardımına çağırılmıştı.

Bunun üzerine Artuk Bey Anadolu fetihlerini yarıda keserek emrindeki Türkmenlerle birlikte sultanın yanında bulunmak üzere Rey istikametinde geri dönmüştür. Artuk Bey'in bölgeden ayrılmasından sonra rahatlayan Roussel ise siyasî ihtiraslarına devam ederek Amasya ve Niksar havalisinde tekrar faaliyete geçti. Bu sırada Tutak Bey de Artuk Bey'in açtığı yoldan büyük bir Türkmen ordusuyla beraber Anadolu'da akınlara başlamış bulunuyordu. Bizans imparatoru bu kere ise gözde generallerinden Aleksios Komnenos'u doğu orduları kumandanlığına getirerek onun emrine güçlü bir ordu verdi. Bu orduya verdiği emir ise tahmin edileceği üzere artık Roussel galesine kesin bir şekilde son vermek ve böylece Bizans'ın bütün enerjisinin Türk istilasını durdurmak için toplanmasını sağlamaktı. Şimdiye kadar üzerine gönderilen komutanlar arasında en güçlü ve en nüfuzlusuyla başa çıkma durumuyla karşı karşıya gelen Roussel de boş durmayarak bu sıralarda Amasya yöresinde faaliyette bulunan Tutak'a başvurup; emrindeki ordular ile Türk ordusunu birleştirmek suretiyle büyük bir müttefik orduyla Bizans ülkelerini fethetmeyi ve bu arazileri paylaşmayı teklif etti. Fakat diğer taraftan Aleksios Komnenos da habercilerle hediyeler göndererek Tutak'ın dostluğunu kazanmaya ve kendi tarafına çekmeye çalışmakta idi. Neticede Tutak Aleksios'un teklifini kabul ederek Roussel'i yakalayıp kendisine teslim edeceğini vaat etmişti. Böylece harekete geçen Tutak Roussel ve ordusunu bozguna uğratarak onu tutsak olarak Aleksios Komnenos'a teslim etmiştir. Görüldüğü gibi, İmparator VII. Mikhael, Selçukluların ilerleyişini durdurmak şöyle dursun, kendine ihanet eden komutanından bile, ancak Artuk ve Tutak Beylerin marifetleri sayesinde kurtulabilmiştir.²⁴⁸ Görüldüğü gibi, Türkler daha Malazgirt zaferinden birkaç sene sonra dahi hiçbir engelle karşılaşmaksızın Kuzey Doğu Anadolu, Orta Karadeniz, Orta Anadolu ve Marmara bölgelerinde rahatlıkla fetihlerde bulunabiliyorlardı. Bizans İmparatorluğunda Malazgirt bozgunundan sonra ortaya çıkan karışıklıklar dur durak bilmiyordu. Batı'dan Norman istilası, doğudan Türk taarruzları, içerde ise taht kavgaları ve entrikalar Bizans'ı tarihinin en tehlikeleri seneleriyle yüz yüze getirmişti. Ancak, imparatorluğun tarihi bakımından Selçukluların Anadolu'da ilerlemeleri diğer bütün bu sorunlardan çok daha ağır sonuçlar doğurmuştur.²⁴⁹ İmparator VII. Mikhael Malazgirt savaşından sonra daha bu ilk Selçuklu saldırıları

²⁴⁸ Anna Komnena. (1996). *Alexiad* (çev. B. Umar). İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 15-21; Koca, 2003, 28; Sevim-Merçil, 1995, 88-89; Yinanç, 2013, 77-78; Turan, 2013, 80-83.

²⁴⁹ Ostrogorsky, 2011, 317.

karşısında Anadolu'nun elden çıkmaya başladığı idrak etmişti. 1074 yılında Papa Gregoire'a başvurarak Türklere karşı yardım istedi ve buna karşılık da Ortodoks kilisesini Katolik kilisesiyle birleştireceği vaadinde bulundu. Bu müracaatı memnurlukla kabul eden papa bazı Avrupa krallarına ve Hıristiyan âlemine hitap ederek Türklerin İstanbul surlarına kadar dayanmış olan Türklere karşı Haçlı seferi çağrısında bulundu. Bu zamanda Avrupa kendi içindeki karışıklıklarla meşgul olduğundan dolayı bir Haçlı seferi gerçekleşmedi ise de bu çağrı, Hıristiyanlık dünyasının dikkatini İslâm dünyasının üzerine çekmek bakımından son derece etkili olmuştur.²⁵⁰ Öte yandan VII. Mikhael'in bu girişimi, askerî kuvveti tamamen kırılan Bizans'ın kendini savunma gücünden ne kadar yoksun ve daimi surette fetihlerini genişleten Türkler karşısında ne kadar aciz ve çaresiz bir durumda olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim Bizans'ın mukavemeti 1071-1080 yılları arasında tamamıyla kırılmış ve Orta Anadolu'da hiçbir tesiri kalmamıştı.²⁵¹ 1073/1074 yıllarında Trabzon'da ve hatta Ege kıyılarında Milet'te de Türk grupları vardı.²⁵²

Artuk Bey, Anadolu'daki fetihleri sırasında, kendi emrindeki Türkmenlerle birlikte Yeşilirmak vadisini kendi kılıcının hakkında Bizans'tan almıştı. Ancak, Süleyman-şah ile aralarında bir soğukluk vardı. Artuk Bey'in fethettiği bölgelerde de Danişmend Ahmed Gâzî hüküm sürmeye başlamıştı. Bu karşılıklı huzursuzluğun tesirlerinden ileride bahsedeceğiz.

Anadolu'nun orta ve batı taraflarında bu fetih ve faaliyetler devam ederken ülkenin doğu kısımlarında da birtakım olaylar meydana gelmekte idi. Gürcü kralı Bagrat'ın ölümü üzerine onun yerine geçen oğlu II. Giorgi'ye karşı bazı prensler ayaklanarak ülkeyi karıştırmaya başlamışlardı. Müstakbel kral kendisine başkaldıranlara karşı mücadele ederek memleketinde sulh ve asayiş sağlamıştı. Fakat bir süre sonra daha evvel adını türlü vesilelerle zikrettiğimiz Liparit'in oğlu İoane yeniden isyan ederek Gag kalesini eline geçirdi. Bu kaleyi de daha sonra Gence Emiri Fadlun'a sattı. Bundan biraz sonra da İoane ve oğlu Liparit, Sultan Melikşâh'ın yanına gittiler ve iyi kabul gördüler. Bir süre sultanın yanında kalan ikili Melikşâh'ın Kafkasya seferine de eşlik etmişlerdir. Bizzat Gürcistan seferine çıkan

²⁵⁰Turan, 2013, 82; Koca, 2003, 73.

²⁵¹Turan, 2013, 161.

²⁵²Cahen, 1979, 90.

Melikşâh ve Selçuklu ordusu ilk olarak Samşvilde'yi muhasara ve zapt etti. Ondan sonra Kartli bölgesini baştan aşağı geçerek çok sayıda esir ve ganimet kazandı. Dönüşünde ise Gence şehrine gelip burayı ele geçirdi. Melikşâh bir Selçuklu birliğiyle beraber Serheng Savtekin'i burada bırakarak seferlere devam etmesini emretti. Çok geçmeden Serheng Savtekin kendi birliğini ve Gence Emiri Fadlun ile Dovin ve Dmanis emirlerinin de kuvvetlerini yanına almak suretiyle kral Giorgi'nin üzerine yürüdü. Bunun üzerine kral bütün ordusunu topladı. Ayrıca Kahet hükümdarı Ahsartan'ı da yardıma çağırdı. Müttefik ordusu ve Selçuklu kuvvetlerinin karşı karşıya geldiği şiddetli muharebede Fartzhis denilen mevkiye Serheng Savtekin mağlup olarak akşam karanlığında geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. Kral bu galibiyetten sonra harekâtına devam ederek vaktiyle Bizanslılar tarafından işgal edilmiş olan kaleleri, özellikle Abhazya'nın başlıca müstahkem mevkileri olan Anakofya, Klarcet, Şavşet, Cavahet ve Ardahan havalisindeki kaleleri geri aldı. Kral bundan sonra da Kars şehri ve çevresini, Vanand, Karnifor ve Asian kalelerini zapt ederek vaktiyle buraları ele geçirmiş olan Türkleri söz konusu yerlerden uzaklaştırmıştır.²⁵³

Çok geçmeden Serheng Savtekin civar bölgelerde at süren Türkleri toparlayarak Gürcülerle yeniden mücadeleye girişti ise de başarılı olamamış ve bu olaylar Sultan Melikşâh'ın bizzat bölgeye gelerek müdahale etmesi sonucunu doğurmuştur. Böylece Melikşâh ordusuyla beraber 1078/1079 yıllarında sefere çıkarak Gürcistan'a girmiş ve Samşvilde'yi ele geçirerek buranın kumandanı olan Liparit'in oğlu İoane'yi esir almıştır. Daha sonra sultan Somhet'e gelerek burayı tahribata uğratmış ve Serheng Savtekin'in komutasında bir Selçuklu birliğini bölgede bırakarak geri dönmüştür. Aynı sene Serheng Savtekin bu birliğin başında harekete geçerek Samşvilde ovasına girmiştir. Bunun üzerine Gürcü kralı II. Giorgi de askerlerini toplayarak karşı harekâta girişti. Böylece Farthis mevkiinde vuku bulan çarpışmada Selçuklu kuvvetleri bir kez daha yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı. Bu galibiyetten sonra önü açılan kral Taos ve Bana'ya kadar geldi. Kralın bu bölgede bulunduğu sıralarda vaktiyle Alp Arslan'ın Ani seferinde şehrin ve kalenin müdafisi olup Bizans imparatorluğunun doğu hudut kumandanı olan ve Oltu, Erzurum, Kars şehirlerini ele geçirerek buralarda bir düklük tesis eden Bakuran oğlu Grigor da kralın katına gelerek birlikte konaklamışlardır. Gürcü kralının bu

²⁵³Brosset, 2003, 303-304; Yinanç, 2013, 88-89; Sevim-Merçil, 1995, 94.

havalie gelmesi üzerine General Grigor Kars müstahkem şehri ve civar toprakları krala vermiş ve kral da Kars'ı Şavşet aznavurlarına terk etmiştir.²⁵⁴

1080 yılına gelindiğinde Sultan Melikşâh bölgede bir süredir devam eden hareketlilik ve karışıklığı Selçuklular lehine çevirmek maksadıyla bu defa büyük emirlerinden Ahmet'i kumandasında mühim bir kuvvet teşkil ederek bölgeye sevk etti. Gürcü kaynaklarının "kuvvetli bir emir ve korkunç bir savaşçı" olarak nitelendirdikleri Emir Ahmet, emrindeki Türk kuvvetinin başında ani bir hücumla Kars'ı ele geçirdi. Ahmet Bey çok kereler Selçuklular, Gürcüler ve Bizanslılar arasında el değiştiren Kars'ı kesin olarak Türklere kazandırdığı gibi bu bölgeden hareketle az evvel adını zikrettiğimiz Bizans generali Grigor'un hâkimiyeti altında bulunan Erzurum ve Oltu bölgelerini ve diğer memleketleri birer birer ele geçirerek bu havalideki Bizans egemenliğine kesin bir surette son vermiştir.²⁵⁵ Böylece artık Bizans'ın elinden kesin olarak alınan bu bölgeye Türkmenler büyük bir kesafetle yerleşmişlerdir.²⁵⁶

Emir Ahmet'in bölgedeki etkili faaliyetlerine engel olmak isteyen Gürcü kralı Türklerin karşısına çıktı ise de Gürcü yönetiminden memnun olmayan Hıristiyanların da destek verdiği Türk birlikleri kralın kuvvetlerini mağlup etti. Türkler karşısında tutunamayan kral çareyi kaçmakta bularak Acara yoluyla Abhazya'ya doğru çekildi. Böylece, Gürcülere ait mühim miktarda silah, altın ve gümüş kaplardan ve kıymetli kadehlerden oluşan kralın sofrası takımları ile bütün çadırlardaki eşyalar ganimet olarak Türklerin eline geçti. Emir Ahmet'in yüklü bir ganimet ile Gürcistan'dan dönmesinden sonra Ahmet'in de teşvikiyle bölgeye giren İsa Böri ve Ebû Yakup adlı iki emir maiyetlerinde bulunan Türk atlıları ile Gürcü kaynağının deyişiyle "çekirge sürüsü gibi" memleketlerin içine yayılmışlardır. Böylece Asisforni, Klarcet, deniz kıyısına kadar Şavşet, Acara, Samtze, Kartli, Arguet, Samokalako ve Çkondid bölgeleri Türkler tarafından ele geçirilip doldurulmuştur. Bu sırada mukavemet eden Kutais, Artanuc ve Klarcet şehir ve sahaları tahrip edilmiştir. Kış şartlarında sessiz ve hareketsiz kalan Türkler bu sefer ve akınları bahar ayları geldikçe tekrar etmekte idiler. Çoruh menbalarına

²⁵⁴Brosset, 2003, 306; Yinanç, 2013, 89; Sevim-Merçil, 1995, 94.

²⁵⁵Brosset, 2003, 306-307; Yinanç, 2013, 89; Sevim-Merçil, 1995, 94.

²⁵⁶Yinanç, 2013, 90.

kadar sokulan Türklerin 1081 yılında sahilden aşağı inerek Trabzon şehrine kadar bütün sahil kesimlerini de ellerine geçirdikleri anlaşılmaktadır.²⁵⁷

Bilhassa Emir Ahmet'in bölgeye gelmesinden sonra aleyhine değişen bu şartlar karşısında çaresizlik içine düşen Gürcü kralı II. Giorgi Bizans'tan da yardım almanın imkânsızlığını idrak ederek sultan Melikşâh'ın huzuruna çıkıp bağlılığını ve itaatini bildirmeye karar verdi. Zira Bizans bu sıralarda iç karışıklıklar ve taht kavgaları ile meşguldü. Daha da kötüsü ülkesi batıdan Türkler doğudan muhtelif Balkan ve Avrupa kavimleri tarafından işgal edilmiş; devlet İstanbul'a hapsolmuş bir halde idi. Kral İsfahan'a giderek Melikşâh'ın huzuruna kabul gördüğü vakit kaynağımızın ifadesine göre sultan tarafından "sevgili bir evlat gibi" karşılanmış; Türk şefkat ve merhametine yakından tanıklık etmişti. Sultan kralı dinlemiş, ricalarını hoş görmüş ve haraç verilmesi şartıyla kralın ülkesini himaye edeceğini vaat etmiştir. Melikşâh ayrıca Kahet'i krala ihsan ederek, bu bölgeyi ele geçirmesi için kendisini büyük bir Selçuklu müfrezesi refakatiyle uğurlamıştır. Böylece kral ve Türk birliği yola çıkarak öncelikle Vejan kalesini kuşatmışlardır. Ağır kış şartlarından dolayı kuşatmanın uzadığı bir sırada Gürcü kralı bu kaleyi ve kendisine bağışlanan Kahet'i ele geçirmek şöyle dursun elinde bulunan Kuhet ve Sucet bölgelerini de kendisinin yanında bulunan Türk birliğine teslim etmiştir. Böylelikle, Melikşâh'ın kendisine olan teveccühünü artırmaya çalışmıştır. Kral bundan sonra Lih dağını aşarak Abhazya'ya gitmiş ve oradaki karargâhında oturarak Melikşâh'ın bir vassalı sıfatıyla Türk emirleri ile hoş geçinmeye mecbur olmuştur.²⁵⁸ Kahet kralı Ahsartan ise ülkesinin Gürcü kralına bağışlandığını haber alınca o da sultanın huzuruna çıkmaya karar vermiş ve Müslüman olmak suretiyle vassal bir hâkim olarak hüküm sürmeye devam etmiştir. Sultan Melikşâh daha sonra bölgedeki Türk hâkimiyetini pekiştirmek ve korumak maksadıyla Yakutî'nin oğlu Kutbeddin İsmail'i Azerbaycan genel valiliğine tayin etmiştir.

Neticede, Sultan Melikşâh'ın da yakından takip ettiği meselede Anadolu'nun giriş kapılarından olan Kafkasya ve Gürcistan havâlisi Türk hâkimiyetine girdi. Böylece, Kuzey Doğu Anadolu'dan başlayan fetihler bir süredir Orta ve Batı Anadolu'da devam eden fetih hareketleriyle birleşmek suretiyle bir koridor

²⁵⁷Brosset, 2003, 306-307; Yinanç, 2013, 90; Sevim-Merçil, 1995, 94.

²⁵⁸Brosset, 2003, 308-309; Yinanç, 2013, 91.

oluşturmuş oldu ki söz konusu sahalarda biraz sonra Türk devlet ve beylikleri teşekkül etmeye başlayacaktır. Böylece, kuzey yolunun açıldığı bu dönemlerde Kutalmışoğulları da güney yolunu kullanarak Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesi sürecine başka bir boyut katacaklardır.

2.3. Türkiye Selçuklu Devletinin Kuruluşu Ve Anadolu Fatihî Süleyman-Şâh

Anadolu fatihî Süleyman-şâh, Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yabgu'nun torunu ve Kutalmış'ın oğlu olup Türkiye Selçuklu Devletinin kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Süleyman-şâh'ın hayatı, faaliyetleri ve hatta ölümü dahi Büyük Selçuklu Devletinin daha kurulmadan önce Selçuklu ailesi içinde yaşanan huzursuzluklar ve gittikçe büyüyen anlaşmazlıklar neticesinde yaşanan tatsız hadiseler ile ortaya çıkan; gerek Türkmenler ve gerekse Selçuklu hanedanı arasındaki ayrışmalar ile yakından ilgilidir. Bu devri daha iyi anlamak için öncelikle böyle bir ayrılığı hazırlayan amilleri incelemek gerekir. Zira, bu tarihî olayın yankıları asırlarca devam etmiş ve çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Selçukluların bu ilk devirleri hakkında özellikle çalışmamızın giriş kısmında bahsettiğimiz hususları bu konu çerçevesinde burada toparlayalım:

Daha Selçuk'un hayatta olduğu dönemlerde aile bireyleri arasında bir soğukluğun başladığını söyleyebiliriz. Eski Türk töresi gereğince büyük erkek çocuk hükümdar olan babasının ölümünden sonra onun yerine geçerdi. Bu cümleden olarak Selçuk, en büyük oğlu Mikâil'i kendisine halef tayin etmişti. Fakat Mikâil, Cend'de gayrimüslim Oğuzlara karşı yapılan bir savaşta şehit düşmüştü. Bu olaydan sonra Selçuk, Mikâil'den yetim kalan torunları Tuğrul ve Çağrı Beyleri yanına alarak onları özel ihtimamla büyütüp yetiştirmeye başlamıştı. Selçuk, torunlarındaki liderlik vasıflarını daha bu safhada keşfetmiş olması gerektir. İşte Selçuk'un gerek Mikâil'e ve gerekse ondan olan torunları Tuğrul ve Çağrı Beylere karşı geçmişten beri var olan ilgisi Arslan'ın kıskançlığına sebep olmuştur. 1000'li yılların başlarına gelindiğinde Selçuk yaşının oldukça ilerlemiş olması sebebiyle artık fiilî mücadeleden çekilmiş ve tabii olarak hayattaki en büyük oğlu Arslan Türkmenlerin başına geçmişti. Selçuk da bu oldubittiyi ister istemez kabul etmiştir. Tuğrul ve Çağrı Beyler ise kendilerine bağlı Türkmen oymaklarının başında yarı bağımsız olarak hareket etmekte idiler. Bu dönemde Tuğrul ve Çağrı Beyler zayıf

bir bağla Arslan Yabgu'ya bağlı bulunuyorlardı. Arslan Selçuk'un ölümünden sonra da Yabgu unvanı ile yeni Türkmen başbuğu olmuştu. Selçuk'un ölümünden sonra Arslan Yabgu ile Tuğrul ve Çağrı Beyler arasındaki soğukluk iyice gün yüzüne çıkmış ve birbirlerinden ayrı yaşamaya başlamışlardır. Öyle ki, Selçuk zamanında Sâmânî Devleti tarafından Türkmenlere yurtluk olarak verilen Nur kasabasındaki otlaklardan faydalanan daha ziyade Arslan Yabgu ve maiyeti idi. Tuğrul ve Çağrı Beyler büyüğe saygı geleneğine uyarak amcalarına olan bağlılıklarını sözde sürdürmeye devam etseler bile kendi emirleri altında kuvvetler toplamaya çalışıyorlar ve ondan bağımsız hatta muhalif hareketlerde bulunmaktan da kaçınmıyorlardı. Buna dair birkaç delilden söz edecek olursak, Tuğrul ve Çağrı Beyler amcalarından bağımsız hareket ettikleri bir dönemde bir ara Karahanlı Devleti hizmetine girmeyi kararlaştırmışlar ancak iki tarafında birbirine karşı olan güvensizlikleri devam ettiği için bu mümkün olmamıştı. Hatta Tuğrul Bey Karahanlı Devleti hükümdarı Buğra Han'a esir düşmüş ve Çağrı Beyin üstün gayretleri sonucunda esaretten kurtulmuştu. Tuğrul ve Çağrı Beylerin oldukça müşkül durumlarda varlıklarını devam ettirmeye çalıştıkları bu dönemde Arslan Yabgu devletlerarası mücadelelerde kendisine yer bulmuş, gerek kurduğu ittifaklar yoluyla ve gerekse diplomatik faaliyetleriyle çevre hükümdar ve devletlere kendi gücünü kabul ettirmiş bulunuyordu. Öyle ki, Ali Tigin ve Arslan Yabgu kurdukları ittifak ile Karahanlılar ve Gaznelilere karşı başarılı mücadeleler veriyorlardı. Tuğrul ve Çağrı Beyler Karahanlı hizmetine girmekten vazgeçip Semerkant'a geri döndüklerinde amcalarının Ali Tigin ile olan ittifakına dâhil olmadılar. Arslan Yabgu, yeğenlerinin bu zor dönemlerinde onlara yardım etmek şöyle dursun, müttefiki Ali Tigin'in onlara karşı düşmanca hislerine göz yummuştur. Nitekim, Ali Tigin, Tuğrul ve Çağrı Beylere karşı büyük bir ordu hazırlayarak harbe hazır hale gelmişti. İşte hâl böyle olunca, Tuğrul ve Çağrı Beyler Bizans'a ait Anadolu'ya keşif seferleri düzenleyerek kendilerine yeni yurtluklar aramaya karar verdiler. Çağrı Bey bu maksatla, yukarıda belirttiğimiz üzere, batıya Anadolu yönüne sefere çıkmıştı. Bu seferler sonucunda Tuğrul ve Çağrı Beyler maddeten ve manen nüfuzlarını oldukça artırmışlardır. Ancak, Arslan Yabgu zaten uzun süredir tahammülsüz bir şekilde takip ettiği Tuğrul ve Çağrı Beylerin bu son bağımsız hareketlerine tabii bir tepki göstermiştir. Bundan sonra Tuğrul ve Çağrı Beyler etraflarında toplanan kuvvetleri dağıtmak zorunda kalmış ve büyük ihtimalle elde ettikleri ganimetten de amcalarına pay vermişlerdir. Bu gelişmeden sonra Tuğrul ve Çağrı Beyler artık

Arslan Yabgu'ya bağlanmış gibi görünse de onlar amcalarıyla olan ilişkilerini kesmeye karar vermişlerdi. Başarıyla geçen batı seferinden sonra Tuğrul ve Çağrı Beyler her ne kadar amcalarının tepkisine karşılık etraflarında toplanan kuvvetleri dağıtmak zorunda kalmışlarsa da tarihin seyri artık Arslan Yabgu'nun aleyhinde Tuğrul ve Çağrı Beylerin lehinde gelişmeye başlamıştır. Zira kısa bir süre sonra 1025 yılında Arslan Yabgu, Gazneli Sultan Mahmut tarafından esir alınmıştır. Arslan Yabgu 7 yıllık esaretinden sonra ölmüştür. Her iki tarafın da fiilî olarak birbirleriyle mücadeleye girişmemiş olsalar da aralarında eskiden beri var olan anlaşmazlık ve soğukluk dolayısıyla onun ölümünden sonra Tuğrul ve Çağrı Beyler herhangi bir tepki göstermemişlerdir. Aynı şekilde Arslan Yabgu'nun esareti sırasında Tuğrul ve Çağrı Beyler amcalarını kurtarmak için herhangi bir girişimde bulunmamışlardır. Arslan Yabgu'nun ölümünden sonra Tuğrul ve Çağrı Beyler Türkmenlerin lideri oldular. Fakat onlar, büyüğe saygı geleneğini sürdürme ve iç dayanışmayı koruma düşüncesiyle amcaları Musa'yı başlarına usulen "Yabgu" tayin ettiler. Tuğrul ve Çağrı Beyler her ne kadar eski gelenekleri uygulasalar da kendilerini de iktidara ortak yapmaktan geri kalmamışlardır. Öte yandan, Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenler, Tuğrul ve Çağrı Beylerinin liderliğini kabul etmediler. Herhalde Arslan Yabgu'nun oğulları da bu esnada babalarının yerine geçebilecek bir olgunluğa sahip değillerdi.²⁵⁹ Nitekim, Arslan Yabgu'nun Türkmenleri bu andan itibaren kendi aşiret beylerinin emri altına girmişlerdir. Bilindiği üzere, yukarıda bunların gerek Horasan'da ve gerekse Anadolu'daki maceralarına değinmiştik. Kutalmış ise babasını kurtarma teşebbüsünde başarısız olduktan sonra onun öldüğü haberini duyunca Tuğrul ve Çağrı Beylere katılmıştır.²⁶⁰ Bu liderlik değişimi Selçuklu tarihi bakımından oldukça önemlidir. Zira, liderliğin Arslan Yabgu'dan Tuğrul ve Çağrı Beylere geçmesi demek, hükümdarlık soyunun da aile içinde başka bir kola geçmesi demektir. Öyle ki, Kutalmış, hükümdarlık hakkının kendinde olması gerektiğini düşünmüş olmalıdır ki Tuğrul Bey'in son hükümdarlık yıllarında isyan etmiş ve bu isyan Tuğrul Bey'e zor anlar yaşattığı gibi Alp Arslan'ı da bir hayli uğraştırmıştır. Kutalmış'ın söyledikleri de bu hükmü destekler niteliktedir. Nitekim o: "Saltanat bize düşer. Zira babam, kavmin en iyisi ve önde geleni olup bu nedenle öldürülmüştü." diyerek harekete geçmişti.²⁶¹ Kutalmış

²⁵⁹Sümer, 1999, 95; Köymen, 2000, 119.

²⁶⁰Koca, 1997, 58.

²⁶¹Reşîdüddîn Fazlullah, 2010, 107; Sadrüddîn Hüseyinî, 1999, 11.

isyarı Tuğrul Bey'in saltanatının son devirlerine tarihlenir ve bu meselenin halli Alp Arslan'a kalmıştır. Alp Arslan ile Kutalmış'ın orduları Damgan yakınlarında Milh vadisinde karşı karşıya geldiler. İki taraf arasında çok şiddetli bir savaş vuku buldu. Neticede, Kutalmış'ın sayı üstünlüğüne rağmen savaşı Alp Arslan kazandı. Kutalmış ve Türkmenler bozguna uğrayarak kaçmaya başladılar. Ancak, Alp Arslan peşlerini bırakmadı. Uzun süre takip ederek pek çoğunu kılıçtan geçirdi. Böylece Türkmenlerin iktidarı ele geçirme gayeleri bir kez daha yağma ve tahribattan öteye gidemedi. Kutalmış ise kaçarken attan düştü ve savaş alanının yakınlarında ölü olarak bulundu.²⁶² Türkmenler İbrahim Yınal'dan sonra Kutalmış'a da destek vermişler ancak ne adı geçen hanedan üyeleri ne de Türkmenler amaçlarına ulaşamamışlardır. Savaş sonunda Alp Arslan, Kutalmış'ın kardeşi Resûl Tigin ve oğulları Mansur, Süleyman-şâh, Alp İlek ve Devlet'i tutuklamıştır. Kaynaklar Alp Arslan'ın tutsak alınan Kutalmış ailesini öldürmek suretiyle ortadan kaldırmak düşüncesinde olduğunu ancak veziri Nizâmü'l-Mülk'ün akrabayı öldürmenin doğru olmayıp uğursuzluk getireceği ve devletin sonunu hazırlayacağı uyarısıyla buna engel olduğunu söylemektedir.²⁶³ Sonuç olarak Alp Arslan, daha tahta çıkmadan önce karşılaştığı en büyük tehlikeyi bertaraf ederek 1063 yılında Selçuklu tahtının yeni sahibi olmuştur. Bu tarihten başlayarak Kutalmışoğulların Anadolu'da ortaya çıkışlarına kadar geçen süreçte kaynaklar onlar hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu itibarla Kutalmışoğulları Alp Arslan'ın saltanat sürdüğü devrede hapis hayatı yaşamış olmalıdırlar. Görüldüğü gibi, Mikâil kolundan gelen mevcut Selçuklu iktidarı tarafından âdetâ "istenmeyen adamlar" olarak görülen Kutalmışoğulları, onların ilk dönemlerinden kayıtlar ihtiva eden birtakım İslâmî kaynakların rivayetine göre, Vezir Nizamü'l-Mülk'ün de uygun görüşüyle bir hadise çıkarmalarını önlemek maksadıyla ya gazâ yaparak hizmette bulunmaları ya da bu suretle şehit olarak bertaraf edilmeleri için Bizans hâkimiyetinde olan Anadolu'ya gönderilmişlerdir.²⁶⁴

²⁶²İbnü'l-Esîr, 1987, X, 49; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 57; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 129; Kerîmüddin Aksarayî, 2000, 11; Sadrüddîn Hüseyinî, 1999, 22; Koca, 1997, 127; Sümer, 1999, 122; Köymen, 2011, 46.

²⁶³Kerîmüddin Aksarayî, 2000, 11; Sümer, 1999, 122; Koca, 1997, 122; Koca, 2003, 34; Turan, 2013, 75; Köymen, 2011, 45; Kafesoğlu, 1992, 41.

²⁶⁴Reşîdüddîn Fazlullah, 2010, 100; Kerîmüddin Aksarayî, 2000, 11; Turan, 2013, 75; Cahen, 1979, 91. Kutalmışoğullarının Anadolu'ya nasıl geldikleri hususunda görüşler ve tartışmalar için bkz. Koca, 2003, 33-37; Turan, 2013, 75-80.

Böylece, Süleyman-şâh ve kardeşleri Anadolu'da karşımıza ilk defa 1072 yılı içerisinde Güney Doğu Anadolu bölgesinde, Diyârbekir-Urfa havâlisinde Birecik yakınlarında çıkmaktadır. Yine aynı kaynağın ifadesine göre, Kutalmışoğulları bu sırada sıkıntı içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.²⁶⁵ Şüphesiz, arkalarında kalabalık sayıda Türkmen küteleri bilhassa Nâvekiyye Türkmenleri toplanmış bulunuyordu. Bu sıralarda bu sahada önemli olaylar vuku buluyordu. Zira, sultandan kaçan ve daima hareket halinde olan kalabalık bir Nâvekiyye Türkmen kütlesi, yaklaşık bir sene önce Azerbaycan ve Karabağ üzerinden Kuzey Suriye'ye gelmişti. Bu Türkmenlerin başında Kızılı²⁶⁶, Şökli ve Atsız adında beyler bulunuyordu. Bu beylerden Kızılı, Türkmenlerin lideri konumundaydı. Türkmenler ve beyleri öncelikle bölgedeki birtakım Arap kabilelerine üstünlük kurarak Remle şehrini ele geçirmişlerdi. Türkmenler artık gözlerini Fâtımî valilerinin elinde bulunan şehirlere dikmişlerdi. Türkmen beyleri, Remle şehrinden çıkarak Fâtımî valisi Bedr'in hâkimiyetinde olan Akdeniz sahillerindeki Akka şehri ve kalesi üzerine yürüdüler. Fakat, Türkmenlerin lideri konumunda olan Kızılı Bey, kuşatma sırasında öldü. Kızılı'nın ölümünden sonra Türkmenlerin başına geçen Atsız, kuşatmayı sürdürdü. Kuşatmanın uzaması üzerine şehrin önünden ayrılmak zorunda kalan Atsız Bey Kudüs üzerine harekete geçti. Şehrin Türk asıllı valisi, ırktaşlarına karşı direnmeyeceğini, canı ve malı hususunda güvence verildiği takdirde şehri teslim edeceğini bildirdi. Valinin bu teklifini memnuniyetle kabul eden Atsız'a böylece Kudüs kapıları açılmıştı (1073). Atsız, Kudüs'teki askerî ve idarî işlerini düzene koyduktan sonra Suriye'ye yöneldi. Buradaki Fâtımî idaresinin merkezi olan Dımaşk'ı kuşattı. Atsız'ın Dımaşk ablukası sürerken Şökli Bey de emrindeki Türkmenlerle birlikte Filistin'in kıyı bölgelerinde faaliyette bulunuyordu. Şökli Bey'in Akka'yı yeniden muhasara altına almaya başlaması üzerine Bedr'den sonra şehrin yöneticisi olan İbn Suhkâ, Şökli'ye yazdığı mektupta şehri teslim edeceğini bildirdi. Şehrin kapılarının açılması üzerine Şökli Akka'ya girdi (1074). Şökli'nin faaliyetlerini yakından izleyen Atsız, Türkmenlerin lideri vasfıyla, Şökli'den ele geçirdiği ganimetin ve tutsakların yarısını kendisine göndermesini istedi.²⁶⁷ Bunun üzerine Şökli, sert sözler söylemek suretiyle Atsız'ın bu isteğini reddettiği gibi, Atsız karşısında kuvvetli bir duruma gelmek için yerli kabilelerle işbirliği

²⁶⁵Kerîmüddin Aksarayî, 2000, 11,14; Turan, 2013, 76.

²⁶⁶Ali Sevim ve Erdoğan Merçil'e göre Kurlu. Bkz: Sevim-Merçil, 1995, 83.

²⁶⁷Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 198; Koca, 2011, 117; Sevim-Merçil, 1995, 84.

yapmaya başladı. Atsız, Şöklî'nin bu cüretine karşı derhal harekete geçti. Doğu Akdeniz kıyısında bir yerde vuku bulan savaşta Şöklî yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı. Atsız, bu olaydan sonra Dimaşk muhasarasına devam etti. Şöklî ise âsi davranışlarına devam ediyordu.

Müttefik arayışı içinde olan Şöklî bu defa Kutalmıšoğullarına başvurdu. Onlara gönderdiği mektupta: "Sen Selçuklulardan olup, sultan ailesindensin. Bu nedenle, sana tâbi olup, hizmetinde olursak, şeref duyar ve öğünürüz. Hâlbuki Atsız, sultan ailesinden değil. Bu nedenle, ona tâbi olup, itaat ve hizmet etmeye razı olamayız" dedikten sonra, "Eğer, Atsız'ı yenilgiye uğratıp Suriye'den uzaklaştırırsak, kesinlikle Mısır Fâtımî Halifesinden bize yardım ve para gelir." şeklindeki bir sözle asıl niyetini ortaya koymuştur.²⁶⁸ Yukarıda söylediğimiz gibi, bu sırada Kutalmıšoğulları, etraflarında toplanan Türkmenlerin lideri olarak, Güney Doğu Anadolu bölgesinde Fırat nehri ve Urfa havalisinde idiler. Kutalmıšoğullarından ikisi, Alp İlig ve Devlet, Şöklî'nin bu çağrısını kabul ederek, arkalarındaki Türkmen kuvvetleriyle beraber harekete geçtiler. Taberiyye civarında buluşup kuvvetlerini birleştiren Şöklî ile Alp İlig ve Devlet, Fâtımî halifesine itaatlerini açıkladılar.²⁶⁹ Taberiyye halkı da onlara destek vereceklerini bildirdi. Öte yandan, Şöklî'nin bütün bu faaliyetlerini yakından takip eden Atsız da karşı harekâta geçti. Ayrıca Atsız Melikşâh'a bir mektup göndererek yardım istemiş ve bunun üzerine sultan da 3 bin kişilik bir kuvveti Atsız'a destek olarak göndermiştir. İki taraf arasında Taberiyye gölü civarında şiddetli bir savaş vuku buldu. Beylerinin bu hâkimiyet mücadelesinde çok sayıda Türkmen hayatını kaybetti. Neticede Atsız muhalif beylere karşı galip geldi. Şöklî ve oğlunu derhal öldürttü, babasını ise yaşlı olduğu için serbest bıraktı. Şöklî'ye destek veren Taberiyye halkına da ceza olarak mallarını yağmaladı. Kutalmıšoğullarından Alp İlig ve Devlet ile Resûl Tigin'in oğlunu ise tutsak aldı.²⁷⁰

Kutalmıšoğullarından ikisi Suriye-Mısır hattında vuku bulan olaylara karışıp Şiî Fatimîlerle temas kurarak bölgede yıldızı parlayan Atsız tarafından ele geçirildiği bu sıralarda Süleyman-şâh da Mirdasî emiri Nasr'ın hâkimiyetinde

²⁶⁸Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, 201; Koca, 2011, 117; Sevim-Merçil, 1995, 84; Turan, 2013, 78.

²⁶⁹Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, 201; Turan, 2013, 78.

²⁷⁰Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, 201-202; Koca, 2003, 53; Koca, 2011, 118; Sevim-Merçil, 1995, 84; Turan, 2013, 78.

bulunan Halep şehrine gelerek burayı muhasara altına aldı. Bunun üzerine Nasr bir yandan şehri savunmaya geçmiş diğer yandan da Süleyman-şâh'a bir mektup göndererek: "Ben, bu şehirde sultanın naibiyim; sen, eğer sultana itaat ediyorsan o takdirde buradan uzaklaşman gerekir." dedi ve kendisine bir miktar para vererek onu kuşatmadan vazgeçirdi. Bu suretle Halep önlerinden ayrılan Süleyman-şâh yanındaki Türkmenlerle beraber Selimiyye taraflarına çekildi. Bu arada Atsız'a, "Tutsak kardeşlerini serbest bırakması" hususunda haber gönderdi. Bunun üzerine Atsız, ona, bu konuda sultana haber gönderdiğini ve ondan gelecek cevaba göre hareket edeceğini söyledi ve biraz sonra da onlarla ilgili kararı Melikşâh'a bırakmak üzere Büyük Selçuklu Devletinin merkezi İsfahan'a gönderdi. Süleyman-şâh da bu oldubittiye göz yummak zorunda kalarak kardeşleri için başka teşebbüslerde bulunmadı. Bundan sonra Antakya'ya yönelen Süleyman-şâh şehri kuşattı. Şehrin Bizans valisi ile 20 bin dinar karşılığında bu havâliyi dışardan gelecek saldırılara karşı koruma hususunda bir anlaşmaya vardı.²⁷¹ Kutalmışoğullarının Anadolu'daki bu ilk faaliyetlerini nakleden tek kaynak olan Sibt İbnü'l-Cevzî'nin verdiği bilgileri yorumlayacak olursak; görüldüğü gibi, siyasî kavrayışı gevşek olan iki kardeş Alp İlig ve Devlet daha işin başında saf dışı kalmışlardır. Süleyman-şâh ise siyasî ve askerî bakımından henüz zayıf bir durumda idi ki gerek Selçuklu vassalı Mirdasoğullarına ve gerekse bölgede bir beylik kurarak ilerde Selçuklu merkezinin müdahalesine maruz kalacak olan Atsız'a karşı varlık gösterememiştir. Yine de Süleyman-şâh'ın bu safhada tutsak kardeşleri hakkında düşüncesini bilmiyoruz. Zira, ilerde Mansur'dan kurtulmak isteyecektir. Her ne olursa olsun kardeşlerinin iadesi konusunda ret cevabı aldıktan sonra başka herhangi bir teşebbüste bulunamamasının nedeni zaten gözünün üstünde olduğu Melikşâh ile karşı karşıya gelme tehlikesi ve kardeşlerini kurtarmak için gerekli kuvvete sahip olmamasıdır. Halep hâkimi Nasr da onun bir hanedan üyesi olması hasebiyle güç kullanamamış ve haraç ödemek suretiyle onunla çatışmaktan geri kalmıştır. Aynı şekilde Süleyman-şâh da kardeşlerinin daha bu ilk safhada bertaraf olmalarını da göz önüne alarak bir Selçuklu vassalı ile çatışmaya girmenin Melikşâh'ın tepkisini çekeceği ve aynı akıbetin kendi başına da gelebileceği düşüncesine sahip olması muhtemeldir. Tüm bu sebeplerden dolayı Süleyman-şâh ve Mansur doğru bir kararla güneye inme düşüncelerinden

²⁷¹Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, 202; Turan, 2013, 78; Sevim-Merçil, 1995, 422.

vazgeçerek Torosları aşip Anadolu'ya girme politikasını gütmeye başladılar. Zira bu ülke adeta ıssız bir ülke idi ve Bizans'ın siyasî ve askerî gücü yok denecek kadar az idi. Öte yandan, bu ülke Melikşâh'ın da kolayca müdahale edebileceği, daha açık bir ifade ile her zaman elinin uzanacağı bir ülke konumunda değildi. Ayrıca bir süredir Türk beyleri bu ülkeyi açmaya; Malazgirt savaşından sonra ötede beride kalan direniş odaklarını da yok etmeye başlamışlardı. Yine bir süredir bu coğrafyada yağmalı akınlarına devam eden Türkmenler de âdeta Süleyman-şâh'ı beklemektedir. Zira bir kaynağımız, "Süleyman-şâh kendisine karşı ittifak eden Şam emirlerinin askerlerinin çokluğu dolayısıyla orada kalamayarak Rum gazâsına girişti; talih yardım etti; devlet yüz gösterdi ve kendisine koşan Horasan Türkmenleri ile önce Antakya üzerine yürüdü, fakat fethedemedi. Oradan Rum'a geçti; evvela Konya'yı Mârtâkustâ'dan ve Gevâle kalesini de Rûmânûs Mâkrî'den aldı; birçok müstahkem kaleleri ve hükümdarların hazinelerini ele geçirdi. Heybeti kâfirlerin kalbinde yerleşti ve kahramanlığı sayesinde Konya'dan İznik kapısına kadar her tarafı aldı; hiçbir ordu karşısına çıkmadı" diyerek ifadelerimizi somutlaştırmaktadır.²⁷² Görüldüğü gibi, Kutalmışoğulları hiçbir müdahaleyle karşılaşmadan Anadolu'nun iç kesimlerine kadar ilerlemiş ve 1074 yılında Konya ve havâlinin hâkim kalesi Gevâle'yi ele geçirmiştir. Böylece İç Anadolu bölgesinin fethini tamamlayan Süleyman-şâh ileri harekâtına devam ederek Bizans'ın ve Anadolu'nun en mühim bölgelerinden biri olan tarihî İznik şehri ve kalesi üzerine taarruz geçti. Artık Kutalmışoğulları Anadolu'ya ilk gelişlerindeki durumlarından daha kuvvetli bir vaziyette idi. Yapılan akın ve fetihler neticesinde maddî olarak zenginliğe kavuşmaya başlamışlardı. Öte yandan, Anadolu'daki Türkmenler de yavaş yavaş Süleyman-şâh'ın emri altına girmeye ve bu suretle güçlü bir ordu teşkil olunmaya başlanmıştı. Bizans tarafında ise işler hiç iyi gitmiyordu. Bir Bizans tarihçisine göre her şey tam bir çözüme halinde idi. Toprağa bağlı asker sistemi inhitata uğramıştı. İmparatorların etrafı saray entrikacıları ve boşboğaz ediplerle çevrili idi. Anadolu elden çıkmış sayılabilirdi. Yol Selçuklulara açıldı ve karşılıklarına dikilebilecek ne bir kuvvet ne de bir irade kalmıştı.²⁷³ Böyle bir ortamda, birtakım İslâmî ve Süryanî kaynaklarımızın bildirdiğine göre Kutalmışoğulları 1075 yılında İznik şehri ve kalesini fethetmişlerdir.²⁷⁴ Bu suretle İç Anadolu bölgesinden sonra

²⁷²Turan, 2013, 84.

²⁷³Ostrogorsky, 2011, 319-320.

²⁷⁴Süryani Mihael, 1944, II, 29; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 261; Azîmî, 2006, 24; Ebûl-Ferec, 1999, I, 331;

Marmara bölgesinin de fethi tamamlanmış oldu. İki kardeş şehzâde bütün Anadolu'ya artık kendi ülkeleri gözü ile bakmaya başlamışlar ve maiyetlerindeki boy ve oymak bey ve reislerinin her birini bir tarafa göndererek açılmamış olan Batı ve Kuzey Anadolu bölgeleri ile bu bölgelerdeki kale ve şehirleri ele geçirmeye başlamışlardır.²⁷⁵ Bizans imparatorluğu bu yıllarda o kadar perişan ve Anadolu ile münasebetlerini o derece kesmiş bir durumda idi ki Süleyman-şâh'ın bu fetihleri ve hususiyile Hıristiyanlık tarihinde mühim bir mevki olan ve İstanbul'un yanı başında bulunan İznik şehrinin fethi bile Rum kaynaklarında bir akis bırakmamıştır.²⁷⁶ Süleyman-şâh ve Mansur kardeşler böylece günümüze kadar aralıksız devam edecek olan Anadolu'daki Türk hâkimiyetinin ve Türk yerleşmesinin ve dolayısıyla Türkiye Selçuklu Devletinin temelini atmışlardır.

Bizans İmparatorluğunda Malazgirt felaketinden sonra başlayan mütemadiyen geriye çekilme ve devletin bütün kademelerindeki çözülme, batıdan ve doğudan gelen istilalar, âsi generallerin isyanları, payitahttaki entrikalar Bizans imparatorluğunu çöküşün eşiğine getirmişti. Biraz yukarıda, İmparator VII. Mikhael'in Anadolu'nun elden çıkmaya başlamasından sonra 1074 yılında Papa Gregoire'a başvurarak Türklere karşı yardım istediğini, fakat bu yardımın gerçekleşmediğini söylemiştik. İmparator aynı yıl içerisinde artık son çare olarak bir Bizans elçisi vasıtasıyla biri Abbasî halifesine, diğeri de vezirine olmak üzere Süryanice yazılmış ve her satırın altında Arapça çevirisi olan iki mektup göndermiştir. İmparator bu mektuplarda halife ve vezirin kendisi ile Sultan Melikşâh arasında bir barış tesis edilmesi hususunda aracı olmalarını istemekte idi.²⁷⁷ Herhalde bu çağrının olumlu karşılanmış olması lazım gelir ki Melikşâh'ın Kafkasya ve Gürcistan seferi sırasında bir Bizans elçisi hazineler dolusu ve muhasipleri dahi şaşkırtan birçok değerli hediyeler ile birlikte sultanın huzuruna kabul edilmiştir.²⁷⁸ Kaynaklar bu kısa ve muğlak kayıtları nakletmelerinin yanında mektupların içeriğinden, tarafların tavrından ve neticede bir anlaşmanın vuku bulup bulmadığından söz etmemektedir. Ancak tarihî olaylar biraz sonra görüleceği üzere bu gelişmelerin izini takip etmemize yardımcı olmaktadır.

Sevim- Merçil, 1995, 422.

²⁷⁵Yinanç, 2013, 82.

²⁷⁶Turan, 2013, 84.

²⁷⁷Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 196; Turan, 2013, 86.

²⁷⁸Sadrüddin Hüseyinî, 1999, 43; Turan, 2013, 86.

İmparator VII. Mikhael içine düştüğü çıkmazlardan kurtulabilmek adına teşebbüslerde bulunduğu bu sıralarda, birisi doğudan diğeri batıdan olmak üzere hemen hemen eş zamanlı bir şekilde iki Bizans generali imparator VII. Mikhael'e karşı ayaklanarak Bizans tahtı için harekete geçmişti. Bunlardan birisi Bizans'ın Anadolu orduları komutanı Nikephoros Botaniates, diğeri ise Rumeli orduları komutanı olan adaşı Nikephoros Bryennios idi. Türk fetihlerinin neredeyse İstanbul kapılarına kadar dayandığı bu zamanda Bizans İmparatorluğunda çıkan ve bir süre daha devam edecek olan bu isyanlar nasıl Bizanslıları zifiri bir karanlığın içine doğru ittiyse Türkleri de aynı derece aydınlığa çıkarmıştır. Anadolu'dan harekete geçen taht adayı Botaniates'in yanında daha önce Sultan Alp Arslan'dan kaçarak Anadolu'ya geldiğini ve Bizans'a iltica ettiğini söylediğimiz Erbasgan da bulunmakta idi. İki müttefik, kuvvet toplamak ve İstanbul üzerine yürümek maksadıyla Marmara bölgesinde faaliyet gösterdikleri bir esnada Sakarya yakınlarında Türkler tarafından taarruza uğramışlardı. Bunun üzerine Botaniates, Erbasgan'ı Süleyman-şâh ve Mansur kardeşlerin yanına göndererek hem Türk saldırılarının durması ve bilhassa ittifak kurarak İstanbul'a doğru harekete geçme isteğinde bulundu. Bu durum Kutalmışoğullarının artık bölgede hatırı sayılır bir siyasî ve askerî güç olarak görüldüğünü göstermektedir. Öte yandan, ilk kez bir Bizanslı unsur tarafından bu oluşum ve güç tanınmış oluyordu. Kendilerine sağlayacağı menfaatleri istişare etmiş olmalıdırlar ki Kutalmışoğulları Botaniates'e destek vererek onunla güçlerini birleştirmeye karar verdiler. Bundan sonra müttefikler harekete geçerek Bizans payitahtı üzerine doğru yürüdüler. Botaniates, Selçuklu birlikleriyle destekli ordusuyla İstanbul'a girerek Bizans tahtını ele geçirdi (1075).²⁷⁹ Görüldüğü gibi, Türkler, Malazgirt savaşından sonraki daha dört beş sene içerisinde Anadolu'nun şehir ve kalelerini kolaylıkla fethettiklerinden başka inisiyatifi daima ellerinde tutan taraf konumuna gelmişlerdir. Zira, yukarıda belirtildiği üzere imparator VII. Mikhael Türk taarruzlarını durdurmak şöyle dursun tahtını ve canını dahi Artuk ve Tutak Beyler sayesinde korumuş ve kurtarmıştı. Türkler şimdi ise İstanbul'daki gelişmelere doğrudan doğruya yön verir olmuştur. Kendi menfaatlerine uygun düştüğü adayı desteklemek suretiyle Bizans tahtı ve tacının sahibi belirlemişlerdir. Hatta Türkler Botaniates'in imparator olmasını sağladıkları gibi yeni imparatorun bu mevkiini koruyucu rolü de üstlenmişlerdir.

²⁷⁹Ebû'l-Ferec, 1999, I, 328; Koca, 2003, 39; Turan, 2013, 84-85; Ostrogorsky, 2011, 322; Yinanç, 2013, 86; Sevim-Merçil, 1995, 422.

Zira, Selçuklu askerleri İstanbul'da oldukça itibar görüyorlardı. İmparator Botaniates tacını giydikten sonra İstanbul'daki Türkler Rumeli'ye geçmiş ve Peçenek ve Bulgarlardan destek alan diğer imparator adayı Bryennios'u etkisiz hale getirmişlerdir.²⁸⁰

Büyük Sultan Melikşâh şüphesiz Anadolu ve Suriye'deki gelişmeleri yakından takip etmekte idi. Her iki ülkede de Selçuklu iktidarına kızgın ve küskün olan Nâvekiyye Türkmenleri oldukça faal olup bu kütlelere dayanan Kutalmışoğulları ve Atsız büyük fetihler gerçekleştirmekte ve kuvvetlenmekte idiler. Melikşâh geçmiş tecrübeleri de hesaba katmış olmalıdır ki bu sahalara müdahale edip bu grupları ve liderleri ortadan kaldırmak ya da itaat altına almak düşüncesi kendisinde hâkim olmuştu. Az önce belirttiğimiz üzere Bizans imparatorunun da teşviki bu konuda rol oynamış ve hatta bir anlaşma sağlanmış olabilir. Zira, elçiler vasıtasıyla gerçekleştirilen görüşmelerin hemen sonrasında Melikşâh'ın harekete geçmesi manidardır. Ayrıca VII. Mikhael de tahtını kaybetmiş ve Kutalmışoğulları, bilhassa Mansur yeni imparator ile iyi ilişkiler içine girmişti.

Melikşâh ilk olarak, Suriye ve Filistin'de büyük fetih hareketlerinde bulunan Atsız'ı, Vezir Nizâmü'l-Mülk'ün onun lehindeki çabalarına rağmen görevden alıp yerine kardeşi Tâcüddevle Tutuş'u atamaya karar vermişti. Atsız, 1071 yılından beri devam ettiği fetih hareketleri neticesinde Suriye ve Filistin'in bütün şehir ve kalelerini birer birer ele geçirerek buralardaki Fâtımî hâkimiyetine son vermişti. Atsız Bey gücünün ve kudretinin doruğuna ulaşmıştı. Sultan Melikşâh, Atsız'ın faaliyetlerini bağımsız bir devlet kurma amacına bağlaması düşünceleriyle onu görevden alma kararı vermiş olmalıdır. Öte yandan, Atsız, Tutuş'u bölgeye ulaştığı vakit karşılayarak itaatini arz edip beraberce Dimaşk'a döndüklerinde şehri ona teslim ettiği halde Tutuş, Atsız'ı ve kardeşi Çavlı'yı tutuklatıp hapsedirdi. Çok geçmeden de önce Çavlı'yı daha sonra da Atsız'ı yayının kirişiyle boğdurmak suretiyle öldürttü (1079)²⁸¹.

²⁸⁰Koca, 2003, 39-40; Turan, 2013, 85.

²⁸¹Ahmed bin Mahmûd, 2011, 164; Sadruddîn Hüseyinî, 1999, 49; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 107; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 230; Urfalı Mateos, 2000, 169; Süryani Mihael, 1944, II, 36; Koca, 2011, 135; Sevim-Merçil, 1995, 352.

Sultan Melikşâh bu şekilde Suriye bölgesinde teşkilatlanan Türkmenleri itaat altına alırken ünlü kumandanlarından Emir Porsuk'u da 1078 yılı içinde Anadolu'ya göndererek Kutalmışoğullarını saf dışı bırakmak istiyordu. Öncelikle Melikşâh, Anadolu'da bir süredir faaliyet gösteren Sunduk, Afşin, Dilmacoğlu Muhammed, Duduoğlu, Birikoğlu gibi Selçuklu ve Türkmen beylerinin de Tutuş'a katılmalarını emretmişti.²⁸² Bu beyler Kutalmışoğullarının Anadolu'ya gelişinden sonra onların maiyetine giren ve Anadolu'nun açılmasında emekleri geçen beyler idi. Bunlar Kutalmışoğullarıyla bağlarını keserek sultana sadakatlarından dolayı emre icap edip Tutuş'un maiyetine girmişlerdi. Bu sırada İstanbul'da bulunan Mansur yeni imparator ile iyi münasebetler sürdürmekte olup Süleyman-şâh ve Melikşâh'a açıkça cephe almıştı.²⁸³ Büyük bir Selçuklu ordusuyla Anadolu'ya gelen Porsuk İstanbul kapılarına dayanmış ve Mansur'un kendisine teslimini istemiş, Bizans tarafından bu teklif reddedilince de bir hile ile Mansur'u yakalayıp öldürmüştür.²⁸⁴ Melikşâh belki de eski imparator VII. Mikhael ile bir anlaşma yapması ve onun ölümünden sonra da yeni Bizans iktidarından ve Kutalmışoğullarının bu yönetimle ittifak halinde olmasından rahatsız idi. Bu nedenle Porsuk aldığı emir gereğince doğrudan Bizans payitahtı önlerine gelerek tehditkâr faaliyetlerde bulunmuş ve galiba Mansur'un öldürülmesiyle de Kutalmışoğulları problemi bir gözdağı vermek suretiyle şimdilik nihayete erdirmiş idi. Süleyman-şâh da Sultan Melikşâh ve Porsuk'u kardeşi Mansur aleyhinde tahrik etmiş olmalıdır.²⁸⁵ Fakat bütün bu faaliyetlerin Kutalmışoğullarının gücünü kırmak suretiyle onları bertaraf etmek işinde fazla bir getirisi olmamıştır.²⁸⁶ Zira, Mansur'un öldürülmesine rağmen tarihin akışı Süleyman-şâh lehine olmuştur. Öyle ki, Süleyman-şâh bu tarihten sonra daha fazla kuvvetlenmiştir. Daha da önemlisi artık iki kardeş arasındaki ortak liderlik dönemi sona ermiş; bölgedeki bütün Türk kuvvetleri Süleyman-şâh'ın emri altında toplanmış; böylece Süleyman-şâh kendi yönetimini kurarak Türkiye Selçuklu Devletinin tek başına hükümdarı olmuştur (1078).²⁸⁷ Artık bu sahada Türklerin bir vatanı, devleti, başkenti, halkı, oluşum aşamasında bir teşkilatı vardır. Bu vatanın adı Anadolu, başşehri ise İznik idi.

²⁸²İbnü'l-Adîm, 2000, 15; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, 227; Koca, 2011, 132-133; Turan, 2013, 86-87; Yinanç, 2013, 85-86.

²⁸³Koca, 2003, 40.

²⁸⁴Ebü'l-Ferec, 1999, I, 328-329; Koca, 2003, 40; Turan, 2013, 88-89; Yinanç, 2013, 82-83; Sevim-Merçil, 1995, 423.

²⁸⁵Koca, 2003, 40.

²⁸⁶Turan, 2013, 88.

²⁸⁷Anna Komnena, 1996, 124; Ebü'l-Ferec, 1999, I, 329; Koca, 2003, 40; Cahen, 1979, 91.

Süleyman-şâh'ın arkasında çok sayıda Türkmen kütelleri toplanmış bulunuyordu. Devletin başı olarak Süleyman-şâh, Marmara sahillerinden Toroslara kadar bütün İç Anadolu topraklarına hükmediyordu.²⁸⁸ Öte yandan, bir süre önce Melikşâh'ın emriyle Anadolu'dan alınıp Tutuş'un hizmetine verilen Selçuklu ve Türkmen beyleri de Tutuş'un Atsız'ı öldürmesi üzerine aynı akıbete uğramaktan korkarak arkalarındaki Türkmenlerle birlikte Dimaşk'tan ayrılıp, Afşin liderliğinde yeniden eski faaliyet alanları olan Anadolu'ya dönerek Süleyman-şâh'a katılmışlar ve fetihle iştirak etmişlerdir.²⁸⁹ Bu dönemlere tekabül eden yıllarda (1079/1080) Türk fetihleri Akdeniz ve Ege Denizi kıyıları ile Karadeniz sahillerine kadar gelmiştir.²⁹⁰

Denilebilir ki, Melikşâh'ın bu dönemdeki Suriye ve Anadolu politikaları Büyük Selçuklu Devletinin aleyhine olmuştur. Zira, Atsız'ı öldürmek suretiyle onun mirasına konan Tutuş, bu mirası geliştiremediği gibi Müslim bin Kureyş gibi tehlikeli bir rakip yaratmıştır. Öte yandan, Tuğrul Bey devrinden beri çözülmeyi bekleyen bir mesele olan Mısır ve bu ülkenin hâkimi Şiî Fatimîleri sorunu Atsız'ın ölümünden sonra bir kez daha sekteye uğramıştır. Bu durum dolaylı olarak Batınî hareketinin de ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Ayrıca bölgede Tutuş'un evlatları tarafından ayrı birer devlet ortaya çıkacağı gibi Tutuş da ilerde Büyük Selçuklu Devletine karşı isyan ederek taht mücadelesine girişecektir. Aynı şekilde Anadolu'da da her ne kadar vassallığı konusu ayrı bir tartışmaya muhtaç olsa da Türkiye Selçuklu Devleti zuhûr etmiştir ve inkişaf edecektir. Melikşâh söz konusu bölgelere bir kaç defa daha müdahale etmeye girişse de nihayetinde Büyük Selçuklu iktidarı tarihin seyrine ve bilhassa Türkiye Selçuklularının Anadolu'daki fiili hâkimiyetine göz yumacaklardır.

Kutalmışoğullarının desteği ile tahta çıkan Botaniates'in kısa saltanat devresi sadece Bizans'ın çözüme ve inhitat devrinin son sahnesini teşkil etmiş ve isyanlar, iç savaşlarla geçmiştir.²⁹¹ Zira selefinin yolundan giden Melissenos, Botaniates'in iktidarını tanımayarak harekete geçmişti. Amacı ise imparatorluk tahtına sahip olmaktı. Melissenos bu gaye ile artık Bizans muhaliflerinin himmet umduğu kişi olan Süleyman-şah ile münasebet kurdu. Bizans tahtını ele

²⁸⁸ Anna Komnena, 1996, 124; Koca, 2003, 41; Ostrogorsky, 2011, 323.

²⁸⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, 231; Koca, 2011, 136; Turan, 2013, 100.

²⁹⁰ Yinanç, 2013, 87.

²⁹¹ Ostrogorsky, 2011, 322-323.

geçirebilmek için yardım almak karşılığında Anadolu'da Bizans'ın eline kalan şehirleri teslim etmeyi teklif ediyordu. Bunun üzerine Süleyman-şâh Melissenos'u desteklemeye karar vererek bir ordu teşkil etti. Müttelik kuvvetler Eskişehir dolaylarında ordularını birleştirdiler. İmparator Botaniates de eski destekçisi Süleyman-şâh'ın bu politika değişimine karşı hiddetlenerek Anadolu'ya Bizans birlikleri sevk etti. Bu ordu, Selçuklu merkezi İznik'i muhasara altına aldı ise de başarılı olamayarak geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. Selçuklu ordusu ve Melissenos ise boğaza yanaşarak Üsküdar'da ordugâh kurdular ve İstanbul'u tehdit etmeye başladılar. Ancak tam bu sırada beklenmeyen bir gelişme yaşandı. Melissenos'dan elini daha çabuk tutan yetenekli komutan Aleksios Komnenos bir darbe ile Bizans tahtını ele geçirerek imparator oldu (1081).²⁹² II. Basileios'un ölüm tarihi ile Aleksios Komnenos'un tahta çıkışı arasında kalan devrenin Bizans dış siyaseti bakımından bilançosu Anadolu'da Bizans'ın kudretli durumunun çökmesi, İtalya'da sahip olunan arazinin kesin olarak kaybı ve Balkan yarımadası üzerine Bizans nüfuzunun büyük ölçüde gerilemesi olmuştur.²⁹³ Bu itibarla, Aleksios'un tahta çıkışı ile Bizans imparatorluğunda bir süredir devam eden siyasî çalkantılar sona ermiş, yeni bir hanedan teşekkül olunmuş ve yeni imparatorun batıda ve doğudaki politikaları nispeten daha istikrarlı bir dönemi başlatmıştır.

Bizans İmparatorluğunda bitmek bilmeyen iktidar mücadeleleri ve devletin içinde bulunduğu bu vahim haller Süleyman-şâh'ın işini bir hayli kolaylaştırıyordu. Zira, gerek kurduğu ittifaklar ve yaptığı anlaşmalarla ve gerekse Bizans'ın Anadolu'ya müdahale edememesini değerlendirmek suretiyle topraklarını genişletiyor; henüz ele geçmemiş yerleri alarak buralarda Türk hâkimiyetini kurup yerleştiriyordu. Bir Bizans kaynağı Selçukluların bu devirdeki hareketleri hakkında şunları nakletmiştir: "Türkler, imparator Aleksios'un gözleri önünde Marmara Denizi yöresine yerleşiyor; İznik'i üs edinerek tüm Anadolu'da hâkimiyet icra eden Süleyman-şâh sürekli olarak öteye beriye akıncılar gönderiyordu. Türkler yaya ve süvari birlikleriyle İstanbul boğazına kadar yanaşmış bulunuyorlardı. Ayrıca, bu sefer ve akınlar neticesinde yüklü miktarlarda ganimet elde ediyorlardı. Hatta, neredeyse az bir gayretle boğazı aşip İstanbul'a ulaşabilecek kuvvette idiler. Kıyı

²⁹²Koca, 2003, 42; Turan, 2013, 90; Yinanç, 2013, 87; Ostrogorsky, 2011, 324; Sevim-Merçil, 1995, 423.

²⁹³Ostrogorsky, 2011, 329.

boylarında yaşamakta olan Bizans halkı kimsenin bunlara müdahale edemediğine şahit oluyor; ne yapacaklarını bilemiyorlardı.”²⁹⁴

İmparator Aleksios İstanbul’da iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra Selçuklu meselesini ele aldı. Türklerle mücadele hususunda yeni stratejiler geliştirmeye çalıştı. Öyle ki, ilk olarak, teşkil ettiği küçük birlikleri kayıklara bindirmek suretiyle boğazın Anadolu yakasına geçirdi. Bu birlikler hafif silahlarla donatılmış idiler ve imparatorun emri gereğince Türklere sürpriz gece baskınları ile zaiyat vererek hızlı bir şekilde geri çekiliyorlardı. İmparatorun bu planı başarılı olmuş ve Türkler kıyı bölgelerinden iç kesimlere çekilmeye zorlanmıştı. İmparator bu başarılarından cesaret alarak saldırılarını genişletip şiddetlendirdi. Neticede Selçuklu birlikleri İzmit taraflarına kadar uzaklaştırılmış oldu.²⁹⁵

Bu sıralarda Bizans İmparatorluğu batıdan gelen Norman istilasına maruz kaldı. Bizans’ın ordu teşkilatındaki zafiyet kendisini donanma birliklerinde de göstermiş ve Normanların lideri Robert de Guiskard imparator olmak gayesiyle İstanbul’un yanbaşına kadar dayanmıştı. İki ateş arasında kalan Aleksios iktidarını korumak için bütün kuvvetini Norman tehlikesine karşı kullanabilmek amacıyla Süleyman-şâh ile anlaşma zemini aramaya başlamıştır. Bu sebeple imparator Süleyman-şâh’a hediyeler göndererek onu bir barış anlaşmasına razı etmeye çalıştı. Sonuçta, Süleyman-şâh da Bizans ile sulh akdetmeye karar verdi. 1081 yılında yapılan anlaşmaya göre, Türkler boğazlar bölgesinden biraz iç kesimlere doğru çekilecek; İzmit körfezine dökülen Dragos çayı (Kırkgeçit çayı) iki devlet arasında sınır kabul edilecekti.²⁹⁶

Bu anlaşma, Türkiye Selçuklu Devletinin ve Süleyman-şâh’ın devletlerarası yaptığı ilk anlaşma olması ve dolayısıyla devletin Bizans imparatorluğu tarafından hukuken tanınması açısından tarihî öneme sahiptir. Öte yandan, anlaşma maddelerinden de açıkça görüleceği üzere, Aleksios, Kocaeli yarımadası dışındaki bütün Anadolu’yu Süleyman-şâh’a bırakmış oluyordu. Böylece Türkiye Selçuklu Devletinin arazisi Bizans’ın Anadolu’daki bazı bölgelerdeki toprak parçalarını İstanbul’dan resmen ayırıyordu. Zira, kısa bir süre sonra Anadolu’nun henüz Türk

²⁹⁴ Anna Komnena, 1996, 124. Turan, 2013, 90; Koca, 2003, 42.

²⁹⁵ Anna Komnena, 1996, 125-126.

²⁹⁶ Anna Komnena, 1996, 126; Koca, 2003, 43; Turan, 2013, 91; Yinanç, 2013, 92; Sevim-Merçil, 1995, 423.

hâkimiyetine geçmeyen şehir ve bölgeleri de birer birer Türklerin eline geçecektir. Öyle ki, hukuken hâlâ Bizans imparatorluğuna ait Antakya ve Sinop'un mahalli hâkimlerden fethedilirken imparatorun itirazda bulunduğu dair bir kaydın mevcut olmaması da Aleksios'un bu anlaşma ile artık bütün Anadolu'yu Süleyman-şâh'a terk ettiğine delâlet ediyordu.²⁹⁷

Anadolu'nun güney kısımlarında, İslâm ülkeleriyle Anadolu coğrafyasının arasında zuhûr eden Ermeni siyasî oluşumları Selçuklular için önemli bir mesele idi. Bilindiği gibi, XI. yüzyılın daha ilk çeyreği içinde vuku bulan Türklerin ilk Anadolu seferleri ve daha önceleri Bizans imparatorlarının tasarrufları neticesinde Doğu Anadolu bölgesindeki Ermeniler reisleriyle beraber iç kesimlere doğru çekilmeye başlamışlardı. Böylece Çukurova, Malatya, Urfa havalisinde mühim miktarda Ermeni nüfusu toplanmıştı. Malazgirt savaşından sonra Bizans'ın Anadolu işlerine müdahale edememesini fırsat bilen Ermeniler bu bölgelerde birtakım mahallî iktidarlar kurmaya başlamışlardı. Asıl adı Vahram olup eski imparator Romanos Diogenes'in kumandanlarından olan Ermeni Philaretos da bu karışıklıklardan istifade ederek görünürde bir Bizans valisi ise de kendi hesabına çalışmaya başlamıştı. İslâm, Ermeni ve Süryani kaynaklarının ittifak halinde naklettiklerine göre Philaretos kaypak karakterli biri idi. Bu Ermeni bazen imparatorlardan hediyeler alıyor, İstanbul'a gidip geliyor ve Bizans yanlısı bir politika izliyor; bazen de Türklerin ve bilhassa Süleyman-şâh'ın faaliyetlerini endişeyle izliyor, kendi hâkimiyet sahalarının da Türklerin eline geçmesinden çekinerek Melikşâh'a yaklaşıyor ve bizzat yanına giderek hükümdarlığını tasdik ettirmeye çalışıyordu. Hatta kaynaklar Türklerin ve özellikle Melikşâh'ın gönlünü hoş tutabilmek için Philaretos'un Müslüman olduğunu fakat ölümünden hemen önce yeniden Hıristiyanlığa geçtiğini belirtmektedir.²⁹⁸ İşte Philaretos Harput'tan Çukurova'ya kadar Malatya, Elbistan, Göksun, Tarsus, Anazarba, Misis, Raban, Antakya ve Urfa gibi bölgelerin önemli şehirleri üzerinde hâkimiyet kurarak bir beylik meydana getirmişti.²⁹⁹

1081 Dragos çayı anlaşmasından sonra Bizans imparatorluğu ve Türkiye Selçuklu Devleti birbirlerine olan sınır hattını emniyet altına aldıktan sonra Aleksios

²⁹⁷Turan, 2013, 91.

²⁹⁸Süryani Mihael, 1944, II, 31.

²⁹⁹Süryani Mihael, 1944, II, 30-31; Koca, 2003, 44; Turan, 2013, 98.

ve Süleyman-şâh ters istikametlere yönelerek biri batıya, Balkanlar ve Avrupaya; diğeri de doğuya, Anadolu'ya giriş mahiyetinde olan bölgelere yüzünü çevirdi. Görüldüğü gibi, bu anlaşma ile her iki hükümdar da serbest kalarak yanibaşlarındaki diğer tehditlerle mücadele etme fırsat ve imkânını buluyorlardı. Bu itibarla Süleyman-şâh, Sultan Melikşâh'ın da desteğini kazanarak bölgede bir hayli güçlenmiş bulunan Ermeni Philaretos üzerine harekete geçti. 1082 yılında, Torosları aşarak Tarsus'u ele geçirdi. Bundan sonra ileri harekâtına devam eden Süleyman-şâh bir yıl sonra, 1083 senesinde, Adana, Misis, Anazarba ve Çukurova'nın diğer beldelerini hâkimiyeti altına aldı.³⁰⁰ Süleyman-şâh Tarsus'u fethedince Şif Mısır Fâtımîlerinin Trablus Şam hâkimi İbn Ammâr'a bir elçi göndererek kendisinden bu yeni fethedilen yerlerde dinî ve hukukî işleri görececek kadı ve kadı ve hatip istemiştir.³⁰¹ Bir kaynağımız naklettiği bu kayıt Büyük Selçuklu Devleti ve Kutalmışoğulları arasındaki münasebetleri ve rekabeti yansıtmaya bakımından mühimdir. Süleyman-şâh iktidarına bir dış destek bulmak gayesinde olmalıdır. Zira, Büyük Selçuklu Devletinin rakibi ve düşmanı olan Mısır Fâtımîlerine müracaat, Büyük Selçuklu iktidarına karşı muhalif beylerin başvurduğu bir yol idi. Öyle ki, vaktiyle isyan eden İbrahim Yınal'ın hareketinin destekçisi, hareketinden önce tahrik ve teşvikçisi Türkmenlerden başka Fâtımîler idi. Biraz yukarıda bahsettiğimiz üzere, Kutalmışoğullarından Alp İlig ve Devlet de Şökli ile birleşerek Fâtımî halifesiyle münasebet kurarak ona itaatlerini ilan etmişlerdi. Böylece Süleyman-şâh bölgenin fethini gerçekleştirip idarî ve askerî tayin ve düzenlemeler yaptıktan payitahta İznik'e dönmüştür.

1078 senesinde Bizans valisi Vasag'ı öldüren Antakya Ermenileri Philaretos'u şehre davet ederek onun hâkimiyetine girmeyi kabul etmişlerdi. Philaretos da şehrin hâkimi olarak İsmail adında bir Müslümanı Antakya'ya askerî vali tayin etmişti. Ancak zalim bir idareci olan Philaretos halkına ve askerlerine kötü muamelede bulunmakta idi. En yakınındaki kişilerle bile arasında güvensizlik hali olup; kendi soydaşları ve dindaşlarının nefretine sebep olmuştu. Öyle ki, oğlu Barsam ile arası açılmış ve onu Antakya'da hapsedirmişti. Philaretos'un Urfa'da bulunduğu bir sırada şahne İsmail ve Philaretos'un oğlu Barsam vardıkları

³⁰⁰ Azîmî, 2006, 29; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 141; Ebû'l-Ferec, 1999, I, 330; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 261; Süryani Mihael, 1944, II, 37; Turan, 2013, 98; Koca, 2003, 44-45; Yinanç, 2013, 94-95; Sevim-Merçil, 1995, 424; Cahen, 1979, 94.

³⁰¹ Ahmed bin Mahmûd, 2011, 141; Koca, 2003, 44; Turan, 2013, 98-99; Sevim-Merçil, 1995, 424.

mutabakat sonucu, Süleyman-şâh'a haber göndererek Antakya'yı kendisine teslim etmek istediklerini bildirdiler. Hatta hapisten kurtulan Barsam bizzat İznik'e giderek Süleyman-şâh'ı Antakya'nın zaptı için teşvik etmişti.³⁰²

Anadolu'ya ilk geldiğinde de hayata geçirmek istediği güneye yayılma politikası için iyi bir fırsat yakalayan Süleyman-şâh Antakya üzerine sefere çıkmaya karar verdi. Süleyman-şâh seferden dönünceye kadar yerine nâibi olarak Ebû'l-Kasım'ı İznik'te bırakarak kendisi de ordusuyla beraber yanında Philaretos'un oğlu Barsam olduğu halde Antakya üzerine harekete geçti.³⁰³ Öte yandan, hükmü altındaki diğer bölgelere de yöneticiler atayarak her birini kendisi seferden dönünceye kadar devleti ve ülkeyi savunma vazifesi ile görevlendirdi.³⁰⁴ Merkezde bıraktığını söylediğimiz Ebû'l-Kasım da tüm bu beylerin üstünde bir mevkie sahip olup; Süleyman-şâh tarafından bütün beyler ve komutanlara emir verme yetkisi ile donatılmıştı. Ebû'l-Kasım ileride Süleyman-şâh'ın ölümünden sonra Türkiye Selçuklu Devletinin ülke ve teşkilatını koruduğu gibi elindeki mülkünü genişletmek isteyip Marmara denizi kıyılarına kadar akıncılar göndermiştir.³⁰⁵ Süleyman-şâh hareketini duyurmamak için gizlilik içerisinde hareket etti. Zira, onun bu hareketi Philaretos tarafından haber alınabilirdi. Ayrıca, Antakya şehri savunucuları da savunmaya hazırlanabilirdi. Bu yüzden Süleyman-şâh ordusunu sadece gündüzleri yürütüp geceleri dinlendirdi; hiç dikkat çekmeden 12 gün içerisinde Antakya surlarının önüne geldi. Böylece Süleyman-şâh amacına ulaşmış şehri hazırlıksız ve müdafaasız bir vaziyette yakalamış; Philaretos da herşeyden habersiz bir halde Urfa'da kalmış idi. Süleyman-şâh gece karanlığından da yararlanarak birliklerine hücum emrini verdi. Bu sırada şehirde bulunan askerî vali İsmail'in de yardımıyla bir grup Selçuklu askeri merdivenler kurmak suretiyle surlara çıktı ve şehrin giriş kapısı olan Fâris kapısını açtı. Böylece Süleyman-şâh Antakya'ya girerek şehre hâkim oldu (Aralık 1084). Selçuklu askerleri şehre girdikten sonra şiddetli bir nâra atmışlar ve telaşa kapılan bir kısım halk kendilerini savunmak için saldırıya geçmişler ise de başarılı olamamışlardır. Neticede,

³⁰²Anna Komnena, 1996, 194; Ebû'l-Ferec, 1999, I, 331; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 128; Kerîmüddin Aksarayî, 2000, 14; Koca, 2003, 45; Yinanç, 2013, 98; Sevim-Merçil, 1995, 424-425. İbnü'l-Adîm yanlış bir şekilde Philaretos'un Süleyman-şâh'ı Antakya'ya çağırdığını söyler. Bkz. İbnü'l-Adîm, 2000, 13.

³⁰³Kerîmüddin Aksarayî, 2000, 14; Anna Komnena, 1996, 194; Süryani Mihael, 1944, II, 30; Koca, 2003, 45; Yinanç, 2013, 98-99; Sevim-Merçil, 1995, 424-425.

³⁰⁴Anna Komnena, 1996, 197.

³⁰⁵Anna Komnena, 1996, 197.

bunlardan bazıları iplerle surlardan aşağı inerek canlarını kurtarmaya çalışmışlar; büyük bir bölümü ise Philaretos'un adamlarıyla birlikte iç kaleye sığınarak direnişe ve savaşa hazırlanmışlardır. Fakat Mencekoğlu adlı bir Türk beyinin 300 atlısıyla desteğe gelip Süleyman-şâh'a katılmasıyla iç kalenin de mukavemeti kırıldı. Böylece Süleyman-şâh Ocak 1085 tarihinde şehre tamamen hâkim oldu.³⁰⁶ Uzun müddet istila ve huzursuzluklar içinde bulunan Halep'in Hârim ve Dulûk kazaları da kendiliğinden Süleyman-şâh'ın idaresine geçmiştir.³⁰⁷ Böylece Süleyman-şâh'ın ülkesinin hudutları Fırat nehrine ve Halep kapılarına kadar dayanmış oldu.³⁰⁸ İleride de değineceğimiz üzere Süleyman-şâh fetihten sonra halka hiçbir fenalık yapmamış; aman vererek hiç kimsenin canına kıyılmayacağı ilan etmiş ve salimen herkesin evlerine dönebileceğini bildirmiştir. Öte yandan, Süleyman-şâh, şehrin tahrip edilen kısımlarının tamir edilmesi emrini verdi. Hıristiyan halkın ricası üzerine de Meryem Ana ve Aziz Cercis adlarında iki kilise inşa edilmesine izin verdi.³⁰⁹ Süleyman-şâh bir fetihnâme göndererek, bu önemli fethi büyük Sultan Melikşâh'a bildirmiştir. Melikşâh ise bu müjdeye sevinmiş ve halkına ilân etmiş; halk da sevinç gösterilerinde bulunmuştur.³¹⁰ Şair Âbîverdî de bu büyük fetih münasebetiyle Süleyman-şâh'a bir kaside yazmıştır.³¹¹ Ayrıca Süleyman-şâh fethin sembolü olarak şehrin büyük kilisesi Kasiyan'ı camiye çevirdi. 110 müezzinin birden okuduğu ezandan sonra Suriye halkının da büyük bir kısmının katılımıyla ilk cuma namazı burada kılındı.³¹²

Süleyman-şâh'ın güneye inme politikasını yeniden hayata geçirerek Antakya'dan sonra hâkimiyet alanını Suriye bölgesinde de yaymaya başlaması onun Büyük Selçuklular ve vassalları ile rekabet ve dolayısıyla çatışmaya girmesini kaçınılmaz kılıyordu. Biraz önce belirttiğimiz gibi, Süleyman-şâh'ın Antakya'yı fethini Melikşâh'a bildirmesinin ve sultanın da bu duruma sevinmesinin Kutalmışoğulları ve Büyük Selçuklu Devleti arasındaki münasebetlerin düzeldiğine

³⁰⁶İbnü'l-Kalânîsî, 2008, 13; Azîmî, 2006, 29; Anna Komnena, 1996, 194; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 297; İbnü'l-Adîm, 2000, 22-23; Kerîmüddin Aksarayî, 2000, 14; Urfalı Mateos, 2000, 161; Ebû'l-Ferec, 1999, I, 332; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, 267; Süryani Mihael, 1944, II, 30; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 128; Koca, 2003, 46-47; Turan, 2013, 101; Yinanç, 2013, 99.

³⁰⁷Turan, 2013, 101-102.

³⁰⁸Yinanç, 2013, 100.

³⁰⁹Yinanç, 2013, 100; Sevim-Merçil, 1995, 425.

³¹⁰İbnü'l-Esîr, 1987, X, 128-129; Kerîmüddin Aksarayî, 2000, 14; Koca, 2003, 47; Sevim-Merçil, 1995, 425.

³¹¹Turan, 2013, 101; Sevim-Merçil, 1995, 425.

³¹²İbnü'l-Adîm, 2000, 23; Ebû'l-Ferec, 1999, I, 331; Süryani Mihael, 1944, II, 30; Koca, 2003, 47; Sevim-Merçil, 1995, 425; Turan, 2013, 101; Yinanç, 2013, 99.

delelet etmesinin kabulü zordur; bu vaziyetin dinî ve siyasî şartların bir icabı olması muhtemeldir.³¹³ İlk çatışma Süleyman-şâh ile Büyük Selçuklu vassalı Musul ve Halep hükümdarı Arap Şerefüddeve Müslim arasında çıkmıştır. Zira, Müslim Antakya'nın eski hâkimi Philaretos ile dostâne münasebetler içinde bulunuyor ve ondan Antakya şehrinin vergisini alıyordu. Müslim aynı vergiyi bu defa Antakya'nın yeni hâkimi Süleyman-şâh'dan istedi ve kendisini sultana karşı gelmekle suçlayarak, tehdit etti. Süleyman-şâh ise şu şekilde karşılık vermiştir: "Melikşâh'a itaat etmek benim vazifem olup, uyguladığım bir şeydir. Antakya ve diğer küffar şehirlerin fethini ancak kendisinin iktidarı sayesinde başarabildim. Hutbeyi onun adına okutur; sikkeyi de onun adına bastırırım. Benden önceki Antakya hâkiminin gönderdiği haraca gelince; o bir kâfirdi ve cizye göndermesi gerekiyordu. Ben ise Müslümanım; bundan böyle şehir İslâm hâkimiyeti altına girmiştir. Bu sebeple bundan sonra sana vergi gönderilmeyecektir."³¹⁴ Bu tartışmalardan sonra Müslim askerî birliklerini Antakya üzerine gönderdi. Aynı şekilde Süleyman-şâh da Halep üzerine kuvvetler sevk etti. Bu restleşmelerden sonra bölgenin ve tarafların kaderinin tayini için savaş verilmesi kaçınılmaz olmuştur. Buna rağmen Süleyman-şâh Türk-İslâm âdetleri gereğince Müslim'e barış teklifi yaptı. Fakat bu teklif Müslim tarafından reddedildi. Bunun üzerine iki taraf da ordularını hazırlayarak harekete geçti. Neticede taraflar, Antakya ile Halep arasında, Afrîn çayı kenarındaki Kurzâhil yöresinde karşı karşıya gelerek savaşa tutuştular. Çarpışma başlayınca Müslim'in ordusunda bulunan Çubuk Bey maiyetindeki Türkmen atlılarıyla beraber saf değiştirerek Süleyman-şâh tarafına geçti. Müslim'in askerleri ise muharebe etmede gevşeklik gösteriyorlardı. Böylece düzeni ve mukavemeti kırılan Müslim'in ordusu bozgun halinde dağıldı. Müslim de kaçarken bir mızrak darbesiyle öldürüldü (Haziran 1085).³¹⁵

Süleyman-şâh'ın Anadolu dışında genişleme politikası güderek Büyük Selçuklu Devleti vassallarıyla çatışmaya girmesi onu şimde de Büyük Selçuklu hanedanına mensup Tutuş ile karşı karşıya getirecekti. Daha açık bir ifade ile söylemek gerekirse, Süleyman-şâh ile Büyük Selçuklular artık daha yakın bir

³¹³Turan, 2013, 102.

³¹⁴İbnü'l-Esîr, 1987, X, 129; İbnü'l-Adîm, 2000, 24; Kerîmüddin Aksarayî, 2000, 14-15; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 297; Koca, 2003, 48; Turan, 2013, 102; Sevîm-Merçil, 1995, 426; Cahen, 1979, 94.

³¹⁵Azîmî, 2006, 29; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 129; İbnü'l-Adîm, 2000, 24-25; Kerîmüddin Aksarayî, 2000, 15; İbnü'l-Kalânîsî, 2008, 14; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 297; Urfalı Mateos, 2000, 164; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 267-268; Ebû'l-Ferec, 1999, I, 332; Turan, 2013, 103; Koca, 2003, 48; Sevîm-Merçil, 1995, 426.

mücadeleye doğru sürükleniyordu. Zira, Süleyman-şâh Müslim'i bertaraf ettikten sonra Halep üzerine yürüyerek şehri muhasara altına aldı. Bu sırada şehrin hâkimi Şerif Hasan el-Huteytî idi. Süleyman-şâh Halep önlerinde karargâhını kurduktan sonra şehrin teslim edilmesini içeren teklif ile bir elçilik heyeti yolladı. Halep hâkimi Şerif Hasan bir yandan kısa süreli bir barış anlaşması yaparak Süleyman-şâh'ı oyalarken diğer yandan da hem büyük Sultan Melikşah'a hem de Suriye meliki olan Tutuş'a mektup göndererek şehri kendilerine teslim edebilmek için ya bizzat gelmelerini ya da Süleyman-şâh'ı uzaklaştıracak bir ordu göndermelerini bildirdi. Süleyman-şah da bu arada bölgenin diğer şehir ve beldelerini hükmü altına almak için harekete geçti. Öncelikle Müslim'in ordusunun bakiyeleri Arap kuvvetleri üzerine yürüyerek onları takiple çöllerin gerisine çekilmeye mecbur bıraktı. Hareketine devamla Maarra, Kefertâb, Şeyzer ve Latmîn'i ele geçirek buraya idareciler tayin etmek suretiyle topraklarını ve teşkilatını genişletti. Kinnesrin'i kuşatıp aldıktan sonra imâr faaliyetlerinde bulundu ve burada bulunan Müslim'in dul kalan zevcesi Menîa hatun ile evlendi. Oradan da tekrar Halep önlerine geldi. Bu sırada Tutuş da Şerif Hasan'ın çağrısı üzerine Dimaşk'tan harekete geçmiş bulunuyordu. Süleyman-şâh'ın ikinci defa Halep'i muhasara altına alması üzerine onu yeniden oyalamak maksadıyla şehrin hâkimleri bu defa, "Tutuş ile muharebeniz neticelendikten sonra şehri sana teslim edeceğiz" diye haber gönderdiler.³¹⁶ Tutuş'un beraberinde arkasında büyük miktarda Türkmen kuvveti bulunan ve Anadolu'nun ilk fetihleri sırasında ün salan, İslâm kaynaklarının rivayetine göre, giriştiği her muharebede galip gelen Artuk Bey de bulunuyordu. Bir kaynağımız Tutuş'un, Süleyman-şâh'ın Müslim'i öldürüp, Halep'i kuşatması üzerine, "Süleyman-şâh, babasının huyunu ve onun isyanını kendisine örnek aldı. Saltanat kullarını öldürüyor ve ülkeler alıyor. Eğer en kısa zamanda ona karşı tedbir alınmazsa, onun çıkaracağı karışıklık artar." şeklinde sözler söyleyerek harekete geçtiğini nakletmektedir.³¹⁷ Aynı şekilde büyük Sultan Melikşâh'ın itaatli ve meşhur emirlerinden Artuk Bey'in de "Kutalmıçoğlu Süleyman-şâh'a saldırmak ve onun sultanın memleketlerini tahribine müsaade etmemek maksadıyla Halep'e gidiyorum"³¹⁸ şeklindeki ifadeleri Kutalmıçoğulları ile Büyük Selçuklular arasındaki küslük ve rekabeti bir kez daha gözler önüne sermektedir. Süleyman-şâh Tutuş'un

³¹⁶Turan, 2013, 103; Koca, 2003, 49.

³¹⁷Kerîmüddin Aksarayî, 2000, 15.

³¹⁸Ebü'l-Ferec, 1999, I, 332; Turan, 2013, 104.

hareketini haber alır almaz Halep kuşatmasını kaldırarak onun üzerine yürüdü. Haziran 1086 tarihinde iki Selçuklu hanedan üyesi arasında Ayn Saylam denilen mevkide şiddetli bir savaş başladı. Savaşın hemen başında beklenmedik bir gelişme vuku buldu. Süleyman-şâh'ın saflarında bulunan Çubuk Bey ve maiyetindeki Türkmenler Tutuş tarafına geçtiler. Çubuk Bey ve Türkmenlerinin bir süre önce nasıl Müslim saflarını terk ederek Süleyman-şâh tarafına geçmeleri savaşın kaderinin tayininde önemli bir rol oynadıysa; bu defa da savaşın başında Süleyman-şâh tarafını terk etmek suretiyle Tutuş kanadına geçmeleri aynı şekilde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, Artuk Bey ve kuvvetleri de muharebenin Tutuş lehine sonuçlanmasında mühim bir unsur olmuştur. Bu gelişme, Süleyman-şâh'ın kuvvetlerinin bozulmasına sebep olmuş ve vuku bulan kargaşalığın önüne geçemeyen Süleyman-şâh hezimete uğramıştır. Bu bozgunun sonra Süleyman-şâh savaş meydanından uzaklaştıktan sonra atından indi. Kalkanını yerine koydu; üzerine oturdu. Tutuş'un adamları onu çevreleyerek teslim olmasını söylediler. Esir olmak tehlikesiyle karşı karşıya kalan Anadolu fatihi Süleyman-şâh bu anda bıçağını karnına saplayarak hayatına son verdi.³¹⁹ Tutuş, Süleyman-şâh'ın cenazesini bizzat teşhis ettikten sonra kaynaklara yansıyan şu sözleri dile getirmiştir: "Sizlere zulmettik; sizi bizden uzaklaştırdık ve sizi böyle öldürdük."³²⁰ Tutuş'un bu sözleri Türkmenler meselesine ve dolayısıyla Kutalmışoğulları ile Büyük Selçuklu Devleti arasındaki münasebetlere bir ışık daha tutmaktadır. Tutuş, Süleyman-şâh'ın ölümüne oldukça üzülmüş; cesedini en iyi kefenlerle kefenledikten sonra namazını kılmış ve cenazeyi Halep'e defnetmiştir. Ayrıca büyük Sultan Melikşah da Süleyman-şâh'ın hayatını kaybetmesi üzerine çok üzülmüştür; ancak bununla beraber bu durumun siyasî davranış ve mücadeleler üzerinde bir tesiri olmamıştır.³²¹ Zira, savaştan sonra Süleyman-şâh'ın veziri Hasan bin Tahir, oğulları Kılıç Arslan ve Kulan Arslan ile karısı ve diğer askerleri Tutuş tarafından esir alınarak Antakya'ya getirilmişler; Melikşah'ın bölgeye gelmesi

³¹⁹Anna Komnena, 1996, 195; Kerimüddin Aksarayî, 2000, 15; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 135-136; İbnü'l-Adîm, 2000, 25-26; Azîmî, 2006, 30; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 149, 298; Urfalı Mateos, 2000, 168-169; Süryani Mihael, 1944, II, 40; İbnü'l-Kalânîsî, 2008, 14; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, 270-271; Turan, 2013, 102-105; Koca, 2003, 49-50; Yinanç, 2013, 123-124; Sevim-Merçil, 1995, 425-427. Süleyman-şâh'ın ölümü hususunda kaynaklarda farklı rivayetler vardır. Mesela, Urfalı Mateos, Süleyman-şâh'ın Tutuş'un adamları tarafından öldürüldüğünü söyler. İbnü'l-Esîr, Süleyman-şâh'ın intihar ettiğini söyledikten sonra savaş meydanında öldürüldüğüne dair rivayetlerin de mevcut olduğunu belirtir. İbnü'l-Adîm de Süleyman-şâh'ın intihar ettiği kaydını geçmekle beraber farklı rivayetlerden söz eder. Mesela, bu rivayetlerden birine göre Süleyman-şâh, Tutuş'un askerleri tarafından atılan bir okun şakağına saplanması sonucunda vefat etmiştir.

³²⁰İbnü'l-Adîm, 2000, 26; Turan, 2013, 105.

³²¹Turan, 2013, 105.

üzerine de sultan tarafından teslim alınarak Büyük Selçuklu Devleti merkezi İsfahan'a gönderilmişlerdir. Böylece, Kutalmışoğullarının Anadolu'da hâkimiyet sürmesinin önüne geçilmiştir. Ancak ileride, 1093 yılına gelindiğinde, Melikşah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan saltanat kavgaları sırasında Kılıç Arslan ve kardeşi kaçarak Anadolu'ya, İznik'e gelecekler ve Ebû'l-Kasım tarafından korunan Türkiye Selçuklu Devleti mülkü ve teşkilatının başına geçeceklerdir.³²² Öte yandan, Melikşâh da bu sıcak gelişmeler üzerine Anadolu ve Kuzey Suriye'yi merkeze bağlamak ve bu ülkelerdeki idareyi yeniden düzenlemek maksadıyla Porsuk, Bozan ve Aksungur gibi komutanları yanında olduğu halde bölge üzerine sefere çıkmıştır (1086).

Aşağı yukarı yarım yüzyıl süren bir mücadele sonucunda, fethedilerek ebediyen bir Türk yurdu olarak kalacak olan Türkiye'de ilk Türk devletinin temellerini atma şerefine sahip olan Kutalmışoğlu Ebû'l-Fevaris Rükneddin Süleyman-şâh'ın ilgili kaynaklar, Anadolu Fatihî ve Gazi ünvanlarını aldığını belirtmişlerdir.³²³ Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'ya akmaya başlayan Türkmenler ve Türk beyleri Anadolu'nun fethine girişmişlerdi. Bu Türkmenler ve beyler muhtelif sahalara yerleşip sefer ve akınlarına devam etmelerine rağmen dağınık bir vaziyette olup herhangi bir siyasî teşekkül oluşturmaları söz konusu değildi. Genellikle Selçuklu iktidarına küskün olduğunu söylediğimiz Türkmenler adeta Süleyman-şâh'ı beklemekte idiler. Anadolu coğrafyasına geldiği andan itibaren Türkmenler ve bölgede faaliyet gösteren Türk beyleri Süleyman-şâh'ın emri altına girmişler; böylece millî bir birliktelik vücuda gelmiştir. Bu cümleden olarak, Süleyman-şâh, Büyük Selçuklu Devletinin bir uç bölgesi durumunda olan Anadolu'da devletini kurarak arazisini genişletmiş ve Selçuklu ailesi içindeki rekabete mümkün olduğunca göğüs germeye çalışarak devletinin istiklalini korumuştur. Vefatı adeta malum olarak Antakya seferi öncesi yerine naibi olarak bıraktığı Ebû'l-Kasım da Süleyman-şâh'ın ölümü sonrasında oluşan iktidar boşluğunun getirdiği karışıklığı Türkiye Selçuklu Devleti lehinde tutmaya çalışarak devletin istiklalini korumuş; Kılıç Arslan'a, Süleyman-şâh'ın bıraktığı şekilde devretmiştir. Anadolu'yu fetheden Süleyman-şâh'ın oğlu Kılıç Arslan da babasının temellerini atmış olduğu bu devleti ve vatani Haçlılara ve Bizanslılara karşı

³²² Anna Komnena, 1996, 206; Koca, 2003, 64; Sevim-Merçil, 1995, 428.

³²³ Sevim-Merçil, 1995, 426-427.

korumuş ve böylece baba-oğul Türk tarihinde devlet kuran ve koruyan şahsiyetler olarak şerefli ve eşsiz mevkie sahip olmuşlardır.

2.4. Türk Beylerinin Fetihleri Neticesinde Anadolu'da Kurulan Diğer Muhtelif Siyasî Teşekküller

2.4.1. Saltuklular

Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliklerinden birisi, belki de ilki olan Saltukluların kurucusu ve beyliğe ismini veren atası Ebû'l-Kasım Saltuk Bey'dir.³²⁴ Saltuk hanedanı 1123 tarihinden itibaren Saltukoğulları (Benû Saltuk) olarak tanınmıştır.³²⁵ Emir Saltuk muhtemelen emrindeki kuvvetlerle beraber Malazgirt savaşına katılmıştır.³²⁶ Saltuk Bey Malazgirt galibiyetinin akabinde Bizanslılar ile yapılan anlaşmanın hükümsüz kalması üzerine Sultan Alp Arslan'ın emri gereğince Anadolu'nun fetih hareketine katılmış ve Erzurum ve çevresini ele geçirerek burada Büyük Selçuklu Devletine tâbi olduğu halde hâkimiyetini başlatmıştır.³²⁷ Saltuk'un 1102 yılında vefatından sonra yerine Ali Bey Erzurum hâkimi olmuştur. Ali Bey, Sultan Berkjaruk ile Muhammed Tapar arasında vuku bulan iktidar çatışmaları sonrasında Ahlat'ta Muhammed Tapar'a katılarak Meyyâfârikîn ziyareti sırasında onun yanında bulunmuştur. Gürcü kralı II. David'in 1115'te Saltuklu beyliği topraklarına girerek Pasinler'e kadar gelmesi ve daha sonra Azerbaycan taraflarını akınlara uğratması sebebiyle Ali Bey, Artuklu Necmeddin İl-gazi ve Toğan Arslan ile birlikte Gürcistan beldelerine hareket etmişler, fakat, Gürcü kralına mağlup olmuşlardır. Bu arada Şeddâdîler Ani'yi Gürcüler'e karşı müdafaa edemeyeceklerini anlayınca şehri 60 bin dinar karşılığında Ali Bey'e satmış fakat şehirdeki Hıristiyan halk daha önce davranıp Kral David'e haber göndererek şehri ona teslim etmişlerdir. Böylece Sultan

³²⁴Saltukluların ilk devirleri hakkında tartışmalar ve farklı görüşler vardır. Zira, beyliğin kuruluş tarihi çağdaş müellifler tarafından farklı tespit edilmiştir. Bu hususta 1071, 1072, 1092 tarihleri verilmektedir. Aynı şekilde beyliğin ilk atasının kim olduğu konusu da farklı yorumlanmıştır. Nitekim, bu hususta yapılan muhtelif çalışmalarda, Ebû'l-Kasım Saltuk'un beyliğin ilk atası ve kurucusu olarak gösterildiği gibi; Ebû'l-Kasım adlı bir beyin hanedanının atası ve Saltuk'un ise onun torunu olduğu da söylenmiştir. Ayrıca, Saltuk'un hanedanının ilk atası ve kurucusu olduğu, Ebû'l-Kasım'ın ise onun oğlu olduğu da ifade edilmiştir. Bu konuda farklı görüşler için bkz. Özaydın, A. (2009). Saltuklular. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*. XXXVI, 54; Sümer, F. (1998). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 15-22.

³²⁵Sümer, 1998, 16, 19.

³²⁶Koca, 2003, 19; Koca, 1997, 142; Sevim-Merçil, 1995, 63.

³²⁷Reşidüddîn Fazlullah, 2010, 120; Özaydın, 2009, XXXVI, 54.

Alparslan'ın 1064'te fethettiği Ani yeniden Hıristiyanların eline geçmiştir.³²⁸ Ali Bey'in vefatı üzerine yerine geçen Ziyaeddin Gâzi ise tekrar Pasinler'e kadar gelen Gürcülere karşı harekete geçerek 1131 senesinde Gürcü kralı İvane'yi mağlup etmiştir. Ziyaeddin Gâzi'den sonra da beyliğin başına II. İzzeddin Saltuk geçmiştir. Onun döneminde beyliğin arazisi Erzurum'dan başka Bayburt, Avnik, Micingird, İspir, Oltu şehir, kasaba ve kalelerini içine almakta idi.³²⁹ Saltuklu beyliğine ileride, 1202 yılında Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı II. Süleyman-şâh tarafından son verilmiştir.

Saltuklular, Erzurum bölgesine Türklük vasfını kazandırmış³³⁰ artık Bizans'ın elinden kesin olarak alınan bu bölgeye Türkmenler büyük bir kesafetle yerleşmişlerdir.³³¹ Saltuklular zamanında Erzurum iktisadî ve ticarî bakımdan oldukça gelişmişti. Akdeniz limanlarından ve Suriye'den hareket edip Konya, Kayseri, Sivas ve Erzincan yoluyla Azerbaycan'a, İran'a giden yahut Türkistan'dan Erzurum'a gelip aynı yoldan Akdeniz veya Trabzon limanlarına ulaşan büyük bir kervan yolunun üzerinde bulunduğu için ticarî hayat çok canlıydı.³³² Bu itibarla Erzurum, komşu bölgeler tüccarının toplanıp alışveriş yaptığı bir mübadele merkezi idi.³³³ Saltuklu beyleri imâr faaliyetlerine de önem vermişlerdir. Zira, Tepsi Minare ve Kale Cami Ziyaeddin Gâzi; Ulu camii ise Melik Muhammed tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca, Emir Saltuk'un yaptırdığı bir zaviye ve Mama Hatun tarafından inşâ ettirilen bir kervansaray bulunmaktadır. Bunlar haricinde birçok türbeye de rastlanmaktadır.

2.4.2. Danişmendliler

Anadolu'da Malazgirt savaşından sonra kurulan ilk beyliklerden biri de Danişmendliler Beyliği'dir.³³⁴ Danişmendli Beyliğinin kurucusu Danişmend İbn-i Ali

³²⁸Özaydın, 2009, XXXVI, 54.

³²⁹Sümer, 1998, 32.

³³⁰Sümer, 1998, 16.

³³¹Yinanç, 2013, 90.

³³²Özaydın, 2009, XXXVI, 55.

³³³Sümer, 1998, 43. 1

³³⁴Saltuklular'da olduğu gibi Danişmendliler hanedanının ve beyliğinin zuhûru ve tarihî şahsiyetleri konusunda da tarihçiler arasında bir tartışma söz konusudur. Nitekim, devrin kaynaklarında Danişmendlilerin nesebi hakkında farklı rivayetler olmasının yanında günümüzde de bu alanda yapılan araştırmalarda beyliğin kuruluş tarihi olarak 1071, 1072, 1080, 1085, 1092 tarihlerinin verildiği gibi; Danişmendlilerin atası, kurucusu ve hatta ikinci, üçüncü beylerinin kim olduğu hususunda farklı açıklamalar yapılmıştır. Bknz.

Taylu Ahmed Gâzi'dir.³³⁵ Danişmend Ahmed Gâzi Azerbaycan'da yaşamış bir Türkmen ailesine mensup olup 1064 yılında Sultan Alp Arslan'ın hizmetine girmiştir.³³⁶ Danişmend Gâzi saltanat muallimi ve sultana yol gösteren bilge bir kişi olmasının yanında bir Selçuklu komutanı olarak da karşımıza çıkmaktadır.³³⁷ Danişmend Ahmed Gâzi 1071 yılında Malazgirt savaşına katılan emirler arasında bulunmuş³³⁸ ve elde edilen galibiyete müteakip Bizanslılar ile yapılan anlaşmanın hükümsüz kalması üzerine Sultan Alp Arslan'ın emri gereğince Anadolu'nun fetih hareketine katılmış; Amasya, Kayseri, Zamantı, Develü, Tokat, Sivas ve Niksar'ı ele geçirerek bu havâlide Danişmendli hâkimiyetinin temellerini atmıştır (1072-1078).³³⁹ Danişmend Ahmed Gâzi muhtemelen Artuk ve Tutak beylerin Anadolu'nun fethi hareketlerinde bulunarak bunlardan ilkinin Sultan Melikşâh tarafından merkeze çekilmesinden hemen sonra onun yerini almış; Artuk Bey'in fetihlerini tamamlamıştır.³⁴⁰ Danişmend Gâzi Niksar taraflarında mücadele ederken şehit düşmüş ve cenazesi de Niksar'a defnedilmiştir. Onun ölümünden sonra, 1084 yılından itibaren beyliğin başında oğlu Gümüştekin Gâzi görülmektedir. Bu dönemde Danişmendli hanedanı giderek güçlenmiş ve Gümüştekin Türkiye ve Suriye Selçukluları arasında mücadelelerden faydalanarak hâkimiyet sahasını genişletmişti.³⁴¹ Bilindiği gibi, Türkiye Selçukluları hükümdarı I. Kılıç Arslan Anadolu'nun önemli şehirlerinden biri olan Malatya'yı alarak Danişmendlilerin bu yönde yayılmalarını ve genişlemelerini önlemek amacıyla Malatya seferine çıktığı sırada Haçlı seferleri başlamış ve ilk Haçlılar payitaht İznik önlerine gelmişti. Bunun üzerine Kılıç Arslan, derhal Malatya kuşatmasını kaldırarak İznik'e geri dönmüş ise de Haçlılar karşısında tutunamayarak İznik'i kaderine teslim etmek zorunda kalmış ve İç Anadolu'ya çekilip diğer Türk beyleri ve kuvvetleriyle birleşmek suretiyle Haçlılara karşı mücadele etme kararı almıştı. Haçlılar da İznik'i ele geçirerek 1097 yılı içerisinde Eskişehir istikametinde yola

---

Demir, M. (2008). Danişmendli Emeti'nin Kurucuları. *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 10 (1), 141-148; Yinanç, 2013, 165-177; Turan, 2013, 141-174.

³³⁵Demir, 2008, 144.

³³⁶Özaydın, A. (1993). Danişmendliler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. VIII, 469.

³³⁷Demir, 2008, 144.

³³⁸Demir, 2008, 144; Özaydın, 1993, VIII, 469. Hatta, Reşîdüddîn Fazlullah, bu büyük savaşın Cuma gününe denk getirilmesi ve mübarek Cuma namazından sonra savaşa girilmesi hususunun Dânişmend Gâzi tarafından Sultan Alp Arslan'a tavsiye edildiğini nakletmektedir. Bkz. Reşîdüddîn Fazlullah, 2010, 115-116.

³³⁹Reşîdüddîn Fazlullah, 2010, 120; Süryani Mihael, 1944, II, 33; Demir, 2008, 144; Özaydın, 1993, VIII, 469.

³⁴⁰Yinanç, 2013, 70-71, 81.

³⁴¹Özaydın, 1993, VIII, 469.

koyulmuşlardır. İşte böyle bir devirde Gümüştekin adı daha belirgin bir şekilde ön plana çıkmaktadır. Zira, Kılıç Arslan, Gümüştekin ve Kayseri emiri Hasan Bey kuvvetlerini birleştirerek Haçlılar üzerine saldırıya geçtiler. Eskişehir'de vuku bulan meydan muharebesinde çok sayıda Haçlı öldürüldü. Fakat, Haçlı kuvvetlerinin sayısı öyle çok idi ki tamamen imha etmek pek mümkün görünmüyordu. Adı geçen Türk beyleri Haçlılar karşısında kazandıkları bu büyük başarıdan sonra onlara karşı gerilla savaşına giriştiler. Haçlı ordusu Akşehir-Konya istikametinde ilerleyerek Ereğli'ye vardığı sırada Türklerden bir darbe daha yedi. Anadolu Türk beylerinin bu başarılarına rağmen Haçlıları durdurmak mümkün olmamış ve Urfa, Antakya ve Kudüs Haçlıların eline geçmişti. Norman reisi Bohemund 1098 yılında Antakya'yı ele geçirerek burada bir Haçlı prensliği kurmuştur. Ancak, Bohemund 1100 tarihinde Malatya hâkimi Gabriel'e yardıma giderken Gümüştekin tarafından esir alınmıştır.³⁴² Bohemund'un tutsak alınarak Niksar kalesine kapatılması üzerine onu kurtarmak için Batı dünyası yeniden harekete geçmiş ve Anadolu'ya yeni bir Haçlı ordusu gönderilmiştir. Eskişehir-Ankara yolunu takip ederek Amasya civarına gelen bu Haçlı ordusu 1101 yılında Kılıç Arslan ve Gümüştekin tarafından tamamen imha edilmiştir.³⁴³ Gümüştekin de Haçlılara karşı kazandığı galibiyetlerden sonra 1102 yılında Malatya'yı ele geçirmiştir. Görüldüğü gibi, Gümüştekin Gâzi ve Danişmendliler Haçlılara karşı tüm cesaretleri ile büyük bir vatan savunmasına girişmişlerdir. Gümüştekin'in savaşlarla geçen saltanat devresi 1104 yılında ölümüyle son bulmuş ve yerine oğlu Melik Gâzi geçmiştir. Gümüştekin Gâzi'nin ölümü Kılıç Arslan'ı rahatlatmış; zira, her iki devletin de ele geçirmek istediği ve bir süre önce Danişmendli hâkimiyetine giren Malatya şehrini zapt daha kolay hale gelmiştir. Bu suretle Kılıç Arslan 1105 yılında Malatya'yı Danişmendlilerin elinden almış ancak kendisi de iki sene sonra vefat etmiştir. Melik Gâzi başlangıçta Türkiye Selçukluları tahakkümü altında ise de Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra ortaya çıkan iktidar boşluğundan istifade ederek beyliği eski gücüne kavuşturmaya çalışmıştır. Türkiye Selçukluları melikleri Şahinşâh ve Mesud'un taht mücadelesine giriştikleri sırada Melik Gâzi bunlardan aynı zamanda damadı olan Mesud'u desteklemiştir. Mesud'un Danişmendli ordularının desteği ile 1116 yılında kardeşi Şahinşâh'ı mağlup ederek Türkiye Selçuklu Devleti

³⁴²Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi* (Dördüncü Baskı), (çev. F. Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, I, 249; Koca, 2003, 85; Turan, 2013, 134; İbnü'l-Kalânîsi, 2008, 27; Azîmî, 2006, 39; Urfalı Mateos, 2000, 204- 205.

³⁴³Anna Komnena, 1996, 346-347; Koca, 2003, 85; Turan, 2013, 134; Özeydin, 1993, VIII, 470.

hükümdarı olmasıyla Melik Gâzi de önemli bir güç olarak ortaya çıkacaktır. Zira, Mesud'un saltanatının ilk devirlerinde Selçuklu hâkimiyeti şehzâdeler arasında bölünmüş idi ve bu durumu kendi lehinde değerlendirmek isteyen Bizans imparatoru Ioannes Komnenos da Selçukluları Batı Anadolu'dan uzaklaştırmıştı. Kılıç Arslan'ın ölümü sonrasında muktedir bir hükümet teşkil olunmaması Melik Gâzi'nin işine gelmiş ve o Anadolu'nun en güçlü hükümdarı haline gelerek Selçukluların elinde bulunan Malatya, Ankara, Çankırı ve Kastamonu gibi şehirler ile Kapadokya bölgesini ele geçirmiştir (1129).³⁴⁴ Melik Gâzi'nin 1134 yılında ölümü üzerine yerine oğlu Melik Muhammed geçmiştir. Bundan sonra Danişmendliler hanedanı taht mücadelelerine sahne olmuş ve Melik Gâzi döneminde ulaşılan sınırlara dâhil olan şehir ve kaleler Bizans'ın ve Türkiye Selçuklularının eline geçmeye başlamıştır. Melik Muhammed'in ölümünden sonra ise Danişmendliler Sivas, Kayseri ve Malatya'da olmak üzere üç şubeye ayrılmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı II. Kılıç Arslan ise Anadolu Türk siyasî birliğini sağlamak üzere bunlardan Sivas şubesini 1169, Kayseri şubesini 1175 ve Malatya şubesini de 1178 yıllarında ortadan kaldırarak bu hususta ilk ve en önemli adımı atmıştır.³⁴⁵

Danişmendliler, Anadolu'da kurulan beylikler arasında en eski, en büyük ve en nüfuzlularından birisidir. Öyle ki, Anadolu'nun en kudretli devleti olan Türkiye Selçuklularını zaman zaman tahakkümü altına alabilmişlerdir. Yukarıda da görüldüğü üzere, Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı Mesud, Danişmendli Melik Gâzi'nin desteği sayesinde tahta çıkabildiği gibi saltanatını ve ülkesini de yine onun destek ve yardımıyla koruyabilmişti. Anadolu'nun ilk fatihleri arasında yer alan ve Bizanslılara karşı savaşarak Kızılırmak ile Yeşilirmak havâlisinde Türk hâkimiyetini kuran ve buraları Türk yerleşimine açan Danişmend Ahmed Gâzi; Haçlılar karşısında Türklerin bu yeni vatani Anadolu'yu ne pahasına olursa olsun koruyan Gümüştekin Gâzi; döneminde Anadolu'nun en güçlü beyi konumuna ulaşan Melik Gâzi ve oğlu Melik Muhammed Bey'in adları ve hatıraları asırlarca unutulmayarak Türkler arasında anılmış ve destanlara konu olmuştur. Danişmendlilerin hâkimiyeti altında Sivas, Malatya, Kayseri, Niksar, Tokat gibi şehirler önemli iktisadî ve sosyal merkezler olmuşlar, Türk-İslâm şehirleri haline

³⁴⁴Koca, 2003, 111, 114; Özaydın, 1993, VIII, 470.

³⁴⁵Koca, 2011, 228-229.

gelme özelliklerini de bu devrede kazanmışlardır.³⁴⁶ Kaynaklarda çok dindar olduğu ve şarap içmediği rivayet edilen Melik Gâzi'nin oğlu Melik Muhammed Gâzi uzun zamandan beri harabe halinde kalmış olan Kayseri şehrini imâr etmiştir. O, şehrin bir kısmını yeni imâr sahası olarak belirledikten sonra harap kiliselerin mermerlerini kullanarak bu alanlarda yeni cami ve binalar yaptırmıştır ki bu şehrin Ulu Camii onun eseridir.³⁴⁷ Danişmendlilerin Sivas kolu hâkimi Yağlıbasan'ın 1156-1158 yılları arasında Niksar'da yaptırmış olduğu medrese ise Anadolu'nun ilk medresesi olarak bilinmektedir. Öte yandan, Danişmendliler, Anadolu'da yerleşik tarım kültürünü yerleştiren ilk beyliktir.³⁴⁸

2.4.3. Mengüçüklüler

Anadolu'nun en eski beyliklerinden biri olan Mengüçüklülerin (1080-1228) kurucusu Emir Mengüçük, kaynaklarda Gâzi unvanı ile anılmaktadır. Sultan Alp Arslan'ın gözde komutanlarından biri olan Mengüçük Gâzi, Malazgirt savaşına katılmış olmalıdır.³⁴⁹ Malazgirt galibiyetinin ardından da Artuk ve Tutak beylerden sonra Kutalmışoğulları ve diğer Selçuklu ve Türkmen beyleriyle beraber Anadolu'ya girip fetih hareketlerinde bulunmuş; Erzincan, Kemah, Şebinkarahisar ve Divriği'yi ele geçirip bu havâlide Mengüçüklü hâkimiyetini başlatmıştır (1080).³⁵⁰ Mengüçük Gâzi'nin ölüm tarihi kesin olarak belli olmamakla beraber muhtemelen giriştiği bir savaş sırasında şehit düşmüştür.³⁵¹ Onun ölümünden sonra beyliğin başına oğlu İshak geçmiştir. İshak Bey ile Artuklu Belek arasında bir husumet bulunmakta idi. İshak bu sebeple Belek'in atabeği olduğu Selçuklu meliki Tuğrul Arslan'ın idaresinde bulunan Malatya'ya bir yağmaları akın icra etmişti. Bunun üzerine Belek de İshak'ın üzerine yürümüştür. Belek Gâzi'ye karşı koyamayacağını anlayan İshak, Trabzon'un Bizans valisi Gabras ile kuvvetlerini birleştirdi. Belek ise Danişmendlilerle bir ittifaka girişti. Taraflar 1120 yılında Erzincan'ın Sirman mevkiinde karşılaştı. Vuku bulan savaşta İshak ve Gabras büyük bir bozguna uğradıkları gibi ikisi de esir düştü. Gabras 30 bin dinar

³⁴⁶Özaydın, 1993, VIII, 473.

³⁴⁷Turan, O. (2008). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi* (On Yedinci Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat, 363; Süryani Mihael, 1944, II, 103.

³⁴⁸Demir, 2008, 141.

³⁴⁹Koca, 2003, 19; Koca, 1997, 142; Sevim-Merçil, 1995, 63; Turan, 2013, 56.

³⁵⁰Reşîdüddîn Fazlullâh, 2010, 120; Yinanç, 2013, 79; Sümer, 1998, 2; Sevim-Merçil, 1995, 89.

³⁵¹Sümer, 1998, 2.

karşılığında esaretlikten kurtuldu. İshak ise Danişmendli ailesine damat olduğu için serbest bırakılmıştır.³⁵² Bu mağlubiyet ve esaretlikten sonra İshak Bey salıverilse de artık Danişmendli hükümdarı Melik Muhammed'in nüfuzu altına girecektir. 1142'de ise İshak Bey'in ölümünden sonra Kemah, Melik Muhammed tarafından ele geçirilmiştir. Ancak Melik Muhammed'in aynı yıl vefat etmesi üzerine Kemah tekrar Mengüçüklüler tarafından sahip olunmuştur.³⁵³ İshak Bey'in ölümünden sonra Mengüçüklü beyliği Kemah-Erzincan kolu ve Divriği kolu olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır.

Bilhassa, Kemah-Erzincan hükümdarı Fahreddin Behramşah'ın yaklaşık altmış yıl süren uzun saltanat devresi boyunca Mengüçüklü ülkesi geniş ölçüde imâr görmüş ve halkın refah seviyesi çok yükselmiştir.³⁵⁴ Öte yandan, Mengüçüklü beyleri ilmî faaliyetlerle de yakından alakadar olmuş; şair ve âlimleri himaye etmişlerdir. Nitekim, devrin tanınmış şairlerinden Bağdatlı Abdülatif bir müddet Davutşah'ın sarayında yaşamış ve eserlerinin bazılarını onun adına yazmıştır. Ayrıca, yine devrin meşhur şairlerinden Genceli Nizamî de Mahzenü'l-esrar adlı eserini Fahreddin Behramşah adına yazmıştır.³⁵⁵ Mengüçüklü beyleri ilmî faaliyetlerin yanında imâr faaliyetlerinde de kendilerinden söz ettirmişlerdir. Zira, hâkim oldukları sahalarda çok sayıda cami, medrese, hamam, hastane gibi sanat değeri taşıyan eserler inşa ettirmişlerdir. Öyle ki, Divriği'deki ünlü Ulu camii yaptıran Divriği Mengüçük beyi Ahmetşah'tır.

2.4.4. Çağa Bey ve Beyliği

Ege sahillerinde faaliyet gösteren ve etrafında toplanan Türk kütlelerine dayanmak suretiyle bu bölgede bir yönetim teşkil ederek bilhassa denizcilik alanında adından söz ettiren büyük Türk beyi Çağa (Çakan) Bey,³⁵⁶ Oğuzların

³⁵²Süryani Mihael, 1944, II, 67; Sümer, 1998, 3; Sevim-Merçil, 1995, 437.

³⁵³Sümer, 1998, 4.

³⁵⁴Sümer, 1998, 7.

³⁵⁵Sümer, 1998, 7-8.

³⁵⁶Bu büyük Türk beyinin adının Anna Komnena'nın eserinde "Tzakhas, Çakhas, Çakas", Danişmend-nâme'de de muhtemelen Moğolca'nın tesiriyle "Çaka" şeklinde kaydedilmiş olması, isminin doğru şeklinin ne olması gerektiği hususunda tartışmalara sebep olmuştur. Son yapılan tespitler neticesinde İbrahim Kafesoğlu ve Laszlo Rasonyi bu adın doğru şeklinin "Çakan" olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bkz. İlgürel, M. (1993). Çaka Bey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*. VIII, 187; Koca, 2003, 66, dipnot 150.

Çavuldur boyuna mensup bir aileden gelmekte olup³⁵⁷; kuvvetle muhtemel Malazgirt savaşına arkasındaki kuvvetlerle birlikte iştirak ederek Sultan Alp Arslan'ın yanında bulunmuş³⁵⁸ ve elde edilen galibiyete müteakip öteki Selçuklu ve Türkmen beyleri gibi Anadolu'nun fethi hareketine katılmış idi. Fakat, Çağa Bey, Anadolu'da yiğitçe dövüşerek kahramanlıklar göstermesine rağmen deneyimsizliğinin kurbanı olmuş ve Alexandros Kabalikos tarafından tutsak edilerek İstanbul'a götürülmüş; İmparator Nikephoros Botaniates'e armağan olarak sunulmuştur (1078). Cesareti ve zekâsı sayesinde Bizans imparatorunun ve öteki yöneticilerin takdirini kazanmış ve kısa sürede yüksek mevkilere getirilmiştir. Öyle ki, imparator tarafından kendisine Protonobilissimos yani En Soyluların Birincisi unvanı verilmiştir. Ancak, İmparator Bataniates'in tahttan düşürülmesi Çağa Bey'in de sarayda nüfuzunun ve itibarının kaybolmasını beraberinde getirmiştir. Nitekim, 1081 yılında İmparator Aleksios Komnenos'un devletin dizginlerini eline aldığı vakit Çağa Bey de İstanbul'dan kaçarak İzmir'e gelmiş ve bu havâlideki Türkleri etrafında toplayarak bir beylik kurmuştur.³⁵⁹ Bilindiği gibi, bu dönem, Selçuklu ve Türkmen Beylerinin Anadolu'nun fethine bütün hızıyla devam ettikleri devirlere denk gelmekte olup Bizans'ın bu ülkeyle münasebeti kesilmişti. Öte yandan, Peçenekler de Bizans'ı batıdan sıkıştırmakta idiler. Bu şartlar altında Bizans Devletinin elinin kolunun bağlandığını bilen Çağa Bey İzmir'i ele geçirdikten sonra buradaki Rum gemicilerin de yardımıyla çok sayıda tekne ve kırk adet gemi inşa ettirerek bunlara savaş tecrübesi olan askerleri doldurmak suretiyle harekete geçti. Çağa Bey ilk olarak İzmir körfezinin kuzeyindeki Urla ve Foça'yı Bizanslıların elinden aldı. Bundan sonra Midilli valisi Alopos'a ulak göndererek adayı derhal boşaltıp kendisine teslim etmesi aksi takdirde akıbetinin feci olacağını bildirdi. Bunun üzerine vali de bir gece deniz yoluyla adadan kaçarak İstanbul'a gitti. Çağa Bey de Midilli üzerine yürüyerek adayı ele geçirdi. Yalnız bu adanın kuzey ucunda bulunan Metimen'in mukavemetini kıramadı. Bizans imparatorunun da burayı savunmak amacıyla takviye kuvvetler göndermesi üzerine Çağa Bey vakit kaybetmemek için Metine önlerinden ayrılarak derhal Sakız adasına hücum etti ve ilk saldırıda zapt etti. Hatta, bir rivayete göre İstanköy, Rodos ve diğer adaları da

³⁵⁷Ülker, N. (2002). Batı Anadolu'nun Türkleşmesi: İzmir Örneği. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, VII, 289; Koca, 2003, 66; Turan, 2013, 118; İlgürel, 1993, VIII, 186-187.

³⁵⁸Koca, 2003, 19; Koca, 1997, 142.

³⁵⁹Anna Komnena, 1996, 232-233; İlgürel, 1993, VIII, 187; Turan, 2013, 116-119; Koca, 2003, 66; Ülker, 2002, VII, 289-290.

süratle fethetti.³⁶⁰ Çağa Bey'in denizlerdeki bu faaliyetleri üzerine Bizans imparatoru, Kastamonulu Niketas emrinde bir donanmayı adalar üzerine sevk etti. Fakat, Bizans donanması Çağa Bey kuvvetleri karşısında mağlup olduğu gibi, bu donanmaya ait gemilerin bir çoğu da Türklerin eline geçti. Çağa Bey bu başarılarından sonra İzmir'e döndü.³⁶¹

Çağa Bey'in asıl hedefi Gelibolu yarımadasına geçip buradan Trakya'yı ele geçirmek ve nihayetinde batıdan bir taarruzla İstanbul'a hâkim olarak, Bizans imparatoru olmaktı.³⁶² Öyle ki, bu gaye için büyük bir donanma hazırlıyor ve kendisi de İzmir'de ikamet ettiği dönemlerde "imparator" (basileus) unvanını alıyordu.³⁶³ Çağa Bey hedeflerini gerçekleştirebilmek için kendisine yardımcı olabilecek müttefikler arama gayreti içinde idi. Bu amaçla Rumeli dolaylarında faaliyet gösteren ve Bizans'ın korkulu rüyası haline gelen Peçenekler ile münasebet kurmaya karar verdi. Bu itibarla, Peçeneklere elçi göndererek Bizans'a karşı birlikte hücum etmek üzere onlarla bir anlaşmaya vardı.³⁶⁴ Buna göre Peçenekler kara yoluyla Çağa Bey ve kuvvetleri de deniz yoluyla İstanbul üzerine yürüyeceklerdi. Öte yandan, bu ittifaka, Süleyman-şâh'ın ölümünden sonra İznik'te Türkiye Selçuklularının başında bulunan Ebû'l-Kasım da dâhil olmuştu. Hatta, Marmara sahilinde fethettikleri Kios limanında gemi inşasına başlayarak Çağa Bey ve Peçeneklerle münasebette bulunuyordu.³⁶⁵ Fakat, büyük Sultan Melikşâh'ın Anadolu'ya müdahale ederek Porsuk'u İznik muhasarasına göndermesi bu planı bozmuştu. Ayrıca Çağa Bey, Türkiye Selçukluları ile Bizans'ın yaptığı barış anlaşması uyarınca Bizans ülkesine geçerek imparatora destek olmak amacıyla Anadolu'dan yola çıkan Türk kuvvetlerini de türlü vaatlerle yanına çekiyordu.³⁶⁶ Çağa Bey bu arada Sakız, Sisam ve Rodos adalarını da topraklarına katmakta geri kalmamıştı. İşte bu dönemde Bizans imparatorluğu tarihten silinme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Öyle ki, Bizanslılar, İstanbul surlarının kapılarını açmaya ve dışarı çıkmaya dâhi cesaret edemiyorlardı.³⁶⁷ İmparator Aleksios Komnenos'un

³⁶⁰Turan, 2013, 119.

³⁶¹Anna Komnena, 1996, 229-230; Yinanç, 2013, 193; Turan, 2013, 119-120; İlgürel, 1993, VIII, 187; Koca, 2003, 66-67; Ülker, 2002, VII, 290.

³⁶²Anna Komnena, 1996, 248, 265.

³⁶³Anna Komnena, 1996, 265; Koca, 2003, 67; Turan, 2013, 123.

³⁶⁴Anna Komnena, 1996, 248; Turan, 2013, 120; İlgürel, 1993, VIII, 187.

³⁶⁵Turan, 2013, 114.

³⁶⁶Anna Komnena, 1996, 248; Turan, 2013, 120-121.

³⁶⁷Anna Komnena, 1996, 248.

papadan bir Haçlı seferi umuduyla yardım istemesi de bu tarihlere rast gelmektedir. Denilebilir ki, Haçlı seferlerinin oluşmasında yaklaşık bir asırdır devam eden Selçuklu ve Türkmen taarruzlarının yanında Peçenek ve Çağa Bey'in faaliyetleri de rol oynamıştır. Böylece imparator bir yandan batıdan yardım talep ederken diğer yandan da Bizans'ın tarihî politikasını, düşmanını düşmanına, Türk'ü Türk'e kırdırma planlarını hayata geçirmeye çalışıyor; Kumanları ikna ederek onları Peçenekler üzerine saldırıya geçmelerini sağlamaya uğraşıyordu.

İstanbul'u karadan ve denizden kuşatarak almak olan planlarını gerçekleştirmek üzere Peçenekler ve Çağa Bey harekete geçti. Peçenekler bu gaye ile Meriç nehrinin sol kıyısında bugün Umurbey adıyla anılan mevkiide toplanarak Çağa Bey'i beklemeye başladılar. İmparator Aleksios ise Kuman beylerini huzuruna davet ederek onlara bol bol ikramlarda bulunmuş, armağanlara boğmuş ve bu suretle onları Peçeneklere karşı hücum etmeleri hususunda ikna etmişti.³⁶⁸ Böylece 40 bin kişiden müteşekkil Kuman ve Bizans ordusu, herşeyden habersiz bir vaziyette Çağa Bey'i beklemekte olan Peçeneklerin karargâhını ani bir saldırıyla baskına uğrattılar. Levunion adı verilen yerde vuku bulan son derece kanlı bir maydan savaşı sonucunda Peçeneklerin çok büyük bir kısmı katliama uğratıldı (29 Nisan 1091). İmparator Aleksios Komnenos bu başarısından sonra Çağa Bey'in üzerine de ordular sevk etmiş ve bazı adaları geri almıştı. Fakat, Peçeneklerin bu hazin sonuna rağmen Çağa Bey'in cesareti ve dirayeti kırılmadı. Tersine, bundan sonra dramon denilen taarruz gemileriyle çifte kürekli ve üç kürekli türlü gemilerden oluşan yeni bir donanma hazırlamaya koyuldu. Zira, İstanbul'u ele geçirme planları hala devam etmekte idi.³⁶⁹ Hazırlıklarını tamamlayan Çağa Bey tekrar harekete geçerek Bizanslılara kaptırdığı adaları yeniden kazandı. Çanakkale yöresine gelerek boğazın gümrük merkezi olan Abydos kalesini kuşattı. Onun bu hareketi hem Bizans imparatoru Aleksios Komnenos'u hem de Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı I. Kılıç Arslan'ı rahatsız etmişti. Zira, Kılıç Arslan Çağa Bey'in ülkesini ve Çanakkale havâlisini kendi yayılma sahası olarak görüyordu.³⁷⁰ İmparator bu sırada Dalassenos komutasında bir donanmayı Çağa Bey kuvvetlerinin üzerine sevk ederken diğer yandan da hain

³⁶⁸ Anna Komnena, 1996, 250.

³⁶⁹ Anna Komnena, 1996, 269.

³⁷⁰ İlgürel, 1993, VIII, 188; Turan, 2013, 123.

planlarını yeniden uygulamaya koyuyor; Kumanları Peçeneklerin karşısına çıkararak birbirlerini kırmalarını sağladığı gibi bu defa da Türkiye Selçukluları hükümdarı ve aynı zamanda Çağa Bey'in damadı Kılıç Arslan'ı kayınatasına karşı harekete geçirmeye çalışıyordu. Öyle ki, imparator, Kılıç Arslan'a gönderdiği bir mektupla onu Çağa Bey'e karşı tahrik etmişti.³⁷¹ Çağa Bey'in Bizans kuvvetleriyle çatışmaya başladığı sıralarda Kılıç Arslan da Bizans'ın oyununa gelerek Çağa Bey üzerine bir ordu sevk etmişti. Bunun üzerine iki ateş arasında kalma tehlikesiyle karşı karşıya gelen Çağa Bey Abydos kuşatmasını kaldırarak Kılıç Arslan ile görüşme kararı aldı. Bizans imparatoru tarafından damadının kendi aleyhinde kışkırtılmış olduğundan habersiz bir halde Kılıç Arslan'ın yanına giden Çağa Bey, kendisi şerefine hazırlanan düzmece bir ziyafet esnasında Kılıç Arslan tarafından öldürülmüştür (1095).³⁷² Böylece Bizans imparatoru kendisini ve ordusunu hiçbir tehlikeye atmaksızın uyguladığı başarılı politikalar neticesinde düşmanı Peçenekler ve Çağa Bey'den kurtulmuş oldu.

Görüldüğü gibi, Çağa Bey, Türk tarihinde ilk defa olmak üzere, kısa sürede denizlerde mühim bir donanma ve teşkilat kurarak denizcilik hareketine girişmiştir. Çağa Bey'in denizciliğe önem vermesinin sebebi İstanbul'u ele geçirme planlarına dayandırılmaktadır.³⁷³ Zira, Çağa Bey, İstanbul'a karşı yapılacak kesin saldırının deniz yoluyla gelmesi gerektiğini isabetle idrak etmişti.³⁷⁴ Ölümünden sonra kuvvetleri dağılan ve 1080-1095 yılları arasında faaliyet gösteren sahil beyliği ortadan kalkan Çağa Bey'den Bizans kaynakları durup dinlenmek istemeyecek kadar savaşçı ve pek girişken huyu olan kahraman bir Türk denizcisi olarak bahsetmektedir. Öte yandan, Efes'de Tanrıbermiş, Edremit ve öteki sahil şehir ve bölgeleri de başka Türk beylerinin idaresinde idi.³⁷⁵ Çağa Bey'in ölümü ve akabinde başlayan Haçlı seferleri neticesinde Türkler Anadolu'nun kuzey ve güney kısımlarında olduğu gibi batı bölgelerinde de tutunamayarak iç kesimlere çekilmeye başlamışlardır. Başta Çağa Bey olmak üzere Tanrıbermiş ve diğer Türk beylerinin İzmir ve Batı Anadolu bölgesinde kurduğu teşekküller bu havâlide ilk

³⁷¹ Anna Komnena, 1996, 270.

³⁷² İlgürel, 1993, VIII, 187; Turan, 2013, 124; Koca, 2003, 70; Yinanç, 2013, 195.

³⁷³ İlgürel, 1993, VIII, 187.

³⁷⁴ Ostrogorsky, 2011, 332.

³⁷⁵ Turan, 2013, 124.

Türk yerleşimini sağladığı gibi ileride Türkmen beyliklerinin zuhûru ve fetihlerini kolaylaştıracaktır.

2.4.5. Karatekin Bey ve Beyliği

Bilindiği gibi, Sultan Alp Arslan Malazgirt savaşından sonra Bizans imparatoru ile yaptığı anlaşmanın hükümsüz kalması üzerine emri altındaki Selçuklu ve Türkmen beylerine Anadolu'nun fethi emrini vermişti. Bu emir üzerine harekete geçerek Anadolu'ya giren beyler arasında Karatekin de bulunuyordu.³⁷⁶ Karatekin'in, Kutalmışoğullarının Anadolu'ya gelmesinden sonra onların hizmetine girdiği anlaşılıyor. Nitekim, Karatekin, Süleyman-şâh'ın bir valisi ve tâbi gözükmekte idi ve Sultan Melikşâh tarafından Süleyman-şâh gibi âsi sayılıyordu.³⁷⁷ Bu sebeple Sultan Melikşâh'ın Anadolu'ya yaptığı müdahaleden o da nasibini alacaktır. Süleyman-şâh, Antakya'yı fetih için yola koyulurken İznik'te yerine nâibi olarak Ebû'l-Kasım'ı bırakmıştı. Aynı sıralarda Karatekin de Karadeniz sahillerinde faaliyet göstermiş ve Sinop, Çankırı ve Kastamonu'yu fethederek buralarda Türk hâkimiyetini başlatmıştı (1085). Öte yandan, Orta Karadeniz sahillerindeki Ereğli ve Amasra başta olmak üzere diğer iskelelerin de Karatekin'in beyliğine haraçgüzar olması lazım gelir.³⁷⁸ Bizans kaynaklarına göre Melikşâh, Bozan'ı Anadolu'yu itaat altına almak üzere Ebû'l-Kasım'a karşı gönderirken ona Bizans imparatoru Aleksios Komnenos'a sunulmak üzere bir de mektup vermiştir. Öte yandan, Melikşâh, imparatora Siyavuş adlı bir elçi göndererek evlilik yoluyla hısımlık olmayı ve eğer bu gerçekleşirse bazı kıyı bölgelerini Bizans'a bırakabileceğini bildirerek bir anlaşma teklif etmiştir.³⁷⁹ İmparator, sultanın tekliflerini değerlendirirken bir yandan da Siyavuş'un akıllı bir adam olduğu hükmüne varmış, onun hangi memleket ve milletten olduğunu sormuştur. Elçi de babasının bir Türk, annesinin ise bir Gürcü olduğu cevabını vermiştir. Aleksios Komnenos onun bir daha sultanın yanına dönmeyerek kendi yanında kalmasını istemiş ve elçi de bunu kabul etmiştir. İmparator, Melikşâh'ın teklif ettiği aileler arasındaki evlilik mevzusu üzerinde hiç durmasa da Siyavuş'u sultanın mektubuyla beraber Karadeniz kıyılarına göndermiştir. Siyavuş, bu sırada Sinop'ta bulunan

³⁷⁶Koca, 2011, 221.

³⁷⁷Turan, 2013, 96, 144.

³⁷⁸Yinanç, 2013, 157.

³⁷⁹Anna Komnena, 1996, 195; Turan, 2013, 115.

Karatekin'e ve kıyı şeridindeki kalelere hâkim olan diğer beylere sultanın mektubunu göstererek başta Karatekin'i olmak üzere öteki beyleri de buraları terk etmek zorunda bırakmıştır.³⁸⁰ Böylece tarihe Sinop, Çankırı ve Kastamonu fatihi olarak geçmiş bulunan Karatekin, fethettiği bu havâlide çok kısa bir süre de olsa kendi yönetimini oluşturmuştur. Tuğrul Bey devrinde başlayan Karadeniz bölgesi fetihleri Karatekin'in çabalarıyla sahil şeridine kadar genişlemiş; onun bu faaliyetleri bölgedeki Türk yerleşimine imkân sağlamıştır. Karatekin, Melikşâh'ın teşebbüsleri ve Bizans imparatorunun politikaları neticesinde buralardan çekilmek zorunda ve fethettiği Çankırı'da ölüp oradaki türbesine defnedilmiştir.³⁸¹

2.4.6. Çubukoğulları

Anadolu'nun fetih dönemlerinde en fazla beyliğin zuhûr ettiği bölgeler olan Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde kurulan beyliklerden biri de Çubukoğullarıdır (1085-1113). Beyliğin kurucusu Emir Çubuk Malazgirt savaşından sonra Anadolu'nun fethi hareketine katılmıştı.³⁸² Selçukluların Suriye-Filistin meliki Tutuş ile Büyük Selçuklulara tâbi Musul emiri Şerefüddeve Müslim bin Kureş'in bölge hâkimiyeti için çatıştığı ve Müslim'in Dımaşk'ı kuşattığı sıralarda Harran halkı, şehrin eski hâkimi Numeyroğulları ve şehrin kadısının tahrik ve teşvikleri ile Müslim'e başkaldırarak Harran'ı teslim etmek üzere, Harput taraflarında kendisine bağlı olan boy ve oymaklar ile karargâh kurmuş bulunan Çubuk Bey'e haber göndermişlerdir. Ancak bu durumu haber alan Müslim derhal Dımaşk kuşatmasını kaldırarak Harran'a döndü ve şehri kuşatmaya başladı. Bu sırada Çubuk Bey ve Türkmenleri Harran önlerine geldiler ise de Cüllâb çayı kenarında vuku bulan savaşta Müslim kuvvetlerine karşı mağlup olarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. (1083).³⁸³ Kaynakların bildirdiği bu olaydan sonra Çubuk Bey Diyarbakır'ın fethi hadisesinde görülmektedir. Bilindiği gibi, Sultan Melikşâh, 1083 yılının Haziran ayında Fahrüddeve'yi Diyarbakır ve çevresinin fethi vazifesi ile yetkilendirmişti. Bundan başka, sultan tarafından Fahrüddeve liderliğindeki Selçuklu ordusuna katılmak üzere emir alan Artuk Bey, Hâcib Altuntak, Sunduk, Ayaz, Türşek, Humar-taş, Dimlacoğlu Muhammed, Gevherâyın

³⁸⁰ Anna Komnena, 1996, 196; Turan, 2013, 116; Sevim-Merçil, 1995, 92.

³⁸¹ Turan, 2013, 161-162.

³⁸² Yinanç, 2013, 93.

³⁸³ İbnü'l-Esîr, 1987, X, 122-123; Azîmî, 2006, 28; Yinanç, 2013, 93.

gibi Büyük Selçuklu Devletinin önde gelen emirleri arasında Çubuk Bey de bulunuyordu.³⁸⁴ Diyarbakır seferi sırasında Artuk Bey ile başkomutan Fahrüddeve arasında çıkan bir ihtilâf sonrasında Türkmenler kendi başlarına buyruk olarak hareket etmeye başlamışlar ve bütün Türkmenler Fahrüddeve'nin emrinin aksine Çubuk Bey komutasında, Âmid kalesinin önünde mevzilenmiş olan bölgenin hâkimi konumundaki Mervânî emiri Mansur ile müttefiki Müslim'in kuvvetleri üzerine sürpriz bir gece baskını düzenlemişlerdir. Bu baskın karşısında Mansur ve Müslim bozguna uğratılmıştır.³⁸⁵ Eylül 1085 tarihinde Mervanoğullarına son verilip Diyarbakır ve çevresinin Büyük Selçuklu Devletine bağlanmasından sonra da Çubuk Bey'e ıktâ olarak Harput verilmiştir.³⁸⁶ Çubuk Bey Harput'a hâkim olduktan sonra bu havâlide bulunan Eğin, Arapkir, Çemişkezek kaleleri ile Palu ve Genç civarını da ele geçirerek merkezi Harput olmak üzere bir beylik kurmuştur (1085).³⁸⁷ Bilindiği gibi, Süleyman-şâh'ın güneye inme politikasını takip ederek Antakya'dan sonra hâkimiyet alanını Suriye bölgesinde de yaymaya başlaması onu az önce adı geçen Selçuklu vassalı Şerefüddeve Müslim ile karşı karşıya getirmişti. Neticede tarafların Antakya ile Halep arasında, Afrîn çayı kenarındaki Kurzâhil yöresinde karşı karşıya gelerek savaşa tutuştukları sırada Müslim'in ordusunda bulunan Çubuk Bey maiyetindeki Türkmen atlılarıyla beraber saf değiştirerek Süleyman-şâh tarafına geçmişti. Böylece düzeni ve mukavemeti kırılan Müslim'in ordusu bozgun halinde dağıldı. Müslim de kaçarken bir mızrak darbesiyle öldürüldü.³⁸⁸ Süleyman-şâh'ın Anadolu dışında genişleme politikası güderek Büyük Selçuklu Devleti vassallarıyla çatışmaya girmesi onu Büyük Selçuklu hanedanına mensup Tutuş ile de karşı karşıya getirmiştir. Zira, Süleyman-şâh Müslim'i bertaraf ettikten sonra Halep üzerine yürüyerek şehri muhasara altına aldı. Halep hâkimi Şerif Hasan'ın yardım talebi üzerine harekete geçen Tutuş'un beraberinde Artuk Bey de bulunuyordu. Süleyman-şâh'ın Tutuş'un hareketini haber alır almaz Halep kuşatmasını kaldırarak onun üzerine yürümesi üzerine Haziran 1086 tarihinde Ayn Saylam denilen mevkide şiddetli bir savaş başlamış; savaşın hemen başında beklenmedik bir gelişme vuku bulmuş;

³⁸⁴Koca, 2011, 151, 159; Sevim-Merçil, 1995, 101; Yinanç, 2013, 108.

³⁸⁵İbnü'l-Esîr, 1987, X, 125; Azîmî, 2006, 29; Koca, 2011, 155.

³⁸⁶Turan, 2013, 105.

³⁸⁷Yinanç, 2013, 101.

³⁸⁸Azîmî, 2006, 29; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 129; İbnü'l-Adîm, 2000, 24-25; Kerîmüddin Aksarayî, 2000, 15; İbnü'l-Kalânîsî, 2008, 14; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 297; Urfalı Mateos, 2000, 164; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 267-268; Ebû'l-Ferec, 1999, I, 332; Turan, 2013, 103; Koca, 2003, 48; Sevim-Merçil, 1995, 361-362.

Süleyman-şâh'ın saflarında bulunan Çubuk Bey ve maiyetindeki Türkmenler Tutuş tarafına geçmişlerdir. Çubuk Bey ve Türkmenlerinin bir süre önce nasıl Müslim saflarını terk ederek Süleyman-şâh tarafına geçmeleri savaşın kaderinin tayininde önemli bir rol oynadıysa; bu defa da savaşın başında Süleyman-şâh tarafını terk etmek suretiyle Tutuş kanadına geçmeleri aynı şekilde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Artuk Bey ve kuvvetleri de muharebenin Tutuş lehine sonuçlanmasında mühim bir unsur olmuştur. Bu gelişme Süleyman-şâh'ın kuvvetlerinin bozulmasına sebep olmuş ve vuku bulan kargaşalığın önüne geçemeyen Süleyman-şâh hezimete uğrayarak hayatını kaybetmişti. Sultan Melikşâh'ın 1092 yılında beraberinde veziri Nizamü'l-Mülk olduğu halde ikinci defa Bağdat'ı ziyareti sebebiyle kardeşi Tutuş, Halep valisi Aksungur, Urfa valisi Bozan, Çubuk Bey ve öteki Selçuklu emirleri de Bağdat'a çağırılmıştır. Sultan Melikşâh, Bağdat'ta iken, aynı içerisinde Çubuk Bey'i Gevherâyîn ile birlikte Hicaz ve Yemen'in fethine memur etmiştir. Bu emirler de bölgenin bir kısmının açılmasını sağlamışlardır.³⁸⁹ Çubuk Bey'in ölümünden sonra oğlu Muhammed yine Harput merkez olmak üzere babasının beyliğinin başına geçmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı I. Kılıç Arslan'ın Doğu Anadolu bölgesine yöneldiği sıradalarda beyliğin başında Çubukoğlu Muhammed bulunuyordu. Öyle ki, Kılıç Arslan'ın 1107 yılında Musul'u ele geçirmek üzere harekete geçtiğinde yanında Muhammed Bey de bulunuyordu.³⁹⁰ Bilindiği gibi, Artuklulardan Belek Bey, Antakya ve Urfa Haçlılarıyla mücadeleye giriştikten sonra amcası İl-gazi ve Ahlatşah beyi Sökmen el-Kutbî arasında çıkan bir anlaşmazlık neticesinde Ahlatşah hâkimi tarafından tutuklanmıştı. Bir sene sonra ise tutsaklıktan kurtulan Belek, amcası İl-gazi'nin hizmetine girmiş ve Çubukoğlu Muhammed Bey'in ölümü üzerine yanına topladığı Türkmenlerle birlikte harekete geçerek Palu, Harput, Halep ile birlikte Malatya ve Elbistan havâlisini de ele geçirerek Artukluların Harput şubesini kurmuş ve bu suretle Çubukoğulları beyliği nihayete ermiştir (1112/1113)³⁹¹

³⁸⁹Sevim-Merçil, 1995, 124-125; Yinanç, 2013, 102.

³⁹⁰Turan, 2013, 137.

³⁹¹Alptekin, C. (1992). Belek b. Behrâm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, V, 92; Alptekin, C. (1991). Artuklular. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, III, 417; Turan, 2013, 179; Koca, 2011, 179; Yinanç, 2013, 102.

2.4.7. Dimlac veya Toğan Arslanoğulları

Sultan Alp Arslan'ın kumandanlarından Dilmacoğlu Muhammed muhtemelen Malazgirt savaşına katılan Türkmen beylerinden biri idi.³⁹² Malazgirt galibiyetinden sonra öteki Selçuklu ve Türkmen beyleri gibi Anadolu'nun fethine girişmiştir. Kutalmışoğullarının Anadolu'ya gelişinden sonra onların maiyetine girmiş ve Anadolu'nun açılmasında emekleri geçen beyler arasında kendisine yer bulmuştur. Yukarıdaki bölümlerde belirttiğimiz üzere, Sultan Melikşâh, kardeşi Tutuş'u Suriye meliki tayin ettiği zaman Anadolu'da bir süredir faaliyet gösteren Sunduk, Afşin, Duduoğlu, Birikoğlu gibi Selçuklu ve Türkmen beylerinin yanında Dilmacoğlu Muhammed'in de Tutuş'a katılmasını emretmişti.³⁹³ Dilmacoğlu Muhammed sultanın buyruğu gereğince Anadolu'dan ayrılarak Tutuş'un maiyetine girmiştir. Fakat, Dilmacoğlu Muhammed ve adı geçen diğer beyler Tutuş'un Atsız'ı öldürmesi üzerine aynı akıbete uğramaktan korkarak arkalarındaki Türkmenlerle birlikte Dimaşk'tan ayrılıp, Afşin liderliğinde yeniden eski faaliyet alanları olan Anadolu'ya dönerek fetihlere yeniden iştirak etmişlerdir.³⁹⁴ Dilmacoğlu Muhammed 1083-1085 yılları arasında yine Sultan Melikşâh'ın emri ile Diyarbakır bölgesinin fethi faaliyetine katılmıştır. Bölgenin fethinin ve ilhakının tamamlanmasından sonra da Bitlis, Erzen ve Batman gibi şehir ve kasabalar Sultan Melikşâh tarafından Dimlacoğlu Muhammed'e ıktâ edilmiştir.³⁹⁵ Böylece, tarihte Dimlacoğulları veya Toğan Arslanoğulları olarak geçen beylik kurulmuştur (1085). Dimlacoğlu Muhammed'in ölümünden sonra 1104 yılında beyliğin başına geçen torunu veya yeğeni Toğan Arslan Mardin Artuklu beyi İl-gazi ile birlikte Haçlılara ve Gürcülere karşı mücadele etmiştir.

Dimlacoğulları veya Toğan Arslanoğulları Güney Doğu Anadolu bölgesinde Artuklu hanedanından sonra en uzun süre saltanat süren hanedan olmuştur. Dimlacoğlu Muhammed Büyük Selçuklu Devletine tâbi bir bey idi. Onun evlatları da zaman zaman bağımsızlıklarını ilan ettiler ise de yaklaşık üç asır süren uzun hâkimiyet devirleri boyunca (1085-1394) Türkiye Selçuklularını, Ahlatşahları,

³⁹²Koca, 2011, 174; Koca, 2003, 19; Koca, 1997, 142.

³⁹³İbnü'l-Adîm, 2000, 15; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, 227; Koca, 2011, 132-133; Turan, 2013, 86-87; Yinanç, 2013, 85-86; Sevim, 1994, IX, 301.

³⁹⁴Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, 231; Koca, 2011, 136; Turan, 2013, 100; Sevim, 1994, IX, 301.

³⁹⁵Sevim, A. (1994). Dilmacoğulları. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IX, 301; Koca, 2011, 175.

Artukluları, Harezmsahları, İlhanlıları ve Timurluları metbu olarak tanımak zorunda kalmışlardır. Akkoyunlular zamanında tarih sahnesinden çekilen bu beylik Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde Türk kültürünün hâkim olmasında mühim bir rol oynamıştır.

2.4.8. İnal veya Yınaloğulları Beyliği

Sultan Melikşâh'ın ölümünden sonra Diyarbakır bölgesi Suriye meliki Tutuş'un eline geçmişti (1093). Tutuş, genç yaşlarda hizmetine girerek yeteneği, sadakati ve iyi yöneticiliği sayesinde ileri gelen büyük emirleri arasına girmeyi başaran ve ordu kumandanı olan Tuğ-tigin'i Diyarbakır genel valiliğine atayarak oğlu Dukak'ın atabeği yapmıştır.³⁹⁶ Tutuş, Melikşâh'ın ölümünden sonra hanedan üyeleri arasında ortaya çıkan taht kavgalarına karışarak diğer saltanat iddiacılarından Berkyaruk ile 1095 yılında Rey yakınlarında giriştiği savaşı hayatıyla birlikte kaybetmiştir. Tutuş'un ölümünden sonra Suriye-Filistin Selçuklu Devleti iki kola ayrılmış, Rıdvan Halep'te; Dukak ise Dimaşk'ta kendi idarelerini oluşturmuşlardır. Diyarbakır bölgesinin idaresi de bunlardan Dukak'a kalmıştır. Tuğ-tigin de Tutuş'un saflarında Rey savaşına katılmış; savaşın Berkyaruk lehinde neticelenmesi ve Tutuş'un ölümü üzerine tutuklanarak hapsedilmiş, bir süre sonra ise bir takas vesilesiyle serbest bırakılmıştır. Salıverildikten sonra da Dimaşk'ta bulunan Dukak'ın yanına gelip onun hizmetine girmiştir. Bu suretle, Tuğ-tigin'in Diyarbakır bölgesinden ayrılmasından sonra bu havâlide bulunan Silvan'da Altaş, Hani ve Erzen'de Şahruh, Siirt ve Behmurd'da Kızıl Arslan, Hısnıkeyfa'da Türkmen Musa, Bitlis'te Yel-tigin ve Âmid'de ise Sadr adlı Türk emirleri Büyük Selçuklu Devletine tâbi olarak hüküm sürmeye ve kendi yönetimlerini oluşturmaya başlamışlardır.³⁹⁷ Sadr'ın ölümünden sonra da yerine kardeşi veya oğlu Yınal (İnal) geçmiştir. Böylece, tarihte bu beyin adıyla anılmak suretiyle İnal veya Yınaloğulları beyliği kurulmuş oldu (1098). Teşekkülünden henüz birkaç sene sonra kurucusu Yınal'ın vefatı üzerine beyliğin yönetimini oğlu İbrahim devralmıştır. Beylik, başlarda Büyük Selçuklu Devletine tâbi iken İbrahim zamanında Diyarbakır bölgesinde Türkiye Selçuklu hâkimiyetini yaymak isteyen I. Kılıç Arslan'a bağlanmıştır. Kılıç Arslan'ın 1107 yılındaki Musul seferi sırasında

³⁹⁶Sevim-Merçil, 1995, 407.

³⁹⁷Sevim-Merçil, 1995, 410.

yanında Çubukoğlu Muhammed ile beraber Yınaloğlu İbrahim Bey de bulunmakta idi.³⁹⁸ İbrahim, Kılıç Arslan'ın vefatından sonra bir süre serbest hareket etme imkân ve fırsatı buldu idi ise de Ahlatşahlar beyliğinin kurucusu Sökmen el-Kutbî'nin Silvan'a hâkim olması üzerine bölgede hüküm süren diğer beyler gibi onun tâbiyetine girmek zorunda kalmıştır.

Yınaloğulları Diyarbakır ve çevresinde yaklaşık bir asır (1098-1183) süren hâkimiyetleri boyunca Âmid'i parlak bir kültür merkezi haline getirmişlerdir. İmâr faaliyetlerinde de ileri bir durumda olan Yınaloğullarının özellikle Âmid'de oluşturdukları 140 bin ciltlik muazzam kütüphane bölgenin kültürel gelişmesine her yönüyle tanıklık etmektedir.³⁹⁹

2.4.9. Ahlatşahlar, Sökmenliler veya Ermensahlar

Ahlat'ın daha Malazgirt savaşından önce Selçukluların idaresine geçtiği bilinmektedir. Zira, bu şehir, Sultan Alp Arslan devrinden itibaren Selçuklu ve Türkmen beylerinin Anadolu'ya yaptıkları sefer ve akınlarda hareket üssü haline getirilmişti. Yukarıdaki bölümlerde de belirttiğimiz üzere, bilhassa Afşin, Ahlat ve Halep'te konaklamak üzere Anadolu'nun derinliklerine inen sefer ve akınlarda bulunmuştur. Sultan Alp Arslan da büyük savaş için Malazgirt'e doğru hareketinden önce Ahlat'a gelmişti. Malazgirt savaşından birkaç gün önce Bizans imparatoru Romanos Diogenes tarafından Ahlat üzerine sevk edilen ve Vasilakes'in komutasında bulunan yaklaşık 15 bin kişilik bir öncü kuvvet, bu sırada şehrin idaresini elinde bulunduran⁴⁰⁰ Sanduk'un kumanda ettiği 800 kişilik Selçuklu birliği tarafından bir gece yarısı muharebesinde bozguna uğratılmıştı. Bu olaydan sonra Vasilakes tutsak alınmış ve Bizans birliğinin beraberinde taşıdığı değerli eşyalar Selçukluların eline geçmiştir.⁴⁰¹ Ayrıca, Sanduk, Malazgirt savaşına katıldığını bildiğimiz beyler arasında bulunmaktadır.⁴⁰² Ahlat, Malazgirt savaşından sonra Mervânî emirleri tarafından idare edilmeye başlanmıştır. 1085 yılında

³⁹⁸Turan, 2013, 137.

³⁹⁹Koca, 2011, 176.

⁴⁰⁰Sümer, 1998, 52.

⁴⁰¹Bundârî, 1999, 38; Sevim-Merçil, 1995, 62; Kafesoğlu, 1992, 35-36; Köymen, 2011, 27; Koca, 1997, 143; Koca, 2003, 19; Urfalı Mateos, 2000, 143; Ahmed bin Mahmûd, 2011, 102; İbnü'l-Adîm, 2000, 11; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 169; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 71-72; Sümer-Sevim, 1988, 19,57; İbnü'l Cevzî, 2005, 47; İbnü'l-Adîm, 2011, 67; Cahen, 2002, 208; Mikhail Psellos, 1992, 228-229; Sümer, 1998, 52.

⁴⁰²Koca, 2003, 18; Koca, 1997, 142; Sevim-Merçil, 1995, 63; Turan, 2013, 56.

Melikşâh'ın emriyle düzenlenen sefer sonucunda Diyarbakır bölgesinin Selçuklu hâkimiyetine girmesine rağmen bölgeye dâhil olan Ahlat, Mervânîlerin elinde bulunmaya devam etmiştir. Ancak, Mervânî emirlerinin kötü idaresinden bıkmış ve usanmış olan Ahlat halkı, Selçukluların Azerbaycan meliki Kutbeddîn İsmail'in komutanlarından adaleti ve dirayetiyle ünlü Sökmen el-Kutbî'yi şehirlerine davet edip şehri ona teslim etmişler; böylece, Mervânîlerin şehirden uzaklamasıyla Sökmen de idareyi ele almıştır (1100).⁴⁰³ Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar da sadakatinden ve güzel hizmetlerinden dolayı başta Ahlat olmak üzere Tebriz ve Diyarbakır bölgesindeki bazı yerleri Sökmen'e ikta etmiştir. Böylece, Ahlat merkez olmak üzere Sökmeniyye, Ahlatşahlar veya Ermenşahlar gibi adlarla anılan beylik kurulmuştur. Sökmen, saltanatı boyunca hâkimiyet sahasını genişleterek Ahlat'tan başka Tebriz, Erciş, Âdilcevaz, Meyyâfârikîn, Malazgirt, Muş, Van, Bargiri ve Vestan şehirlerini idaresi altına almıştır.⁴⁰⁴ Bu Türkmen beyliğinin kurucusu Sökmen el-Kutbî 1111 yılında hastalanarak vefat etmiştir. Cenazesi ilk önce Meyyâfârikîn'e sonra da Ahlat'a götürülüp orada defnedilmiştir.⁴⁰⁵

Sökmen ve haleflerinin iyi ve emniyetli yönetimleri sonucunda beylik topraklarında ilim, sanat, ticaret ve kültür faaliyetlerinde oldukça ilerleme kaydedilmiştir. Bundan dolayı da devrin yazarları Ahlat'ı daima "Kubbetü'l-İslâm" unvanıyla anmışlardır.⁴⁰⁶ Sökmenli beyleri ayrıca bölgedeki Türk hâkimiyetini koruyup yerleştirme gayreti içinde olmuşlardır. Şehirde, başta Türkçe olmak üzere üç dil konuşulmakta idi.⁴⁰⁷ Öte yandan, esnaf ve sanatkârının çokluğundan dolayı Ahlat'ta sosyal ve siyasî hayatta tesirini kuvvetle hissettiren Anadolu'nun ilk ahî teşkilatlarından biri kurulmuş; diğer Anadolu şehirlerindeki ahîler gibi Ahlatlı ahîler de Sökmenli iktidarının sona ermesinden sonra (1207) şehirlerine sahip çıkmışlar ve şehirlerinin idaresini bırakmamak için Eyyûbîlere karşı amansız bir mücadele vermişlerdir.⁴⁰⁸

⁴⁰³Koca, 2011, 177; Sümer, 1998, 53, 68.

⁴⁰⁴Sümer, 1998, 69.

⁴⁰⁵Sümer, 1998, 69.

⁴⁰⁶Koca, 2011, 178; Turan, 2013, 698.

⁴⁰⁷Koca, 2011, 177; Sümer, 1998, 53, 84.

⁴⁰⁸Koca, 2011, 178; Sümer, 1998, 84.

2.4.10. Artuklular

Sultan Alp Arslan ve Sultan Melikşâh dönemlerinde faaliyet gösteren ünlü Türkmen Beyi Eksük oğlu Artuk Bey, soy olarak Oğuzların Döğer boyuna mensup olup 1063 yılında kendisine bağlı Türkmenlerle birlikte Sultan Alp Arslan'ın hizmetine girmiştir.⁴⁰⁹ 1064 yılında Sultan Alp Arslan'ın Kafkasya ve Doğu Anadolu seferine katılmış ve kuvvetle muhtemel arkasındaki kuvvetlerle beraber Malazgirt savaşına da iştirak etmiştir.⁴¹⁰ Malazgirt savaşından sonra ise Sultan Alp Arslan'ın emriyle diğer Selçuklu ve Türkmen beyleriyle beraber Anadolu'nun fethi hareketine katılmıştır. Yukarıdaki bölümlerde bahsedildiği üzere, Artuk Bey birkaç sene içinde Kızılırmak'ı geçerek Orta Anadolu'dan hareketle fetihlerini batıya doğru genişletmiştir. Artuk Bey ve Türkmenlerin Marmara Bölgesinde fetih hareketlerine devam ettikleri sırada tahtın yeni sahibi Melikşâh, saltanat sevdasıyla harekete geçen Kavurt tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Sultan Melikşâh bu taht mücadelesi sırasında Anadolu'da faaliyet gösteren Artuk Bey başta olmak üzere vassal hükümdarları yardımına çağırmıştı. Bunun üzerine Artuk Bey Anadolu fetihlerini yarıda keserek emrindeki Türkmenlerle birlikte sultanın yanında bulunmak üzere Rey istikametinde geri dönmüştür. Neticede, Mayıs 1073 tarihinde vuku bulan iktidar savaşında Artuk Bey, Selçuklu ordusunun merkez kuvvetleri arasında, Sultan Melikşâh ve vezir Nizâmü'l-Mülk ile beraber hazır bulunmuştur.⁴¹¹ Böylece Artuk Bey, isyan eden Kavurt'un bertaraf edilip Melikşâh'ın durumunu güçlendirmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Artuk Bey, Sultan Alp Arslan devrinde olduğu gibi Sultan Melikşâh devrinde de dönemin ünlü komutanları arasında yer bularak adından sıkça söz ettirmiştir. Öyle ki, giriştiği hiçbir savaşta mağlup olmamıştır.⁴¹² Sultan Melikşâh iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra Artuk Bey'i İran-Irak sınırındaki Hulvân'a vali olarak tayin etti. (1076). Bu sırada Melikşâh, Bağdat Abbasî halifesi Muktedî bi-Emrillâh'ın yardım talebi üzerine Artuk Bey'i isyan eden Karmatîleri itaat altına almak için görevlendirdi. Sultanın buyruğu üzerine Artuk Bey, kardeşi Alpuş ve 7 bin kişilik bir Türkmen süvari birliğiyle valilik bölgesinden harekete geçerek Karmatî seferine çıkmış ve isyanı bastırmıştır (1079). Bir süre

⁴⁰⁹Sevim, A. (1991). Artuk b. Eksük. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, III, 414; Alptekin, 1991, III, 415; Koca, 2011, 179; Sevim, 2011, 46.

⁴¹⁰Koca, 2003, 18-19; Koca, 1997, 142.

⁴¹¹Koca, 2011, 91.

⁴¹²İbnü'l-Esîr, 1987, X, 135.

sonra 1083 yılında Melikşâh'ın emriyle Mervânîlerin idaresindeki Diyarbakır bölgesinin fethiyle görevlendirilen Abbasî halifesinin eski veziri Fahrüddeve'nin maiyetinde bu sefere katılmıştır. Fakat sefer sırasında Fahrüddeve ile anlaşmazlığa düştüğü için kuvvetleriyle birlikte ondan ayrılmış ve bir daha Melikşâh'ın güveninin kazanamayacağı düşüncesiyle Suriye meliki Tutuş'un hizmetine girmiştir. Tutuş da 1085 yılında bu değerli komutanı Kudüs valiliğine tayin etmiştir.⁴¹³ Bilindiği gibi, Artuk Bey, Tutuş ile Süleyman-şâh arasında vuku bulan savaşın Tutuş lehine neticelenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Artuk Bey, 1091 yılındaki vefatına kadar Kudüs'te ikamet etmiştir.

Artuk Bey, Anadolu'daki fetihleri sırasında, kendi emrindeki Türkmenlerle birlikte Yeşilırmak vadisini kendi kılıcının hakkında Bizans'tan almıştı. Çağdaş beyler gibi bu yeni fethedilen ülkede kendi beyliğini kuracak güç ve kudrette idi. Onun asıl gayesi de bu idi.⁴¹⁴ Ancak, Süleyman-şâh ile aralarında nedeni bilinmeyen bir soğukluk vardı. Zira, Artuk Bey, Kutalmışoğullarının Anadolu'da faaliyet göstermeye başlaması üzerine Sultan Melikşâh'a ve Süleyman-şâh'a son derece kızmıştır.⁴¹⁵ Öte yandan, Melikşâh'ın da Artuk Bey'i Anadolu'dan alarak merkeze çekmesi ona bu imkân ve fırsatı bir daha vermemiştir. Artuk Bey'in fethettiği bölgelerde daha sonra Danişmend Ahmed Gâzî hüküm sürmüştü ve onun fetihlerini daha ileriye götürmüştür.⁴¹⁶ Bundan sonra Artuk Bey'in ise Süleyman-şâh'a karşı cephe aldığı düşünülebilir. Bu karşılıklı menfi hislerin tesirleri Süleyman-şâh'ın sonunu hazırlayan olaylarda kendisini göstermektedir.

Artuk Bey idealini gerçekleştirip bir beylik teşekkül edemese de onun bu gayesi evlatları tarafından gerçekleştirilmiştir. Nitekim, Artuk Bey'in oğulları ve torunları üç şube halinde kendi yönetimlerini oluşturarak ataları Artuk Bey'in adıyla anılacak olan beylikler kurmuşlardır. Artuk Bey'in vefatından sonra oğulları Sökmen ve İl-gazi kardeşler Suriye-Filistin Selçuklu Devleti hükümdarı Tutuş tarafından babalarının görevi olan Kudüs valiliğine getirilmişlerdir. Tutuş'un 1095 yılında hayatını kaybetmesinden sonra bölgede Selçuklu melikleri arasında çıkan

⁴¹³İbnü'l-Esîr, 1987, X, 135; Sevim-Merçil, 1995, 106; Koca, 2003, 49; Sevim, 2011, 63; Sevim, 1991, III, 414; Alptekin, 1991, III, 415.

⁴¹⁴Koca, 2011, 179.

⁴¹⁵Sevim, 2011, 70.

⁴¹⁶Yinanç, 2013, 81.

çekişmelere müdahil olan Sökmen ve İl-gazi kardeşler birtakım siyasî ve askerî olaylara karışmıştı. İktidar mücadeleleri sırasında zayıf düşen ve Halep ve Dimaşk olmak üzere iki kola ayrılan Suriye-Filistin Selçuklu Devletinin içine düştüğü bu durumdan faydalanan Mısır Fatımîleri 1096 yılında Kudüs'ü ele geçirdi. Bunun üzerine Sökmen ve İl-gazi bütün Artuklu ailesi mensuplarıyla beraber Kudüs'ten ayrılıp Halep meliki Rıdvan'ın yanına gittiler (1097).⁴¹⁷ Haçlıların Antakya üzerine harekete geçmesi ve şehrin valisi Yağısıyan'ın yardım talebi üzerine diğer Türk müttefik kuvvetlerle beraber Haçlıların üzerine yürüyen Sökmen, sefere katılan öteki Türk beyleriyle yapılan bir toplantı esnasında görüş ayrılığına düşerek Halep meliki Rıdvan'ın saflarından ayrılıp Dimaşk meliki Dukak tarafına geçti. Bundan sonra Urfa ve havâlisinde Haçlılara karşı mücadele etti ise de geri çekilmek zorunda kaldı. Musul hâkimi Türkmen Musa'nın Cezîre hâkimi Çökürmüş'ün saldırısına uğraması üzerine Musa, bu sıralarda Diyarbakır bölgesinde bulunan Sökmen'e haber göndererek Musul'a, kendisine yardıma gelmesini istedi. Bunun karşılığında da hâkimiyetinde bulunan Hısnıkeyfa ile 10 bin dinar vereceğini bildirdi. Sökmen'in bu teklifi kabul ederek harekete geçmesi üzerine Çökürmüş Musul kuşatmasını kaldırarak geri çekildi. Musa ise Sökmen'i karşılamak üzere yola koyulduğu sırada bir suikast neticesinde öldürüldü. Sökmen de Musa'nın kendisine vermeyi vaat ettiği Hısnıkeyfa'yı Musa'nın orada bulunan nâiblerinden teslim aldı. Böylece Hısnıkeyfa'ya hâkim olan Sökmen burada ilk Artuklu beyliğini kurmuş oldu (1102).⁴¹⁸ Bundan sonra Suruç ve Mardin'i de alarak beyliğinin topraklarını genişletti. Musul önlerinden çekilen Çökürmüş ile olan düşmanlığını bir tarafa atıp onunla bir ittifak kurarak Haçlılarla mücadelesine devam etti. Müttefik güçler 10 bin kişilik bir kuvvetle Haçlıların üzerine yürüyerek onları bozguna uğrattılar. Hatta, Urfa kontu II. Baudouin ve kardeşi Tel Başir senyörü Joscelin de Courtenay esir alınarak Sökmen'in çadırına götürüldüler (Mayıs 1104).⁴¹⁹ Böylece Sökmen bir yandan Haçlılara karşı amansız bir mücadeleye girişmiş diğer yandan da beyliğinin arazisini genişleterek Diyarbakır bölgesine hâkim olmuştur. Ancak Sökmen, beyliğinin teşekkülünden çok kısa bir süre sonra 1104 yılının sonlarında vefat etmiştir. Vefatından sonra yerine oğlu İbrahim geçmiştir. Sökmen'in beyliğinin Diyarbakır bölgesindeki hâkimiyeti iki yıl sürmüş ve onun ölümünden sonra kardeşi

⁴¹⁷Sevim, A. (2009). Sökmen b. Artuk. *Türkiye Diyanet vakfî İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye diyanet Vakfî Yayınları, XXXVII, 393.

⁴¹⁸Sevim, 2009, XXXVII, 393; Alptekin, 1991, III, 415; Koca, 2011, 179.

⁴¹⁹Sevim, 2009, XXXVII, 393.

İl-gazi Sökmen'in oğlu ve halefi İbrahim'in elinden Mardin'i alarak burada Güney Doğu Anadolu bölgesinin en uzun ömürlü Artuklu kolunu kurmuştur (1106).⁴²⁰ İl-gazi de kardeşi Sökmen gibi Haçlılara karşı büyük bir mücadele vermiştir. Antakya Haçlı hâkimi Roger'i 1119 yılında büyük bir bozguna uğratmıştır. Öte yandan, İl-gazi, kısa bir süre içerisinde Nusaybin, Harran, Halep ve Meyyâfârikîn'i ele geçirerek beyliğinin topraklarını genişletmiştir. İl-gazi başarılarla dolu saltanatının sonunda 1122'de yanında yeğeni Belek ve Dımaşk atabeki Tuğ Tekin olduğu halde Haçlı işgali altında bulunan Zerdana kalesi üzerine çıktığı bir sefer sırasında hastalanarak vefat etmiştir. İl-gazi'nin ölümünden sonra oğullarından Süleyman Meyyâfârikîn'de, Timurtaş Mardin'de, yeğenlerinden Süleyman da Halep'te hüküm sürmeye başlamışlardır.⁴²¹

Artuk Bey'in torunu, Sökmen ve İl-gazi'nin yeğeni Belek de amcaları gibi Suriye-Filistin Selçuklu Devleti hükümdarı Tutuş'un ölümünden sonra Rıdvan ve Dukak arasında ortaya çıkan taht mücadelelerine katılmıştı. Antakya ve Urfa Haçlılarıyla mücadeleye giretikten sonra amcası İl-gazi ve Ahlatşah beyi Sökmen el-Kutbî arasında çıkan bir anlaşmazlık neticesinde Ahlatşah hâkimi tarafından tutuklanmıştı. Bir sene sonra tutsaklıktan kurtulan Belek, amcası İl-gazi'nin hizmetine girdi. Çubukoğlu Muhammed Bey'in ölümü üzerine yanına topladığı Türkmenlerle birlikte harekete geçerek Harput ve çevresindeki kasabalar hariç olmak Muhammed Bey'in sahip olduğu bütün toprakları ele geçirdi ve Palu şehrini kendisine merkez yaparak Artukluların Harput kolunu kurdu (1112).⁴²² Daha sonra Malatya ve Elbistan havâlisi ile Harput ve Halep'i de ele geçirdi. Belek amcaları Sökmen ve İl-gazi ile Haçlılara karşı çetin bir mücadeleye girmiştir. Belek amcası İl-gazi ile 1122 yılında Haçlılara karşı Suriye seferine katılmış yukarıda söylediğimiz üzere İl-gazi'nin bu sırada Zerdana kalesini kuşatmasında vefat etmesinden sonra Haçlılarla devam eden savaşların idaresini üzerine alıp Haçlıların en büyük düşmanı ve korkulu rüyası haline gelmiştir. Aynı yıl Urfa Haçlı kontu Joscelin ve Birecik Haçlı senyörü Galeran de Puiset'i Suruc yakınlarında mağlup ve esir ederek bu iki Haçlı liderini Harput'a gönderip hapsedirmiştir.⁴²³

⁴²⁰Sevim, A. (2000). Necmeddin İlgazi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. XXII, 89; Koca, 2011, 179; Sevim, 2009, XXXVII, 393; Alptekin, 1991, III, 415.

⁴²¹Alptekin, 1991, III, 415; Sevim, 2000, XXII, 90.

⁴²²Koca, 2011, 179; Alptekin, 1992, V, 92; Alptekin, 1991, III, 417; Turan, 2013, 179.

⁴²³Alptekin, 1992, V, 402.

Ancak Belek 1124 yılında Menbic kuşatması sırasında vefat etmiştir. Harput, Belek'in ölümünden sonra Hısnıkeyfa Artuklu hükümdarı Sökmen'in oğlu Davut'un eline geçmiş ve 1185 yılına kadar Hısnıkeyfa Artuklu şubesinin elinde kalmıştır. Bu tarihte ise Artuklu hanedanından II. Sökmen Harput ve çevresini kendi hâkimiyeti altına alarak burada bağımsız beylik kurmaya muvaffak olmuştur.⁴²⁴

Belirtildiği üzere, Artukoğulları, Hısnıkeyfa (1102-1231), Mardin (1106-1409) ve Harput (1112-1124 ve 1185-1234) olmak üzere beyliklerini üç şube halinde sürdürmüşlerdir. Onlar, hüküm sürdükleri bölgelerde güçlü bir idare oluşturmalarına rağmen birer mahalli iktidar sahibi olmaktan çıkarak merkezî bir yönetim kurup tek ve büyük bir devlet haline gelememişlerdir. Bu yüzden Büyük Selçuklu, Türkiye Selçuklu, Suriye Türk Atabeylikleri, Eyyûbiler, İlhanlılar ve Memlûkler gibi büyük devletlerin hükümdarlarını kendilerine metbu tanımak zorunda kalmışlardır.⁴²⁵ Artukluların özellikle ilk beyleri Haçlılara karşı yaptıkları savaşlar ve kazandıkları mühim başarılarla tarihteki yerlerini almışlardır. Artuklu beylerinin bölgeye yerleşmeleriyle Anadolu'nun bu köşesinde yeni bir devir açılmış; Güney Doğu Anadolu bölgesinin etnik yapısı ve kültürü temelden değişmeye başlamıştır.⁴²⁶

---

⁴²⁴Koca, 2011, 179; Alptekin, 1991, III, 417.

⁴²⁵Koca, 2011, 180.

⁴²⁶Koca, 2011, 181.

3. BÖLÜM

TÜRK NÜFUS HÂKİMİYETİNİN SAĞLANMASI ve TÜRK TOPONİMİSİ

3.1. Anadolu'ya Türk Nüfus Akışı ve Yerleşimi

Tarih boyunca muhtelif devirlerde yaşamış veya günümüzde varlığını sürdüren kavimler arasında en çok göç eden ve anavatanı dışında en geniş coğrafyalara yayılan; siyasî, dinî ve kültürel bakımdan dünya tarihini en çok etkileyenlerin başında şüphesiz Türkler gelmektedir. En eski dönemlerden beri daha çok batıya daimi bir akış içinde olan Türklerin göçleri arasında en mühim ve meşhurlarından biri Hunların hareketinden doğup, IV. yüzyılda Asya içlerinden başlayarak Hazar Denizi ve Karadenizin kuzeyinden Avrupa'ya ve Balkanlara uzanan ve Kavimler Göçü olarak anılan tarihî hâdisedir. Bu göç dalgası bugün Avrupa tarihi ve medeniyetinden bahsedilirken, değinmeden ve tarihî önemi vurgulanmadan geçilemeyecek bir olaydır. Bu tarihten itibaren, asırlarca aynı istikameti takip etmek suretiyle birçok göç hâdisesi vuku bulmuştur. Ancak, bu kuzey yolunu izleyerek Avrupa'ya ve Balkanlara yayılan Türk toplulukları, askerî arenada gösterdikleri başarıları siyasî ve kültürel alanda gösteremeyerek zaman içerisinde ya millî kimliklerini unutmuşlar ya da siyasî istiklallerini yitirmişlerdir. Böylece, vaktiyle egemenlik kurdukları kavimlerin içinde eriyerek kaybolmuşlar, Hıristiyanlaşarak Slavlaşmışlar; Türklük ve Türk dünyasından kopmuşlardır.

X. yüzyılın ikinci yarısında ise Oğuz Yabgu Devletinin parçalanmasını izleyen süreçte Oğuz ana kütlesinden iki ayrı kopma olmuştur. Bunlardan birinci kütle atalarının asırlardır tercih ettiği yukarıda bahsettiğimiz yolu kullanmışlar; akıbetleri de yine onlar gibi olmuştur. İkinci Oğuz kütlesi ise güneye inerek bir İslâm şehri olan Cend'e gelip yerleşmiştir. Tarihte asıl rolü bu kütle oynayacak; zira bu grup, Büyük Selçuklu Devletini kurduğu gibi bu defa da Anadolu'ya göç ederek bu ülkenin fethini ve Türkleşmesini sağlayacaklardır. Bu kütle, Göktürk ve Uygur Devletlerinin ikinci, Selçuklu Devletinin ise kurucu ve temel unsuru olan Oğuz(Türkmen)lardır. Bilindiği gibi, Türkmenlerin Anadolu ile ilk tanışmaları 1016 yılında Çağrı Bey liderliğinde çıkarılan Anadolu seferi ile mümkün olmuştur. Arslan

Yabgu'nun ölümünden sonra Tuğrul ve Çağrı Beylerin liderliğini kabul etmeyen Yabgulu Türkmenleri Gaznelilerin ve mahalli iktidar sahiplerinin sıkı tedbir ve takiplerine rağmen Horasan'dan Azerbaycan'a, oradan da Anadolu'ya girerek ilk göç dalgalarını oluşturmuşlardır. Selçuklu Devletinin kuruluşunun tamamlanmasından sonra ise bu göçler Selçuklu beyleri marifetiyle daha sistemli hale getirilmiştir. Malazgirt savaşının kazanılmasıyla da Anadolu'ya yapılan Türk göçleri sel halini almış; askerî galibiyetler siyasî teşekküllerin kurulmasını doğurmuş ve daimi bir akış halinde Anadolu'ya gelen insan unsuru ile coğrafya Türkleştirilerek vatan haline getirilmiştir. Zira, Malazgirt savaşından sonra bu ülkeyi Türkleştiren insan unsuru ve bu unsuru buraya sevk eden tarihî şartlar olmasa idi, belki bir fetih olayı vuku bulabilirdi; ama, ülkenin Türk yurdu haline gelmesi beklenemezdi.⁴²⁷ Türk fetih harekâtı sonucunda Anadolu'nun bir Türk vatanı haline gelmeye başlamasının sebebi, Türk fetihleriyle göç hareketlerinin birlikte yapılmış olması ve Türklerin Anadolu'da arka arkaya siyasî teşekküller meydana getirmeleridir.⁴²⁸ Bu itibarla, Anadolu'nun baştanbaşa açılmasına ve bu ülkenin Türk diyarı haline gelmesine sebep olan bu XI. yüzyıl göçleri, bütün tarih boyunca vukua gelen göçlerin netice bakımından en önemlisi olsa gerektir.⁴²⁹ Şimdi, Anadolu'yu Türkleştiren ve bir Türk vatanı haline getiren insan unsurunu bu ülkeye sevk eden şartları ve Selçuklu beylerinin Türklük lehinde oynadığı belki de en önemli rol olarak bu kütleleri Anadolu'ya yönlendirmelerini ve bu ülkeyi fetih çabalarını göstermeye çalışalım:

Büyük Osmanlı tarihçisi Nicolae Jorga, büyük eserinin başlangıç kısımlarında söz konusu bu devirleri anlatırken Anadolu'yu şöyle tasvir eder: "Frigya tepeleri zengin bağlarla çevrili idi; güneşli kıyılarda zeytinlikler uzanıyordu; her köşeye dut ağaçları dikiliyordu; her yerde bol verimli incir ağaçları vardı ve kuzeyde, Trabzon ve Giresun'da, heybetli fındık ve kiraz ağaçları görülebiliyordu. Bu muhteşem güzellikteki yarımada'yı her yönden bölen sayısız sıradağların tepeleri ve yamaçlarını yerli sedir ağaçlarından, güçlü meşe ve çınar ağaçlarından, kayın ağaçlarından, Alp güllerinden ve açelyalardan meydana gelmiş eski ormanlar süslüyordu."⁴³⁰ Bu tasvirde de anlaşılacağı üzere Anadolu, geniş

⁴²⁷Türk Tarih Kurumu, 1993, 260.

⁴²⁸Koca, 2011, 222.

⁴²⁹Yinanç, 2013, 127.

⁴³⁰Jorga, N. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (çev. N. Epçeli). İstanbul: Yeditepe Yayınevi, I, 98-99.

yaylaları, bol su kaynakları, münbit arazileri ve iklimi ile Türklerin hayat tarzına oldukça uygun bir coğrafya idi. Anadolu'nun bu vaziyetine karşılık Türkmenler için İslâm ülkelerinin hiçbir yeri uygun bir yurt olamamıştı. Selçukluların ilk devirlerinden beri Türkmenler ile yerli ve yerleşik Müslüman ahali arasında aynı sahalara paylaşılması sebebiyle sorunlar ortaya çıkmakta idi. Zira, Türkmenlerin yaşayış tarzı, ekili ve dikili alanlara zarar vermeleri, yerleşik Müslümanları rahatsız etmekte idi. Nitekim, bilindiği gibi, daha 1027 yılında Yabgulu (Nâvekiyye) Türkmenleri Gazneli devlet adamlarının yüksek vergi talepleri ve vergi memurlarının zulmetmeleri neticesinde bölge halkının arazilerine zarar vermeye başlamışlar; bu durum da bölge halkının şikâyetlerine sebep olmuştu. Gaznelilerin Türkmenleri bu bölgelerden uzaklaştırma faaliyetleri sonucunda Türkmenler önce Azerbaycan taraflarına oradan da Anadolu'ya göç etmişlerdi.

Bilindiği gibi, Konar-göçer Türkmenler tarafından kurulan Büyük Selçuklu Devletinin zamanla konar-göçer geleneklerini terk ederek yerleşik İran medeniyetinin tesirine girmesi ve klasik bir Türk-İslâm devleti hâlini alması, Türkmenlere sivil idarede ve askerî teşkilatta yer verilmeyerek tasfiye edilmesini doğurmuş ve bu da Türkmenlerin, Selçuklu beylerine küserek Selçuklu iktidarına karşı tavır almasına sebep olmuştur. Bu durum da çeşitli vesilelerle değindiğimiz üzere, Selçuklu tarihi boyunca birtakım sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla, Selçuklu beyleri devletin kuruluş yıllarından itibaren "Türkmenler meselesi" ile karşı karşıya gelmiştir. Türkmenler bir yandan Selçuklu iktidarına karşı harekete geçen muhaliflere destek oluyor; diğer yandan da muhtelif İslâm hükümdarlarının memleketlerinde karışıklığa yol açtıkları için onların şikâyetlerine sebep oluyorlardı. Bu cümleden olarak, Selçuklu beyleri de izledikleri Türkmen politikası gereğince Türkmen kütlelerini devletin merkezinden ve İslâm ülkelerinden uzaklaştırmak gayesiyle onları sürekli olarak fetih hedeflerinin başlıca yönü olan batıya, yani Anadolu uçlarına göndermeye başlamışlardır. Zira, Sâ mânî ve Gaznelilerden kalan idare teşkilatını derhal benimseyerek İran'da muazzam bir devlet kuran Büyük Selçuklular, Hazar'ın güney kısımlarından akıp gelen muhâceret selini, İran yaylarına münhasır bırakamazdı; oradan etrafa taşacak olan bu sel, o zamanki zengin İran sahasının içtimaî ve iktisadî nizâmını yıkabilir, yani

devleti sarsabilirdi.⁴³¹ Bilindiği gibi, 1045-1046 yıllarına gelindiğinde İbrahim Yinal, Tuğrul Bey'in emri gereğince, Türkmen beylerine: "Sizin burada kalmanız ve ihtiyaçlarınızı burada karşılamanızdan dolayı ülkem sıkıntı içine girdi. Bana kalırsa yapacağınız en doğru iş, Rumlara karşı gazâyâ çıkıp, Allah yolunda cihat etmenizdir. Böylece ganimet de elde edersiniz. Bende arkanızdan gelip, yapacağınız işlerde size yardımcı olacağım." şeklinde bir haber göndererek ordusu ile Azerbaycan'a hareket etmişti.⁴³² Türkmenler bundan sonra Anadolu üzerine akınlarını genişletmişler; düzenli Selçuklu orduları da Anadolu'nun fethine girilerek onların Anadolu'ya yerleşmelerine imkân tanımışlardır. Karşılıklı menfaatlerin bulunduğu böyle bir durumda Türkmenler, aileleri, eşyaları ve hayvanlarıyla birlikte topluca göç etmişler ve kendilerine yurt, sürülerine de geniş otlaklar aramaları onları Anadolu'ya yığmıştır. Bütün maddî ve manevî değerleriyle birlikte gelerek Anadolu'ya yayılan Türkmenlerin geri dönme ihtimal ve imkânları ortadan kalkıyordu. Bu durumda Türkmenler ya Anadolu'yu vatan haline getirerek yerleşecekler ya da bu uğurda canlarını feda edeceklerdi. İşte, Selçuklu tarihinin başından beri izlenebilen bu tarihî şartlar ve olaylar tarih boyunca Türk devletleri ve Türkler arasında çatışmalara yol açmasının yanında Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesi gibi çok mühim tarihî bir olayı da beraberinde getirmiştir. Daha açık bir ifade ile söylemek gerekirse, Selçuklu Devletinde zuhûr eden Türkmenler meselesi bir yandan şerre sebep, diğer yandan da hayra vesile olmuştur. Selçuklular Anadolu'yu açmakla göçebelerin birbirini püskürtmeleri ve nüfus baskısı ile yersiz kalan Oğuz kavmine yurt buluyor; devlet ile Türkmenler bu muazzam işi birlikte başarıyorlardı.⁴³³ Malazgirt savaşına kadar yaklaşık yarım asır boyunca yıpratılan Bizans Anadolu'su bu savaş ve zaferi izleyen dönemlerde Türkler tarafından kesin olarak fethedilecektir. Anadolu'da fetih hareketleri ve Türkmen göçleri en başından itibaren kalıcı bir karakter taşımış; Anadolu'nun etnik ve kültürel yapısı değişmiştir. Bir başka ifadeyle, Anadolu'nun sahipleri değişmiş ve kısa sürede bir Türk vatani halini almıştır. Tarihi boyunca birçok kavim, din ve kültüre sahne veya bunların ülkeler arası mübâdelelerine vasıta olan Anadolu, Selçuklu fethi ile ilk defa olarak ani ve büyük bir inkılâba uğramış; bu ülkenin etnik, dinî, içtimaî, iktisadî ve medenî sîmâsı külliyen değişmiş; dokuz asır süren millî ve

⁴³¹Köprülü, M. F. (2012). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* (Yedinci Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları, 71.

⁴³²İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 415; Koca, 1997, 94; İbnü'l-Cevzî, 2005, 4-5.

⁴³³Turan, 2013, 22.

manevî bir birlik kurulmuştur.⁴³⁴ Selçuklu fütuhâtından sonra Anadolu'ya gelip yerleşen bu kitleler arasında Karluklar, Kalaçlar, Kıpçaklar, Agaçeriler gibi muhtelif Türk zümrelerine mensup kitleler bulunmakla beraber, en büyük ekseriyeti Oğuz Türkmenleri teşkil ediyordu.⁴³⁵ Şimdi ise Anadolu'ya Türk nüfus akışı ve yerleşimi ile bunları kolaylaştıran durumları kaynaklara yansıyan somut örneklerle göstermeye ve açıklamaya çalışalım:

Çağrı Bey ve Türkmenleri 1016 tarihinde Anadolu'ya keşif seferleri düzenlediği sıralarda Bizans İmparatoru II. Basileios da Kafkaslar'da ve Anadolu'nun doğusunda faaliyet gösteriyordu. Zaten, Ermeni kralı Senekerim de daha bu ilk Türkmen taarruzu karşısında ülkesini koruyamayacağını anlamıştı. Ermeni kralı kendi hayatını muhafaza için ülkesini II. Basileios'a terk etti. Buna mukabil imparator da ona, Kapadokya temini ve Sivas şehri ve havâlisini verdi. Senekerim 1021 yılında çok sayıda halkı ve maiyeti ile bu bölgeye hareket etmiştir.⁴³⁶ İmparator Monomakhos da 1045 yılında Ani Ermeni Krallığını ortadan kaldırarak Kral II. Gagik'in idaresine Kayseri'yi vermişti. Gagik de bir kısım Ermeni nüfusu ile oraya yerleşmişti.⁴³⁷ Ancak Kral Gagik bir süre sonra Ermeni toplumunu aşağılayarak tahkir eden Kayseri metropolitini öldürmüştü; bunun üzerine bölgedeki Bizans kuvvetleri Ermenilere karşı topluca bir cezalandırma hareketine girişmiş; kendilerini savunamayacağını anlayan Ermenilerin büyük bir kısmı da Sivas ve Kayseri yöresini topluca terk edip, kaçarak Toros dağlarına sığınmışlardır.⁴³⁸ Anadolu'ya daha ilk Türkmen taarruz ve göçlerinin başladığı bu dönemlerde Bizans imparatorluğunun Ermeni krallıklarını ilhak politikaları ve Türkler karşısında kendilerini pek fazla savunamayan Ermenilerin Bizanslıların da yönlendirmeleriyle Doğu Anadolu bölgesinden topluca muhâcereti Anadolu'nun bu doğu hudutlarına Türk yerleşimini kolaylaştırmıştır. Ermeni müellifi Urfalı Mateos bu durumdan şöyle yakınmaktadır: "Bizanslılar Ermeni milletinin kumandanlarını kendi ev ve eyaletlerinden çıkarıp götürmüşler ve Ermenistan'ın krallık tahtını devirmekle askerlerin ve kumandanların desteği olan suru kendi elleriyle yıkmışlardı. Bizanslılar Türklere karşı harp etmekten de kaçınıyorlardı. Kaçmayı kendileri için

⁴³⁴Turan, 2013, 22-23.

⁴³⁵Köprülü, 2012, 72.

⁴³⁶Süryani Mihael, 1944, I, 224.

⁴³⁷Urfalı Mateos, 2000, 122.

⁴³⁸Koca, 2011, 487.

bir zafer ve kahramanlık addeden bu Bizanslılar, kurdu görür görmez kaçmaya başlayan kötü çobanlara benziyorlardı.”⁴³⁹ Bizanslıların ve Ermenileri bu şekilde iç kesimlere çekilmesiyle Azerbaycan dolaylarında biriken büyük Türkmen kütleleri Anadolu’ya bir oluk gibi akıyordu. Devrin şairi Katran, Tuğrul Bey zamanında, Urmiye emirini metheden bir kasidesinde: “Türklerin akınları çıkmasa idi sen eski Hüsrevler gibi dünyayı alırdın. Gerçi bugün de Türklere haraç veriyorsun. Ama yarın onların nimetine nâil olursun. Her taraf karınca yuvaları gibi Türkler ile dolu.” olduğunu söylerken bir vesile ile bu büyük Türk muhâceretini de tasvir etmektedir.⁴⁴⁰ Yine aynı devirde İbrahim Yınal ve Kutalmış gibi hanedan üyeleri liderliğinde Anadolu’nun fethine girişen Türkmenler bütün Ermeni bölgelerinin Bizanslılar yüzünden başsız ve müdafaasız kalmış olduklarını biliyorlardı.⁴⁴¹ Türkler Anadolu’nun bütün doğusunun sahipsiz kaldığını görünce kuvvetli ordularla beraber kısa bir süre içerisinde İstanbul’un kapılarına kadar ilerlemişler ve Bizanslıları bir mahpus gibi İstanbul’un içine tıkamışlardır.⁴⁴² Tuğrul Bey’in Bizans hâkimiyeti altındaki Ermeni bölgelerine sevk ettiği ordular çok defa hiçbir mukavemet görmüyorlardı.⁴⁴³ Sultan Alp Arslan ise Malazgirt şehri ve kalesi önlerine geldiği vakit Bizanslı muhafızların burayı terk etmiş olduklarını görmüştü.⁴⁴⁴ Anadolu’nun Bizanslılardan ve eski ahalisinden bu şekilde boşalması ve hemen akabinde Türkmenler tarafından doldurulması hususunda Süryani kaynaklarındaki birtakım haberler de oldukça dikkat çekicidir. Nitekim, Süryani Mihael, 1056-1057 yıllarında bir sene hüküm süren Bizans imparatoru VI. Mikhael zamanında vuku bulduğu üzere şu olayları nakleder: “Bu imparator o kadar ihmalcî bir adamdı ki, Türkler, Bizans imparatorluğu içinde daha çok kuvvetlendiler. İmparator, Türklerin Pont denizine (Karadeniz) kadar gelip halkı esir ettiklerini görünce, Hıristiyan ahaliye acıyıp, onlara at ve arabalar gönderdi. Onlar, eşyalarını yükledikten sonra denizin öbür kıyısına nakledildiler. Türkler, Pont mıntikasının bütün köy ve kasabalarını yağma ettiler. Buralar halktan boşaltılmış olduğu için Türkler, istifade edip kendileri ikamet ettiler. Herkes imparatoru bunun için tenkit ediyor, fakat biz bunda onun kabahatli olmadığını ve Allah’ın böyle istediğini

---

⁴³⁹Urfalı Mateos, 2000, 112.

⁴⁴⁰Turan, 2013, 67.

⁴⁴¹Urfalı Mateos, 2000, 85-86.

⁴⁴²Urfalı Mateos, 2000, 112, 326.

⁴⁴³Süryani Mihael, 1944, II, 16.

⁴⁴⁴Urfalı Mateos, 2000, 138.

söylüyoruz.”⁴⁴⁵ Bu hâdise, Anadolu’ya Türk nüfus akışı ve yerleşimini buraya kadar belirtmiş olduğumuz olaylar çerçevesinde açıklayan ve gösteren oldukça önemli tarihî bir kayıttır.

Gürcü kaynakları da bu hususta canlı bir tablo çizmektedir. Nitekim bir Gürcü kaynağı: “Gerçekten, Türkler, bugüne kadar, bağbozumu ayında (Ekim) bütün kıtaları ile Somhet’e girerek, ilkbaharda olduğu gibi kışın da çok güzel yerler olup otlaklar, çok miktarda odun ve su, bolca muhtelif av hayvanları bulunup her bakımdan faydalı ve zevkli yerler olan Tiflis’ten Berzaa’ya kadar gidiyor ve İor kıyılarına yerleşiyorlardı. Sayısız at, koyun, katır ve deve sürüleri ile gelen Türkler, çadırlarını orada kuruyorlar ve hiçbir şeyden mahrum kalmaksızın avlanıyor; rahatlık ve sevinç içinde tatlı bir hayat sürüyor, şehirler ile ticaret yapıyor ve aynı zamanda topraklarımızın içinde dolaşarak büyük miktarda ganimet ve esir alıyorlardı. Onlar, ilkbaharda Somhet ve Ararat dağlarına çekilmeye başlıyor; bu güzel ve yeşil ovalarda yazın da büyük miktarda ot ve menbalar buluyorlardı. Onların sayısız sürülerini gören, ‘Dünyanın her tarafındaki Türkler, bu memlekette randevu vermişlerdir’ diyecekti. Sultan da dâhil olmak üzere kimse onları ne oradan uzaklaştırmayı ne de onlara en ufak bir zarar vermeyi aklından geçirebiliyordu.” ifadeleri ile Türkmenlerin Azerbaycan ve Kafkasya’da nasıl yığıldıklarını ve yaşadıklarını, Türklerin her taraftan ne şekilde buralara göçüp geldiklerini güzel bir şekilde tasvir etmekle beraber, son ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Türkmenler meselesine de dolaylı olarak değinmektedir.⁴⁴⁶ Alp Arslan’ın Kafkasya seferi esnasında kaleleri tutmuş olanların hepsi Kafkas’a sığınmak için yerlerini terk etmişlerdi.⁴⁴⁷ Aynı şekilde, Melikşâh döneminde gerek bizzat sultanın ve gerekse Selçuklu komutan ve beylerinin Kafkasya seferlerinde Türklerin kudretleri dolayısıyla Bizanslılar doğuda ellerinde bulunan toprakları, kaleleri ve şehirleri terk ederek gidiyorlar ve böylece Türklerin aynı yerleri zaptla oralara yerleşmelerine imkân veriyorlardı.⁴⁴⁸ Türk akınları karşısında yerlerinden oynayan yerli ahali ise genellikle ormanlara, kayalıklara ve mağaralara sığınıyordu.⁴⁴⁹ Nitekim, Emir Ahmet kumandasındaki Türkler âni bir hucümla Kars’ı

⁴⁴⁵Süryani Mihael, 1944, II, 18.

⁴⁴⁶Brosset, 2003, 316-317; Turan, 2013, 68.

⁴⁴⁷Brosset, 2003, 290-291.

⁴⁴⁸Brosset, 2003, 306.

⁴⁴⁹Brosset, 2003, 307.

ele geçirdikten sonra Kral Giorgi'yi Acara yolu ile Abhazya'ya kaçmaya mecbur etmişler; çok sayıda esir ve ganimet alarak dönmüşlerdi. Dönüşleri sırasında Anadolu'ya Türk kütelleri götüren İasi ve Bujğob⁴⁵⁰ adlı iki büyük emire rastladılar. Onlar, yüklü oldukları ganimetleri göstererek: "Bizans memleketlerine gitmeye ne lüzum vardır? İşte, ıssız ve hazine dolu Gürcistan buradadır." dediler. Emirler de bunun üzerine yollarını değiştirerek çekirge sürüsü gibi memleketin içine yayıldılar. 1080 yılı Haziranında Klarcet, deniz kıyısına kadar Şavşet, Acara, Samtze, Kartli, Arguet, Samokalako ve Çkondid Türklerle doldu. Onlar ilk kar yağışına kadar buralarda kaldılar; bahar yaklaşınca tekrar geliyorlar ve kışın yine geri gidiyorlardı.⁴⁵¹ Şeddadîler Tarihi Sav-tekîn'in umumî valiliği zamanında (1075): "Türkler Erran (Karabağ) beldelerinin ovalarını, dağlarını, tepelerini ve kalelerini doldurdular." ifadesi ile Azerbaycan'ın dolup boşalmasına dâir birçok hâdiselerden birini tesbit etmektedir.⁴⁵² Yine bir kaynağa göre, Gürcü kralı Giorgi bütün bunları görüyor fakat ne bir yardımda bulunabiliyor ne de bir çare bulabiliyordu. Hiçbir kurtarıcı memleketin bu hâlini düzeltemiyordu. Çünkü Bizans çöküş içinde idi ve bütün denizaşırı ülkeler Türkler tarafından istila edilmişti.⁴⁵³ Taht değişiklikleri de Türk nüfus akışı ve yerleşimini durduramıyordu. Zira, David'in kral olduğu vakit Kartli ıssız halini koruyordu ve kalelerden başka hiçbir yerde halk kalmamıştı, hiçbir yerde insan görünmüyordu.⁴⁵⁴ Böylece, Bizanslılar ve yerli halkların boşalttığı sahalara Türkler gelerek yerleşiyor, buraları şenlendiriyorlardı. Bu kayıtlar, Türkmen göçlerinin yığıldığı ve Anadolu'ya akışın sağlandığı Gürcistan, Kafkaslar ve Azerbaycan dolaylarındaki nüfus hareketlerini göstermesi bakımından çok mühimdir.

Bizans imparatorluğunun önce İranlılarla ve daha sonra da Müslüman Araplarla asırlarca süren savaşları neticesinde Anadolu'nun eski nüfusu azalmıştı. Dolayısıyla, Anadolu, ilk Selçuklu fütuhâtı zamanında nüfus itibarıyla kalabalık değildi.⁴⁵⁵ Öte yandan, bu ülkedeki Bizanslıların ve diğer mahallî iktidar sahiplerinin yerlerini terk etmelerinin yanısıra nüfus bakımından azalmış olan bu

⁴⁵⁰Bu emirler Osman Turan'a göre Ayaz ve Mengüçik, İbrahim Kafesoğlu'na göre ise İsa Börü ve Ebû Yakup'tur. Bkz. Turan, 2013, 68; Brosset, 2003, 307, dipnotlar kısmı.

⁴⁵¹Brosset, 2003, 307.

⁴⁵²Turan, 2013, 67.

⁴⁵³Brosset, 2003, 308.

⁴⁵⁴Brosset, 2003, 310.

⁴⁵⁵Köprülü, 2012, 79; Cahen, 1979, 149.

halk da dağlara kaçıyordu.⁴⁵⁶ Bizanslılar Doğu ve Orta Anadolu'dan daha batıya ve Balkanlara doğru çekilirken Ermeniler de Türkmenlerin önünden Fırat boylarına, Toros dağlarına, Orta ve Güney Anadolu'ya, Kilikya ve Suriye taraflarına sığınıyorlardı. Ermeni müellifi Urfalı Mateos: "1080 yılının Martına doğru Akdeniz'in doğusundan Anadolu'nun kuzey doğu uçlarına kadar olan bütün Hıristiyan beldeleri Türklerin istilasına uğradı. Doğu halkları mahvoldu ve Bizans memleketinden eser kalmadı." dedikten sonra nüfus kayışını şöyle tasvir eder: "Antakya, Maraş, Deluk, Tarsus'a kadar Kilikya ve bu yerlerin bütün havâlisinden binlerce, onbinlerce insan kaçarak Urfa'ya geliyordu. Yeryüzü insanlarla kaplandı... Böylece memleket hıncahınç doldu." ifadeleri ile Ermeni nüfusunun, ilk defa, bundan yarım asır önce Bizans imparatorlarının cebrî tehcirleri ile, şimdi de Türkmen boylarının kesif akınları sebebiyle nasıl Orta ve Güney Anadolu'ya doğru kaydığını ve yayıldığını meydana koymaktadır.⁴⁵⁷ Süryani kaynakları da aynı şekilde durumu özetlemektedir. Nitekim, Süryani Mihael eserinde Ermenilerin hikâyesini anlatırken onların zamanla Bizanslılar tarafından Kapadokya havâlisine yerleştirildiklerini; Türklerin Anadolu'ya gelmeleriyle ise de Bizanslıların zayıf düştüklerini ve Ermenilerin de Kapadokya bölgelerini terk ederek sarp dağların içinde bulunan müstahkem mevkiilere girdiklerini ve buralara kapandıklarını bildirmektedir.⁴⁵⁸ Ermeni ve Süryani kaynaklarının verdiği bu bilgiler Bizans kaynakları tarafından da teyit edilebilmektedir. Zira, Anonim bir Bizans kroniğinin: "Karalar ve denizler, sanki bütün dünya, Türkler tarafından işgal edildi ve ıssızlaştırıldı. Onlar Anadolu'nun bütün köylerini, evlerini, kiliseleri ile birlikte istila ve yağma ettiler." şeklindeki ifadeleri Türk nüfus ve yerleşiminin Bizans tarafındaki müşahedeleri ortaya koymaktadır.⁴⁵⁹

Bilindiği gibi, Malazgirt zaferinden sonra Türk sefer ve akınları fethe dönüşmüş, dolayısıyla da Türk muhâcereti bir sel halini almıştır. Bir Bizans kaynağı, Türklerin Malazgirt zaferini müteakip Anadolu'ya eskisinden farklı olarak, bir yağmacı olarak değil, artık işgal ettikleri bölgelerin hakiki sahibi sıfatıyla girdiklerini beyan ederek durumu isabetli bir görüş ile tayin etmektedir.⁴⁶⁰ Süryani

⁴⁵⁶Süryani Mihael, 1944, II, 16-17, 22.

⁴⁵⁷Urfalı Mateos, 2000, 155-156; Turan, 2013, 69.

⁴⁵⁸Süryani Mihael, 1944, II, 58.

⁴⁵⁹Turan, 2013, 68.

⁴⁶⁰Turan, 2013, 68-69.

Mihael'in bu dönem hakkında görüşleri şu şekildedir: "Türklere mağlup olan Bizanslılar artık onlara hiç karşı gelmediler. İmparator VII. Mikhael de onların korkusu ile sarsılmıştı. Bu adam, korkak ve kadın yürekli müşavirlerin sözlerine uyarak sarayın içinde oturup kaldı ve Türklere karşı harekete geçmedi."⁴⁶¹ Aynı müellif, bu imparatorun, yaklaşık yirmi sene evvel, adaşı ve seleflerinden VI. Mikhael'in izlediği politikayı devam ettirerek Karadeniz bölgesindeki halkı eşyalarıyla birlikte yerlerinden ederek buraları boşaltdığını söylemektedir. Öyle ki, VII. Mikhael Pont'ta kalmış olan halkı toplayıp öbür kıyıya nakletmek için tekrar adamlar göndermişti. Bizanslıların muhafaza etmekte oldukları kale ve şehirler korku ve dehşet içinde idi.⁴⁶² Anadolu'nun güney kısımlarında da vaziyet aynı idi. Zira, Suriye havâlisinde faaliyet gösteren Atsız'a mağlup olan Bizanslılar, onun önünden deniz yolu ile kaçıyorlardı.⁴⁶³ Bu durum da bölgedeki bilhassa Yabgulu Türkmenlerinin yerleşimine kolaylık sağlamaktaydı. Bizanslılar sadece Anadolu'nun doğusu ve güneyindeki bölgeleri değil, aynı şekilde, batıdaki sınır bölgelerindeki halkı da geri götürüyor, böylelikle, bir kimsesiz topraklar bölgesi daha yaratıyorlardı.⁴⁶⁴ Zira, 1116 tarihindeki başarısız Eskişehir seferi sonrasında, İmparator Aleksios Komnenos'un emriyle bu yöredeki sınır kasabalarında yerleşik Rumlar daha batıdaki şehirlere nakledilmişlerdir.⁴⁶⁵

Bilindiği gibi, Kutalmışoğulları da kendilerine bağlı Türkmen oymakları ile birlikte Anadolu'ya gelerek bu ülkeyi bir sığınak haline getirmişlerdir. Süleyman-şâh'ın İznik'i fethedip Türkiye Selçuklu Devletini kurması da büyük Türk muhâceretine daha geniş bir mahiyet vermiştir. Süryani kaynaklarına göre, Süleyman-şâh Anadolu'ya gelince Bizanslılar onun önünden kaçmışlardır. Süleyman-şâh'ın bilhassa İznik ve İzmit şehirlerini zaptla oralarda hâkimiyet kurmasıyla bütün mıntıka Türklerle dolmuştur.⁴⁶⁶ Süleyman-şâh'ın muvaffakiyetleri arttıkça Türkistan ve İran'dan ilerleyen Türkmen akınları süratlenmiş ve

⁴⁶¹Süryani Mihael, 1944, II, 29.

⁴⁶²Süryani Mihael, 1944, II, 29.

⁴⁶³Süryani Mihael, 1944, II, 30.

⁴⁶⁴Cahen, 1979, 152.

⁴⁶⁵Anna Komnena, 1996, 490-491.

⁴⁶⁶Süryani Mihael, 1944, II, 29.

büyümüştür. Nitekim, 1080 yılında, Azerbaycan'dan Anadolu'ya çok büyük bir Türk nüfus akını vuku bulmuştur.⁴⁶⁷

Büyük Selçuklu Devletinin 1157 yılında tarih sahnesinden çekilmesi ve onların coğrafyasında Harezmşahlar Devletinin zuhûr etmesinden sonra bölgede yaşayan Türkmenler bu yeni devletin hükümdarının baskısına ve tehdidine maruz kaldıktan sonra boy beylerinin idaresinde Horasan'ı terk etmişlerdir. Bunların bir kısmı Dinar Bey yönetiminde İran'ın Kirman bölgesine inerken, diğer kısmı da Anadolu'ya giriş kapısı durumunda olan Azerbaycan'ın yolunu tutmuşlardır. Bu ikinci Türkmen grubu, bir kaynağın ifadesine göre, "denizdeki kumlar gibi kalabalık" idi. Başlarında da, "ildeniz" ve "alp" unvanlarını taşıyan Rüstem adında bir bey bulunuyordu. Türkmenler, Azerbaycan'da da rahat olamamışlar; Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesine gelip yerleşmişlerdir.⁴⁶⁸ Türkiye Selçukluları başta olmak üzere Anadolu'da kurulan diğer Türk devletleri ve bunların hükümdarları marifetiyle bu yeni coğrafyayı fetheden ve Türkleştiren Türkler öylesine çoğalmışlardı ki, Ankara metropoliti Mihael 1173 yılında Hıristiyan halk kalmadığı ve geçim sıkıntısı çektiği için buradan alınması ve daha küçük bir mevki olan Amasra evekliğine tayini maksadıyla İstanbul Synode meclisine müracaat etmiştir.⁴⁶⁹ Süryani kaynakları 1185 yılı olaylarını anlatırken Türklerin yayılış ve yaşayışları hakkında şu diğer önemli nakillere de yer vermişlerdir: "Çardırlarda ikamet eden büyük Türkmen halkı, kışın, kar yağmayan buz tutmayan ve otlak yerleri bulunan Suriye'nin güneyindeki çöle iniyorlardı. Onlar ilkbaharda da hayvanları için otlaklar bulunan kuzey mıntikasına çıkıyorlardı. Bu iniş ve çıkış esnasında yollar sayısız hayvanları ile doluyordu."⁴⁷⁰

Buraya kadar açıklamaya ve göstermeye çalıştığımız şekilde, Türklerin, önce savaş meydanlarındaki galibiyetleri, ardından, siyasî teşekküller kurmaya başlamaları ve de bu oluşumları daimi bir nüfus akışıyla beslemeleri neticesinde, herhalde, XII. asır sonunda Anadolu'nun, batı sahaları ve sahil memleketleri müstesna olarak Kuzey Suriye'de, Irak ve Elcezire'de, İran ve Azerbaycan sahalarında olduğundan daha kesif bir Türk kitlesi tarafından Türkleştirildiği

⁴⁶⁷Turan, 2013, 85.

⁴⁶⁸Koca, 2003, 204.

⁴⁶⁹Turan, 2013, 378.

⁴⁷⁰Süryani Mihael, 1944, II, 275.

söylenbilir.⁴⁷¹ Nitekim, Batı dünyası, II. Haçlı seferi sırasında Türklerle dolu olarak gördükleri ve onların büyük bir gayretle savundukları Anadolu'yu, bundan böyle "Türkiye" (Turkhia, Turguia) adıyla anmaya başlamışlardır.⁴⁷² XIII. yüzyılda ise Anadolu, her bakımdan bir Türk yurdu görünüşü almıştır.⁴⁷³

XIII. yüzyılda, dünya ve Türk tarihini yakından ilgilendiren önemli bir gelişme olan Moğol istilasını vuku bulmuştur. Bu istila, neticeleri itibariyle, Türkmenler meselesinde olduğu gibi, bir yandan büyük yıkım ve acılara sebep olmasının yanında diğer yandan da bir bakıma Türklüğün lehine olmuştur. Zira, Moğol istilasını, Türk-İslâm dünyasını alt-üst ettiği gibi Türkmenlerin Horasan ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya topluca ikinci defa büyük göç hareketi başlatarak bu ülkedeki Türk nüfusunun çoğalmasına ve zaman içerisinde Türkmenlerin yeni birer güç olarak tarih sahnesine çıkmalarına da vesile olmuştur. Bir kaynak, bu ikinci muhâceret hâdisesini tasvir ederek, Türkmenlerin Azerbaycan'da, Karabağ ovalarında çekirgeler gibi kaynaştığını ve doğudan batıya doğru bu insan selinin Aras nehri köprüsünü nasıl izdiham dolayısıyla geçemediklerini anlatmaktadır.⁴⁷⁴ Türklerin Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya aktıkları gibi Bizanslılar da Türklerin önünden kaçmakta, perişan vaziyette İzmit'e veya boğazın öbür yakasına çekilmekteydiler. Bu öylesine müthiş bir yer değiştirme idi ki "hücrelerine çekilmiş rahipler bile" yerlerini terk etmişlerdi.⁴⁷⁵ Anadolu'nun ilk Türk fetih ve yerleşmesi evresinde olduğu gibi bu devirde de Bizanslıların boşalttıkları yerlere Türkmenler yerleşiyordu. Bu ilk devirlerde Türkmenler nasıl Anadolu'nun genellikle orta kısımlarına yerleştiyse bu defa da Anadolu'nun henüz fethedilmeyen batı, güney ve kuzey uçları Türk fetih ve yerleşmelerine açılıyordu. Öyle ki, İbn Said'e göre Denizli, Honas ve Dalaman çayı havâlisinde 200 bin çadırlık bir Türkmen göçebe halk yaşıyordu. Eskişehir'den Kütahya'ya kadar uzayan dağlarda 300 bin ve Kastamonu bölgesinde de 100 bin çadırlık halk yığılmıştı. Sadece göçebelere

⁴⁷¹Köprülü, 2012, 72.

⁴⁷²Koca, 2003, 142; Turan, 2013, 24.

⁴⁷³İnalçık, H. (2002). Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu. . H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. IX, 66.

⁴⁷⁴Turan, 2013, 524.

⁴⁷⁵Gündüz, 2009, 25-26.

âit olan bu rakam takriben 5 milyon insana tekabül etmekte ve yeni göçlerin ne kadar insan getirdiğine dair bir fikir vermektedir.⁴⁷⁶

3.2. Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türk Vatanı Haline Gelmesinin Kalıcı Damgaları: Yer ve Yerleşim Adları

Yer ve yerleşim adları⁴⁷⁷ Anadolu'nun Türkleşmesini ve Türk vatanı haline gelmesini gösteren en bariz delillerden olup; Türkleşmenin kalıcı damgaları niteliğindedir. Örneğin, Neşri'nin Kitâb-ı Cihân-nümâ adlı eseri taranarak yapılan bir çalışmanın sonucunda Anadolu'daki yer adlarının %64'ünün Türkçe, %3'ünün Arapça veya Farsça kökenli olduğu tespit edilmiştir. Arapça veya Farsça kökenlilerin de ancak Türkler tarafından verilmiş olacağı düşünülerek bu oran %67'ye çıkarılabilir. Anadolu'daki yerleşim birimlerinin kalan %33'ü de Rumca ya da Anadolu'nun daha önceki sakinlerinin dillerindedir.⁴⁷⁸ Yer ve yerleşim isimleri Türkleşmenin kanıtı olarak büyük bir çoğunlukla Türkçe olmasına rağmen, Anadolu şehirlerinin bazılarının eski çağlardaki isimleri Türk söyleyişine uydurularak yerinde bırakılmıştır. Türkler bu şehirleri aldıkları zaman az da olsa kale içinde yaşayan eski ahalsinin mevcudiyeti hasebiyle bu şehirlere yeni bir ad vermek yoluna gitmemişlerdir.⁴⁷⁹ Kerasus (Giresun), Ankyra (Ankara), İkonium (Konya), Attaleia (Antalya), Sinope (Sinop), Paypert (Bayburt), Parthenia (Bartın), Sebastia (Sivas), Brussa (Bursa), Beleocaseria (Balıkesir), Trapezus (Trabzon), Caseria (Kayseri), Amasesia (Amasya), Melitene (Malatya) şeklinde görülen şehir adları bu hususa örnektir. Fakat, Orta ve Batı Anadolu'da yerli ahaliye nazaran daha büyük bir kesafetle yayılmış oldukları anlaşılan Türkler bu mıntikalardaki eski köylerin üzerinde yerleşirlerken ekseriyetle adlarını değiştirerek kendi dillerinde adlar vermişler; Orta Anadolu'daki köylerin çoğu Türkler tarafından yeniden

⁴⁷⁶Turan, 2013, 525; İnalçık, 2002, IX, 67.

⁴⁷⁷Doğal olarak tabiatta bulunan dağlar, tepeler, ovalar, vadiler, yamaçlar, sırtlar, mevkiler, geçitler gibi morfolojik unsurlar ile denizler, göller, nehirler, dereler, çaylar gibi hidrografik unsurlara genel anlamda "yer adları" denilebilir. Bunlardan farklı olarak insanlar tarafından vücuda getirilen şehir, kasaba, köy, mezra, yayla, kışla, kom, ağıl vb. yerleşme merkezlerine verilen isimlere de "yerleşme adları" denilebilir. Gümüştü, O. (2002). XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, VI, 358.

⁴⁷⁸Karadoğan, A. (2002). Ad Bilimi Perspektifinden Anadolu'nun Türkleşmesi Sürecine Farklı Bir Bakış. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, VI, 285.

⁴⁷⁹Kafalı, M. (2002). Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, VI, 187.

kurulmuş olduğundan, onların adları kâmilten Türkçe olmuştur.⁴⁸⁰ Ayrıca, Batı Anadolu'daki küçük ve orta boydaki kentlere Türkçe adlar verilmiştir.⁴⁸¹

Öte yandan, bilindiği üzere, yüzyıllar boyunca Anadolu çeşitli güçlerin bir savaş alanı durumuna düşmüş ve bu ülkenin siyasî, iktisadî ve içtimaî hayatına ağır bir darbe vurulmuştu. Pers, Sâsâni, Arap, Yunan ve Bizans mücadeleleri Anadolu'da büyük bir yıkım ve tahribata sebep olmuştur. Türkler de Anadolu'ya geldiklerinde bu manzarayı görmüşler ve bu tip yerlere “viran, ören, höyük” gibi isimler vererek söz konusu yerlerin Bizans hâkimiyetindeki yıpranmışlık, bakımsızlık, bırakılmışlık vaziyetine gönderme yapmışlardır. Öyle ki, Türk köylüsü Anadolu'daki binlerce harabe yer için “viran yer” veya “ören yeri” yahut da köylerin yakınında veya yanında yerle bir olmuş harabe yerler için “höyük” kelimesini kullanmaktadırlar.⁴⁸² Yalnızca Ankara vilayetinde 65, Konya vilayetinde 60 tane olmak üzere bütün Türkiye sathında bu kabil binlerce isim vardır.⁴⁸³ Örnek olarak şunlar verilebilir: “Bozören” (Sakarya), “Sarıhöyük” (Ankara), “Akviran” (Giresun), “Kızören” (Konya), “Pembeviran” (Diyarbakır), “Kuzören” (Çanakkale-Konya), “Tepecikören” (Adana), “Çatalören” (Ankara), “Dereceören” (Bolu), “Tepeören” (Giresun), “Gökçehöyük” (Konya), “Viranşehir” (Şanlıurfa-Bingöl), “Akören” (Bolu-Çanakkale-Konya), “Sayören” (Adıyaman), “Belören” (Çankırı-Gaziantep-Adıyaman), “Bozhöyük” (Siirt-Antalya), “İnliören” (Kayseri), “Çakırören” (Adana), “Kuyuluhöyük” (Denizli-Diyarbakır), “Güzören” (Antalya), “Susuzören” (Sivas), “Alören” (Amasya), “Derecikören” (Bilecik), “İssızören” (Bursa), “Karahöyük” (Konya-Eskişehir), “Karacaviran” (Diyarbakır), “Tatarhöyük” (Ankara), “Başören” (Adana), “Karacaören” (Afyon-Çorum-Amasya-Bolu-Konya), “Develiören” (Adana), “Çatalhöyük” (Konya-Adana), “Bayramören” (Çanakkale), “Çakırhöyük” (Adıyaman), “Gökçeören” (Balıkesir-Antalya).

Diğer yandan Türkler, Anadolu'da kendi hâkimiyetleri döneminde bu harap yerleri yeniden onarıp şenlendirmişler ve yeni baştan yerleşim yerleri kurmuşlardır. Anadolu'da yerleşimlerin bu şekilde imâr ve ihya edilmiş olduğunu gösteren birçok ad vardır. Bunlar genellikle “âbâd” ve “yeni” kelimeleriyle kullanılarak yapılmıştır.

⁴⁸⁰Yinanç, 2013, 138; Gündüz, 2009, 60.

⁴⁸¹Cahen, 1979, 191.

⁴⁸²Kafalı, 2002, VI, 187.

⁴⁸³Kafalı, 2002, VI, 187.

Bazıları şunlardır: “Müslümâbâd” (Sinop), “Cennetâbâd” (İğdır), “Kazâbâd” (Çanakkale), “Azizâbâd” (Aydın), “Altınâbâd” (Aydın), “Uluâbâd” (Bursa), “Akçaâbâd” (Trabzon-Aydın), “Hamitâbâd” (Bursa-Kırklareli), “Pirâbâd” (Ağrı), “Zorâbâd” (Muş), “Kurucaâbâd” (Sivas), “Sarıâbâd” (Denizli), “Sultanâbâd” (Ağrı), “Yeniköy” (Adana-Amasya), “Yenişehir” (İzmir-Uşak), “Yenikent” (Konya-Ağrı-Eskişehir-Ordu-Sivas), “Yenipazar” (Manisa), “Yenibahçe” (Konya-Elazığ-Mersin).

İşte Türkler, artık bir vatan addettikleri bu topraklardaki yerleri ve yerleşim sahalarını kendi kültürleri, değerleri, inançları, âdet ve göreneklerini yansıtan türlü türlü adlarla isimlendirmişlerdir. Bu cümleden olarak Anadolu; muhtelif Türk kavimlerinin adları, Oğuz (Türkmen) boy, kabile ve oba adları, unvan ve lakaplarla ilgili adlar, şahıs adları, hanedan adları, hayvan ve maden adları, renk ve yön adları, Türklerin hayatında başlıca rol oynayan yerler, nesnelere ve kavramların adları, anavatan Türkistan coğrafyasından getirilen adlar, çevrenin biçim ve özelliğini yansıtan adlar, bölgenin mahsulüyle alakalı adlar ve eski Türk devlet teşkilatındaki ikili sistemle ilgili adlar ile anılan pek çok yer ve yerleşim ile doludur.⁴⁸⁴

3.2.1. Muhtelif Türk Kavimlerinin Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Türk adının siyasî bir otorite olarak yükselişi ve dünya çapında yayılması şüphesiz Oğuzlar marifetiyle olmuştur. Nitekim, X. yüzyılda Oğuz Yabgu Devletinin dağılmasına müteakip Oğuz ana külesinden koparak Karadenizin kuzeyinden Balkanlara ve Avrupa'ya inen birinci grup, Grekler (Bizans) tarafından “Uz”, Ruslar tarafından “Tork” olarak adlandırılmışlardır. Daha güneye inerek Cend şehrine yerleşen ikinci grup ise İslâmiyet'e geçiş sürecinde “Türkmen” olarak isimlendirilmeye başlanmıştır. Türkmenler Anadolu'yu baştanbaşa doldurduktan

⁴⁸⁴Bu liste hazırlanırken şu kaynaklardan yararlanılmıştır: www.yerelnet.org.tr; www.köylerimiz.net; www.köylerimiz.info; Sümer, F. (2002). Anadolu'da Oğuz Boylarına Ait Yer Adları. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VI; Atsız N., Naci A. (2013, Eylül-Ekim). Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri. (Günümüz Türkçesine çev. M. Kemalöglü-Eserin orijinali 1926 yılında yayınlanmıştır). *Akademik Bakış Dergisi*. Türk Dünyası Kırgız Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü; Sezen, T. (2006). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; Turan, 2013; Koca, 2011, 189-213, 215-265; Kafalı, 2002, VI; Bu konuda açıklamalar ve Cumhuriyetin ilk devirlerinde yapılan çalışmalar için bkz. İnan, 1998, I, 66-68. Biz, Salim Koca'nın tasnifini esas almakla birlikte onun tasnifinde yer almayan bir kaç başlık daha ekledik. Tasnif örnekleri ve değerlendirmeler için ayrıca bkz. Gülensoy, T. (1998). Anadolu Yer Adlarına Genel Bir Bakış. *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*. Ankara; Eren, H. (2010). *Yer Adlarımızın Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

sonra tedricen yerleşik hayata geçmeye başlamış olup, konar-göçerliği terk edip, köyler kurarak veya şehirlere yerleşerek ziraat, ticaret gibi daha çok yerleşik unsurların mesleklerini icra edenler “Türk”, buna mukabil, konar-göçer gelenekleri devam ettirenler ise “Yörük” veya “Türkmen” adıyla anılmışlardır.⁴⁸⁵ Türk ve dünya tarihinde oldukça önemli bir rol oynayan ve bu özelliğini hala koruyan Oğuz kütlesi söz konusu olan ikinci gruptur. İkinci grup, zaman içerisinde Selçuklu Devletlerini, Atabeylikleri, Anadolu Beyliklerini, Osmanlı Devletini, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletlerini ve Türkiye Cumhuriyetini ortaya çıkarmıştır. Bunların isimleriyle ilgili yer ve yerleşim adları şunlardır: “Oğuz” (Batman-Erzincan), “Oğuzlar” (Ankara-Çorum-Aksaray-Elazığ), “Oğuzlu” (Samsun-Kars), “Oğuzeli” (Gaziantep-Sinop), “Oğuz dağı” (Erzincan), “Guz” (Kilis), “Türkoğlu” (Amasya-Niğde), “Türkeli” (Sinop-Şanlıurfa-Giresun-Ağrı), “Türkgücü” (Tekirdağ), “Türkçayırı” (Kahramanmaraş), “Türkköyü” (Ordu-Samsun), “Türkbeylikkişla” (Sakarya), “Türkyurdu” (Gaziantep), “Türkbahçe” (Gaziantep), “Türkobası” (Edirne), “Türkân” (Diyarbakır), “Türkmen” (Manisa-Konya-Sinop-Edirne-Şanlıurfa-Diyarbakır), “Türkmenli” (Gümüşhane-Tekirdağ), “Türkmenler” (Sivas), “Meşeli Türkmenler” (Sivas), “Türkmenköy” (Afyon), “Türkmen dağları” (Denizli), “Türkmentokat” (Eskişehir), “Türkmenhacı” (Diyarbakır), “Türkmen deresi” (Mardin), “Türkmenoğlu” (Erzincan-Manisa), “Yörükler” (Tekirdağ), “Yörükatlı” (Ağrı), “Yörükoğlu” (Muğla), “Özyörük” (Samsun), “Yörük” (Şırnak), “Bozok” (Yozgat), “Aşiret-i Bozulus” (Afyon), “Aşiret-i Karaman” (Karaman-Niğde).

Anadolu'ya sadece Oğuzlar değil, Malazgirt savaşından çok daha önce ve daha sonra muhtelif zamanlarda bilhassa Moğol istilası sonrasında diğer büyük Türk toplulukları da gruplar halinde gelip yerleşmişlerdir. Bunlar, asıl kütle Oğuzlarla birlikte Anadolu'da yer tutmuşlar ve Oğuzlar başta olmakla beraber Anadolu'nun Türkleşmesinde rol oynamışlardır. Bunlarla ilgili yer ve yerleşim isimleri ise şunlardır: “Özbek” (Çankırı-Diyarbakır-İstanbul-Kahramanmaraş-Mersin-Hatay), “Uygur” (Amasya), “Tatar” (Kayseri-Amasya-Uşak-Manisa), “Tatarköy” (Tokat-Kırklareli), “Tatarlı” (Trabzon-Tekirdağ-Hatay-Adana-Samsun-Afyon), “Tatara” (Diyarbakır), “Tatarlar” (Edirne), “Kıpçak” (Diyarbakır-Sivas), “Kırgız” (Aydın), “Karluk” (Afyon), “Kumanlar” (Ordu), “Hazar” (Elazığ-Kütahya),

---

⁴⁸⁵Gündüz, 2009, 46.

“Macarlı” (Giresun-Aksaray), “Macarköy” (Antalya), “Macarlar” (Balıkesir-Bolu), “Çiğil” (Konya, Kahramanmaraş-Kastamonu), “Aşağı Çiğil/Yukarı Çiğil” (Konya).

3.2.2. Oğuz (Türkmen) Boy, Kabile ve Obalarının Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Oğuz (Türkmen) boy, kabile ve obalarının adlarıyla ilgili yer ve yerleşim adları, konumuz bakımından, şüphesiz, muhtelif Türk kavimlerinin adlarıyla beraber ilk iki sırayı paylaşan en çarpıcı misallerdir. Bu kabil isimlendirmeler Anadolu’daki en büyük adlandırma grubunu oluşturur.⁴⁸⁶ Bir millet halinde Anadolu’ya göç ederek yayılan Oğuz (Türkmen) boyları yurt tuttıkları sahaları vatanlaştırarak Türkleştirmişlerdir. Eskişehir Moğol valisi Nureddin Caca Bey’in 1272 tarihli vakfiyesinde köy adları, daha bu tarihten önce, Osmanlıların bu ilk yerleşme bölgesinde birçok Oğuz (Türkmen) boyunun köyler kurduğunu göstermektedir.⁴⁸⁷ Faruk Sümer XVI. yüzyılın ilk yarısı içinde Anadolu’da Oğuz (Türkmen) boylarının adlarını taşıyan 890 adet köy ve mezra tespit etmiştir.⁴⁸⁸ Daha sonra yapılan daha kapsamlı bir çalışma ile bu sayı 1428’e ulaşmış olup; Oğuz (Türkmen) boy adlı yerleşmeler Fırat nehrinden Ege denizine kadar olan sahada hemen her yerde görülebilmektedir.⁴⁸⁹ 1935 Nüfus Sayımı Köyler Nüfusu cildinde ise 442 tane Oğuz (Türkmen) boy adlı yerleşim merkezi bulunmuştur.⁴⁹⁰ Anadolu’da Oğuz (Türkmen) boylarının adını taşıyan bazı yerleşim yerleri şunlardır: “Kayıhan” (Afyon), “Kayı” (Çorum-Eskişehir-Bolu-Kastamonu-Nevşehir-Kütahya), “Kayıcık” (Çorum), “Bayat” (Ankara-Çorum-Konya-Kastamonu-Niğde-Manisa), “Bayatlı” (Malatya), “Yağlıbayat” (Konya), “Karaevli” (Bolu-Kastamonu), “Yazır” (Edirne-Çorum-Eskişehir-Sivas-Konya), “Yazırlı” (Aydın-Ankara), “Döğer” (Burdur-Sivas- Çorum), “Dodurga” (Afyon-Bilecik-Çorum-Çankırı-Sinop-Tokat-Bartın-Sivas), “Afşar” (Tekirdağ-Sivas-Çankırı-Konya-Kastamonu-Amasya-Aydın-Tokat-Karabük-Afyon-Ankara-Bolu-Manisa), “Afşarlı” (Konya) “Avşarlar” (Ankara), “Avşarcık” (Sivas-Kütahya), “Avşarözü” (Kastamonu), “Kocaavşar” (Balıkesir), “Avşarobası” (Kayseri), “Kızık” (Afyon-Balıkesir-Kütahya-Sivas-Tokat-Karaman-

⁴⁸⁶Kafalı, 2002, VI, 187.

⁴⁸⁷İnalcık, 2002, IX, 66.

⁴⁸⁸Sümer, 2002, VI.

⁴⁸⁹Gümüştü, 2002, VI, 361.

⁴⁹⁰Gümüştü, 2002, VI, 362.

Bolu), “Beğdili” (Malatya-Sivas-Karaman-Mersin-Karabük-Çorum-Gaziantep), “Yazı Beydili” (Adıyaman), “Karkın” (Afyon-Konya-Sivas-Erzurum-Erzincan-Amasya-Ankara), “Ulu Karkın” (Afyon), “Karkıncık” (Kırşehir), “Bayındır” (Bursa-Burdur-Elazığ-Çankırı-İstanbul-Samsun-Siirt-Çorum-Aksaray), “Peçenek” (Ankara-Eskişehir), “Çavundur” (Konya-Sivas-Amasya-Ankara), “Çepni” (Balıkesir-Bolu-Kırşehir-Samsun-Kastamonu-Konya-Trabzon), “Yeni Çepni” (Bilecik), “Salur” (Antalya-Bolu-Çorum-Çankırı-Karaman-Samsun-Sivas-Manisa-Tokat), “Aksalur” (Amasya), “Eymür” (Bursa-Gümüşhane-Samsun-Kütahya-Aksaray-Batman-Kastamonu-Tokat-Bayburt Sivas-Bolu), “Eymür Hisar” (Afyon), “Eymür Bağı” (Sivas), “Alayundlu” (Sivas-Malatya-Çorum-Gaziantep), “Yüreğir” (Ankara-Trabzon-Kütahya-Kastamonu), “İğdir” (Sivas-Malatya-Erzurum-Kastamonu-Bursa-Çankırı-Eskişehir), “Bügdüz” (Burdur-Sivas-Çorum-Niğde), “Kınık”(Afyon-Bursa-Balıkesir-Ankara-Çorum-Giresun-Konya-Kütahya-Kastamonu-İstanbul-Manisa-Düzce), “Kara Kınık” (Sivas), “Dere Kınık” (Kütahya), “Kınıklar” (Tekirdağ).

Anadolu’da bu şekilde birbirinden uzak bölgelerde aynı Oğuz boy adını taşıyan muhtelif köylere tesadüf edilmesinin sebebini Selçukluların “parçalayarak iskân” siyaseti olduğunu belirten Fuad Köprülü bu usulü şu şekilde açıklamaktadır: “Selçuklular, Anadolu’yu iskân ederken, büyük ve kuvvetli aşiretleri muhtelif parçalara ayırarak birbirinden uzak sahalara sevk etmek suretiyle, irsî reislerinin idaresi altındaki herhangi toplu ve kuvvetli etnik bir birliğin isyanı ihtimallerini ortadan kaldırmak ve aşiret tesanüdünü kırarak millî bir teşekküle yol açmak ve böylece Selçuk sülalesinin menfaatini korumak istemiştir.”⁴⁹¹

Anadolu’da Oğuz (Türkmen) boylarının obalarından oluşan topluluk adlarının da yerleşim adı olarak kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki, XVI. yüzyıla ait Osmanlı arşivlerindeki kayıtlardan altı binden fazla Yörük ve Türkmen grubunun (boy, kabile, taife, oba olarak) adını tespit etmek mümkün olmaktadır.⁴⁹² Bu isimlere örnek olarak şunlar gösterilebilir: “Turgut” (Karaman-Konya), “Teke” (Antalya), “Atçeken” (Konya-Karaman), “Kuştemür” (Mersin), “Gökçeli” (Mersin-Adana), “Elvanlı” (Mersin-Adana), “Ulaş” (Sivas), “Bozdoğan” (Aydın), “Yürükân-ı

⁴⁹¹Köprülü, 2012, 72.

⁴⁹²Sakin, O. (2008, 3-4 Mayıs). Anadolu’da Türkmenler ve Yörükler. *Uyan Türkiyem*. II. Yörük-Türkmen Büyük Kurultayı ve Şenliği’nde sunuldu. Ankara, 233.

Zile” (Sivas), “Yürükân-ı Araç” (Kastamonu), “Keçili” (Amasya-Sivas), “Akkeçili” (Manisa), “Karakeçili” (Çorum), “Kara İsalı” (Adana).

3.2.3. Selçuklu ve Beylikler Döneminde Kullanılan Unvan ve Lâkaplarla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Türk beyleri Anadolu’da eski şehirleri yeniden onarıp güzelleştirmişler veya yeni yeni yerleşim yerleri oluşturmuşlardır. Bu yerlerden bazıları kuruluşunda veya geliştirilmesinde emeği geçen beylerin bir sonraki başlıkta görüleceği üzere adlarıyla, bazıları ise unvan ve lâkaplarıyla anılmışlardır. Bu hususta en güzel örnekler Alâeddîn Keykubâd’ın lâkabına izafeten “Alâ’iyye” (Alanya), Eşrefoğulları beylerinden Süleyman Bey’in unvanıyla ilgili “Beyşehir” ve Selçuklu veziri Fahreddîn Ali’nin (Sâhib Ata) unvan ve lâkabına izafeten “Karahisar-ı Sâhib” veya “Karahisar-ı Devle” (Afyon) adlarıdır.⁴⁹³ Ayrıca, bu vezirin Konya’da türbesinin bulunduğu havâlide de kendisinin unvan ve lâkabıyla bilenen bir yerleşim yeri vardır.

Bunlardan başka Anadolu’da Selçuklu ve Beylikler dönemine ait unvan ve lâkaplarla ilgili daha pek çok yer ve yerleşim adları vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: “Gâzibeyli” (Samsun), “Elbaşı” (Bingöl), “Sultanhanı” (Kayseri), “Beyobası” (Antalya), “Boybeyi” (Hakkari), “Cihangâzi” (Bilecik), “Bey” (Hatay), “Gâzibey” (Sivas), “Beyyurdu” (Hakkari), “Arslanoğlu” (Diyarbakır), “Ulubeyler” (Balıkesir), “Sultan” (Çorum), “Yüzbeyi” (Amasya), “Sultan Konağı” (Giresun), “İlbeyi” (Bingöl), “Kutlubey” (Denizli), “Beybükü” (Sinop), “Bayraktar” (Bayburt), “Karahana” (Malatya), “Ulubeyli” (Van), “Sultanşah” (Edirne), “Mama Hatun” (Elazığ), “Kayabey” (Ağrı), “İlbeyli” (Yozgat), “Sultan Tepe” (Diyarbakır), “Beylerbeyi” (Denizli-Kocaeli), “Rükneddin” (Bolu), “Çavuş” (Adana), “Arslangazi” (Ağrı), “İlbey” (Muş), “Atabeyli” (Kastamonu), “Kutlubeyler” (Kütahya), “Atabey” (Konya-Antalya-Isparta), “Subaşı”⁴⁹⁴ (Çankırı-Çanakkale-Hatay-Kastamonu-Mardin-Trabzon-Sivas-Düzce-Giresun-Erzincan).

⁴⁹³Koca, 2011, 255.

⁴⁹⁴Anadolu’da “subaşı” adıyla 25 adet köy bulunmaktadır ki, bunların bir kısmı Selçuklu devrindeki “sübaşı”, yani “askerî vali” anlamını ifade etmektedir. Çoğunluğu ise, “su başı”, “pınar başı” gibi anlamlarla kurulmuş köylerdir. Koca, 2011, 255.

3.2.4. Türk Tarihindeki Önemli Şahısların Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Türkler, muhtelif zamanlarda hanedan veya devlet kuran, ilk Müslüman gâzilerden başlamak üzere onları takiben Anadolu'nun fethi ve imârı başta olmak üzere Türk vatan, devlet ve milletine emeği geçen hükümdarları, şehzadeleri, beyleri ve komutanları kısacası Türk tarihine ve kültürüne mâl olan simaları unutmamışlar ve onların adlarını, hatıralarını yaşatmak üzere Anadolu'da yer ve yerleşim adları olarak kullanmışlardır. Örnek vermek gerekirse şunlar gösterilebilir: "Oğuz Han" (Burdur-Muş-Zonguldak), "Battal Gâzi" (Malatya), "Battal nehri" (Muğla), "Seyit Gâzi" (Eskişehir), "Selçuk Gâzi" (Bursa), "Selçuk Bey" (İzmir), "Alp Arslan" (Amasya), "Tutak" (Ağrı-Iğdır-Van), "Artuk" (Diyarbakır-Tokat-Sivas), "Afşin" (Kahramanmaraş), "Kılıç Arslan" (Afyon-Amasya), "Tutuş" (Çorum), "Porsuk" (Sivas), "Hasan Dağı" (Niğde), "Bozan" (Afyon), "Yağıbasan" (Sivas), "Yağısıyan" (Tokat), "Çağa Bey" (Çankırı), "Korkut" (Amasya-Muş), "İlgâzi" (Amasya), "Dinar Bey" (Bingöl), "Karatay" (Konya), "Korkuteli" (Antalya), "Danişmend"⁴⁹⁵ (Aydın-Edirne-Çorum-Çanakkale-Çankırı-Sivas-Eskişehir), "Felekâbâd" (Isparta), "Karatekin" (Çankırı), "Sultan dağı" (Afyon), "Emir dağı" (Afyon), "Sökmen" (Van), "Rıdvan" (Siirt), "Ertuğrul Gâzi" (Bilecik-Balıkesir), "Osman Gâzi" (Bursa-Bilecik), "Osmaneli" (Bursa-Bilecik), "Melik Gâzi" (Kayseri), "Umurbey" (Edirne-Çanakkale-Tekirdağ), "Umurköy" (Aydın), "Orhan Gâzi" (Bursa), "Orhaniye" (Bursa), "Orhaneli" (Bursa), "Kocaeli", "Karamürsel" (Kocaeli), "Akça Koca" (Bolu-Kocaeli), "Konur Alp" (Düzce), "Mihal Gâzi" (Eskişehir), "Çandarlı" (Bursa), "Sungur Paşa" (Bursa), "Taptuk Emre" (Ankara-Aksaray).

3.2.5. Tasavvufî Zümre ve Ahi İleri Gelenlerinin Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Yeni vatanda sevgi, barış ve hoşgörü ortamını hazırlayan ve Anadolu'nun manevî mimarları olarak tarihe geçmiş tasavvuf erbabı ve Ahi ileri gelenlerinin isimleri de Anadolu'daki birçok yerleşim yeri için kullanılmıştır. Bunlarla alakalı isimler şunlardır: "Ahi" (Edirne), "Ahiler" (Eskişehir-Sakarya-Zonguldak-Kütahya), "Ahiboz" (Ankara), "Ahiç" (Sivas), "Ahi Mehmet" (Tekirdağ), "Ahi Baba" (Sakarya),

⁴⁹⁵Bu adda birçok yerleşim yeri olup Danişmendliler veya Danişmend Gazi ile olan ilgileri meçhuldür.

“Ahi Evren” (Kırşehir-Tekirdağ), “Ahi Mesud/Etimesgut” (Ankara), “Emir Sultan” (Bursa), “Babadâğ” (Denizli-Sinop), “Sarı Saltuk” (Tunceli), “Seydişehir” (Konya), “Şeyh Edebalı” (Bilecik), “Horasan Baba” (Erzurum), “Hacı Bektaş Velî” (Ankara), “Geyikli Baba” (Bursa), “Seyyid Harun” (Konya), “Veli Baba” (Erzurum), “Mevlana” (Konya), “Hacı Bayram Velî” (Ankara), “Nasreddin Hoca” (Konya), “Özbek Baba” (Erzurum), “Sadreddin Konevî” (Konya).

3.2.6. Türk Hanedan Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Anadolu’da Türk beylerinin hâkimiyet icra ederek merkez edindikleri bölgeler kendilerinden itibaren genellikle mensup oldukları hanedanın adıyla anılmaya başlamıştır. Günümüzde “Karaman” ve “Aydın” şehirleri bu duruma en güzel örneklerdir. Ayrıca, Cumhuriyet dönemine kadar Balıkesir “Karesi”, Manisa “Saruhan”, Balat ve Muğla “Menteşe”, Isparta ve Eğridir “Hamid” veya “Hamidâbâd” adını taşımaktaydı.⁴⁹⁶ Günümüzde farklı bölgelerde bu adları taşıyan bazı örnekler şunlardır: “Selçuklu” (Konya-Tekirdağ-Sakarya), “Osmanlı” (Tekirdağ-Sakarya), “Karaman” (Kastamonu, İstanbul, Balıkesir, Gaziantep, Bayburt, Sivas, Şanlıurfa, Bursa), “Dulkadirli” (Kırşehir), “Artuklu” (Mardin), “Saltuklu” (Kastamonu), “Karamanlı” (Ordu), “Danişmendlü” (Kayseri-Karaman), “Danişmendlü-yi Kebir” (Afyon), “Akkoyunlu” (Burdur), “Karakoyunlu” (Ordu-Aydın-İğdır).

3.2.7. Eski Türk Devlet Teşkilatındaki İkili Sistemle İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Türklerin gerek İslâmiyet’ten önceki ve gerek sonraki yaşayış ve teşkilatlanmalarında kendisini bütün açıklığıyla gösteren kadim Türk ikili anlayış sistemini Anadolu’daki yer ve yerleşim adlarına da yansıtarak hayatta tutmuşlardır.⁴⁹⁷ Bunların bazı örnekleri olarak şunlar gösterilebilir: “Küçükçekmece-Büyükçekmece”, “Eskişehir-Nevşehir/Yenişehir”, “Akdeniz-Karadeniz”,

⁴⁹⁶Koca, 2011, 257.

⁴⁹⁷Türklerin inancına göre Tanrı tarafından Türk hükümdarına bağışlanan kut yani siyasî iktidar gökten aşağı doğru inmekte ve yeryüzünde doğu ve batı yönüne doğru ikiye ayrılmaktadır. Bu anlayışın gereği olarak eski Türklerde ülke, halk, teşkilat ve memuriyetler genellikle ikiye ayrılmaktaydı. “Doğu Karahanlı-Batı Karahanlı”, “Akkoyunlu-Karakoyunlu”, “Sarıkeçili-Karakeçili”, Anadolu Beylerbeyi-Rumeli Beylerbeyi” gibi örnekler bu anlayış ile ilgilidir. Bu konu hakkında bkz. Koca, 2011, 257-260.

“Aşağısaklıca-Yukarısaklıca” (Ağrı), “Eskisarıbey-Yenisarıbey” (Bursa), “Küçükyenice-Büyükyenice” (Balıkesir), “Aşağıkoyunlu-Yukarıkoyunlu” (Artvin), “Aşağıkızıl kale-Yukarıkızıl kale” (Erzurum), “Aşağıbilenler-Yukarıbilenler” (Gaziantep), “Küçükyenice-Büyükyenice” (Bilecik), “Küçükyağcı-Büyükyağcı” (Ankara), “Aşağıkayacak-Yukarıkayacak” (Aydın), “Aşağıbey-Yukarıbey” (İstanbul), “Küçükköy-Büyükköy” (Antalya), “Aşağıkumlu-Yukarıkumlu” (Trabzon), “Aşağısüphan-Yukarısüphan” (Bitlis), “Aşağıbozan-Yukarıbozan” (Çankırı), “Eskikızılelma-Yenikızılelma” (Bursa), “Aşağıakpınar-Yukarıakpınar” (Bingöl), “Küçükkılıca-Büyükkılıca” (Balıkesir), “Eskihamidiye-Yenihamidiye” (Bartın), “Aşağıgüney-Yukarıgüney” (Ankara), “Küçükkaralı-Büyükkaralı” (Giresun), “Aşağıyağcılar-Yukarıyağcılar” (Balıkesir), “Aşağıpamuktaş-Yukarıpamuktaş” (Ağrı), “Aşağıirmaklar-Yukarıirmaklar” (Artvin), “Aktaş-.Karataş” (Denizli), “Eskikaraağaç-Yenikaraağaç” (Bursa), “Aşağıçamlı-Yukarıçamlı” (Balıkesir), “Aşağısökü-Yukarısökü” (Kastamonu), “Küçükgeçit-Büyükgeçit” (Erzurum), “Eskiziraatlı-Yeniziraatlı” (Balıkesir), “Eskidanişment-Yenidanişment” (Bursa), “Aşağıemirler-Yukarıemirler” (Ankara), “Aşağımaden-Yukarımaden” (Artvin), “Eskişarkaya-Yenişarkaya” (Gaziantep), “Akpınar-Karapınar” (Erzurum-Elazığ-Sakarya), “Küçükgümüşlü-Büyükgümüşlü” (Erzincan), “Küçükevren-Büyükkevren” (Edirne), “Eskiyayla-Yeniyayla” (Sakarya), “Küçükgüney-Büyükgüney” (Manisa), “Eskiyaylacık-Yeniyaylacık” (Nevşehir), “Aşağıyoldüzü-Yukarıyoldüzü” (Ağrı), “Küçükincirli-Büyükincirli” (Yozgat), “Kanak-ı Bâlâ- Kanak-ı Zîr” (Yozgat), “Âmid-i Şarki- Âmid-i Garbi (Diyarbakır).

3.2.8. Renklerle İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Türk kültüründe renk kavramı derin bir geçmişe sahip olup renklerin anlamları ve sembolik değerleri çok çeşitlidir.⁴⁹⁸ Türkler Orta Asya’da olduğu gibi Anadolu’da da yer ve yerleşim alanlarını birtakım renklerle nitelmişlerdir.⁴⁹⁹ Bu

⁴⁹⁸Bu konuda bkz. Küçük, S. (2010, Yaz). Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı. *Bilig.* 54, 185-210.

⁴⁹⁹Renk konusu Türk kültürü açısından başlı başına bir araştırma konusudur ki bu renklerin yer adlarına yansımaları ve tespiti de ayrı bir araştırmaya konu olur. Türk kültüründe renklerin temsil ettiği manalar çok çeşitli olup bu konuya coğrafi adlandırma ve renklerin temsil ettiği yönler bakarsak; doğu=mavi, batı=ak, güney=kızıl, kuzey=kara renkleri ile nitelendirilmiştir. Mesela renklerle isimlendirmelerde Aktepe, Karatepe, Göktepe, Kızıltepe bir bölgenin istikametini gösterdiği gibi Sarıtepe de mevcut ise onun merkezde yer aldığı görülür. Kafalı, 2002, VI, 188. Karadeniz, Kızıldeniz, Gökçe göl gibi isimler bu hususla ilgilidir. Verdiğimiz örneklerin arasından yine bu hususla ilgili olanların olup olmadığını bilmiyoruz. Aynı şekilde bir sonraki başlıkta (Yön) geçen adlar için de aynı şey geçerlidir.

isimlerin bazıları şunlardır: “Kızıllar” (Adana), “Alatepe” (Aydın), “Yeşilce” (Artvin), “Karayazı” (Erzurum), “Sarıcaova” (Aydın), “Akpınar” (Adıyaman), “Karaca” (Ağrı), “Kızılbörüklü” (Eskişehir), “Karakışla” (Antalya), “Yeşilyurt” (Adıyaman), “Sarıbahçe” (Adana), “Alaçeşme” (Antalya), “Karahüyük” (Eskişehir), “Saritaş” (Ağrı), “Karadiğın” (Erzincan), “Kızılcadağ” (Antalya), “Yeşilhüyük” (Afyon), “Alaca” (Çorum), “Karaorgan” (Kars), “Kırmızılar” (Balıkesir), “Yeşilöz” (Amasya), “Alagöz” (Afyon), “Karataş” (Adana), “Kızılpınar” (Adıyaman), “Sarühüyük” (Ankara), “Karaköy” (Muş), “Gökçeçayır” (Ağrı-Osmaniye), “Karabörk” (Giresun), “Kızılsu” (Şırnak), “Sarıkamış” (Ağrı), “Kızılgüney” (Antalya), “Sarıkaya” (Adıyaman), “Yeşilbahçe” (Adana), “Akdemir” (Tunceli), “Karakulak” (Erzincan), “Kızılkaya” (Adana), “Gökçe” (Van-Artvin-Diyarbakır-Elazığ-Tokat), “Akören” (Konya-Bolu-Çanakkale), “Sarıca” (Ağrı), “Alacahöyük” (Çorum), “Karaköprü” (Amasya), “Karaarslan” (Afyon), “Alören” (Amasya), “Albayrak” (Amasya-Diyarbakır), “Karacaören” (Konya-Bolu-Çorum), “Kızılca” (Afyon-Mersin-Aydın), “Akyazı” (Amasya), “Alacadağ” (Antalya).

3.2.9. Yönlerle İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Yön bildiren adların yer ve yerleşim isimlerine yansımalarına dair bazı örnekler şunlardır: “Kuzeykişla” (Çankırı), “Doğupınar” (Sivas), “Doğukent” (Şanlıurfa), “Doğutepe” (Konya), “Doğuyeli” (Bingöl), “Batıköyü” (Şanlıurfa-Aydın), “Batiyaz” (Bingöl-Hatay), “Aşağıgüney” (Ankara-Karabük), “Güneyköyü” (Rize-İzmir-Düce-Niğde), “Güneybayırı” (Bursa), “Güneyce” (Samsun-Isparta-Şırnak-Ordu), “Güneycik” (Ordu-Tunceli), “Güneydere” (Konya-Bayburt), “Ortaköy” (Malatya-Ağrı-Adana), “Ortabucak” (Iğdır), “Ortaca” (Bolu-Kastamonu-Şırnak-Van), “Ortaçay” (Batman), Ortairmak” (Rize), “Karşıbağlar” (Diyarbakır), “Karşıgeçit” (Bayburt), “Karşıkent” (Tokat), “Karşıyaka” (İzmir-Bitlis-Muğla), “Karşıköy” (Bolu), “Diphisar” (Şanlıurfa), “Dipevler” (Afyon), “Aradere” (Muş), “Araköy” (Gümüşhane-Erzurum-Tokat), “Arabük” (Diyarbakır), “Bağarası” (Bitlis-Adıyaman).

3.2.10. Hayvan Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Bozkır iklim ve şartlarında yaşayan Türklerde hayvancılık yani besicilik hayatın temel unsuruydu. Sayısız koyun, keçi vb. sürüleri olan Türklerde at ve kurt

da kutsal sayılıyordu. Ayrıca koyun, at gibi hayvanlar Türklerin iktisadî faaliyetleri yanında binicilik ve savaş sanatı eğitimlerinde de önemli bir yer işgal ediyordu. Türkler, Anadolu'ya akarken hayvan sürülerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Onlar, hayatlarında önemli bir yer tutan bu kültürlerini yer ve yerleşim adlarına da yansıtmışlardır. Bunlardan bazılarının isimleri şunlardır: "Bozkurt" (Ağrı), "Koyunlar" (Aydın), "Geyiksu" (Tunceli), "Atlılar" (Mersin), "Boğaköy" (Amasya), "Bozoğlak" (Elazığ), "Kurtkulağı" (Adana), "Koyunevi" (Çanakkale), "Kurtlar" (Denizli), "Devegeçidi" (Diyarbakır), "Kınalıkoç" (Bitlis), "Kuzucak" (Adana), "Koçgazi" (Afyon), "Geyikpınarı" (Ankara-Bitlis), "Koyunköy" (Bilecik), "Kurtalan" (Siirt), "Atyolu" (Erzurum), "Kurtkale" (Ardahan), "Geyikdere" (Bingöl), "Yağızatlı" (Adıyaman), "Koçbayır" (Balıkesir), "Keçikale" (Çanakkale), "Sürmelikoç" (Ağrı), "Koyunoba" (Kütahya-Şırnak), "Kızılkoyunlu" (Ankara), "Atburgazı" (Aydın), "Kurtköy" (Bilecik), "Doğanca" (Siirt), "Koyunyeri" (Çanakkale), "Akçakoyunlu" (Maraş-Adana-Gaziantep), "Karakoyun" (Sinop), "Karakoç" (Adıyaman, Diyarbakır).

3.2.11. Maden Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Orta Asya coğrafyası zengin maden yataklarına maliktir. Türkler de bu anavatanlarında en eski devirlerden beri maden bulmak, kullanmak ve işlemekte uzmanlaşmışlardır.⁵⁰⁰ Bu madenlerin başında altın, gümüş ve demir gibi madenler gelmekte idi. Savaşçı bir kavim olan Türkler silah yapımı başta olmak üzere gündelik ihtiyaçlarda da madenlerden yararlanmışlardır. Efsane ve destanlarımıza dahi konu olan bilhassa demir madeni, Türk hayatının vazgeçilmezleri arasında idi. Öyle ki, Türkler demircilikle ün salmışlardır. Eski Türkler, madenlerin çokça bulunduğu bir yer olan Altay dağlarına "Altun Yiş" (Altın ormanı) demişlerdir. Türkler Anadolu'da da birçok yer ve yerleşimleri maden ismiyle nitelemişlerdir. Bunların başında Gümüşhane ilimiz gelmektedir. Diğer bazı örnekler de şunlardır: "Altınlı" (Şanlıurfa-Çankırı-Malatya), "Altıntaş" (Kütahya-Erzurum-Gaziantep-Aydın-Bursa), "Altunköprü" (Diyarbakır), "Altınkar" (Diyarbakır), "Altınsu" (Hakkari), "Altınbaş" (Çorum), "Altınboğa" (Van-Kahramanmaraş), "Altınyayla" (Burdur), "Altınışik" (Bingöl), "Altınlar" (Balıkesir), "Altınova" (Sivas- Adana-Aydın-Balıkesir),

⁵⁰⁰Bu hususta bkz. Şen, S. (2002, Eylül). Eski Türklerde Maden İşçiliğine Bir Bakış. *Modern Türklük Araştırma Dergisi*. 5(3), 162-172.

“Altınçağ” (Hatay), “Altınpınar” (Gaziantep), “Altinyüzük” (Tunceli), “Altınbaşak” (Şanlıurfa), “Gümüş” (Denizli, Şanlıurfa), “Gümüştaş” (Sivas-Diyarbakır), “Gümüşlü” (Kütahya), “Gümüştepe” (Amasya), “Gümüşhane” (Artvin), “Gümüşkaya” (Adıyaman), “Gümüşkaşık” (Adıyaman), “Gümüşdere” (Van), “Gümüşhacıköy” (Amasya), “Gümüşdüven” (Bitlis), “Gümüşsu” (Kayseri-Malatya), “Gümüşpınar” (Gaziantep), “Demirköy” (Artvin), “Demirtepe” (Ağrı), “Demirözü” (Bayburt), “Demircili” (Afyon), “Demirdöver” (Artvin), “Demirçarık” (Elazığ), “Demirkazık” (Niğde), “Demirciler” (Gümüşhane), “Demirci” (Ankara).

3.2.12. Çevrenin Biçim ve Özelliğini Yansıtan Adlarla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Türkler yurt tuttıkları alanları tabiat ve coğrafi şartlarına ve özelliklerine göre de adlandırmışlardır. Örnek olarak şunlar gösterilebilir: “Sivrimağara” (Şanlıurfa), “Güzpınarı” (Adana), “Kocatepe” (Afyon-Mardin), “Yağmuralan” (Gaziantep), “Ulukale” (Tunceli), “Uludere” (Eskişehir), “Çaykenarı” (Muğla), “Yellibel” (Adana), “Yanarsu” (Siirt), “Pazaryolu” (Erzurum), “Gürpınar” (Van), “Ortaköy” (Bursa), “Uzundere” (Erzurum), “Gözene” (Malatya), “Taşlıdere” (Afyon), “Çorakdere” (Samsun), “Kuruyer” (Hatay), “Ayazini” (Afyon), “Bucak” (Adana), “Ilıcalar” (Bingöl), “Yedioluk” (Adıyaman), “Aşağıkent” (Ağrı), “Nazlıçayır” (Gümüşhane), “Yerebakan” (Adana), “Küçüksu” (Bitlis), “Dikyamaç” (Mardin), “Dikköy” (Bingöl), “Sarıot” (Çanakkale), “Sukenarı” (Sakarya), “Karyağmaz” (Balıkesir), “Dikyol” (Diyarbakır), “Bulanık” (Muş), “Karlı” (Hakkari), “Çukurköy” (Antalya), “Kızılyer” (Adana), “Tepearası” (Konya), “Yolağzı” (Artvin), “Toprakkale” (Ağrı), “Karlıtepe” (Bitlis), “Tepeköy” (Afyon), “Kurugöl” (Adıyaman), “İncetarla” (Adana), “Kırmızıköprü” (Tunceli), “Yamaçköy” (Bitlis), “Yolaltı” (Aydın), “Kayalı” (Adıyaman), “Soğukpınar” (Adana), “Aşağıkarasu” (Bitlis), “Çukur” (Adana), “Yolüstü” (Artvin), “Göynük” (Bingöl), “Kırkgeçit” (Van), “Başpınar” (Adıyaman), “Pınarbaşı” (Antalya), “Bayırköy” (Bilecik).

3.2.13. Türklerin Hayatında Başlıca Rol Oynayan Yer, Nesne ve Kavramlarla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Türkler hayat, yaşayış ve inançlarında önemli yer tutan, maddeten ve manen değer ve önem verdikleri yer, nesne ve kavramları ya olduğu gibi ya da çeşitli isimlerle tanımlayarak yer ve yerleşim adı olarak kullanmışlardır. Bunlara örnek olarak şunlar verilebilir: “Yayla” (Balıkesir), “Yaylalar” (Artvin), “Yaylapınar” (Adana), “Yaylaadamı” (Adıyaman), “Ova” (Antalya), “Ovacık” (Çanakkale), “Yaylalı” (Aydın), “Yazkonağı” (Bingöl), “Serinyayla” (Manisa), “Ovasaray” (Amasya), “Yaylabeli” (Burdur), “Güzyurdu” (Malatya), “Yaylaçayır” (Bursa), “Yaylacık” (Çanakkale-Balıkesir), “Bölükyayla” (Adıyaman), “Yaylaköy” (Ağrı), “Yaylak” (Ankara-Diyarbakır), “Kayakışlak” (Iğdır), “Sürmelü Kışlağı” (Şanlıurfa), “Alagez Kışlağı” (Şanlıurfa), “Bozova” (Antalya), “Yaylapalamut” (Antalya), “Yazyurdu” (Konya-Erzurum), “Yaylalık” (Osmaniye), “Yürükyayla” (Eskişehir), “Yazlık” (Adıyaman-Iğdır-Balıkesir-Ordu-İstanbul-Mersin-Giresun), “Göçebe” (Samsun), “Ergenekon” (Giresun), “Turan” (İzmir), “Gaziler” (İzmir), “Şehitlik” (Rize), “İlkkurşun” (İzmir), “Hıdırellez” (Samsun), “Kopuz” (Gümüşhane-Tunceli), “Kopuz Alya” (Ağrı), “Kopuz Sefla” (Ağrı), “Kızılelma” (Tokat-Bartın-Çanakkale), “Kızıl Elma-i Atik” (Bursa), “Şiylan” (Şanlıurfa), “Şilandere” (Kocaeli).

3.2.14. Anavatan Türkistan’dan Anadolu’ya Getirilen Yer ve Yerleşim Adları

Türkler gelmiş oldukları anavatan Türkistan’daki hatıralarını unutmamışlar ve o hatıraları Anadolu’da yer ve yerleşim adları olarak yaşatmak suretiyle hatırlamış ve canlı tutmuşlardır. Bu adların bazıları şunlardır: “Aras Nehri”, “Seyhan ve Ceyhan nehirleri”, “Karaçuk Dağı” (Şanlıurfa), “Barçın Yaylası” (Karaman), “Balgasun Yaylası” (Karaman), “Barçın” (Bursa-Sivas-Afyon), “Horasan” (Erzurum), “Horasanlı” (Denizli), “Talas” (Kayseri-Manisa), “Keles” (Bursa), “Horzum/Harezmi” (Mardin-Isparta-İzmir-Şanlıurfa), “Yedisu” (Bingöl)

3.2.15. Bölgenin Mahsulü İle İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Bilindiği gibi, Anadolu’ya sadece konar-göçer Türkler değil yerleşik hayat tarzını benimsemiş Türkler de gelmişti. Konar-göçer gelenekleriyle gelip tarihi

süreç içerisinde tedricen Anadolu'da da yerleşik hayata geçenler olmuştur. Nitekim, kavun, karpuz, ayçiçeği, pamuk, pirinç, cındarı gibi ziraat mahsuller Türklerin Anadolu ziraatına ilaveleridir. Öyle ki, Anadolu coğrafyasındaki ehli hayvan cinslerinden hububat nevilerine ve meyve çeşitlerine kadar pek çok şey fatih atalarımız tarafından Türkistan'dan Türkiye'ye getirilmişlerdir.⁵⁰¹ İşte Türkler, yerleştikleri ve yaşadıkları bölgelerden aldıkları mahsullerin adlarını o yer ve yerleşimleri niteleyen ad olarak her dönemde kullanmaktadırlar. Örnek olarak şunlar gösterilebilir: “İncirli” (Şanlıurfa-Kahramanmaraş-Gaziantep), “Narlı” (Balıkesir-Bursa-Uşak), “Elmabağı” (İzmir), “Payamlı” (İzmir-Siirt), “Ayvalık” (Rize-Yozgat-Adana), “Fındıklı” (Artvin-Giresun-Zonguldak-Rize), “Elmabahçe” (Bilecik), “Üzümlübel” (Burdur), “Bademli” (Ankara-Afyon-Konya-Elazığ), “Üzümlü” (Diyarbakır-Artvin-Manisa-Sivas), “Ayvalı” (Kırklareli-Isparta-Tokat-Sivas), “Kiraztepe” (Ordu), “Üzümlüveren” (Bitlis), “Zeytinli” (Çanakkale-Gaziantep), “Dutlar” (Kütahya), “Erikli” (Bilecik-Edirne-Samsun-Sivas), “Elmalı” (Giresun-İstanbul-Kahramanmaraş-Çorum), “Karpuzlu” (Diyarbakır-Batman-Şanlıurfa), “Dutluca” (Manisa, Gaziantep), “Kirazlı” (Artvin, Aydın, Kayseri), “Acıpayam” (Elazığ), “Karaincirli” (Edirne), “Ayvalıca” (Konya-Çorum), “Karpuzalanı” (Van), “Zeytinliköy” (Çanakkale), “Kirazlıyayla” (Denizli), “Fındıkoba” (Trabzon), “Zeytinlik” (Rize), “Üzümbağı” (Erzurum), “Dutlu” (Konya-Gaziantep), “Büyükincirli” (Yozgat), “Tatlıpayam” (Elazığ), “Çataldut” (Diyarbakır), “Karadut” (Aydın), “Zeytinlibağ” (Manisa), “Narlıca” (Diyarbakır-Gaziantep-Kilis).

---

⁵⁰¹Kafalı, 2002, VI, 188.

4. BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜR HÂKİMİYETİNİN SAĞLANMASI

4.1. Anadolu'nun Yerli Halkının Bizans'a Nefret Hisleri Karşısında Türklere Şükran ve Minnet Hisleri: Gönüllerin Fethi

Hıristiyanlık tarihi Hz. İsa'nın tabiatı hususunda asırlar boyunca devam eden münakaşalara sahne olmuştur. Bu tartışmalar ve fikir ayrılıkları tarihî süreç içerisinde doğu ile batıyı, kiliseleri, halkları, devletleri birbirinden ayırmıştır. Dönemin büyük gücü Bizans İmparatorluğu bu tartışmalarda etkin rolü üstlenmiştir. 451 yılında toplanan Dördüncü Ekümenlik Konsil, diğer bilinen adıyla Khalkedon Konsil'i sonrasında doğu patrikleri burada kabul edilen ilkeleri tanımayarak batı kilisesinden ayrılmışlardır. Bu tarihten itibaren Bizans imparatorlarının teşebbüsleriyle sağlanmaya çalışılan dinî ve siyasî birlik çabaları bir sonuç vermemiş; bilhassa II. Justinianus ve Heraklius zamanındaki girişimlerden sonra ipler tamamen kopmuş ve batı kiliseleri ile doğu kiliseleri arasındaki ayrılık tamamlanmıştır. Bu durum Hıristiyan milletler ve devletler arasındaki anlaşmazlıkları hat safhaya ulaştırmış ve karışıklığı büsbütün artırmıştır. Bundan sonra kendilerini Ortodoks yani doğru inanca sahip olarak niteleyen Bizanslılar kendi inancı dışındaki bütün anlayışları Heteredoks yani sapık inanç olarak görmüşler ve bu anlayışa sahip olanlara karşı ya imha ya da onları Ortodoksların ve Rumların politikası ve uygulamalarına girişmişlerdir. Bu da Ortodoks inancını reddederek kendi kiliselerini kuran halkların Bizans'a karşı derin bir nefret ve düşmanlığına sebep olmuş; uzun yıllar boyunca devam eden dinî ve siyasî mücadeleleri farklı boyutlara taşımıştır. Hıristiyanlar arasında bu suretle farklı mezheplerin ortaya çıktığı bu sıcak dönemler aynı zamanda önce İranlıların ve daha sonra Müslüman Arapların fetih hareketlerinde bulunduğu tarihlere rast gelir. Böylece ilk İslâm fetihleri esnasında Doğu Hıristiyanlarının içinde bulunduğu bu durum Müslümanların işini kolaylaştırmış; Bizans'ın hiddet ve şiddetine maruz kalan halklar İslâm hâkimiyeti altında rahata ve huzura kavuşmaya başlamıştır. İşte, Selçuklular devrinde de Anadolu halkları bilhassa Ermeni ve Süryaniler Bizans'ın bu baskı ve zulüm siyasetinden bıkkın ve şikâyetçi olarak Türkleri bir kurtarıcı olarak görmüş ve karşılamışlardır. Öte yandan, Türkler sadece Ermeni ve

Süryani inançlarına değil Ortodoks Bizans inancına ve din adamlarına karşı da saygı ve hoşgörü göstermişlerdir. Öyle ki, Selçuklular Bizans kilise ve papazlarını korumuşlar; İstanbul ile ilişki kurmalarını engellememişlerdir. Zira, Türkleri Hıristiyanların çeşitli mezhepleri arasındaki ayrılıklar ilgilendirmediği için, bir mezhebi ötekine yeğ tutma eğilimini göstermiyorlardı.⁵⁰² İslâmiyet'e kesin bir zarar vermedikleri sürece yerli halkların bütün geleneklerine karşı hoşgörü gösterilmekteydi.⁵⁰³

Çalışmamızın farklı bölümlerinde değişik vesilelerle belirttiğimiz üzere, Türkmenlerin Ermenilerle meskûn Doğu Anadolu'ya ilk gelişleri arifesinde Bizans imparatorları birtakım Ermeni krallıklarına son vererek Ermeni halkı da zorunlu göçe tâbi tutmuşlardır. Bizans imparatorları bu faaliyetlerin yanısıra tarihî politikalarını da uygulamaktan geri kalmamışlar; Ermeni ve Süryaniler başta olmak üzere Anadolu'nun yerli halkını Ortodokslaştırma ve Rumlaştırma teşebbüslerine son hızla devam etmişlerdir. İmkân ve fırsat buldukça da onların yaşamlarına kast etmekten geri kalmamışlardır. Böylelikle siyasî ve millî hayatlarına vurulan darbelerle birlikte dinî inançları sebebiyle her türlü eziyete maruz kalan Anadolu halkları Bizans'ın bu zulümleri karşısında Türklerin eşsiz şefkat ve merhametine sığınmışlardır. Kaynaklarda bu konuda çok zengin malzeme mevcuttur. Buradan hareketle öncelikle Bizans'ın Anadolu halkına nasıl hayat hakkı tanımadığını, daha sonra da Türk beylerinin Anadolu halkını nasıl bağına bastıklarını ve bunlara mukabil bu yerli halkın Bizans'a karşı nefret hisleri ile Türklere karşı şükran ve minnet hislerini; kısacası Anadolu'nun askerî ve siyasî fethiyle beraber gönüllerin de fethedildiğini ve bu suretle Anadolu'da Türk hâkimiyetinin nasıl kalıcı bir mahiyete ulaştığını örneklerle göstermeye çalışalım:

Ermeni ve Süryani müellifler eserlerinin muhtelif bölümlerinde Bizanslılar için sık sık “merhametsiz, kötü, dinsiz, küfürbaz, hilekâr, kıskanç, hâyasız, yalancı, korkak, utanmaz, kadınlaşmış, haksız, azgın, mutezil, şeytanî, kindar, melun, sahtekâr, kadın yürekli” gibi sıfatlar kullanmışlardır.⁵⁰⁴ Bu kaynaklar, Bizanslıların hiçbir kabahati olmayan Ermenilere karşı kin beslediklerini söylemekte ve yeri

⁵⁰²Cahen, 1979, 206.

⁵⁰³Cahen, 1979, 193.

⁵⁰⁴Urfalı Mateos, 2000, 79, 80, 98, 112, 120, 123, 128, 129, 131, 132, 323, 326; Süryani Mihael, 1944, II, 24, 29; Ebû'l-Ferec, 1999, I, 288.

geldikçe Bizanslıların yaptığı zulümlerden bahsetmektedir. Bu cümleden olarak, Bizanslıların savaş meydanlarında Türklere mağlup olarak kaçtıklarını ve Ermenilerin yaşadığı bölgeleri müdafaasız bırakarak buraların Türk hâkimiyetine girmesini kolaylaştırdıklarından sonra onların bu defa da Ermenileri ve Süryanileri inançlarından döndürme çabalarına giriştikleri anlatılmaktadır. Ermeni müellifi Urfalı Mateos: “Ermeni milletinin yalancı hâmilerin ve korkak Bizanslıların yüzünden çektiği ıstırapları kim birer birer tasvir edebilecektir?” diyerek bu duruma tercüman olmaktadır.⁵⁰⁵ Mateos ayrıca, Bizanslıların Ermenileri inançlarından döndürmek amacıyla büyük bir gayret sarfettiklerinden bahisle onların Ermenilerden cesur ve kuvvetli bir adam buldukça gözlerini çıkardıklarından veya denize atıp boğdurduklarından; aynı amaçla, Ermeni prens ve kumandanları doğudan çıkarıp kendi memleketlerinde ikamet etmeye mecbur bıraktıklarından ve erkek çocukları hadım etmelerinden yakınarak; Bizanslıların kadınlar gibi yavaş ve gizli konuştuklarını söylemektedir.⁵⁰⁶ İmparator II. Basileios, Vaspurakan Ermeni Krallığını ortadan kaldırıp, Ermenileri zorunlu göçe tâbi tutarken 115 kadar Ermeni kilisesine ve mallarına da el koymak suretiyle bunları Ortodoks kilisesine çevirtmişti.⁵⁰⁷ İmparator II. Basileios’ın ilhak politikasını devam ettiren İmparator Monomakhos da 1045 yılında Ani Ermeni Krallığını ortadan kaldırmak amacıyla Ermeni kralını İstanbul’a çağırdığında, kaynakların ifadesiyle, Kral II. Gagik merhametsiz ve kötü Bizans milletinin içinde bir garip gibi dolaşmış; dinsiz ve mutezil Bizanslılar tarafından hilekârlıkla gaspedilmiş olan tahtı için daima matem içinde bulunmuştur.⁵⁰⁸ Bundan sonra Bizans imparatoru, Gagik’i kontrol altında tutmak amacıyla onun idaresine Kayseri’yi vermişti. Kayseri’de ise Bizans’ın Ortodoks metropoliti Markos adında bir zat bulunuyordu. Bu din adamı Bizanslılar arasında şöhret ve nüfuz sahibi biri idi. Markos Ermenilere karşı daima kötü düşüncelere sahip bulunuyordu. Öyle ki, kendi köpeğine Armen (Ermeni) ismini koymuştu. Ayrıca, Ermeni prenslerini Bizans inancına göre vaftiz etmek istiyordu. Gagik İstanbul’dan Kayseri’ye doğru yola çıkınca maiyetindeki Ermeni askerlerine Bizanslıları tahkir etmek amacıyla ileri gelen Bizanslı kadınlara tecavüz etmek emrini verdi. Öte yandan, Kayseri’ye gelince de metropolit Markos’u öldürdü. Gagik bütün bunlardan sonra Kars’ın fethinden sonra kendisini serbest bıraktığı

⁵⁰⁵Urfalı Mateos, 2000, 112.

⁵⁰⁶Urfalı Mateos, 2000, 112.

⁵⁰⁷Koca, 2011, 481.

⁵⁰⁸Urfalı Mateos, 2000, 79-80.

Sultan Alp Arslan'ın yanına dönmeyi ve onun himmetiyle krallığının tahtına yeniden sahip olmayı istemiştir. Zira, Sultan Alp Arslan kendisini birkaç kez yanına davet etmiş fakat Gagik Hıristiyanlığından dolayı bu davete icabet etmemiştir.⁵⁰⁹ Meşhur bir Ermeni kralının Bizanslılar ve Türklere karşı tavrı ve tarafların ona karşı tutumu bu örnekle ortaya çıkmaktadır. Daha sonra ise Bizanslılar tarafından öldürülen Gagik'in intikamı almak üzere harekete geçen Ermeni prensi Thoros'un Mandale oğullarından olan Bizanslı kardeşleri yakalayarak onlara işkence ettiği vakit bu Bizanslıların Toros'a ithafen söyledikleri, "Sen bir Ermenisin, biz ise Bizanslıyız. Bizi böyle işkenceye uğrattığın için imparatora ne cevap vereceksin" şeklindeki sözleri Bizanslıların Ermenilere nasıl bir gözle baktıklarını bir kez daha göstermektedir.⁵¹⁰

Bizans imparatoru X. Konstantin Dukas zamanında Bizanslılar Ermeni kilise ve mezhebini ortadan kaldırma düşüncelerini yeniden icraata dökmüştü. Bu dönemde Ermeni katalikosu Bedros'un ölümünden sonra bunun için bir fırsat yakaladılar. Bizanslılar öncelikle, Bedros'un altın ve gümüşlerle dolu büyük hazinesinin peşine düşmüşler ve bundan dolayı Sivas'ta birçok Ermeni'ye türlü fenalıklar yapmışlardır. Ayrıca, yeni katalikos Haçik'i ve Ermeni piskoposları İstanbul'a götürüp üç yıl boyunca onları hapiste tutuklu bulundurmuşlardır. Haçik burada türlü tahrikler neticesinde mezhebenden dolayı işkencelere maruz kalmıştır. Ermeni kral ve prensleri sarf ettikleri gayretler neticesinde onları geri getirebilmişlerdir. Kaynağın ifadesiyle, bu dönemde Ermeni mezhebi hayli tecavüze uğramış; Bizanslılar Ermeni kilisesini yok edip bütün Ermenileri şeytanî ve karmakarışık olan kendi mezheplerine sokmak istemişlerdir.⁵¹¹

Aynı imparator yalnız Ermenilere değil Süryanilere ve onların mezheplerine karşı da saldırıya geçmişti. Öyle ki, Bizans imparatorları Süryanileri kısıyor ve onlara karşı da derin bir kin besliyordu.⁵¹² Ortodoks Bizans patriği Malatya'da bulunduğu bir sırada şehrin Ermeni ve Süryani halkına kendi mezhebini kabul ettirmeye çalışmış; başarılı olamayınca da bunları Malatya'dan sürgün etmiştir. Ayrıca patriğin emriyle Bizanslılar, Süryani ve Ermeni kiliselerini tahrip etmiş,

⁵⁰⁹Urfalı Mateos, 2000, 131.

⁵¹⁰Urfalı Mateos, 2000, 245.

⁵¹¹Urfalı Mateos, 2000, 112-113, 123.

⁵¹²Urfalı Mateos, 2000, 98.

içerilerindeki kitapları ve kutsal eşyaları yakmış; Hz. İsa'nın timsali şarabı ve kutsal yağı yere döküp çiğnemişlerdir.⁵¹³

Sadece Türk fetihlerine mukabil gelen bu dönemlerdeki anlattığımız olaylardan bile anlaşılacağı üzere Anadolu, yüzyıllar boyunca bu tür siyasî, dinî ve etnik meselelerden doğan kavgalara, ihtiraslara sahne olmuştur. Türklerin Anadolu'ya gelerek burayı bir Türk vatani haline getirmeye başladıkları devirlerden itibaren Anadolu'nun bu yerli halkı Türk idaresi altında geçmiş bütün kavgalarından uzak bir halde huzur, güven ve rahatlık içerisinde hayatlarını sürdürmeye başlamışlardır. Anadolu'da Müslüman ve Hıristiyan halk arasında dinî sebeplerden doğmuş husumet ve mücadeleler görülmüyordu.⁵¹⁴ Şimdi ise yeri geldikçe Bizans'ın tavır ve tutumlarını da göstermeye devam ederek Türklerin Anadolu'ya ilk gelişlerinden itibaren bilhassa İslâmî olmayan kaynaklara yansıdığı şekilde Türkler ile gayrimüslimler arasındaki münasebetlere bakalım:

Türk hükümdarları devleti yönetme güç ve yetkisinin Allah tarafından ihsan edildiğine; bu ihsan ile cihan hâkimiyeti vazifesinin kendilerine tevdi edildiğine ihlas ile inanıyorlardı. Bu inanç dolayısıyla yüksek dinî, insanî ve millî hasletleri ile dünyanın efendileri olarak yeryüzünü nizama sokma görevini üstlenmişlerdi. Öyle ki, bir Gürcü kaynağımız Sultan Alp Arslan'ın Tiflis ve Rustav'ı ne kendisinin ne de maiyetindeki emirlerin Gürcü kralına düşmanlığından ya da kötü emellere sahip olmasından değil, Gürcü yöneticilerin iyiliğe karşı fenalık ve kötü kuvvetlerine güvenerek hainlikten başka düzen tanımadıklarından dolayı zapt ettiğini söylemektedir.⁵¹⁵ Bir İslâmî kaynağımız ise Alp Arslan'a Gürcü beldelerini küfür, isyan ve azgınlık istila etmiş olduğu haberi geldikten sonra sultanın tüm bunlara bir son vermek için Gürcü memleketlerine karşı harekete geçtiğini belirtir.⁵¹⁶ Ayrıca ulu Sultan Alp Arslan'ın Malazgirt savaşından sonra Romanos Diogenes'i affı ve ona karşı tutumları Türk karakterinin en güzel göstergelerindendir. Sadece İslâmî kaynakların değil Bizans, Ermeni ve Süryani kaynaklarının da müttefik olarak belirttikleri üzere Alp Arslan imparatora karşı hiçbir zaman mağrur olmamış, asaletinin gereğini yaparak hiçbir şekilde onu aşağılamamış; çok âlicenap bir

⁵¹³Süryani Mihael, 1944, II, 23; Urfalı Mateos, 2000, 98.

⁵¹⁴Köprülü, 2012, 85.

⁵¹⁵Brosset, 2003, 291-292.

⁵¹⁶Sadrüddîn Hüseyinî, 1999, 24.

muamelede bulunmuş, gönlünü alarak onu teskin ve teselli edici sözler söylemiştir. Öyle ki, esir imparator sultanın otağının kapısının önüne getirildiği vakit sultanın Buharalı imamı Ebû Cafer Muhammed b Ahmet el-Buharî, “Küfürü zelil kılmak için” imparatora bir tokat indirmeye teşebbüs etmiş; Alp Arslan da “Zillate düşen kavmin büyüğüne acıyınız.” sözünü hatırlatarak bunu engellemiştir.⁵¹⁷ Romanos Diogenes Alp Arslan’ın huzuruna getirilince de sultan düşmanını kucaklamış ve kendisine söylediği, “İmparator, müteessir olmayınız! Zira insanların maceraları böyledir. Korkmayınız! Size esir değil bir hükümdar muamelesi yapacağım.” sözleri ile onu teselli ediyor; bu suretle ırkına, Türk-İslâm mefkûresine göre destânî kahramanlığını ve yüce insanî hasletlerini gösteriyordu.⁵¹⁸ Ayrıca esir imparatora bir çadır kurdurarak, “Onunla yumuşak lisan ile konuşulmasını ve iyi muamelede bulunup hizmet edilmesi” buyruğuyla hizmetçiler tayin etmiştir.⁵¹⁹ Türk ve Müslüman hükümdar Alp Arslan’ın canını bağışlayarak memleketine iade ettiği imparatora ırktaşları ve dindaşları zulüm etmişler ve canını almışlardır. Alp Arslan ise artık bir dost olarak gördüğü Romanos Diogenes’in ölümüne çok üzülmüştü.⁵²⁰

Romanos Diogenes Türk akınlarına son vermek ve Orta Asya’ya kadar Türkleri geri püskürtmek gayesiyle çıktığı son seferinde meşhur Malazgirt savaşı öncesinde Sivas’ta konakladığı vakit şehirde bulunan Rumlar toplanıp imparatorun huzuruna çıkmışlar ve Erbasgan’ın hücumu sırasında Ermenilerin Rumlara Türklerden daha çok zarar verdikleri hususunda temelsiz beyanat vermişlerdi. Ermenileri ezmek için fırsat kollayan imparator bu malumat üzerine askerlerine şehri talan emri verdi. Şehirde birçok Ermeni öldürüldü. Ayrıca Romanos Diogenes Ermeni prensleri Atom ve Apusahl’ı da gözden düşürdü. Olaylar üzerine Erbasgan imparatorun yanına giderek ırktaşlarının isnatsız sözlerine kulak asmamasını ve bu sözlerin yalandan ibaret olduğunu; hatta, Türkler ile savaş sonrasında sağ kalan Ermenilerin Rumlara yardım bile ettiğini söyleyerek Hristiyan da olsalar haksız insan telefatinin önüne geçmek istemiştir. İmparator, Erbasgan’ın bu dediklerinden sonra sakinleşmiş ise de dönüşte Ermeni mezhebini kaldıracağına dair yemin etmiştir. Bunu duyan Ermeni rahipler ise imparatora lanet okumuşlar ve

⁵¹⁷Kerîmüddin Aksarayî, 2000, 12-13; Turan, 2013, 61.

⁵¹⁸Turan, 2013, 60.

⁵¹⁹Turan, 2013, 60. Reşîdüddîn Fazlullah’ın belirtildiği gibi ihtiyat tedbiri olması bakımından da önemlidir. Bkz. Reşîdüddîn Fazlullah, 2010, 199.

⁵²⁰Urfalı Mateos, 2000, 144.

onun Türkler karşısında perişan olması için dua etmişlerdir.⁵²¹ Görüldüğü gibi Ermeniler ve Bizans arasındaki anlaşmazlıklar devlet adamları, din görevlileri ve halklar arasında derin bir nefrete varıyordu. Erbasgan'ın tavır ve davranışı ise bunların arasında bir yıldız gibi parlamaktadır. Bu arada Ermenilerin de Malazgirt savaşında Bizanslıları kaderlerine terk ederek savaş alanından kaçtıklarını daha önce belirtmiştik. Eğer Bizanslılar Malazgirt savaşını kazansa idi Romanos Diogenes dönüşünde Ermeni mezhebini ortadan kaldırıp, Ermeni milletini genel bir kıyımaya geçebilirdi. Ermeni din adamlarının temennileri yerini bulmuş ve Türkler Malazgirt'te galip gelerek Ermenileri gerçekleştirmesi muhtemel olan bu katliamlardan kurtardığı gibi, onlar tahmin bile edemeyecekleri Türk şefkat ve merhametine nail olmuşlardır. Denilebilir ki, Ermeniler varlıklarını korumayı bir bakıma Türklere borçludur. Zira, Ermeni tarihçisi de: "Ermenistan, Bizanslıların elinden alındıktan sonra Ermeniler Bizans'ın bütün fenalıklarından kurtulmuş oldular." diyerek bunu yüzyıllar önce doğrulamaktadır.⁵²²

Büyük Selçuklu Devleti'ni kudret ve azamet bakımından zirveye taşıyan, Orta Asya içlerinden Anadolu'ya, Kafkaslar'dan Hindistan hudutlarına kadar yaklaşık 10.000.000 km²'de hüküm süren Sultan Melikşâh'ın sevgi ve hoşgörü deryası olan gönlü de aynı derecede yüce idi. O, bir adalet timsali olarak gayrimüslim tebaasını koruyup gözetmek suretiyle veziri Nizamül'l-Mülk'ün kendisine atfettiği "Baba" vasfını öyle güzel örneklerle göstermiştir ki Hıristiyan müellifler onu büyük minnet ve şükranla anarak yabancı milletlerin memnuniyetine tercüman olmuşlardır. Melikşâh ile aynı devirde yaşayan Ermeni müellif Urfalı Mateos eserinde Melikşâh dönemini anlatmaya başlarken: "Melikşâh babasına halef olarak tahta çıktı. O, iyi, merhametli ve Hıristiyanlara karşı tatlılıkla hareket eden bir zat oldu. Hâkimiyeti boyunca Allah'ın yardımına mazhar oldu. O, bütün ülkeleri fethetti ve Ermenistan'ı sulh ve asayişe kavuşturdu." şeklindeki sözlerle giriş yapar.⁵²³ Aynı müellif sultanın Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye seferini anlatırken cihangir Sultan Melikşâh'ın Bizans memleketlerini zapt etmek üzere büyük ordusuyla birlikte batıya doğru yöneldiğinde yüreğinin Hıristiyanlara karşı şefkatle dolu olduğunu, geçtiği memleketlerin halkına bir baba gözü ile baktığını,

⁵²¹Urfalı Mateos, 2000, 141.

⁵²²Urfalı Mateos, 2000, 112.

⁵²³Urfalı Mateos, 2000, 146.

böylelikle hiç muharebe yapmadan birçok eyalet ve şehirlerin Selçuklu yönetimine geçtiğini belirtir.⁵²⁴ Melikşâh 1086 yılındaki bu ünlü seferinden sonra yaptığı atamalarla bölgede Büyük Selçuklu hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır. Bu itibarla, Melikşâh tarafından Halep valiliğine tayin edilen Aksungur barışsever, herkese karşı hoşgörülle hareket eden ve imâr edici bir emir idi.⁵²⁵ Ayrıca, sultanın Urfa'nın fethi için ve akabinde şehrin valisi olarak görevlendirdiği Bozan da üç ay boyunca Urfa'yı sıkı bir muhasara altına almıştı. Bu süre zarfında dışardan erzak temin edemeyerek aç ve çaresiz duruma düşen Urfa halkı şehrin hâkimi Barsama'ya isyan etti. Nihayet, İbn Kudâma adında bir Hıristiyan tüccar şehri Bozan'a teslim etti. Bu suretle Türk yönetimine giren Urfa şehri ve havalisi Bozan yönetiminde tam bir asayişe kavuşmuş ve şehir sevinç içine düşmüştür.⁵²⁶ Melikşâh'ın dinî özgürlüklerden yana olduğunu ve dahası bu özgürlükleri himaye ettiğine dair kaynaklarda misaller mevcuttur. Mesela, 1090 yılında Ermeni patriği Basil kiliselerden, manastırlardan ve rahiplerden bazı yerlerde vergi istenildiği ve bu konuda baskı yapıldığını görerek, kaynağımızın "Türklerin ve bütün Hıristiyanların âlicenap ve tatlı sultanı" dediği Melikşâh'ın huzuruna gidip bütün bunları ona arz etmeye gönül rahatlığı ve bir o kadar da güvenle karar vermişti. Sultan, patriği huzuruna kabul ederek ona iltifat göstermiştir. Melikşâh bütün kilise, manastır ve rahiplerin vergiden muaf tutulması hususunda ferman hazırlatıp patriği uğurlamıştır. Basil böylece sultanın emriyle kendisine refakat eden yüksek rütbeli şahıslardan müteşekkil bir maiyetle beraber sevinç dolu olduğu halde geri dönmüştür.⁵²⁷ Diğer bir Ermeni müellif Anili Samuel de Melikşâh'ın, düşmanlarının gönlünü kazandığı, insanların en âdil, akıllı ve kudretlisi olup her tarafta barış ve hakimâne bir idare kurduğunu, şefkati ve fikirleri ile kendisini herkese sevdirdiğini, Hıristiyanlara ve bütün insanlara çok âlicenap davrandığını söyler ve "Milletimizi o kadar seviyordu ki dua ve takdislerimizi talep ediyordu." cümlesini ilave eder.⁵²⁸ Gürcü kaynakları da Melikşâh'ı devletin genişliği bakımından bütün hükümdarların içinde birincisi, hareketleri ve iyiliği bakımından da en güzide bir insan olarak gösterirler. Zira Melikşâh, Hıristiyanların lehine yaptığı binlerce adilâne icraatıyla tanınmıştı. O, tamamıyla hüsnüniyet sahibi ve herşeyi düşünen

⁵²⁴Urfalı Mateos, 2000, 171.

⁵²⁵Urfalı Mateos, 2000, 171-172.

⁵²⁶Urfalı Mateos, 2000, 173.

⁵²⁷Urfalı Mateos, 2000, 176.

⁵²⁸Turan, 2008, 361-362.

bir hükümdar olduğundan, Gürcü kralı Giorgi'nin dileklerine ve hatta daha fazlasına muvafakat etmiş, kralın topraklarını istilalardan korumuş, Kahet ve Heret'i haraç ödemek şartıyla kendisine vermiş, bu suretle, kralı himaye ederek kuvvet ve nüfuzunu büyüttükten sonra onu, her türlü rahatsız edici hadiseleri önlemesi ve Kahet'i ele geçirebilmesi için büyük bir birliğin refakatiyle parlak bir törenle kendi ülkelerine uğurlamıştır.⁵²⁹ İşte, birbirinden bağımsız bir şekilde Hıristiyan müellifler, Türk ve dünya tarihinin bu eşsiz şahsiyetinin icraatını bütün açıklığıyla itiraf etmekten kendilerini alamamışlardır. Bir İslâmî kaynağımız ise Melikşâh dönemini ve faaliyetlerini kısaca şu şekilde tasvir etmektedir: “Sultan Melikşâh'ın adalet ve siyaseti öyle etkili idi ki onun zamanında zulüm görmüş kimse yoktu. Zira o, zulüm ve haksızlığa uğrayanlarla yüz yüze konuşup onları dinler, her birine hakkı ne ise verirdi. Eğer bir kişi herhangi bir haksızlık yaparsa ona gereken cezayı uygulardı. Mekke yolunda yaptırılmasını emretmiş olduğu eserler, onun hayratındandır. Hacılardan alınan ayakbastı parasını kaldırmıştır. Haremeyn Emirine iyi bir ıkta vermiştir. Sultan Melikşâh devrinden önce her bir hacıdan para alınması uygulaması vardı. Fakat Melikşâh bütün bu uygunsuzlukları ortadan kaldırmıştır.”⁵³⁰ Başka bir İslâmî kaynağımız ise Melikşâh'ın niyetinin daima doğruluk üzerine olduğunu, lütuf ve cömertlik ateşi ile yanarak daima bağışlar yaptığını, onun zamanında yolların oldukça güvenli olduğunu ve hiçbir hırsıza rastlanmayıp kimsenin zarar görmediğini belirtir. İslâmiyet'ten önce ve sonra onun zamanına kadar bu vasıflarda ve bu yaratılışta hiçbir hükümdarın gelmediğini de eklemektedir.⁵³¹ “Herkesin babası” ve “bütün insanlara karşı merhametli” Melikşâh'ın hüküm sürdüğü devirde onun hâkimiyet anlayışı bütün tebaasına öyle tesir etmiştir ki, ölümü, Türk ve Müslüman âleminde olduğu kadar Hıristiyan âleminde de büyük bir matem havası estirmiştir.⁵³²

Melikşâh'ın oğlu olup kaynaklarda güzelliği, adaleti ve parlak zaferleriyle methedilmiş olan Sultan Mehmed Tapar'ın saltanatı zamanında da tabiiyeti altında bulunan memleketlerde devamlı bir sulh hüküm sürmüştür.⁵³³

⁵²⁹Brosset, 2003, 308-309.

⁵³⁰Reşîdüddîn Fazlullah, 2010, 132.

⁵³¹Ahmen bin Mahmûd, 2011, 173.

⁵³²Urfalı Mateos, 2000, 178.

⁵³³Süryani Mihael, 1944, II, 89.

Sultan Melikşâh'ın amcası Yâkutî'nin oğlu olup Azerbaycan genel valiliği görevini icra eden Kutbeddin İsmail ise idaresi altında bulunan Ermeni bölgelerinde imâr çalışmaları başlatmış; manastırları güzelleştirerek rahipleri korumuştur. Onun zamanında herkes mal ve mülke sahip olmuş, bilhassa Ermeniler mesut bir hayat geçirmiştir.⁵³⁴

Anadolu'nun Hıristiyan yerli halkları aynı şükran ve minnet hislerini Türkiye Selçuklu hükümdarlarına da beslemişlerdir. Anadolu fatihi ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman-şâh'ın 1084 yılında Antakya'yı fethi, İslâm dünyasında olduğu gibi Hıristiyan dünyasında da yankı uyandırmış, onun fetihden sonraki insanî hasletlerini tarihçiler kaydetmekten kendilerini alamamışlardır. Antakya şehrinin hâkimi Philaretos hem halka hem de askerlere kötü muamelede bulunmakta idi. Aslen bir Ermeni olan fakat Ortodokslaşıp Rumlaşan Philaretos'u, Ermeni müellifimiz Urfalı Mateos şeytanın birinci oğlu, zalim ve menfur bir prens olarak göstermekte ve Ermenilerin onu bir Ermeni olarak kabul etmediklerini zira onun Ermeni milletine pek çok ıstıraplar çektirdiğini söylemektedir.⁵³⁵ Philaretos'un Urfa'da bulunduğu bir sırada vali ve Philaretos'un oğlu Barsam vardıkları mutabakat sonucu, Süleyman-şâh'a haber göndererek Antakya'yı kendisine teslim etmek istediklerini bildirdiler. Bunun üzerine gizlilik içinde harekete geçen Süleyman-şâh bir gece Antakya surlarının önüne gelerek yanında 300 kişi bulunduğu halde şehre girdi. İç kalenin de fethinden sonra halka aman verildi. Hiç kimseye fenalık yapılmadı ve herkes salimen evine döndü.⁵³⁶ Süleyman-şâh, kentte emanet niteliğindeki tarihî şeylere hiç dokunmadı ve daha sonra da askerlerine ilan ettirerek: "Hıristiyanlardan hiç kimseye saldırıda bulunmamalarını ve hiç kimsenin evine girip kalmamalarını" bildirdi. Böylece şehirde hiç kimsenin bir dirhem parası dahi alınmadı, bu nedenle Hıristiyanlar onu çok sevip saydılar, böylece Süleyman-şâh'ın âdil tutumları, davranışları ve uyguladığı siyaseti halk arasında yayılıp takdir edildi. Daha sonra Süleyman-şâh Antakya'yı imâr ettirdi. Böylece kent, öteki bütün şehirlerden daha iyi bir duruma gelmiş oldu.⁵³⁷ Hatta Süleyman-şâh, Hıristiyan halkın ricası üzerine Meryem Ana ve Aziz Cercis

⁵³⁴Urfalı Mateos, 2000, 179,181-182.

⁵³⁵Urfalı Mateos, 2000, 147.

⁵³⁶Urfalı Mateos, 2000, 161; Ebû'l-Ferec, 1999, I, 331.

⁵³⁷Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 261-262; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 128.

adlarında iki kilise inşâ edilmesine izin vermiştir.⁵³⁸ Süleyman-şâh'ın Antakya'da Türk hâkimiyetini başlatması önce Bizanslıların sonra da Philaretos'un zulümlerinden şikâyetçi olan şehrin bilhassa Ermeni ve Süryani halkını çok memnun etmiştir.⁵³⁹ Uzun müddet istila ve huzursuzluklar içinde bulunan Halep'in Hârim ve Dulûk kazaları da kendiliğinden Süleyman-şâh'ın idaresine geçmiştir.⁵⁴⁰ İslâmî bir kaynağımız, gayrimüslim müelliflerin kayıtlarını teyid eder şekilde şu nakle yer vermiştir: "Süleyman-şâh, ordusu ve askerlerine malî bakımdan çok cömert davranırdı; bu nedenle insanlar, ona yakınlık gösterip bağlanırlardı."⁵⁴¹

Süleyman-şâh'ın oğlu ve halefi I. Kılıç Arslan Bizanslılar ve Haçlılara karşı ölüm kalım savaşı vermesine rağmen babasından ve atalarından miras kalan şefkat ve merhametini esirgemiyordu. Bu dönemde Malatya, biraz önce adı geçen Philaretos gibi aslen bir Ermeni olup mezhep, âdet ve gelenek bakımından Rumlaşan Gabriel adındaki bir kişinin hâkimiyeti altında idi. Şehrin Süryani ve Ermeni halkı onun yönetiminden memnun değildi. Bu sebeple Malatya halkı şehri Kılıç Arslan'a teslim etmek istiyordu. Bunun üzerine şehrin hâkimi Gabriel Türk idaresine geçmek isteyen Malatya metropolitini öldürttü. Öte yandan, Antakya'dan İstanbul'a giden Suriyeli bir papaz Ermeni ve Süryanilerin Türklerle ticaret yaptıklarını söyleyince Bizans imparatoru Aleksios Komnenos İstanbul'daki Süryani ve Ermeni kiliselerini yıkmış, oradaki papazları kovmuş, sağ kalan halkı da Ortodoks yapmıştır.⁵⁴² Zira Ermeni kaynakları, Hıristiyanlara karşı şefkatli bir imparator olarak bilirse de Aleksios'un bilhassa Ermenilerden nefret ettiğini söylemektedir.⁵⁴³ Kılıç Arslan Malatya'yı kuşatmış ise de Haçlı tehlikesinin zuhuru ve ilk Haçlıların İznik önlerine geldiklerini duyunca, kuşatmayı kaldırarak geri dönmek zorunda kalmıştır. Hıristiyanlar, I. Kılıç Arslan'ı unutmamışlar ve 1107 yılında Habur Nehrinde boğulmak suretiyle hayatını kaybedince onun için büyük matem tutmuşlardır. Ayrıca Kılıç Arslan'ı her bakımdan çok iyi ve tatlı bir hükümdar olarak anmışlardır.⁵⁴⁴ Öte yandan, hayatının son dönemlerinde Musul şehrinin ileri gelenlerinin daveti üzerine harekete geçerek şehri teslim alan Kılıç

⁵³⁸Yinanç, 2013, 100; Sevim-Merçil, 1995, 425.

⁵³⁹Ebü'l-Ferec, 1999, I, 331.

⁵⁴⁰Turan, 2013, 101-102.

⁵⁴¹İbnü'l-Adîm, 2000, 23.

⁵⁴²Süryani Mihael, 1944, II, 42; Cahen, 1979, 205.

⁵⁴³Urfalı Mateos, 2000, 265.

⁵⁴⁴Urfalı Mateos, 2000, 231.

Arslan halkın üzerinden vergi yükünü kaldırmış, âdil davranarak onların kalbini kazanmıştır. Burada iken söylediği, “Kim birini ele verirse onu öldürürüm.” sözü, kötü niyetli kişilere hiçbir zaman fırsat vermediğinin bir göstergesi olmuştur.⁵⁴⁵

Yaklaşık kırk yıl süren uzun saltanat döneminde tıpkı babası Kılıç Arslan gibi Bizanslılar ve Haçlılar karşısında büyük fedakârlıklarla eşsiz bir vatan savunması yapan Sultan I. Mesud hakkında İskenderiye Patrikleri Tarihi: “Tebaasının çoğu Rumdur. Rumlar iyi idaresi ve adaleti dolayısıyla onun idaresinde yaşamayı tercih ettiler.” demektedir.⁵⁴⁶ Nitekim, Bizans kaynakları da bu durumu teyit etmektedir. Şöyle ki, 1142 yılında Bizans imparatoru Ioannes Türklerin Batı Anadolu’da yayılmaları üzerine ordusuyla beraber harekete geçerek Antalya’ya gelmiştir. İmparator buradan bir ulak göndererek Beyşehir gölünün adalarında yaşayan Hıristiyan halkın derhal Selçuklularla olan bağlarını kesmeleri gerektiğini bildirdi. Gerçekten de ada halkları Türklerle sıkı bir münasebet halinde idi. Bunlar Konya’ya gidip geliyorlar, Selçuklular ile ticarî ilişkiler ve dostluk kuruyorlardı. Hatta kaynağın ifadesine göre uzun bir alışkanlık öylesine milliyet ve dinden daha güçlü olmuştur ki ada halkları âdet ve gelenekleri itibariyle âdeta Türkleşmişlerdi. İmparatorun bu ultimatomu karşısında adalılar ret cevabı vermiştir. Bunun üzerine son derece sinirlenen imparator tekrar gönderdiği bir haberle onların, bir Bizans mülkü olan adaları hemen terk etmelerini ve açıkça Selçukluların tarafına geçmelerini söyledi. Adalarda yaşayanlar ise adalarını çevreleyen su engeline de güvenerek imparatorun emrini bir kez daha reddettiler. Sonrasında, İmparator Ioannes salları ve kayıklar yaptırarak surları yıkmak için koçbaşlarını bunlara yüklemek suretiyle adaya birlikler sevk etmiş ve adaları ancak zapt edebilmiştir. Bu arada Bizanslılar da bazı felaketlere uğramaktan kurtulamamışlardır. Birkaç kez gölde patlayan fırtına salları ve kayıkları parçalamış; bunların yüklerini suların derinliklerine gömmüştür.⁵⁴⁷

Türk insanındaki karakter yapısını en güzel şekilde gösteren bir olay da II. Haçlı seferi sırasında, hem de Anadolu’daki Türk varlığını ortadan kaldırmak

⁵⁴⁵İbnü’l-Esîr, 1987, X, 343.

⁵⁴⁶Turan, 2008, 368; Cahen, 1979, 212.

⁵⁴⁷Niketas Khoniates. (1995). *Historia -İonnes ve Manuel Komnenos Devirleri-* (çev. F. Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 24-25; Ioannes Kinnamos. (2001). *Ioannes Kinnamos’un Historia’sı 1118-1176* (yay. haz. I. Demirkent). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 19-20.

amacıyla bu ülkeye gelen Haçlılara karşı Antalya civarında vuku bulmuştur. Sultan Mesud önce Bizans imparatoru Manuel'e karşı payitaht Konya'yı savunmuş, sonra Alman imparatoru III. Konrad komutasındaki Alman Haçlı ordusunu Eskişehir yakınlarında mağlup etmişti. 1147 yılının sonbaharında Fransız kralı VII. Louis önderliğinde Anadolu'ya giren Fransız Haçlı ordusu ise Batı Anadolu taraflarında yol boyunca Selçukluların saldırılarına uğramıştı. Bu suretle oldukça yıpratılan Fransız Haçlı askerleri savaşacak takatı kalmadıkları halde Antalya'ya ulaşabildi. Kral ve üst düzey yetkililer Antalya limanından deniz yoluyla Suriye-Filistin bölgesine geçtikten sonra gemilerin taşıma kapasitesi yetersiz olduğu için ordusunun tamamına yakını Antalya'da kalmıştı. Böylece kaderlerine terk edilen Haçlı ordusu bölgede bulunan Rumların saldırılarına maruz kaldı. Rumlar Haçlıların bütün mallarına el koyarak onları açlığa ve hastalığa terk ettiler. Birçoğunu da öldürdüler. Daha sonra Rumlar, Haçlıları memleketlerinden kovmak ve artık onlardan kurtulmak için Türklerden yardım istediler. Bunun üzerine bölgeye gelen Türkler Haçlılara karşı taarruza geçtiler. Ancak onların perişan vaziyetlerini görünce derhal saldırıya son verdiler. Türkler bunları himaye ederek Rumların tacizlerinden korudular; açları doyurup, hastaları tedavi ettiler. Rumların zorla ele geçirdikleri malları geri alarak Haçlı sahiplerine iade ettiler. Dindaşları Rumların zulümleri karşısında Müslüman Türklerin merhametinden son derece etkilenen 3 bin kadar Fransız, Türklerin tarafına geçtikleri gibi, Müslüman oldular. Seferde kralın papazı olarak bulunan Fransız resmî tarih yazarı Odo de Deuil eserinde, Türklerin bu yüksek insanî erdemleri karşısında şunları söylemekten geri duramamıştır: "Ey, hainlikten daha zalim olan merhamet! Müslümanlar Hıristiyanlara ekmek vererek onlardan dinlerini satın aldılar. Bununla birlikte Türkler, onları Müslüman yapmak için hiçbir zorlamada bulunmadılar."⁵⁴⁸ Yine II. Haçlı seferi sırasında, naklettiğimiz bu olayla hemen hemen aynı tarihlerde, İç Anadolu'da uğradıkları taarruzlardan sonra kendilerini sahil bölgelerine zor atan Haçlılara, Bizanslılar, sattıkları unu kireçle karıştırmak suretiyle onların kitle halinde ölümlerini sağlıyorlardı.⁵⁴⁹ Diğer yandan, Haçlılar da asla masum değillerdi. Kendilerinden olmayan bütün insanları fena biliyorlar; yeri geldikçe Anadolu'da türlü felaketlere sebep oluyorlardı.⁵⁵⁰ Daha ilk Haçlı öncüleri

⁵⁴⁸Turan, 2008, 386; Koca, 2003, 141.

⁵⁴⁹Süryani Mihael, 1944, II, 140.

⁵⁵⁰Urfalı Mateos, 2000, 224, 250.

Anadolu'da Türklerin ana kucağındaki süt bebeklerini ya sakat etmişler ya da şişlere takip ateşte kızartmak suretiyle korkunç bir katliama girişmişlerdir.⁵⁵¹ XII. asrın sonlarında, Bizans imparatorluğuna karşı olan Antakya patriği Theodora Balsamon, insan ruhuna karşı saygı duyan Türklere teslim olmayı, insanların ruhunu tehdit eden Haçlılara teslim olmaya tercih ediyordu.⁵⁵²

Anadolu'da Türk siyasî birliğinin kurulması yolunda ilk adımı atan ve Anadolu'daki Türk varlığını tescil eden Miryokefalon savaşının galip hükümdarı Sultan II. Kılıç Arslan'ın saltanatının ilk yıllarında Ermeni baronu Thoros'un kardeşi Stefan, Maraş üzerine bir baskın düzenlemişti. Bir hile ile şehre giren Stefan ve askerleri Maraş'ta talan icra ettiler, evleri ateşe verdiler ve halkı da yerlerinden ederek kendi topraklarına götürdüler. Bunun üzerine Kılıç Arslan ordusu ile bölgeye gelerek Maraş'ı yeniden ele geçirdi ve bölgede asayiş sağladı. Şehirde kalmış olan Hıristiyanlara merhamet etti. Stefan'ın sürgün ettiği Hıristiyanlardan, kaçmak suretiyle geri dönebilenlerin de evlerini, bahçelerini ve tarlalarını kendilerine tekrar iade etti. Yalnız Stefan ile işbirliği yapan bir papaz öldürülmüştür.⁵⁵³

Sultan II. Kılıç Arslan'ın bu dönemde patrik makamında olan müellifimiz Mihael ile kurduğu dostâne münasebetler, Mihael'in bizzat şahit olduğu olaylar vesilesiyle doğrudan bize aktardığı kayıtlar konumuz bakımından en canlı tasvirleri sunmaktadır. Böylece, II. Kılıç Arslan nezdinde Selçuklu ve diğer Türk beylerinin dinî müsamahada hangi noktalara geldiklerinin izlerini çok açık bir şekilde takip edebilmekteyiz. Sultan, 1181 yılında Malatya'ya geldiğinde Barsuma manastırında oturan patriğe bir dostluk mektubu ile beraber bir asa ve bir miktar da altın göndermiş; ertesi yılki Malatya ziyaretinde ise üç emir ve bir süvari kıtasıyla birlikte yolladığı haberle kendisini bizzat huzuruna davet etmiştir. Bu davet üzerine Mihael bu durumun fevkalade bir şey olduğunu ve herkesin hayret içine düştüğünü; başlangıçta bir art niyet aradığını ancak daha sonra bu düşüncelerinde çok yanlış olduğunu belirtir. 1182 yılının Temmuz ayında patrik ve maiyeti Malatya'ya gelmiştir. Sultan, ordusu ve şehir halkı ile beraber Süryani heyetini bizzat karşılamıştır. Öte yandan, sultan, önden gönderdiği ulaklar vasıtasıyla patriğin

⁵⁵¹ Anna Komnena, 1996, 306.

⁵⁵² Cahen, 1979, 208.

⁵⁵³ Süryani Mihael, 1944, II, 179-180.

kabul merasimini Hıristiyan âdetlerine göre haç ve İncil ile gerçekleştirebileceklerini bildirmişti. Bunun üzerine Hıristiyanlar mumlar yaktılar, mızraklarının ucuna haçlar geçirdiler ve ilahiler okumaya başladılar. Karşılama esnasında ise patrik saygı gereği atından inip el öpmek istedi ise de sultan buna mani olmuş, patriği kucaklamıştır. Mihael bir tercüman vasıtasıyla konuşmaya başlamış ve sultanın memnuniyetle dinlediğini görünce sözlerini uzatmış, Kılıç Arslan da patriğin sözleri bitene kadar sabırla dinlemeye devam etmiştir. Sohbet bittikten sonra sultan, patrik, maiyetleri ve Hıristiyan ve Müslüman halk hep birlikte kiliseye girmişlerdir. Patrik burada halka bir hitapta bulunmuş ve sultan ile halk için dua etmiştir. Ertesi gün sultan, manastırın vergisini lağvettiğini bildiren bir ferman ile birlikte hediye olarak havari St. Petrus'un hatırasını taşıyan mücevherle inci işlemeli altın bir haç göndermiştir. Patrik, Malatya'da sultanın yanında bir ay kaldığını, sultanın her gün hediyeler gönderdiğini ve bu esnada kendisine peygamberler, Hz. İsa ve havariler hakkında sorular sorulduğunu söyler. II. Kılıç Arslan Malatya'dan ayrılacağı zaman onun isteğiyle Süryani heyeti de beraberinde gitmiştir. Yolculuk sırasında sultan, huzurunda, yanından ayırmadığı filozof Kemaleddin ile Mihael'in dinî konular üzerine münakaşalar yapmasını istemiştir. Mihael, bu sohbetlerde Kemaleddin'in Süryanilerin hikmetlerini methedince Kılıç Arslan'ın memnun olduğunu kaydeder. Kılıç Arslan'ın Bizans'a karşı zaferler kazanınca birkaç sene sonra patriğe yazdığı mektup: "Büyük Sultan Kılıç Arslan'dan saltanatımıza dost olup zaferimiz için dua eden Barsuma manastırında ikamet edip zaferlerimize sevinen patriğe" ifadesiyle başlıyor ve "Allah bütün bu zaferleri sizin dualarınız sayesinde bize bahşetmiştir; bu sebeple saltanatımız için dualarınıza devam etmenizi istiyoruz." ibaresiyle sona eriyordu. Ayrıca Mihael muhtelif tarihlerde sultandan daha birçok mektup aldıklarını da belirtir.⁵⁵⁴

Anadolu'nun yerli halkları sadece Selçuklu sultanlarından değil Anadolu'da faaliyet gösteren diğer Türk beylerinden de hoşnut idiler. Danişmendli Gümüştekin Gâzi, Ermeni kaynağına göre iyi bir adam, memleketi imâr edici ve Hıristiyanlara karşı çok merhametli bir zattı.⁵⁵⁵ Bu zamanda Malatya'nın Gabriel adında zalim bir yöneticisi vardı. Onun idaresinden memnun olmayan şehirdeki iki Ermeni asker Malatya'yı Türklere teslim etmeye karar verdi. Bunun üzerine harekete geçen

⁵⁵⁴Süryani Mihael, 1944, II, 263-264, 267-268.

⁵⁵⁵Urfalı Mateos, 2000, 225.

Gümüştekin Gâzi 1102 yılında ordusuyla beraber Malatya'ya girerek şehri ele geçirdi. Gâzi, askerlerine hiçbir insanın canına kıyılmayacağını ilan etti. Halkı emniyet içinde evlerine yerleştirdi. Kendi memleketinden ekme, hayvan sürüleri ve diğer zaruri ihtiyaçları getirtip bunları halka dağıttı. Uzun zamandan beri esir olarak kendi topraklarında bulunanları serbest bıraktı ve şehre iade etti. Böylelikle Malatya, Gümüştekin Gâzi zamanında birçok iyilikler gördü. Şehirde bereket ve refah çoğaldı.⁵⁵⁶ Onun tâbiyetinde bulunan Hıristiyanlar da bu büyük Türk'ün ölümüne çok üzölmüş ve yas tutmuşlardır.⁵⁵⁷

Oğlu Melik Gâzi de Hıristiyan halka ve onların mukaddesatına karşı çok saygılı ve onların koruyucusu idi. Melik Gâzi 1125 yılında Malatya'yı ele geçirip şehre girdiği vakit şehrin halktan boşaltılmış olduğunu ve kalanların da bir ay süren muhasara altında aç ve hasta düştüklerini, mallarına da şehrin yöneticileri tarafından el konulmuş olduğunu gördü. Bunun üzerine o, halkı teselli ederek onlara cesaret verdi. Şehirde kalan ve buraya gelmek isteyenlerin serbest olduklarını bildirdi. Çiftçilere tohumluk vererek, kente hayvan sürüleri getirtti. Böylece şehir refaha kavuşmuş, tarım ve hayvancılık ihya olmuştur.⁵⁵⁸ Yine onun devrinde yaşanan bir olay dikkate şâyândır. Öyle ki, Malatya'da bir İranlı, bir Hıristiyan'ın elinden haçı alarak, tahkir etmek üzere, belinden aşağı bir seviyeye takmıştı. Bunun üzerine şehirdeki Hıristiyanlar ayaklanarak Malatya valisinin yanına gitmişler ve meseleyi anlatarak şikâyette bulunmuşlardır. Vali de bu İranlıyı Hıristiyanlara teslim etmiştir. Böylece Hıristiyanlar İranlının yüzünü karartarak bir eşeğe bindirmişler ve teşhir maksadıyla sokaklarda dolaştırmışlardır. Melik Gâzi de hâdiseyi öğrenince İranlıya dayak attırmış ve onu kendi ülkesi sınırlarından def etmiştir.⁵⁵⁹

Çok dindar olduğu ve şarap içmediği rivayet edilen Melik Gâzi'nin oğlu Melik Muhammed Gâzi ise kaynaklarda hükümlerini adaletle veren bir hükümdar olarak tanıtılmaktadır. Ayrıca, uzun zamandan beri harabe halinde kalmış olan Kayseri şehrini imâr etmiştir. O, şehrin bir kısmını yeni imâr sahası olarak belirledikten

⁵⁵⁶Süryani Mihael, 1944, II, 47-48.

⁵⁵⁷Urfalı Mateos, 2000, 225.

⁵⁵⁸Süryani Mihael, 1944, II, 82-83.

⁵⁵⁹Süryani Mihael, 1944, II, 100.

sonra harap kiliselerin mermerlerini kullanarak bu alanlarda yeni cami ve binalar yaptırmıştır ki bu şehrin Ulu Camii onun eseridir.⁵⁶⁰

Son Danişmendli hükümdarlarından Malatya emiri Muhammed Bey de Hıristiyanlar tarafından sevilen bir yöneticiydi. Zira, o, Barsuma manastırını sık sık ziyaret ediyor, Süryanilerin kalbini kazanıyordu. Tahtını kaybedip Nureddin Mahmud tarafından Birecik'te hapsedilince Barsuma manastırının rahipleri de kendisine para göndermiştir. Muhammed Bey bu karşılıklı sevgi ve jestler sonrasında Malatya'ya tekrar hâkim olursa manastırı vergiden muaf tutacağını söylemişti. Nitekim, o, 1175 yılında hapisten kaçıp Malatya'ya dönünce sözünü tutmuş ve manastıra ait vergileri kaldırmıştır. Fakat, bu durumun Müslümanları rahatsız edeceği endişesine kapılan rahiplerin tereddütlerini görülünce, manastırın 700 dinar olan eski vergisinin 300 dinara indirilmesine karar verilmiştir.⁵⁶¹

Erzurum emiri Saltuk, kayın pederi Ahlat şâhı II. Sökmen ve Azerbaycan Atabeği İldeniz'in idareleri de Doğu Hıristiyanları adına bir adalet ve refah devri olarak tarihe geçmiştir. Ermeni müverrih Vardan bu hükümdarlar hakkında şunları söylemektedir: "Ahlatşah, Saltuk'u kendisine damat edindi ve onunla beraber memleketi sulh ve adalet içinde yaşatmaya niyet etti. Aynı zamanda, Atabeg İldeniz dahi bu hayırlı fikirleri beslerdi. Bu üç hükümdar Hıristiyanları sever ve memleketlerini imâr ederlerdi. Bu sebeple halkın hürmet ve minnetini kazandılar."⁵⁶² Yine Vardan'a göre Avet isminde hayır ve fazileti ile tanınmış bir Ermeni papazı vardı. Ahlat şâhı her tarafta vaazları ile şöhret ve nüfuzu yayılan bu papazı Malazgirt'te merasimle karşılamış; duasını almış ve kendisine çok saygı göstermişti. Fakat bazı papazlar onu Bizans imparatoruna casusluk yapmakla itham edip idamına sebep olmuşlardı. Bununla beraber ölümünden sonra bu ithamların varid olmadığına kanaat getiren Ahlat şâhı bundan çok müteessir olmuştur.⁵⁶³ Mervanîlerin zulmünden bıkmış usanmış olan Ahlat halkı adâlet ve dirayetini duydukları Sökmen'i 1100 yılında çağırıp şehri ona teslim etmişlerdir.⁵⁶⁴ II. Kılıç Arslan ve Melik Gâzi örneklerinde görüldüğü gibi Türk hükümdarları

⁵⁶⁰Süryani Mihael, 1944, II, 103; Turan, 2008, 363.

⁵⁶¹Süryani Mihael, 1944, II, 237-239; Turan, 2008, 364.

⁵⁶²Sümer, 1998, 32.

⁵⁶³Turan, 2008, 362.

⁵⁶⁴Sümer, 1998, 68; Koca, 2011, 177.

Hıristiyanların kutsal saydıkları şeylere karşı hassas idiler. Nitekim, 1182'de Ahlat şâhı da haça tecavüz eden Emir Karaca'yı Malazgirt'te idama mahkum etmiştir.⁵⁶⁵

Bütün ömrünü gazâ ve cihat ederek geçiren, Haçlıların korkulu rüyası büyük kumandan Artuklu Belek Gâzi'yi de anmak lazım gelir. Belek Bey 1122 tarihinde isyan eden Gerger Ermenileri üzerine sefere çıkmış ancak hiçbir Ermeni'nin öldürülmesine meydan vermemiştir. Buradaki Ermenileri tehcir edip Hanazit bölgesine nakletmiş; fakat kimsenin hürriyetine dokunmayıp esarete mahkûm etmemiştir. Dahası herkesin hayvan ve eşyalarını iade ettikten sonra köyler tahsis ederek onları buralara yerleştirmiştir.⁵⁶⁶ 1122 yılında Urfa Haçlı kontu Josselin'i, bir yıl sonra 1123'te de onu kurtarmaya gelen Kudüs Haçlı kralı Baudoin'i esir ederek Harput'a hapseden kahraman Belek Gâzi'nin ölümü Haçlılar arasında sevinçle karşılanmıştı. Fakat onun idaresindeki bütün memleketlerin halkı kara bir matem içine düşmüştü. Çünkü o, kendi hâkimiyeti altında bulunan bilhassa Ermenilere karşı çok merhametli bir hükümdardı.⁵⁶⁷

Musul-Halep Atabeği İmâdeddin Zengî, 1144 yılında Urfa Haçlı Kontluğuna son vererek bölgenin en kudretli hükümdarı olmuş ve bu olay, bilindiği gibi, II. Haçlı seferinin de bir sebebi olmuştur. İmâdeddin Zengî Urfa'yı kuşatınca şehre gönderdiği bir haberle halkın mahva uğramaması için kentin kendisine teslim edilmesini istedi. Ancak, şehrin Haçlı hâkimleri Antakya ve Kudüs Haçlı devletlerinden yardım ulaşacağı beklentisiyle teklifi reddederek kenti savunmaya geçtiler. Türkler lağımlar delerek şehre girmeye teşebbüs ederler iken İmâdeddin Zengî bir kez daha teslim olma teklifini yineledi. Şehrin yöneticileri lağımların ötesine yeni surlar inşa ettirerek teslim olmayacaklarını bir kez daha belirttikleri gibi bu defa İmâdeddin Zengî ile alay ettiler. Bunun üzerine hücumlarını şiddetlendiren Türkler şehre girdi. Türk askerleri Urfa'nın dört bir yanına dağılıp yayıldılar. Zengî, şehrin zorla teslim alındığı ve birçok hakarete maruz kaldığı halde insanların öldürülmeyeceğini askerlerine duyurdu. Bu sırada İmâdeddin Zengî kargaşalıkta Süryani başpiskoposuna rastladı. Kim olduğunu sorup onun metropolit makamını işgal ettiğini öğrenince şehri neden teslim etmedikleri hususunda onu azarladı. O ise: "Ne oldu ise iyi oldu. Sen parlak bir zafer

⁵⁶⁵Turan, 2008, 362.

⁵⁶⁶Süryani Mihael, 1944, II, 68.

⁵⁶⁷Urfalı Mateos, 2000, 278.

kazandın. Senin takdirine layık olduk. Haçlılara karşı sadık olduğumuz gibi sana da sadakatle bağlılığımızı sürdüreceğiz.” diye cevap verdi. İmâdeddin Zengî de onun cesaretini ve Arapçayı kusursuz konuştuğunu görerek, onu bağışladı. Şehrin imârı konusunda onunla istişarede bulundu. Bir münadi çıkarılıp herkesin emniyet içinde evlerine dönebilecekleri ilan edildi. İki gün sonra, iç kalede bulunanlara canlarına kıyılmayacağına dair teminat verildi. Bu suretle onlar teslim oldular. Böylece şehirdeki Süryani, Ermeni ve Rum halkın canları bağışlanmış ancak Haçlılar öldürülmüştür.⁵⁶⁸

İlk akınların yol açtığı tahribata rağmen Anadolu'nun yerli halkı Türklere karşı sistematik bir biçimde düşmanlık duymamışlar; çoğu kez bu fetihleri kendilerine karşı olmaktan çok Bizans için bir cezalandırma olarak yorumlamışlar; hatta, bazı Bizanslılar dahi başka Bizanslılar karşısında Türklere yardım istemişler; böylelikle, bütün çevrelerde Türklerin fetihlerini önlemek için olduğu kadar kolaylaştırmak için de bir çaba gösterilmiştir.⁵⁶⁹

4.2. Türk Hâkimiyeti Altında Anadolu'nun Kalıcı Kültürel ve Mimarî Yapıtlar ile İhyası

Bilindiği gibi, Anadolu, oldukça uzun tarihî bir geçmişe dayanmakta olup, çeşitli kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve bunlardan arda kalan hazineleri hala bağrında taşıyan bir yarımadadır. Yine Anadolu, derin tarihinin muhtelif devirlerinde bilhassa doğudan ve batıdan büyük değişiklikler bırakan istila ve göçlerle karşılaşmıştır. Anadolu'da en eski ve en yüksek medeniyeti Hititler kurmuştur. Anadolu, M.Ö. 2000'li yıllardan itibaren yaklaşık on asır boyunca, Hitit siyasî ve kültürel inkişafı neticesinde eski çağların en önemli merkezlerinden biri konumuna gelmiştir. M.Ö. 1200'lerde Ege göçleri olarak adlandırılan büyük kavmi hareketler sonunda Hititler tarih sahnesinden çekilmiştir. Bu tarihten itibaren, Anadolu, Hititlerin kurmuş olduğu siyasî ve medenî birliği asırlar boyunca yaşayamamıştır. Nitekim, Hititlerin ortadan kalkmasından sonra Anadolu'da çok sayıda devlet zuhûr etmiştir. Ege kıyılarında ise M.Ö. 1000'li yıllardan itibaren Aioller, İonlar gibi Helen teşekküllerinin iskânı başlamıştır. Öte yandan, batıdan

⁵⁶⁸Süryani Mihael, 1944, II, 126-128.

⁵⁶⁹Cahen, 1979, 203.

Grekler doğudan da Perslerin hâkimiyet mücadelesine sahne olan Anadolu, uzun yıllar boyunca dönemin bu iki büyük gücü arasında vukua gelen savaşların verildiği bir meydan haline gelmiştir. M.Ö. 546'dan itibaren Anadolu hemen hemen bütünüyle Pers İmparatorluğu hâkimiyeti altına girmiş fakat bu tarihten yaklaşık iki asır sonra ortaya çıkan Büyük İskender Anadolu da dâhil olmak üzere Balkanlardan Hindistan'a kadar olan coğrafyada büyük bir imparatorluk kurmuştur. Bu istila hem siyasî olmuş, hem de Helen medeniyetinin Anadolu'nun her tarafına yayılmış olması itibariyle kültür bakımından da çok ehemmiyetli ve derin bir tesir yapmış ve bu tesir asırlarca devam etmiştir.⁵⁷⁰ Büyük İskender'in ölümünden sonra hâkimiyet icra eden generallerinin kurduğu siyasî oluşumlar birer birer ortadan kalktıktan sonra Anadolu'da Roma İmparatorluğu dönemi başlamıştır. Bu dönemde Anadolu, miladi ilk asırlardan itibaren siyasî ve kültürel olarak bir refah devri yaşamıştır. Romalılar, yaptıkları büyük yollar ve bu yollar üzerinde vücuda getirdikleri müstahkem kaleler ve şehirler sayesinde, Hititlerin çöküşünden beri siyasî birliği kaybolan ve Persler tarafından geçici olarak tesis edilen Anadolu birliğini kuvvetli bir surette kurlmalarına ve bir dereceye kadar da bu ülkeye ekonomik ve kültürel bir birlik vermeye uğraşmalarına rağmen onların hâkimiyetinden Anadolu ırk bakımından hemen hemen hiç etkilenmemiştir.⁵⁷¹ Anadolu'da asırlar süren buhranların bir dereceye kadar ortadan kalkmasına rağmen bu ülke oldukça uzak bir merkezden yönetilmiş ve imparatorluğun bir eyaleti durumundadır.

330 yılında ise Konstantin'in bugünkü İstanbul'un olduğu yerde Konstantinopolis şehrini kurarak burayı kendisine merkez edinip, kısa bir süre sonra Anadolu'da Bizans hâkimiyeti devrini başlatmıştır. Böylece, çekirdek arazisi olan Anadolu'yu elinde tutan bir imparatorluğun ağırlık noktası bu ülkeye yaklaşarak doğuya kaymasına rağmen Anadolu'nun kaderi üzerinde esaslı bir değişiklik yapamamıştır.⁵⁷² Roma hâkimiyeti devresinde siyasî ve kültürel bakımdan bir kıpırdanma yaşadığını söylediğimiz Anadolu'nun durumu Bizans yönetiminde ilerleyen dönemlerde tamamen değişmiştir. Zira, VI. yüzyıl ve VII. yüzyılın ilk çeyreğinde vuku bulan Bizans-Sâsânî savaşları Anadolu için büyük bir

⁵⁷⁰Yinanç, 2013, 12.

⁵⁷¹Yinanç, 2013, 12.

⁵⁷²Kienitz, F. K. (1986). Osmanlılardan Önceki Anadolu Türklerinin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Önemi (Çev. M. San). *Bellekten*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 50 (196), 281.

felaket olmuştur. Roma-Pers mücadeleleri de göz önünde bulundurulursa Romalılar ve İranlılar arasındaki mücadeleler altı asır boyunca devam etmiş ve Anadolu bu savaşların bedelini ağır bir biçimde ödemiştir. Sâsânîlerle süren büyük savaşlardan sonra güneyde doğan ve gelişen İslâm Devleti orduları VII. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu toprakları üzerine harekete geçmeye başlamıştır. Hatta, birkaç defa İstanbul'u kuşatan Müslümanlar bu şehri düşürememişlerdir. Yaklaşık üç buçuk asır boyunca Anadolu'nun derinliklerine kadar hemen hemen her sene sefere çıkan ve bu ülkenin her tarafına akınlar yapan, köy ve kasabaları yağmalayan, ahalisini esarete sürükleyen, bazen bizzat halifelerin genellikle de emirlerin kumandaları altında ve büyük ordular halinde gelen İslâm kuvvetleri burayı tahrip ve halkını imha ediyorlardı.⁵⁷³ İşte, Bizans İmparatorluğu döneminde Anadolu önce Sâsânî, bunu takiben de Müslüman Arapların saldırı ve tahribatına sahne olmuştur. Bütün bunların yanında Bizans imparatorlarının katı merkezîyetçi tutumu, ilhak politikaları, diğer siyasî, askerî ve dinî sebeplerle vuku bulan Anadolu'daki çatışmalar bu tarihî yarımadaı terkedilmiş, ıssızlaştırılmış ve harap olmuş bir vaziyete getirmiştir. Bütün bunların sonucunda Anadolu'nun nüfusunun oldukça azalmış olduğunu daha önceki bölümlerde belirtmiştik. Az sayıdaki halk da dış güvenliğin tamamen çökmesi üzerine sarp ve kayalık tepeler üzerine yapılan kalelere sahip kasaba ve kentlerde oturuyordu. Bu yerleşim yerlerinin etrafı sağlam surlarla çevrili idi. Fakat söz konusu kasaba ve şehirler başlangıçta birer askerî garnizon olarak kurulduğundan dolayı bunların hiçbirisi gerçek anlamda bir şehir hüviyetini taşııyordu.⁵⁷⁴ Zaten, gerek uzun süren savaşlar ve gerekse Bizans'ın özellikle Anadolu'nun doğusundaki halklara uyguladığı birtakım siyasî ve dinî bıkırma ve zulüm politikaları nedeniyle kale- kentler surlardan mahrum kalmış veya surları harabe haline gelmiş idi. Öte yandan, İstanbul dışındaki Anadolu şehirleri sosyal ve dinî içerikli yapılar bakımından da gelişmemiş idi. Şehirlerin zayıflamasının diğer önemli bir sebebi de ticaretin azalması olmuştur. Zira, Türk fütuhatına kadar Bizanslılar döneminde daha çok deniz yollarının kullanılması dolayısıyla ticarî yönden büyük önem taşımayan Anadolu, İslâm ve Hıristiyan âleminin mücadele sahası içinde kalmış olması ve Akdeniz'in batı, güney ve doğusunun Müslümanların eline geçmesiyle tamamen ticarî faaliyetlerin dışında

---

⁵⁷³Yinanç, 2013, 14.

⁵⁷⁴Koca, 2011, 237.

kalmıştı.⁵⁷⁵ Öte yandan, şehirler para sıkıntısı çektiği, hatta ekonominin temel unsuru olan paranın azlığı sebebiyle alışverişler takas yöntemiyle yapılıyordu.⁵⁷⁶ Ayrıca, Bizans döneminde şehirler arasındaki ulaşımı sağlayan yollar da bakımsız ve güvensiz olup; hatta, başkent İstanbul ve çevresinde dahi ulaşımı sağlayan düzenli bir kara yolu yoktu.⁵⁷⁷ Kısacası, denilebilir ki, Türk fetih ve yerleşimi arifesinde Anadolu'da siyasî, idarî, ilmî, içtimaî, iktisadî hayat felç olmuş ve asırların getirdiği bir tecrübe ve birikime sahip olan Anadolu medeniyetinin bütün meşaleleri sönmüştü.

Anadolu'da Türk hâkimiyetinin başlamasıyla Hititler tarafından yaratılan ve onların tarih sahnesinden çekildikten sonra dönem dönem hafif parlar gibi olsa da uzun süre sönük kalan Anadolu'nun kültür ve medeniyet meşaleleri tekrar ışık vermeye başlamıştır. Yine Hititlerden sonra hemen hemen Anadolu'nun bütünü kendi toprakları üzerine bulunan bir payitahttan yönetilme mutluluğuna ermiştir. Kısacası, 26 Ağustos 1071 günü Malazgirt'te batan Bizans güneşi Anadolu için bir istilanın değil bir kurtuluşun başlangıcı olmuştur.⁵⁷⁸

Türkler Malazgirt savaşını müteakip Anadolu'yu fetheterek kısa bir süre içerisinde coğrafyanın büyük bir kısmını ele geçirmişler ve İznik, Konya, Sivas, Tokat, Niksar, Kayseri, Malatya, Diyarbakır, İzmir, Çankırı, Kastamonu, Bitlis, Erzen, Siirt, Mardin, Harput, Ahlat, Erzurum, Bayburt, Divriği, Erzincan, Şebinkarahisar, Kemah gibi şehirlerde ilk devletlerini ve beyliklerini kurarak Anadolu'da Türk siyasî ve askerî hâkimiyetini kurmuşlardır. Türk hükümdarlarının Anadolu'da siyasî teşekküller kurması ve idarelerini oluşturmasına müvazi olarak gittikçe gelişen Türkmen muhâcereti Anadolu'da Türk nüfusunu devamlı olarak ikmal etmiştir. Türk siyasî ve nüfus hâkimiyetinin kurulması, kökleşmesi ve gelişmesi de Anadolu'nun terk edilmiş ve ıssızlaştırılmış şehir ve köylerinin yeniden canlanıp şenlenmesini, imâr edilmesini, bunun yanında yeni yeni yerleşim yerlerinin oluşmasını beraberinde getirmiştir. Böylece, Türk hâkimiyeti altındaki Anadolu'da bilhassa Konya, Sivas, Malatya, Diyarbakır, Mardin gibi büyük

⁵⁷⁵Halaçoğlu, Y. (1991). Anadolu (İdarî, Ekonomik ve Kültürel Hayat/ Ulaşım ve Yol Sistemi). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. III, 127.

⁵⁷⁶Eravşar, O. (2002). Ortaçağ Anadolu Kentleri. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VII, 333.

⁵⁷⁷Eravşar, 2002, VII, 334.

⁵⁷⁸Kienitz, 1986, 281.

merkezlerde kuvvetli siyasî iktidarın getirdiği güven ve asayiş ortamının, nüfusun artışının ve şehir hayatının gelişmesinin gereği olarak Türk kültürünü de yansıtan her türlü yapı ve tesisler meydana getirilmeye başlanmıştır. Zira, bir ülkede hâkimiyetin kalıcı ve devamlı olabilmesi için sadece askerî güç ve üstünlük yeterli olmamaktadır; aynı zamanda iyi işleyen idarî teşkilatlar kurmak, yerleşmek ve kalıcı kültür eserleri meydana getirmek de gerekmektedir.⁵⁷⁹ İşte, ülkenin her köşesine inşâ edilen ve kusursuz bir mekanizmayla işleyen kültür eserleri ve müesseseleri, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türk vatani haline gelmesinde siyasî ve askerî faaliyet ve başarılar kadar etkili olmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki, Türklerin Anadolu'da kalıcı kültürel ve mimarî eserler meydana getirme uğraşlarının XII. yüzyılın ortalarından sonra, bilhassa XIII. yüzyılda yoğunlaştığı görülmektedir. Zira, ilk Türk fetihlerinden bu döneme kadar geçen süreç Anadolu'nun fethi ve ilk yerleşimlerini müteakip Bizanslılar ve Haçlılar karşısında bu yeni vatani koruma ve savunma çabaları ile geçmiştir. Türk beyleri ancak düşmanlarına karşı bu vazifeyi başarıyla ifa ettikten sonra kültürel faaliyetlerle uğraşma imkân ve fırsatını bulabilmişlerdir. Türk hükümdarları, devlet adamları, tasavvuf erbabı ve hayırseverlerin marifet, himmet ve teşvikleriyle büyük merkezlerden başlamak üzere bütün Anadolu toprakları üzerine serpiştirilen kültür eserleri ve tesisleri idarî, dinî, sıhhi, içtimaî, ticarî, iktisadî her türlü ihtiyacı gideriyordu. Bu yapılar yalnız biçimsel ve işlevsel özellikleriyle değil, mimarî süslemeleriyle de döneme damgasını vurmuştur.⁵⁸⁰ Müslüman sanatının bir dalı olmasına karşın kendi özgünlüğünü ve kendi kişiliğini de ortaya koyan, en üstün düzeye erişmiş bir sanat yaratılmıştır.⁵⁸¹ Anadolu'da Türklerin vücuda getirdiği yapıların türleri olarak dokuz ana grup karşımıza çıkmaktadır: 1) Dinî yapılar: Camiler, mescitler ve namazgâhlar; 2) İdarî yapılar: Saraylar ve köşkler; 3) Askerî yapılar: Surlar ve kaleler; 4) Eğitim yapıları: Medreseler ve kütüphaneler; 5) Sağlık yapıları: Hastaneler; 6) Dinî ve sosyal yardım kurumları: Tekke ve zaviye türünden tarikat yapıları; 7) Ticarî yapılar: Hanlar, kervansaraylar, bedestenler ve çarşılar; 8)

⁵⁷⁹Koca, 2011, 239.

⁵⁸⁰Durukan, A. (2002). Selçuklu Dönemi Kültür Ortamından Bir Kesit: XII. Yüzyıl. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VII, 726.

⁵⁸¹Cahen, 1979, 260.

Su yapıları: Hamamlar, çeşmeler ve sarnıçlar; 9) Diğer bayındırlık yapıları: Köprüler; 10) Mezar yapıları: Türbeler, kümbetler ve mezarlıklar.⁵⁸²

Türk fetihlerinden sonra Anadolu'da inşâ edilen ilk eserlerin dinî yapılar olduğu görülmektedir. Bu türden yapılar olan camiler, mescitler ve namazgâhlar dinî duyguları yaşatmanın ve cihad ruhunu vermenin yanında halk için iskân mahallelerini oluşturan ilk Selçuklu müesseseleri olması bakımından da oldukça önemlidir.⁵⁸³ Bu bakımdan dinî yapılar Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması açısından rolü ve önemi büyüktür. Türklerin Anadolu'da ele geçirdikleri kale veya şehirlerde bulunan ve genellikle buraların en büyük kilisesi durumunda olan yapıları fethin sembolü olarak camiye çevirmeleri âdetten idi. Anadolu'da fethedilen bütün bölgelerde bunun örneklerini görmek mümkündür. Mesela, Süleyman-şâh, Antakya'ya hâkim olduktan sonra şehrin büyük kilisesi Kasiyan'ı camiye çevirmiştir. 110 müezzinin birden okuduğu ezandan sonra Suriye halkının da büyük bir kısmının katılımıyla ilk cuma namazı burada kılınmıştır.⁵⁸⁴ Bu tür yapılar, kiliseden çevrilmiş olması sebebiyle, genellikle halk arasında Kilise Camii diye anıldığı gibi; fetih olayı ile yakın ilgisinden dolayı Fatih, Fetih veya Fethiye Camii olarak da adlandırılırdı.⁵⁸⁵ İlk fetih yıllarında dinî ihtiyaçlar bu şekilde giderilirken ilerleyen dönemlerde nüfusun çoğalmasıyla birlikte kiliseden çevrilen camiler ihtiyacı karşılamamaya başlamış ve bu suretle önce bunların yanına veya yakınına küçük çaplı diğer camiler inşâ edilmiş veya kilise cami genişletilmiş sonrasında ise ulu camii olarak adlandırılan âbidevî eserler vücuda getirilmiştir. Ayrıca, şehir surlarının içine veya dışına ihtiyaca göre mescitler yapılmıştır. Öte yandan, yaz mevsimlerinde veya iklimin uygun olması durumunda kibleyi

⁵⁸²Durukan, 2002, VII, 725. Söz konusu yapı ve müesseseler genel olarak bu şekilde tasnif edilebilir. Şunu da unutmamak gerekir ki, bunların bir kısmı işlevi bakımından içiçe geçmiştir. Mesela, tekke ve zaviyeler dinî ve içtimaî birer yapı olmakla beraber iktisadî olarak da değerlendirilebilir. Aynı şekilde medreseler de eğitim ile dinî ve içtimaî hususiyetlerle alakalıdır. Köprü, kervansaray, bedesten ve çarşılar için de aynı şeyler geçerlidir.

⁵⁸³Kemaloğlu, M. (2013, Kasım-Aralık). XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dinî Eserlerinden Kümbet-Türbe-Ziyâretgâh-Namazgâh ve Câmiler. *Akademik Bakış Dergisi*. Türk Dünyası Kırgız Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü. 5.

⁵⁸⁴İbnü'l-Adîm, 2000, 23; Ebû'l-Ferec, 1999, I, 331; Süryani Mihael, 1944, II, 30; Koca, 2003, 47; Sevim-Merçil, 1995, 425; Turan, 2013, 101; Yinanç, 2013, 99.

⁵⁸⁵Baykara, T. (1996). Ulu Camii- Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak-. *Belleten*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 60 (227), 36.

belirleyen bir mihrap ve sade ölçülerde bir minber yapılarak açık alanlar veya bir meydan namazgâh olarak da kullanılmıştır.⁵⁸⁶

Anadolu'da camilerin yapımına daha Büyük Selçuklular döneminde başlanmıştır. Sultan Alp Arslan döneminde fethedilen Ani'deki Menûçehr Camii (1072-1086), Türklerin Anadolu'da inşâ ettikleri en eski camilerdendir. Yine Büyük Selçuklular döneminde yapılan diğer bir camii ise 1128/1129 yıllarında tamamlanmış olan Siirt Ulu Camiidir. Diyarbakır Ulu Camii'nin de 1091/1092 yıllarında Sultan Melikşâh tarafından onarıldığı bilinmektedir.⁵⁸⁷ Türk hâkimiyetindeki Anadolu'nun en eski camilerinden biri de 1086-1104 yılları arasında Danişmendli sahasında hanedanın kurucusu Danişmend Ahmed Gâzi tarafından inşâ ettirilen Tokat'taki Garipler Camiidir. Bu camii en eski tarihli Danişmendli yapısı olup Anadolu'da en erken tarihli hünkâr mahfiline de sahiptir.⁵⁸⁸ Danişmendli hükümdarlarından Melik Muhammed Gâzi ise uzun zamandan beri harabe halinde kalmış olan Kayseri şehrini imâr etmiştir. O, şehrin bir kısmını yeni imâr sahası olarak belirledikten sonra harap kiliselerin mermerlerini kullanarak bu alanlarda yeni cami ve binalar yaptırmıştır ki bu şehrin Ulu Camii onun eseridir.⁵⁸⁹ Bunlardan başka Niksar ve Sivas Ulu Camileri ile diğer küçük ölçekli camiler de Danişmendli hükümdarları tarafından inşâ ettirilmiştir. Artuklu ustaların yaratma heyecanıyla meydana getirilen Artuklu camileri ise Anadolu Türk mimarisinin âbidevî öncüleridir. Revaklı avlu, içten ve dıştan yapıya hâkim olan mihrap önü kubbesi, iç avlu, köşelere konulan minareler, zengin taş işçiliği ve örtülerde tuğla kullanılması gibi özellikler XII. yüzyıl içinde ilk defa bu yapılarda gerçekleştirilmiştir.⁵⁹⁰ Bu döneme ait önemli camiler arasında Harput Ulu Camii (1156), Sivan Ulu Camii (1157), Mardin Ulu Camii (1176) ve Kızıltepe Ulu Camii (1204) gösterilebilir. Bu büyük abidevî eserlerin yanısıra Mardin'deki 1111 tarihli Cami el-Asfar hem Anadolu'nun hem Artuklu camilerinin en eski yapılarından biridir. Saltuklulara gelirse, Tepsî Minare ve Kale Camii Ziyaeddin Gâzî; Erzurum Ulu Camii de Melik Muhammed tarafından yaptırılmıştır. Öte

⁵⁸⁶ Baykara, 1996, 43.

⁵⁸⁷ Durukan, 2002, VII, 728.

⁵⁸⁸ Tanman, M. B. (1993). Danişmendliler –Mimari-. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. VIII, 474.

⁵⁸⁹ Süryani Mihael, 1944, II, 103; Turan, 2008, 363.

⁵⁹⁰ Altun, A. (1991). Artuklular- Artuklu Sanatı-. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. III, 418.

yandan, Divriği Ulu Camii ise Divriği Mengüçük beyi Ahmetşah tarafından 1228 yılında inşâ edilmiştir. Bundan yaklaşık yarım asır önce 1180 yılında Mengüçüklü Şahan Şah tarafından Divriği Kale Camii yaptırılmıştır.

Türkiye Selçuklularına gelirsek; hükümdarlar, devlet adamları, din büyükleri ve hanedan üyeleri âbidevî nitelikte camiler veya daha küçük ölçekli camiler ve mescitler yaptırmışlardır. Bunların en erken tarihliyelerinden ve en meşhurlarından olanı Konya Alâaddin Camiidir. Payitaht Konya'da iç kalede sarayın yanına inşâ edilen Alâaddin Camiinin yapımına I. Mesud (1116-1155) devrinde başlanmış; II. Kılıç Arslan (1155-1192), I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) ve I. Alâaddin Keykubad'ın (1220-1237) saltanatları dönemlerinde de yapım ve genişletme faaliyetleri devam ederek adları geçen sultanların sonuncusu zamanında camii son halini almıştır. Selçuklu devlet adamlarından Şemseddin Altunapa'nın 1202 yılında Konya'da inşâ ettirdiği İplikçi Camii de Türkiye Selçuklularının ve Konya'nın en erken tarihli camilerindendir. Camii inşâsıyla bizzat alakadar olan Türkiye Selçuklu hükümdarları tarafından yaptırılan diğer bazı camiler olarak, XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Alâaddin Keykubad tarafından inşâ ettirilen Antalya'daki Yivli Minare, 1206 yılında I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından Samsun'da yaptırılan Gökçeli Camii ve Elazığ'da III. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından 1279 yılında yaptırılan Arap Baba Mescidi zikredilebilir. Alâaddin Keykubad zamanında II. Kılıç Arslan'ın torunu ve Tuğrul Şah'ın kızı tarafından 1231 yılında Isparta'da Alâaddin Camii yaptırılmıştır. Öte yandan, XIII. yüzyılın sonlarına ait olmak üzere Konya'daki Tahir ile Zühre Mescidi ve Taş Mescid ile Sivas'taki mescit ve yine Konya'da kendi adıyla anılan külliyyede bulunan camii, siyasî ve askerî icraatı kadar imâr faaliyetleriyle de ünlü olan Vezir Sahip Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırılmıştır. Yine devlet adamlarından olup Alâaddin Keykubad'ın emirlerinden Başara Bey Konya'da 1213 yılında kendi adıyla anılan camiye ve 1223 yılında Niğde'de Alâaddin Keykubad Camini inşâ ettirmiştir. I. İzzeddin Keykavus'un emirlerinden Kızılbaş Ankara'da, 1247 yılında ise II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in emirlerinden Doğan Arslan da Eskişehir'de kendi adlarıyla anılan camileri yaptırmışlardır. Türkiye Selçukluları devrinin ünlü hekimi Ekmeleddin tarafından Konya'da XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılan bir camii de bulunmaktadır. Ayrıca, Konya'nın önemli dinî büyüklerinden Sadreddin Konevi de 1274 yılında Konya'da kendi adıyla bilinen bir camii yaptırmıştır. Türkiye Selçukluları devrine ait

bazı camii ve mescidler şunlardır: XIII. yüzyıla ait olmak üzere Sinop ve Bayburt Ulu Camileri, Konya'da Şekerfuruş Mescidi (1220), Malatya Ulu Camii (1224), Aksaray'da Eğri Minare Camii (1221-1236), Kahramanmaraş Ulu Camii (1239/1240), Kütahya'da Balıklı Camii (1237), Amasya'da Burmalı Minare Camii (1243), Kütahya'da Hıdırlık Mescidi (1243/1244), Konya'da Abdülaziz Mescidi (1253), Konya'da Anber Reis Camii (1264), Antalya'da Has Balaban Mescidi (1275), Çorum Ulu Camii (XIII. yüzyılın sonları). Ayrıca, Türkiye Selçuklu Devleti âlim ve kumandanlarından Kemaleddin Kamyar 1242/1243 yılında Malatya'da Ali Baba Namazgâhını yaptırmıştır.

Devlet erkânının oturduğu ve devlet işlerinin görüldüğü idarî yapılar saray ve köşklendir. II. Kılıç Arslan döneminde Konya'da iç kale sur duvarları genişletilerek bir köşk yapılmıştır. Alâaddin Keykubad ise bu köşkü onarıp genişletmiştir. Alâaddin Tepesi olarak adlandırılan tarihî tepede yer alan bu köşk günümüzde Konya'nın simgelerinden olup II. Kılıç Arslan Köşkü olarak bilinmektedir. II. Kılıç Arslan'ın saltanatının son zamanlarına rast gelen III. Haçlı seferi sırasında Haçlı yazarlarının yakından gördükleri Konya, Almanya'nın Köln şehri gibi büyük bir şehirdi. Şehrin etrafı, meyve ve sebze bahçeleriyle çevrili idi. En büyük bahçe II. Kılıç Arslan'a ait olup bugün Meram adıyla anılan bu bahçenin içinde sultana ait iki saray bulunuyordu.⁵⁹¹ II. Kılıç Arslan, ayrıca, 1170 yılında Aksaray'ı âdeta yeniden kurarak burada kendisi için beyaz mermerlerden görkemli bir saray yaptırmıştır.⁵⁹² Alâaddin Keykubad 1221 yılında eski adı Kalanaros olan ve şehrin fethi sonucu kendi ismine izafeten Alâiye isminin verildiği bugünkü Alanya'yı imâr ederek kışlarını geçirdiği bu beldede birçok yapı topluluğunun yanısıra on iki kapılı bir saray yaptırmıştır. Bunun dışında Alâaddin Keykubad aynı zamanda içinde vefat ettiği ve Kayseri yolu üzerindeki Keykubadiye Sarayı ile Beyşehir gölünün batı kıyısında göl ile Anamas dağının eteklerinde yer alan Kubadâbâd Sarayını yaptırmıştır.⁵⁹³ Türkiye Selçukluları döneminde inşâ edilen diğer saray ve köşklere bazıları şunlardır: Kayseri'de Erkilet-Hızırilyas, Argıncık-Haydar Bey Köşkleri ile Billur Bağları mevkiinde Kızıl Köşk; Aksaray Ervah mezarlığındaki Köşk; Beyşehir gölünde Kız Kalesi adasında yer alan ve "Ana

⁵⁹¹Turan, 2013, 258; Koca, 2003, 220; Durukan, 2002, VII, 736.

⁵⁹²Koca, 2011, 242; Durukan, 2002, VII, 736.

⁵⁹³Uyumaz, E. (2003). *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi 1220-1237*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 99.

Yapı” olarak adlandırılan bina ile Mada'nın Kilise adasındaki köşk; Isparta-Yenişarbademli Malanda mevkiindeki bina; Yozgat-Delice köyündeki bina; Alanya'daki Sugözü, Hasbahçe, Hacı Baba, Gülefşen, Çıplaklı mahallelerindeki köşkler ve Antalya'nın Sedre, Kaledran, Gazipaşa ve Kemer ilçelerinde yer alan köşkler.⁵⁹⁴ Türk hükümdarlarının Anadolu'da inşâ ettirdikleri en önemli idarî yapılardan biri de Artuklu hükümdarı Nasreddin Muhammed (1201-1222) tarafından Diyarbakır'da yaptırılan ve Diyarbakır Artuklu Sarayı olarak bilinen saraydır. Bundan daha önce yine Artuklu beylerinden Necmeddin Alpî (1154-1176) zamanında Silvan'da Dârü'l-Acemiye Sarayı inşâ edilmiş olup; ayrıca, Kızıltepe yakınındaki Harzem'de Artuklu beylerinin Kasrû'l-Kutbî adı verilen çok gösterişli bir sarayları bulunduğu öne sürülür ki muhtemelen saraya adını vermiş olan Artuklu beyi Kutbeddin İlgazi (1176-1184) tarafından yaptırılmıştır.⁵⁹⁵

Türk hükümdarları, geçmiş tahribatların izini taşıyan yıkılmış veya yıpranmış sur ve kaleleri onardıkları gibi, yeni surlar ve kaleler yaptırmak suretiyle şehirlerin savunmasını ve güvenliğini sağlayıp artırmışlardır. 1147 yılında başlayan ikinci Haçlı seferlerinde Alman kralı III. Konrad ve Fransa kralı VII. Louis'in yönetimindeki Haçlı ordularının Anadolu'ya girmeleri üzerine Türkiye Selçuklu hükümdarı I. Mesud bütün güçlerini toplamış, şehir ve kaleleri tahkim ettirerek hisar ve burçları tamir ettirmiş, hendekler kazdırmıştır.⁵⁹⁶ Özellikle doğuda beliren Moğol tehlikesinden dolayı sur, iç ve dış kale yapım ve onarımına önem gösterilerek şehirlerin tahkimatı kuvvetlendirilmiştir. Alâaddin Keykubad Konya ve Sivas'ın dış kale surlarını inşâ ettirerek I. İzzeddin Keykavus tarafından başlatılan Kayseri'nin sur inşasını tamamlamıştır.⁵⁹⁷ Öte yandan, tamamen askerî işlevler taşıyan ve ordunun şehirdeki kışlası durumunda olan ahmedeklerin de kesin yapılış tarihi belli olmamakla beraber surların inşasından hareketle hepsinin Selçuklu dönemine tarihlenmesi mümkündür.⁵⁹⁸ Askerî mimarî konusunda aynı

⁵⁹⁴Yavaş, A. (2007). Anadolu Selçuklu Köşklarının Plan Tipleri Üzerine Tespitler. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 47 (1), 205.

⁵⁹⁵Durukan, 2002, VII, 732.

⁵⁹⁶Durukan, 2002, VII, 730.

⁵⁹⁷Eravşar, 2002, VII, 336.

⁵⁹⁸Eravşar, 2002, VII, 337.

çabayı beylikler de göstermiştir. Mesela, Diyarbakır surlarındaki Ulu Beden ve Yedi Kardeş burçları Artuklular tarafından inşa edilmiştir.⁵⁹⁹

Anadolu'da bilim ve düşünce hayatının gelişmesinde medreseler oldukça önemli idi. Medreselerde dinî bilimlerin yanısıra pozitif bilimler de okutulmakta idi. Bu müessesede ihtisas görerek mezun olanlar devlet kademelerinde yüksek mevkiilere gelmekteydi. Bu itibarla, medreseler, devlet yönetimi için yetişmiş eleman ihtiyacını sağlamak bakımından Türk devletlerini diğer İslâm ülkelerinin yetişmiş Müslüman elemanlarına bağımlılıktan kurtarması açısından büyük bir açığı kapatmıştır. Hatta, özellikle Aksaray medresesinde yetişen bilginler, XIV. yüzyılda Suriye ve Mısır'da bile büyük bir itibar görmeye başlamıştır.⁶⁰⁰ Anadolu'da ilk medreseler Danişmendliler, Artuklular ve Türkiye Selçukluları sahalılarında XII. yüzyılın ikinci yarısı ortaya çıkmış ve Türk yüksek öğretiminin temelleri bu suretle atılmıştır. Böylece Anadolu'da ilmî ve fikrî inkişaf için gerekli alt yapı sağlanmıştır. Öte yandan, Büyük Selçuklular devrinde ortaya çıkan ve geliştirilen medrese mimarisi de gerçek yerini Anadolu'da bulmuş ve yaygın duruma gelmiştir.⁶⁰¹

Danişmendlilerin Sivas kolu hâkimi Yağıbasan'ın 1156-1158 yılları arasında Niksar'da yaptırmış olduğu medrese Anadolu'nun ilk medresesi olarak bilinmektedir. II. Kılıç Arslan da biri Konya'da diğeri Aksaray'da olmak üzere "Medrese-i Sultaniye" adıyla anılan iki medrese kurdu muştur.⁶⁰² Bu medreseler Türkiye Selçuklular tarafından kuralan ilk medreseler olması açısından önemlidir. XII. yüzyılın üçüncü çeyreğine ait Mardin Hatuniye Medresesi ile aynı yüzyılın son çeyreğinde yapımına başlanan Diyarbakır Zinciriye Medresesi ve Mesudiye Medresesi de Artukluların ve Anadolu coğrafyasının ilk medreselerindedir. Bu yüzyıldan daha sonraki dönemlerde vücuda getirilen diğeri Artuklu medreseleri arasında Şehidiye ve Kasımiyye Medreseleri ise Artuklu medrese inşa ve mimarisinin ileri uygulamalarını temsil etmektedir. Anadolu'da başlıca açık avlulu ve kapalı avlulu olmak üzere iki tipte gelişen medreselerin açık avlulu olanları ilk defa Artuklular tarafından yapılmıştır.⁶⁰³ Saltuklular ve Mengüçlüklüler zamanında

⁵⁹⁹ Altun, 1991, III, 419.

⁶⁰⁰ Koca, 2011, 249.

⁶⁰¹ Sevim-Merçil, 1995, 515.

⁶⁰² Koca, 2011, 248; Koca, 2003, 222-223.

⁶⁰³ Altun, 1991, III, 418.

medrese inşasına dair deliller olmamakla birlikte onların da medrese yaptırdıkları ihtimalden uzak değildir.⁶⁰⁴ Türkiye Selçuklularında II. Kılıç Arslan'ın başlattığı medrese inşâsı daha sonraki dönemlerde hüküm süren Selçuklu hükümdarlarının ve devlet adamlarının yaptırdıkları medreselerle takip edilerek XIII. yüzyıl içerisinde gelişimini sürdürmüştür. Türkiye Selçuklu hükümdarları tarafından yaptırılan en önemli eserlerden biri 1205 yılına tarihlenen I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Tıp Medresesi ile kız kardeşi Gevher Nesibe Hatun'un Şifaiye Medresesinin birleşiminden oluşan Kayseri'deki Çifte Medrese'dir. Aynı şekilde I. İzzeddin Keykavus da 1218 yılında Sivas'ta Şifaiye Medresesini yaptırmıştır. Bu tarz yapı toplulukları eğitim ve sağlık hizmetlerini birlikte içeren önemli bir gruptur. İki yapı bitişik bir vaziyette inşâ edilerek, hem teorik hem de uygulamalı tıp eğitimine olanak sağlanmıştır. Bu şekilde tıp medresesi ve hastane birlikteliği günümüzün tıp fakültelerine örnek olmuştur. Selçuklu devlet adamları da imâr faaliyetlerinde çaba sarf etmiştir. Şemseddin Altunapa'nın Konya'daki İplikçi Medresesi (1202) Selçuklu devlet adamları tarafından yaptırılan en erken tarihli medreselerden biridir. Ayrıca, Atabek Bedreddin Muslih Konya'da Sırçalı Medreseyi (1242), yine Atabek Ertokuş Isparta'da medrese, Cacaoğlu Nureddin Kırşehir'de Caca Bey Medresesini (1272), Vezir Celaeddin Karatay Konya'da Karatay Medresesini (1251), Vezir Muineddin Pervane de 1267'de Sinop'ta 1270'te Tokat'ta birer medrese yaptırmıştır. Döneminin değerli mimarlarıyla çalışan son büyük Selçuklu veziri Sahip Ata Fahreddin Ali ise Selçuklu devlet adamları arasında imâr faaliyetleriyle en fazla uğraşanlardandır. Öyle ki, 1250'de Akşehir Taş Medresesini, 1265'de Konya'da İnce Minare Medresesini, 1267'de Kayseri'de Sahibiyye Medresesini ve 1271'de Sivas Gök Medresesini yaptırmıştır. Önemli diğer Selçuklu medreseleri arasında ise Afyon Boyalıköy Medresesi (1210), Kayseri Huand Hatun Medresesi (1237) ve Konya'daki Ali Gav Medresesi (XIII. yüzyılın ilk çeyreği) zikredilebilir. 1285-1291 yılları arasında yapımı tamamlanan Erzurum Çifte Minareli Medrese ise son Selçuklu medresesi olup aynı zamanda planı ve süslemeleriyle en gösterişli ve en büyük Selçuklu medresesidir. Eğitim yapı ve faaliyetleri arasında kütüphaneler de bulunmaktadır. Anadolu kurulan medreselerin çoğunda kütüphaneler mevcut olup buradan sorumlu görevliler de bulunmakta idi. Yınaloğulları Âmid'de 140 bin ciltlik muazzam bir

---

⁶⁰⁴Sümer, 1998, 13, 44.

kütüphane oluşturmuşlardır.⁶⁰⁵ Ayrıca, Artuklu hükümdarlarından Hüsameddin Timurtaş da Mardin'de büyük bir kütüphane yaptırmıştır.⁶⁰⁶

Türk hâkimiyeti altında Anadolu'da görülen önemli sosyal yardım ve sıhî kuruluşlardan biri de hastanelerdir. Türkler halk sağlığının korunması, salgın hastalıkların önlenmesi, tıp eğitiminin verilmesi gibi amaçlarla Anadolu'da hastane yapımına önem göstermişlerdir. Türk hastanelerinde devrin önde gelen hekimleri bulunduğu gibi sağlık kadroları da iyi işlemekteydi. Selçuklu Türkiyesinde sağlık kurumları için çok çeşitli isimler kullanılmıştır. Dârü's-şifa'dan başka şifahâne, mâristan, bimâristan, dârü's-sihha, dârü'l-afiye gibi tıbbî kurumları tanımlayan birçok terim mevcuttur.⁶⁰⁷ İlk dönem Anadolu Türk beylikleri zamanında yapıldığı bilinen hastanelerden birisi Mengüçöklülere ait olmak üzere Divriği'de Ulu Camiye bitişik olarak Mengüçöklü hükümdarı Fahreddin Behram Şâh'ın kızı ve Divriği Ulu Camiyi yaptıran Ahmed Şâh'ın da karısı olan Turan Melek Hatun tarafından 1228 yılında inşâ ettirilen ve kendi adıyla anılan dârü's-şifadır. Diğerleri ise Artuklu çevresinden olmak üzere söz konusu beyliğin hükümdarlarından Necmeddin İlgâzi tarafından 1108-1122 tarihleri arasında yaptırılan ve yine kendi adıyla bilinen mâristan ile Harput Artuklularının son beyi Nureddin Artuk Şâh tarafından Harput'ta 1229 yılında yaptırılan Harput Şifahânesidir. Türkiye Selçuklularında payitaht Konya'da iki hastanenin inşâ edildiği bilinmektedir. Bunlar, XII. yüzyılın sonlarında yapıldığı tahmin edilen Eski Dârü's-şifa veya Mâristan-ı Atik olarak bilinen sağlık kurumu ile XIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Alâaddin Dârü's-şifasıdır. Kayseri'deki meşhur Gevher Nesibe Hatun Dârü's-şifası (1206) ise Türkiye Selçukluları zamanında bir kadın tarafından yaptırılan ilk hastane ve Türkiye'de ilk tıp eğitiminin verildiği kurum olmasından dolayı Türk tıp tarihi için önemlidir.⁶⁰⁸ Türkiye Selçukluları devrinde hükümdar ve devlet adamları tarafından inşâ ettirilen diğer hastaneler şunlardır: Sivas'ta İzzeddin Keykavus Dârü's-şifası (1217), Çankırı'da Cemaleddin Ferruh Dârü's-şifası (1235), Kastamonu'da Pervaneoğlu Ali Dârü's-şifası (1272), Tokat'ta Muineddin Pervane Dârü's-şifası (1277) ve Akşehir Dârü's-şifası (1260).

⁶⁰⁵Koca, 2011, 176.

⁶⁰⁶Durukan, 2002, VII, 732.

⁶⁰⁷Kemaloğlu, M. (2014, Ocak, Haziran). XI-XIII. Yüzyıl Selçuklu Devletinde Dârüşşifalar. *Hikmet Yurdu, Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 7(13), 3.

⁶⁰⁸Kemaloğlu, 2014, 8.

Kurdukları tekke ve zaviyeler ile sevgi, barış ve hoşgörü ortamını hazırlayan ve Anadolu'nun manevî mimarları olarak tarihe geçmiş tasavvuf erbabı ve Ahiler de Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türk vatani haline gelmesinde önemli roller oynamışlardır. Bir şeyhin liderliğinde tasavvuf eğitiminin verildiği tekkeler toplumun manevî ve ahlakî eğitimini üstlendiği gibi, şehirlerdeki veya ticaret yolları üzerindeki tekke ve zaviyeler de aynı zamanda han ve kervansarayların icra ettiği hizmeti veriyorlardı. Ahiler ise Anadolu'ya akıp gelen Türkmen kitlelerine sahip çıkmışlar, onların konaklamalarını sağlamalarının yanında meslek öğrenmelerini ve kendi işlerini kurmalarına da yardımcı olmuşlardır. Bundan başka, kısacası, Türkiye Selçuklu devrinde "siyasî ve askerî faaliyetler, meslekî ve dinî eğitim, Türk kültür değerlerinin korunması ve yaşatılması, iç barışın, düzenin ve güvenliğin sağlanması, Türkçe'nin edebî dil olarak yerleştirilmesi ve kökleştirilmesi" gibi devlet ve toplum hayatına yön veren sahalarda Ahilerin çok esaslı ve kalıcı rolleri olmuştur.⁶⁰⁹ Tekke ve zaviyeler yalnızca sosyal düzeni tesis etmede değil, yeni iskân yerlerinin kurulmasında da pay sahibi olmuşlardır. Zira, tasavvufî zümre şeyhlerinin veya Ahi liderlerinin kendi tekke ve zaviyelerini oluşturdukları sahalarda bir süre sonra bu tekke ve zaviyelerin etrafında çok sayıda konut yapılıyor; böylece, buralarda yeni birer mahalle ve köy doğmuş oluyordu. Öyle ki, önceki bölümlerde belirttiğimiz üzere, Anadolu'da tasavvufî zümre ve Ahi ileri gelenlerinin adlarıyla ilgili birçok yerleşim adı görülmektedir. Yeni bir memlekete gelerek buralarda kurdukları tekke ve zaviyelerle Türklerin batıya akışında birer mümessil ve öncü vazifesini gören şeyhler, dervişler ve Ahiler, ellerinin emeği ve alınlarının teriyle dağ başlarında yer açıp, bağ ve bahçe yetiştirerek; savaflara gidip, hükümdarları kendi kurumlarında misafir ederek onlara nasihat verip, nüfuzlarını onların hizmetinde kullanarak Osmanlı Devletinin kuruluşunda da tarihî rollerini başarıyla oynamışlardır.⁶¹⁰

Birçoğu XIII. yüzyılın muhtelif zamanlarına tarihlendiği üzere, Türkiye Selçukluları devrinde kurulan tekke ve zaviyelerden bazıları şunlardır: Ahi Evran Zaviyesi (Kayseri), Elvan Çelebi Zaviyesi (Konya), Mevlana Dergâhı (Konya), Seyfeddin Karasungur Tekkesi (Konya), Kalender Tekkesi (Konya), Ahi Kayser

⁶⁰⁹Koca, 2011, 453.

⁶¹⁰Barkan, Ö. L. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. IX, 133-153.

Zaviyesi (Konya), Ahi Ahmed Şah Zaviyesi (Konya), Hızır İlyas Bey Zaviyesi (Konya), Sümbül Baba Zaviyesi (Tokat), Ahi Çoban Zaviyesi (Konya), Kadı Kalemşah Zaviyesi (Konya), Şeyh Meknun Zaviyesi (Tokat), Misikinler Tekkesi (Konya), Şeyh Osman Rumî Zaviyesi (Konya). Öte yandan, beylikler devrine ait olmak üzere, Erzurum'da Üç Kümbetler denilen türbelerin yakınında Saltuk'un yaptırdığı bir de zaviye bulunmakta idi.⁶¹¹

Bilindiği gibi, Türk fetihleri öncesinde Bizans Anadolu'sunda ekonomi gerilemiş ve ticarî faaliyetler durma noktasına gelmişti. Türklerin bu ülkede vatan tutma hareketlerinin ardından siyasî başarıları şehir hayatının ve ekonominin gelişmesini de beraberinde getirerek Anadolu'da ticarî hayat da canlanmış ve bu gelişime paralel olarak yeniden tüccarların uğrak noktası olmaya başlamıştır. Böylece, uzun zamandır ticaret yollarının dışında kalan ülke Türk hâkimiyeti altında doğudan batıya güneyden kuzeye uzanan uluslararası ticaret yollarının kesişmeye başladığı bir diyar halini almıştır. Türk hükümdarları ticareti teşvik ve tüccarları himaye ederek şehirlere ve ticaret yolları üzerine çok sayıda han, kervansaray, bedesten ve çarşı inşâ ettirmişlerdir. Ticaret yolları üzerinde, birer günlük mesafelerde (35-40 km) inşâ edilen han ve kervansaraylar, yaz-kış devamlı olarak, ticaret kervanlarına ve yolculara hizmet veriyor; tüccarlar ve yolcular, zengin-fakir, hür-köle demeden, soy ve din farkı gözetilmeksizin üç gün bu yerlerde bedava misafir ediliyordu.⁶¹² I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâaddin Keykubad gibi Türkiye Selçuklu hükümdarları Venedikliler ve Kıbrıs Frankları ile ticarî münasebetlerde bulunarak karşılıklı antlaşmalar yapmışlar; bunun yanında, ticareti geliştirecek çeşitli tedbirler alarak II. Kılıç Arslan döneminde gerekli alt yapısının hazırlandığı dış ticareti başlatmışlardır.⁶¹³ Türkiye Selçuklularında imâr faaliyetlerinin temelini atan I. Mesud ilk ekonomik adımları da atarak bakır para bastırmış; döneminde imâr faaliyetlerinin ilerlediği II. Kılıç Arslan ise ekonomik hayattaki gelişmenin tezahürü olarak bakır ve gümüş paralardan başka uluslararası tedavül kıymetine sahip altın paralar da bastırmıştır.⁶¹⁴ Öte yandan, Anadolu'da XII. yüzyılın sonundan başlamak üzere XIII. yüzyıl boyunca

⁶¹¹Sümer, 1998, 44.

⁶¹²Koca, 2003, 222.

⁶¹³Turan, O. (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar –Metin, Tercüme ve Araştırmalar-* (İkinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 109-146.

⁶¹⁴Koca, 2003, 222; Durukan, 2002, VII, 735.

ticarî yapılar inşâ edilmiştir. II. Kılıç Arslan döneminde canlı bir ticaretin cereyan ettiği Konya ve çevresinde ilk Selçuklu hanları zuhûr etmiştir. 1192 yılında II. Kılıç Arslan tarafından Konya-Aksaray yolu üzerine yaptırılan Alay Han bilinen ilk Selçuklu hanı ve dolayısıyla ilk Sultan Hanıdır. Aynı yıllarda devlet adamı Şemseddin Altunapa da Konya-Akşehir yolu üzerine Altunapa Hanını inşâ ettirmiştir. Anadolu'da en erken tarihli han ve kervansaraylar yine Konya çevresinde görülmektedir. Konya'da 1202 yılından önce inşâ edildiği bilinen Bedreddin Yalman Hanı ve Demre Han ile Kızılören Hanı (1206), Dokuzun Han (1210) ve Kuruçeşme Han (1208) bunlardan bazılarıdır. Ekonominin temel alt yapısını teşkil eden bu yapıların inşâsı II. Kılıç Arslan ve Şemseddin Altunapa'dan sonra diğer Türkiye Selçuklu hükümdar ve emirleri tarafından devam ettirilmiştir. Türkiye Selçuklu hükümdarlarından I. İzzeddin Keykavus Antalya-Burdur yolu üzerine Evdir Hanını (1211-1230) ve Malatya'da Hekim Hanı (1218); Alâaddin Keykubad da Türkiye Selçuklu döneminde yapılan en büyük kervansaray olmak üzere Aksaray Sultan Hanı (1229), Aksaray-Sivas yolu üzerine Kayseri Sultan Hanı (1231) ve Antalya'da Alara Hanı (1231/1232) inşâ ettirmiştir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev ise Burdur'da 1239/1240 yılında İncir Hanı ve Susuz Hanı yaptırmıştır. Huand Hatun han ve kervansaray inşâsını da ihmal etmeyerek 1238/1239'da Amasya-Tokat yolu üzerine Hatun Hanı ve 1239/1240 yılında Yozgat'ta Çiçinli Hanı inşâ ettirmiştir. Öte yandan, Türkiye Selçuklu devlet adamları da ticaretin ve ekonominin gelişimine vücuda getirdikleri yapılarla katkıda bulunmuşlardır. Mesela, Mubarezettin Ertokuş Isparta'da Ertokuş Hanını (1233), vezir ve aynı zamanda mimar olan Sadettin Köpek 1236 yılından Konya'da Zazadın Hanı, Vezir Celaledin Karatay 1240'larda Konya ve Kayseri'de Karatay Hanlarını, Emir Cacaoğlu Nureddin 1268/1269'da Kırşehir'de Kesikköprü Kervansarayını, Atabey Esedüddin Rûzbe 1246-1249 yılları arasında Konya'da Horozlu Hanı, vezirlerden Muineddin Pervane 1266 yılında Sinop'ta Durak Hanı ve Sahip Ata 1249'da Akşehir-Çay yolu üzerine İshaklı Kervansarayını inşâ ettirmiştir. Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu'da inşâ edilen diğer bazı han ve kervansaraylar ise şunlardır: Konya'da Ermen Han (1264-1280), Sahip Isfahanî Hanı (1273), Elikesik Han (XIII. yüzyılın ilk yarısı), Obruk Han (XIII. yüzyılın ilk yarısı) ve Seyyid Ferruh Kervansarayı (1215); Sivas'ta Eski Han (1280'den önce) ve Semmani Han (1280'den önce); Antalya'da Şerefza Hanı (1236-1246), Afyon'da Taş Han (1278),

İğdır'da Şerafeddin Ejder Kervansarayı (XIII. yüzyıl), Nevşehir'de Dolay Han (XIII. yüzyılın ilk çeyreği), Denizli'de Ak Han (1254) ve Çardak Han (1230).

Türkiye Selçukluları tarafından han ve kervansarayların yanı sıra şehirlerde bedesten ve çarşılar da inşâ edilmiştir. Mesela, II. Kılıç Arslan gözde şehri Aksaray'da bir bedesten yaptırmıştır. Konya'da ise 1190 yılından önce inşâ edildiği tahmin edilen Suk-i Atik (Eski Çarşı) ile 1202 yılında önce inşâ edildiği bilinen Suk-i Cedid (Yeni Çarşı) ve ilerleyen dönemlerde 1264-1280 yıllarında yapılan Suk'ul-Cuma (Cuma Çarşısı) bulunmakta idi. Öte yandan, Sivas'ta 1218'den önce zuhûr eden Terziler Çarşısı ile 1280 yılından önceki dönemlerde ortaya çıkan Akgallar, Attarlar, Dericiler, Kasaplar, Kassarlar, Kavvaflar, Samuran, Tabgah, Sevvakin ve Hameyn Çarşılarının varlığı bilinmektedir. Vakıf kayıtlarına göre, Sivas'ta 16, Kırşehir'de 19 çarşı ve pazar bulunuyordu.⁶¹⁵

Beylikler sahalarında ise, Saltuklular döneminde Erzurum yörelerinden İran, Gürcistan, Sivas, Ahlat ve Trabzona'a giden mühim ticaret yolları geçtiği gibi, bizzat şehir de komşu bölgeler tüccarının toplanıp alışveriş yaptığı bir mübadele merkezi idi.⁶¹⁶ Erzurum gibi Anadolu beyliklerinin önemli merkezlerinden olan Mardin yakınlarındaki Kızıltepe de Artuklu hâkimiyeti altında uluslararası bir ticaret pazarı haline gelerek Suriye ve Diyarbakır'ın yanısıra Konya'dan gelen yerli ve yabancı tacirlerin uğrak yeri olduğu; aynı şekilde, Diyarbakır yakınlarındaki Silvan'da da kalabalık çarşıların bulunduğu bilinmektedir.⁶¹⁷ Danişmendliler çevresinde ise Yağlıbasan Hanı ve Zahîreddin İli Hanı varlıkları kaynaklardan tespit edilen Danişmendli yapılarıdır.⁶¹⁸

Diğer bir yapı türü de hamam, çeşme ve sarnıçların dâhil olduğu su yapılarıdır. Halkın temizlenmesi, dinlenmesi, eğlenmesi gibi amaçlar için vücuda getirilen hamamlar Türk-İslâm beldelerinin önemli bir parçası olup Türk hâkimiyeti altında Anadolu'da da inşâ edilmiştir. Anadolu'da inşâ edilen hamamlar kullanım amaçlarına ve büyüklüklerine göre çeşitlilik göstermektedir. Bu itibarla, bazı hamamlar köşk, saray, medrese, cami, kervansaray gibi yapıların yanına veya

⁶¹⁵Koca, 2011, 463.

⁶¹⁶Sümer, 1998, 43.

⁶¹⁷Durukan, 2002, VII, 732.

⁶¹⁸Tanman, 1993, VIII, 477.

yakınına inşâ edilmiş küçük boyutlu hamamlardır. Bunlardan ayrı olarak köylere, kasabalara, şehirlere inşâ edilen hamamlar ise müstakil birer bina olup halkın faylanması için yapılmıştır. Bu hamamlar genellikle tekli veya çifte hamamlar olarak adlandırılan hamamlardır. Tekli hamamlar günün belirli zamanlarında sadece erkeklere veya kadınlara tahsis edilen hamamlar olup; çifte hamamlar ise erkeklerin ve kadınların aynı zamanda hizmetlerden istifade edebilmesi imkânı vermiştir.

Anadolu'da ilk Türk hamamları, başlıcaları Mardin'deki dört hamam olmak üzere Artuklular dönemine aittir.⁶¹⁹ Öte yandan, Danişmendilere ait olup 1143'lere tarihlenen Kayseri'deki Külük Külliyesi içindeki cami ve medrese ile birlikte yapıldığı düşünülen hamam da Anadolu'da Türk döneminde inşâ edilmiş ilk çifte hamamdır.⁶²⁰ Türkiye Selçuklularında ise ilk hamam inşâsı II. Kılıç Arslan dönemine denk gelmektedir. Bizzat II. Kılıç Arslan büyük bir ihtimam gösterdiği Aksaray'da Saray Hamamı ve Eski Hamam olarak adlandırılan iki hamam yaptırmıştır. Yine II. Kılıç Arslan döneminde Türkiye Selçuklu Devleti kumandanlarından Kara Bey de 1259 yılında Isparta'da Karabey Hamamını yaptırmıştır. Bu döneme ait bir diğer hamam ise Isparta'daki Balta Bey Hamamıdır. İlerleyen devirlerde Türkiye Selçuklu hükümdarları ve devlet adamları tarafından hamam inşâsına devam edilmiştir. XIII. yüzyılın başında I. Gıyaseddin Keyhüsrev Kayseri'de Sultan Hamamını inşâ ettirmiştir. İlgin kaplıcası ise Alâaddin Keykubad tarafından antik kalıntılar üzerine yaptırılmış ve 1267'de Vezir Sahib Ata Fahreddin Ali tarafından yeniden elden geçirilmiştir. Sahib Ata, ayrıca, Konya'da kendi adıyla adılan külliye de Sahib Ata Hamamını yaptırmıştır. Öte yandan, yine Konya'da II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in veziri Sungur Bey tarafından Sungur Bey Hamamı inşâ ettirilmiştir. Türkiye Selçukluları dönemine ait Anadolu'daki diğer önemli bazı hamamlar şunlardır: XIII. yüzyılın ilk çeyreğine ait olup Antalya'da Yivli Minare Külliyesi içinde bulunan hamam, Sinop'ta Pervane Hamamı (1215), Amasya'da Aydın Hamamı (1223), Antalya'da Alara kalesi içinde bulunan hamam (1224/1225), Konya'da İhtiyareddin Hamamı (1248), Antalya'da Has Balaban Hamamı (1275), Tokat'ta Pervane Hamamı (1275), Kastamonu'da Vakıf Hamamı (1284-1294) ve Frenkşah Hamamı (1263).

⁶¹⁹Altun, 1991, III, 419.

⁶²⁰Durukan, 2002, VII, 731-732.

Hamalar gibi diğer yapı türleriyle bütünleşik veya müstakil olarak inşa edilmiş olan diğer bir su yapı türü de çeşmelerdir. Çeşmeler temelde temizlik ve su ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmıştır. Türkiye Selçuklularına ait bazı çeşmeler şunlardır: Antalya'da Alara Han Çeşmesi (1231), Afyon'da Hodalı Çeşme (1250), Tunceli'de Elti Hatun Çeşmesi (1252), Niğde'de Hatıroğlu Çeşmesi (1267/1268), Afyon'da Alaca Çeşme (1278), Isparta'da Büyük Çeşme (1281). Çeşmelerden başka su depolamak amacıyla üzeri kapalı veya açık ya da yer altında olmak üzere sarnıçlar yapılmıştır. XIII. yüzyılda yapılan ve Alanya kalesinde bulunan sarnıçlar ile Konya'daki 1202 yılında yapılan Divler Sarnıcı ve 1221 tarihli Hoca Fakih Sarnıcı ile yine aynı yüzyıla ait Ana Sultan Sarnıcı örnek olarak gösterilebilir.

Anadolu'da Türkiye Selçukluları ve ilk Türk beylikleri döneminden kalma çok sayıda köprü bulunmaktadır. Her köşesinde bol su kaynakları bulunan Anadolu'da nehirler, ırmaklar ve çayların üzerine kurulmuş olan köprüler ulaşımı rahatlattığı gibi ticaret yolları üzerine inşa edilerek de ticareti kolaylaştırmıştır. Ticarî ve sosyal işlev ve faydalarının yanısıra köprüler, dinî ve stratejik mevkilerdeki önemleri dolayısıyla askerî yönlerinin de bulunması bakımından önem arz etmektedir.

Türk hâkimiyeti altında Anadolu'da inşa edilen en erken tarihli köprüler beylikler çevresinde görülmektedir. Nitekim, 1116 yılında Artuklu beylerinden Kara Arslan tarafından Hısnıkeyfa'daki Dicle Köprüsü ve 1147 yılında Hüsameddin Timurtaş tarafından Diyarbakır'ın Silvan ilçesi yakınlarındaki Malabadi Köprüsü inşa ettirilmiştir. 1179/1180 yıllarında ise Çermik'te köprü Artuklu beyi Necmeddin Alpî'nin kızı Zeynep Hatun tarafından kendi parasıyla yaptırılmıştır.⁶²¹ Öte yandan, XII. yüzyılın ilk yarısı içinde Danişmendli hükümdarı Yağlıbasan'ın emirlerinden İltegin Gâzi'nin oğlu Hüsameddin Hasan tarafından Amasya'da Yeşilırmak üzerine inşa ettirilen Çağlayan Köprüsü de Anadolu'da yapılan ilk köprülerdendir. İlk dönem Anadolu Türk beylikleri tarafından yapımı bilinen diğer bir köprü de beyliğin son devirlerinde XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Mengüçlüklüler tarafından Divriği'de inşa edilen Mirçinge Köprüsüdür. Türkiye Selçukluları devrinde köprü yapımına diğer yapı türlerinin zuhûruna müvazi olarak I. Mesud ve II. Kılıç Arslan'ın saltanatları zamanında başladığı görülmektedir. Öyle ki, I. Mesud döneminde Amasya'da Sultan Köprüsü inşa edilmiştir. II. Kılıç Arslan ise âdeti yeniden

⁶²¹Durukan, 2002, VII, 732, 739.

kurduğu Aksaray'da Debbağlar Köprüsü ve Baş Köprüyü inşâ ettirmiştir. Türkiye Selçuklu hükümdarlarının yaptırdığı diğer köprüler ise Alâaddin Keykubad tarafından 1222 yılında Ankara'da Çubuk çayı üzerine inşâ edilen Akköprü ile II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından 1239/1240 yılında yaptırılan ve üzerinde inşâ edildiği çaya atfen Köprüçay ya da yakınında bulunan ve Belkis olarak da bilinen Aspendos'tan dolayı Belkis Köprüsü olarak bilinen Antalya'daki köprüdür. Yaptığı hayır işleri ve imâr faaliyetleri ile öne çıkan Huand Hatun da XIII. yüzyılın ilk yarısında Amasya'da Yeşilirmak üzerine Kuş Köprüsünü ve Yozgat'ta Çekereksu Köprüsünü inşâ ettirmiştir. Öte yandan, aynı yüzyılda Şırnak'ın Cizre ilçesinde Türkiye Selçuklu Devleti kumandanlarından Kutbeddin Mevdud tarafından Akabin Köprüsü yaptırılmıştır. Türkiye Selçukluları döneminde inşâ edilen diğer bazı köprüler ise şunlardır: 1203 yılında Kızılırmak üzerine yapılan Kayseri'deki Tekgöz Köprüsü, Afyon'da Akarçay üzerine 1209 yılında inşâ edilen Altıgöz Köprüsü, 1255/1256 yılında Uşak'ta bir derenin üzerine inşâ edilen Çanlı Köprü ve yapım tarihinin kesin olarak bilinmemesinin yanında XIII. yüzyıla tarihlenen Sivas'taki Eğri Köprü.

Bilindiği gibi, Türkler, İslâmiyet'i kabul etmeden önce zengin bir mezar ve ölü gömme geleneğine sahip idiler. İslâmi devirlerde de bu geleneği devam ettirerek türbe ve kümbet adı verilen mezarlar inşâ etmişlerdir. Yaygın görüşe göre türbe ve kümbetlerin fizikî yapıları Türklerin İslâmiyet'ten önce Orta Asya'daki çadır sanatlarının bir yansıması olarak kabul edilir. Türklerin çok eski zamanlara dayanan bu köklü geleneği Anadolu'da devam etmiştir. Türkler Anadolu'da hükümdar, devlet adamları, hanedan üyeleri ve din büyüklerine ait olmak üzere türbe ve kümbetler yapmışlardır. Mezar ve mimarî unsurların eski Türk geleneklerine dayanmasının yanında Türkler, ölü gömme adetlerini de İslâmi devirlerde yaşatarak Anadolu'ya getirmişlerdir. Nitekim, türbe, ölü'nün doğrudan toprağa gömüldüğü ve üzerine bir anıt mezar inşâ edildiği yapılar olup; kümbetler ise eski geleneklerin yansıması olarak cenazenin mumyalandığı ve içerisinde buna ait bölümlerin olduğu anıtsal yapılardır. Şunu da belirtmek gerekir ki yapım özellikleri farklı olsa da kümbet ve türbe adlandırmaları birbirlerinin yerine de kullanılmaktadır. Türklerde anıt mezar yapma geleneği Hunlara kadar geriye gitmekle beraber, toplu anıt mezar yapma anlayışı ilk defa Türkiye Selçuklu hükümdarı Mesud'da görülmektedir. Öyle ki, Mesud, Konya'da Alâaddin Camii

yanında bir de “Kümbet-hâne” adıyla anılan bir anıt mezar yaptırmıştır ki kendisi de dâhil 10 Selçuklu hükümdarı bu anıt mezarda defnedilmiştir.⁶²² Bununla birlikte Türkiye Selçukluları devrinden kalma bazı türbe ve kümbetler şunlardır: Konya’da Kadı Hürremşah Türbesi (XII. yüzyıl sonları), Kayseri’de Gevher Nesibe Hatun Kümbeti (1205/1206), Eskişehir’de Ümmühan Hatun Türbesi (1205-1211), Sivas’ta İzzeddin Keykavus Kümbeti (1217), Malatya’da Siddi Zeynep Kümbeti (XIII. yüzyıl), Eskişehir’de Hacı Bektaş Türbesi (XIII. yüzyıl), Afyon’da Kureyş Baba Kümbeti (XIII. yüzyılın başları), Konya’da Gömeç Hatun Türbesi (XIII. yüzyılın sonları), Bitlis’te Şeyh Necmeddin Türbesi (1222), Isparta’da Atabey Ertokuş Kümbeti (1224), Kayseri’de Sancaktar Türbesi (1237-1246) ve Huand Hatun Kümbeti (1238), Antalya’da Akşebe Sultan Türbesi (1230-1240) ve Şeyh Şücaeddin Türbesi (1238/1239), Kayseri’de Çifte Kümbet (1248), Tokat’ta Sefer Paşa Türbesi (1251), Konya’da Emir Yavtaş Türbesi (1256), Kırşehir’de Caca Bey Türbesi (1272/1273), Eskişehir’de Hoca Yunus Türbesi (1276), Amasya’da Torumtay Türbesi (1278), Konya’da Sahip Ata Türbesi (1283), Ateşbaz-ı Veli Türbesi (1285), Tacü’l-Vezir Türbesi (1286/1287) ve Şeyh Bedreddin Türbesi (1286/1287).

Türkiye Selçuklularına ait mezar yapılarından daha eski tarihlere inen mezar yapıları yine beylikler çevresinde inşâ edilmiştir. Erzurum’da bulunan Üç Kümbetlerin birisinin Emir Saltuk’a ait olduğu sanılmakta ise de diğer ikisine kimin defnolunduğu bilinmemekle birlikte hangi tarihlerde yapıldığı da belli değildir. Mengüçöklüler sahasında ise Divriği’de üç türbe bulunmaktadır. Bunlar, 1196 tarihli Sitte Melik Türbesi ve Hacı Kamerüddin Türbesidir. Bir diğeri de yine haciplerden Sırâceddin Dünder oğlu Nureddin Salih’e ait 1240/1241 tarihli türbedir. Danişmendliler devrinde ise Niksar’da olmak üzere XII. yüzyılda Melik Gazi Türbesi, Kulak Türbesi, Hacı Çıkrık Türbesi ve Kırkkızlar Türbesi inşâ edilmiştir. Türbe ve kümbetlerden başka Anadolu’da tarihi daha XI. yüzyıla kadar indiği halde Konya ve Bursa’da Selçuklu mezarlıkları bulunmaktadır. Aksaray’daki Sine Çayı Mezarlığı ise XIII. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmektedir. Selçuklu mezarlıklarının en meşhuru sanat değeri bakımından da eşsiz mezar taşları bulunan Ahlat Selçuklu Mezarlığıdır.

---

⁶²²Koca, 2003, 154.

4.3. Milli Dil Türkçe'nin İnkışaf ve Temayüzü

Bilindiği gibi, Türkçenin günümüze ulaşabilen en eski metinleri VIII. yüzyıla ait olmak üzere “Göktürk Yazıtları” veya “Orhun Âbideleri” olarak adlandırılan; 732’de Bilge Kağan, 734’de Kül Tigin ve 735’de Tonyukuk adına dikilmiş olan anıtlar ile Orhun ve Yenisey havâlisinde bulunan daha küçük boyuttaki diğer birtakım anıtlardır. Yazıtlar üzerinde yapılan birçok araştırmalar neticesinde Göktürkler zamanındaki Türkçenin gelişmiş ve işlenmiş bir dil olduğu ve bu itibarla tarihinin çok daha eskilere dayandığı ifade edilmiştir. Nitekim, son yıllarda yapılan arkeolojik araştırmalar neticesinde ele geçen malzemeye dayanılarak Türkçenin milattan önceki yüzyıllarda dahi yazı dili olarak kullanıldığı öne sürüldüğü gibi, Türk dilinin teşekkül tarihinin yazıtlardan bu güne geçen zaman kadar geriye götürülmesi gerektiği kanaatine varılmıştır.⁶²³

Göktürklerin tarih sahnesinden çekilmesiyle beraber siyasî arenaya kültür ve medeniyet bakımından oldukça ileri bir noktaya ulaşan Uygurlar çıkmıştır. Uygur Türkleri, Uygur yazısı denilen yazıyla daha geniş bir yazı dili meydana getirmişlerdir.⁶²⁴ Uygur yazısı Türkler arasında İslâmiyet’in kabulünden sonra da uzun yıllar önemini koruyarak XIV. yüzyıla kadar kullanılmıştır.⁶²⁵ Öyle ki, İlhanlıların Anadolu’da hüküm sürdüğü devire ait bazı vakfiyelerde az da olsa Uygur yazısı ile bazı Moğolca kayıtlara rastlanmaktadır.⁶²⁶

X. yüzyıldan başlamak üzere Türkler İslamiyet’i kabul etmekle birlikte yavaş yavaş eski kültür ve medeniyet sahalarından ayrılıp İslâm kültür ve medeniyeti dairesine girmeye başladılar. Böylece, bu yeni medeniyetin etkisi ile XI. yüzyıldan itibaren Türk yazısında genellikle Arap alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Uygurların 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılmasından sonra aynı tarihte Bilge Kül Kadir Han tarafından günümüz Doğu Türkistan topraklarında Karahanlılar Devleti kurulmuştur. Kuruluşundan yaklaşık bir asır sonra İslâmî adı Abdülkerim olan Satuk Buğra Han’ın 944 yılında İslâmiyet’i kabul ve hâkimiyetinin

⁶²³Özkan, M. (2002). Selçuklular ve Beylikler Devrinde Türk Dili. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VII, 593.

⁶²⁴Özkan, 2002, VII, 594.

⁶²⁵Köprülü, M. F. (2003). *Türk Edebiyatı Tarihi* (Beşinci Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları. 55; Özkan, 2002, VII, 594.

⁶²⁶Köprülü, 2003, 350.

başlamasıyla birlikte Karahanlılar Müslüman bir Türk devleti olarak ortaya çıkmıştır. İlk Müslüman Türk devletlerinden biri olan ve dayandığı halk kitlesinin hemen hemen bütünüyle Türk olduğu Karahanlıların hâkimiyeti altında tuttuğu sınırlar içerisinde o güne kadar ulaşan Türkçenin büyük mirasından gelişen ve Hakaniye Türkçesi veya Karahanlı Türkçesi diye adlandırılan yazı dili ile bir Türk-İslâm edebiyatı oluşmaya başlamıştır. Karahanlıların bu edebî dili, Uygur yazı dili geleneğinin İslâm kültürü ile beslenmesinden meydana gelmiş bir yazı dili karakteri taşımaktaydı.⁶²⁷

XI. yüzyıl, Türk dilinin büyük bilgini Kaşgarlı Mahmûd'un dediği gibi, Türkler için "Tanrı'nın devlet güneşini Türk burçlarından doğdurmuş olduğu, gökyüzünün bütün dairelerini onların mülkleri üzerinde döndürmüş bulunduğu, zamanın bütün hükümdarlarını onlardan çıkardığı, onlara Türk adını verip kendilerini hak üzere kuvvetlendirdiği" parlak bir çağ olmuştur.⁶²⁸ Gerçekten de bu dönemde Türk gücü ve hâkimiyeti zirveye ulaşmıştı. Zira, Türkler, İslâm medeniyeti dairesine girmeye başladıkları daha ilk asır içerisinde kurdukları devletlerle İslâm âleminin umut ışığı haline gelmişler; İslâmiyet'in koruyucusu, savunucusu ve yayıcısı olmuşlardır. Öyle ki, Karahanlılardan başlamak üzere Gazneli ve Selçuklu hanedanları marifetiyle Türk ve İslâm hâkimiyeti Çin'den Anadolu'ya, Kafkaslar'dan Hindistan'a ve Mısır'a kadar uzanmıştır. Yine Kaşgarlı Mahmûd'un dediği gibi, Türkçe bu zamanın en güçlü dili olan Arapça ile "at başı beraber gitmek" suretiyle onunla yarışmakta olup, hatta ondan geri kalmamaktaydı.⁶²⁹ İşte, böyle bir dönemde, Karahanlılar topraklarında Türk dili ve edebiyatının abidevî eserleri meydana getirilmiştir. 1069/1070 yıllarında Yusuf Has Hacib tarafından Türkçede ilk siyasetnâme olarak bilinen Kutadgu Bilig adlı eserin tamamlanmasıyla beraber Türkçe, ilk şaheserini kazanmış bulunuyordu. Aynı yıllarda Kaşgarlı Mahmûd Türkçenin gramerini ve ağızlarını Cevâhirü'n-Nahv adlı eseriyle gösteriyor ve yine aynı müellif Türkçenin büyük bir dil olduğunu göstermek ve Araplara Türkçeyi öğretmek gayesi ile Türk dilinin en eski ve en bilinen sözlüğü olan Divânü Lügati't-Türk adlı eserini ortaya

⁶²⁷Özkan, 2002, VII, 594-595.

⁶²⁸Koca, 2012, 64.

⁶²⁹Koca, 2011, 266.

koyuyordu.⁶³⁰ Karahanlılar devrinde bunlardan başka daha birçok Türkçe eser yazıldığı muhakkak ise de bize maalesef pek azı ulaşabilmiştir.⁶³¹

Türklerin Karahanlılar sahasında kültürel olarak altın çağlarını yaşadığı bu yüzyılda Gaznelilerin büyük hükümdarlarının iş başına gelmesi ve Türk askerî ve siyasî gücünü en kudretli bir mevkie ulaştıran Büyük Selçuklu Devletinin zuhur etmesi sonucunda Türk dilinin de bu inkişafa paralel olarak daha büyük bir gelişme ve işlenme safhasına kavuşması beklenebilirdi. Ancak, belki de tarihî şartlar dolayısıyla⁶³² Gazneliler ve konumuz açısından bilhassa Selçuklular yanlı ve hatalı kültür politikalarıyla⁶³³ kuvvetli bir miras ve geleneğe haiz bulunan Türk dilinin büyük bir atılım yapabileceği bu devirde onun gelişimini kesintiye uğratmışlardır. Gazneliler, saray ve ordu dilleri Türkçe olduğu halde resmî dil olarak öncelikle Arapçayı kabul ettiler. Fakat, ilerleyen dönemlerde Fars edebiyatının gelişmesi yavaş yavaş Arapça'nın mevkiini sarsmaya başlamış; vaktiyle Arapça yazılan eserler, halkın bu dile rağbet etmemesinden dolayı Farsçaya tercüme edildiği gibi, medreselerde de din eğitimi Farsça olarak yapılmaya başlanmıştır.⁶³⁴ Fars asıllı Samânilerin de siyasî ve kültürel etkilerinden dolayı Gaznelilerde zamanla Fars dili, edebiyatı ve kültürü hâkim olmuştur. Gazneli saraylarında Farsça yazarları hükümdarlar tarafında himaye ve taltif edilmiş; bu yazarlar büyük edebiyat eserleri vücuda getirmişlerdir. Bunlardan en meşhuru Firdevsî ve şaheseri Şâhnâme'dir. Hatta, bu değerli eserini Gazneli sultanı Mahmûd'a sunmuştur. Farsça, İslâmiyet'in doğuşu ve yayılışını izleyen devirlerde dinî ilimlerin Arap diliyle yazılması, Arapçayı öğrenme ihtiyacı ve yüksek sınıflar arasında Arap edebiyatının haiz olduğu büyük manevî nüfuz gibi sebepler dolayısıyla yavaş yavaş unutulsa da millî varlıklarını ve kavmî hususiyetlerini tarih boyunca muhafaza eden İranlıların maharetiyle yaklaşık 300 yıllık bir fasıladan

⁶³⁰Yavuz, K. (2002). XIII-XVI. Asır Dil Yedigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkında Görüşleri. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VII, 617.

⁶³¹Köprülü, 2003, 181.

⁶³²Karahanlılar Türk medeniyetinin eski bir maziye mâlik bulunduğu sahalarda yaşadıkları için Türkçe'nin oradaki mevkiî kuvvetliydi. Halbuki, o kadar kuvvetli medenî geleneklere mâlik olmayan ve konar-göçer hayattan henüz pek yeni çıkan ilk Selçuklu sultanları, İslâm kültür ve medeniyetinin çok kuvvetli bulunduğu yabancı sahalarda devlet kurmuşlardı. Köprülü, 2003, 216. Öte yandan, İranlıları hâkimiyetleri altında bulundurmak ve bu şekilde onları daha kolay yönetmek gibi siyasî bir düşüncenin varlığını da kabul etmek lazım gelir. Özkan, 2002, VII, 598. Ayrıca, devlet teşkilâtındaki vazifeler de İran halkına verilmişti. Zira, yönetilen halk Türk değildi. Dolayısıyla bürokraside Arapça ve Farsça bilen yetişmiş elemanlar gerekiyordu.

⁶³³Koca, 2011, 266.

⁶³⁴Köprülü, 2003, 178.

sonra bilhassa Abbasî Devletinin kuruluşuna müteakip yavaş yavaş kuvvetini artırmış ve İran sahasında yerli devletlerin teşekkülünü takip ederek dil ve edebiyatta varlığını hissettirmiş; Firdevsî ile beraber İran ve Maveraünnehir'de inkişaf ederek büyük nüfuz sahibi olmuştur.⁶³⁵

Büyük Selçuklulara gelirse, onlar da Orta Doğu İslâm dünyasındaki siyasî üstünlüklerine denk bir üstünlüğü, kültürel alanda kuramamışlar; daha doğrusu, onlar, kendi dillerinde, millî ve manevî değerleri yaşatacak ve geliştirecek millî bir edebiyat meydana getirememişlerdir.⁶³⁶ Bilindiği gibi, konar-göçer Türkmenler tarafından kurulan Büyük Selçuklu Devleti, daha sonra yerli idare mensuplarının da etkisiyle, konar-göçer geleneklerini terk ederek yerleşik İran medeniyetinin tesirine girmiştir. Bu suretle Selçukluların hâkimiyet anlayışlarında, sivil idare ve askerî teşkilat kademelerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Bunun neticesinde Türkmenler de tasfiye edilerek daima devlet ve memleket merkezlerinden uzak tutulmaya çalışılmıştır. Öte yandan, Sultan Alp Arslan'ın veziri Amidü'l-Mülk Küdürî Farsçayı resmî dil haline getirmiştir.⁶³⁷ Büyük Selçuklular da Gazneliler gibi sarayda, orduda ve kendi aralarında Türkçe konuşmalarına rağmen⁶³⁸ İslâm ve İran medeniyetinin tesiri altında kalarak dinî ve ilmî diller halinde olan Arapça ve bilhassa Farsçanın hükmü altına girmişlerdir. Büyük Selçuklular edebiyatta, bilimde, dinde, tarih yazıcılığında, hukukta hep Arapça ve Farsçayı kullandıkları gibi, devletin resmî muamele ve yazışmalarında da bu dilleri kullanmışlar; böylece, millî dil, hâkim bir dil haline gelememiştir.⁶³⁹ Hatta, Selçuklu hükümdarları, İran'ın ünlü şairlerini ve edebiyatçılarını korumak, cesaretlendirmek suretiyle, Fars dili ve edebiyatının gelişmesine de hizmet etmekten çekinmemişlerdir.⁶⁴⁰ Bu vaziyette, Büyük Selçukluların İslâm dünyasındaki siyasî hâkimiyetleri uzun süre devam etmiş olsaydı, onların kültürlerini ve millî kimliklerini korumaları mümkün

⁶³⁵Köprülü, 2003, 137, 140.

⁶³⁶Koca, 2011, 266.

⁶³⁷Köprülü, 2003, 178.

⁶³⁸Örnekleri için bkz. Merçil, E. (2003). Selçuklular ve Türkçe. *Bellekten*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 67 (248), 111-117; Koca, 2011, 266-267; Köprülü, 2003, 215.

⁶³⁹Koca, 2011, 266; Köprülü, 2003, 215-216; Özkan, 2002, VII, 598.

⁶⁴⁰Özkan, 2002, VII, 598.

olmayabilir; ihmal edilmiş olan Türk kültürü de hâkim kültürler karşısında uzun süre varlığını koruyamazdı.⁶⁴¹

Anadolu'da askerî ve siyasî hâkimiyeti sağlayan Türkiye Selçukluları da Türk dili ve kültürünün ihmal edilmesi hususunda Büyük Selçukluların yolunu izlemişlerdir. Gazneliler ve Büyük Selçuklular gibi Türkiye Selçukluları da sarayda, orduda ve kendi aralarında Türkçe konuşmalarına rağmen⁶⁴² haberleşme ve şer'î işlerde Arapça, divan işleri ile dâhilî muamelelerde ise Arapçayla birlikte Farsça kullanmakta idiler.⁶⁴³ Bu cümleden olarak, Anadolu'dan Mısır, Suriye, el-Cezire ve Irak gibi edebiyat ve halk dilleri Arapça olan ülkelere gönderilen resmî yazışmalar Arapça, İran'a ve bütün doğuya gönderilenler de Farsça idi.⁶⁴⁴ Öte yandan, edebiyatta, bilimde, dinde, tarih yazıcılığında, hukukta önceden olduğu gibi bu devirde de hep Arapça ve Farsça hâkimdi.⁶⁴⁵ Türkçe ise halk arasında konuşma dili olarak varlığını kesintisiz devam ettiriyordu. Türkiye Selçuklularında Farsçanın etkinliği Arapçaya göre daha üstün bir vaziyette idi. Gıyaseddin Keyhüsrev'den sonra tahta çıkan sultanların Keykubad, Keyhüsrev, Keykavus gibi eski İran mitolojisinden alınmış unvanları kabul etmeleri; Alaaddin Keykubad'ın Konya ve Sivas surlarının üzerine Şâhnâme'den bazı parçalar kazdırtması bunu açık bir surette göstermektedir.⁶⁴⁶ Öte yandan, Fahreddin Ali, vezirliği zamanında divan yazışmalarını bütünüyle Arapçadan Farsçaya çevirtmiştir.⁶⁴⁷ Ayrıca, Türkiye Selçuklu hükümdarlarının şair ve âlimlere Farsça eserler yazdırdıkları, onları saraylarında himaye ettikleri ve kendilerinin de Farsça şiir söyledikleri ve konuştukları bilinmektedir. Hükümdarlar başta olmak üzere halktan ve halka ait şeylerden ayrılmayı kendilerine bir şeref bilen münevverler sınıfının bu eğilimleri, Fars edebiyatının en parlak eserlerini Anadolu'da vücuda getirmesine karşılık, Türkçeyi saraylardan uzak bulunduruyor ve Türkçe yazılmış eserlere küçümseyerek ve hakaretle bakılmasına sebep oluyordu.⁶⁴⁸

⁶⁴¹Koca, 2011, 266.

⁶⁴²Örnekleri için bkz. Merçil, 2003, 111-117; Koca, 2011, 266-267.

⁶⁴³Özkan, 2002, VII, 598; Koca, 2011, 266; Yinanç, 2013, 151.

⁶⁴⁴Yinanç, 2013, 151.

⁶⁴⁵Koca, 2011, 267.

⁶⁴⁶Köprülü, M. F. (1993). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 192-193.

⁶⁴⁷Kerîmüddin Aksarayî, 2000, 48; Özkan, 2002, VII, 598.

⁶⁴⁸Köprülü, 1993, 233-234.

Tüm bunların yanında, Selçukluların Türk dili ve kültürü aleyhine gelişen tutumlar sergilemesine rağmen, Türkmenler arasında eski ve çok zengin bir halk edebiyatı ve kuvvetli bir millî gelenek vardı. Bundan dolayı onlar saraylarda ve medreselerde vücuda gelen Arap ve Fars dili ve kültürünü kolay kolay beğenmeyerek ona alakasız ve yabancı kalmıştı.⁶⁴⁹ Konar-göçer Türkmenler kendi halk edebiyatları ve eski Oğuz destanının kalıntılarıyla bedîf ihtiyaçlarını giderirken, İslâm âleminin her tarafından gelen serseri dervişleri, âlim ve fakihleri kabul eden şehirlerde Fars edebiyatı şiddetle hüküm sürüyor; eski İran geleneklerine gönül vermiş hükümdarların sarayında bu yabancı dil ve edebiyat, millî dili ortadan kaldıracak kadar kuvvet kazanıyordu.⁶⁵⁰ Türk dili bu şartlar altında Anadolu'da hâkim olmak için Arapça ve özellikle Farsçaya karşı uzun sürecek olan bir mücadeleye girişecek ve sonunda bu mücadeleden galip çıkacaktır.

Bilindiği gibi, Sultan Alp Arslan liderliğindeki Türk ordularının 1071 yılında kazandıkları Malazgirt galibiyetinden sonra Anadolu'nun Türkleşmesi ve bir Türk vatanı haline gelmesi süreci de başlamıştır. Bizans mukavemetinin tamamen kırılmasından sonra Selçuklu ülkelerinde ve İslâm diyarlarında yurt bulamayan Türkmenler bir sel halinde Anadolu'ya akmaya başlamış; bu büyük muhâceret sırasında Türkmenler bütün maddî ve manevî değerlerini, Türk dilini ve kültürünü de beraberlerinde yeni vatanları Anadolu'ya getirmişlerdir. Anadolu fethedildiğinde yerli ahalinin ekseriyeti Helenleşmeyerek eski dillerini muhafaza etmişlerdi; fakat, bu diller edebiyata sahip olmayan, gündelik ihtiyaçları ifade eden, inkişaf edememiş dillerdi.⁶⁵¹ Kültür bakımından geri olan yerli Rumlardan da günümüze ulaşan herhangi bir eser bulunmamaktadır.⁶⁵² İşte, bütün dil ve kültür mahsulleriyle Anadolu'ya geldiğini söylediğimiz Türkmenler karşısında yerli Rum ve Ermeniler o derece Türk kültürü tesirinde kalmışlardır ki, bazı bölgelerde bunlar yalnız konuşma dillerini unutmamışlar; aynı zamanda kilisede bile ibadetlerini Türkçe yapmışlar; birçok yerde isimleri bile Türkçe olduğu halde Türk kültürü ve edebiyatı, müziği, folkloru ve gelenekleri ile kaynaşmışlar ve arada yalnız din farkı kalmıştır.⁶⁵³ Bu cümleden olarak, Türk hâkimiyeti altında yaşayan muhtelif

⁶⁴⁹Köprülü, 2003, 141.

⁶⁵⁰Köprülü, 1993, 233.

⁶⁵¹Yinanç, 2013, 151.

⁶⁵²Turan, 2013, 404.

⁶⁵³Turan, 2013, 405.

Hıristiyan unsurlar arasında İslâmiyet'i kabul edenler Türkleştikleri gibi, Türk ekseriyeti arasına gelip yerleşen Müslümanlar da Türkleşiyordu.⁶⁵⁴ Yönetici tabakasının Fars dili ve edebiyatına düşkünlüğünün yanısıra Türkmenler anlamadıkları bu dilin edebiyatından zevk alamazlardı; bu yüzden, onlar için dinî veya kahramanâne mahiyette birtakım şiirler uzun yıllardan beri kopuzları ellerinde halkın bedîî ihtiyaçlarını gideren ozanlar tarafından bütün Anadolu sahasında söylenerek eski Türk gelenekleri kuvvet ve samimiyetle yaşatılıyordu.⁶⁵⁵ Denilebilir ki, Selçuklular döneminde ihmal edilen ve devlet eliyle adeta yok edilmeye mahkûm bırakılan Türk dilinin imdadına Anadolu'yu dolduran ve burada nüfus hâkimiyetini kuran Türkmenler yetişmiştir.

Selçuklular devrinde Anadolu, Arap ve Fars kültüründen alınmış gibi görünen dışa ait bir cila altında, belki biraz ibtidaî fakat tamamıyla millî, samimi, geniş bir hayat geçiriyordu.⁶⁵⁶ Zengin bir halk edebiyatına sahip olan ve bu geleneklerini Türkistan'dan Anadolu'ya taşıdığını söylediğimiz Türkmenler kendi aralarında hep Türkçe konuşuyor, destanlarını, ağıtlarını, türkülerini, bilmecelelerini, manilerini, atasözlerini ve masallarını hep Türkçe söylüyorlardı.⁶⁵⁷ Anadolu'nun yerli halkının bu yaşayışlarına rağmen Selçukluların Türk dili ve kültürü aleyhine gelişen tutumları neticesinde Türkçe, yazı dili olarak kullanılamamış ve bu husustaki gelişimine yaklaşık iki asır bir fasıla vermek zorunda kalmıştır. Bugün elde olan bilgilere göre XI. ve XII. yüzyıllarda yazılmış herhangi bir Türkçe eser bulunmamaktadır. Öte yandan, bu durum maruz görülebilir. Zira, bu dönemler Anadolu'nun vatanlaştırılması için ağır bedeller ödendiği dönemlerdir. Bizanslılar ve Haçlılar Türkleri Anadolu'dan atmak için yoğun bir mücadele içine girişmişlerdir. XIII. yüzyıla gelindiğinde ise Bizanslıların Anadolu'yu geri alma ümitleri tamamen sönmüş, Haçlı istilaları durdurulmuş, Türkiye Selçuklu hükümdarlarının gayretleri neticesinde önceki yüzyılın sonlarından başlamak üzere Anadolu Türk siyasî birliği sağlanmış, yine bundan önceki yüzyılda alt yapısı hazırlanan dinî, ilmî ve medenî kurumlar, faaliyetlerinde büyük bir atılım gerçekleştirmiştir. Öte yandan, bu dönemler Anadolu'da Moğol istilasının da vuku bulduğu dönemlere rast gelmektedir. Bu yüzyıl ilk bakışta bir yığın tezatlarla dopdolu gibi görünmektedir.

⁶⁵⁴Köprülü, 2003, 349.

⁶⁵⁵Köprülü, 1993, 242-243.

⁶⁵⁶Köprülü, 1993, 243.

⁶⁵⁷Koca, 2011, 267.

Zira, bir yandan Moğol istilası sonrasında büyük bir buhran devri yaşanmış, bir yandan İran tesiri her şeyde nüfuzunu göstermiş, öteki taraftan da millî dil ve edebiyatın kuvvetle geliştiği görülmüş; Selçukluların temsil ettiği Türk siyasî hâkimiyeti Moğol nüfuzu altında kesin bir mahkumiyet şekline girdiği halde bir taraftan da daha sağlam ve daha taze siyasî teşekküllere meydan verecek yeni amillerin faaliyetine şahit olunmuştur.⁶⁵⁸ Moğol istilası, neticeleri itibariyle, büyük yıkım ve acılara sebep olmasının yanında bir bakıma Türklüğün lehine de olmuştur. Zira, Moğol istilası, Türk-İslâm dünyasını alt-üst ettiği gibi Türkmenlerin Horasan ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya topluca ikinci defa büyük göç hareketi başlatarak bu ülkedeki Türk nüfusunun çoğalmasına vesile olmuştur. Bu yeni Türk unsurlarının Anadolu'ya girmesi millî dil olarak Türkçenin de nüfuz ve kudretini artırmıştır. Böylece siyasî, askerî, mevcudî ve kültürel bakımdan kuvvetli ve samimi olan bu Türk unsurlar zaman içerisinde yeni birer güç olarak tarih sahnesine çıkacaklardır. İşte, bu sağlam ve taze siyasî teşekküllerle beraber Türkçe hakettiği yere ve mevkie yavaş yavaş ulaşacak ve gerçek değerini ilerleyen yüzyıllarda bulacaktır. Bu itibarla, Türkçenin Anadolu'da inkişafı XIII. yüzyılda başlamıştır. Bu Türkçe, asırlar boyunca büyük bir gelişim gösteren Türk dilinin batıdaki temsilcisi durumuna gelecek olan Oğuz Türkçesidir.⁶⁵⁹ Böylece, Anadolu'da yavaş yavaş halk edebiyatından ayrı bir Türkçe yazılı edebiyat meydana çıkacaktır.

Anadolu'da XIII. yüzyıl içinde yazıldığı halde günümüze kadar gelememiş bulunan bazı Türkçe eserlerin mevcudiyeti, tarihî birtakım kayıtlar sayesinde bilinmektedir. Mesela, Anadolu'da ilk İslâm fetihlerine iştirak eden Battal Gâzî'nin hayat ve faaliyetlerini ihtiva eden Battal-nâme adlı eserin XI-XIII. yüzyıllarda Danişmendliler zamanında söylendiği ve 1245'ten önce yazıya geçirildiği tahmin edilmektedir.⁶⁶⁰ Aynı şekilde, Malazgirt savaşını müteakip Anadolu'da yaptığı fetihler ve Bizanslılara karşı giriştiği başarılı savaşlar neticesinde Amasya, Kayseri, Zamantı, Develü, Tokat, Sivas ve Niksar'ı ele geçirerek bu havâlide Danişmendli hâkimiyetini kuran Danişmend Ahmed Gâzî'nin şahsiyeti etrafında teşekkül eden kahramanlık hikâyelerinden oluşan Danişmend-nâme de Türkiye Selçuklu Devleti

⁶⁵⁸Köprülü, 2003, 263.

⁶⁵⁹Koca, 2011, 268; Özkan, 2002, VII, 597; Köprülü, 1993, 231.

⁶⁶⁰Özkan, 2002, VII, 598; Köprülü, 2003, 351.

hükümdarlarından II. İzzeddin Keykavus'un emriyle münşilerden İbn Alâ tarafından gâziler arasında dolaşan menkıbelerin en doğrularını toplamak suretiyle Türkçe olarak vücuda getirilmiştir.⁶⁶¹ Öte yandan, Şeyyad İsa adlı bir şairin Hz. Ali ile Salsal adlı bir devin savaşını anlatan Salsalnâme adlı kahramanlık hikâyesi ile San'an diyarında Abdürrezzak adlı bir şeyhin bir Hıristiyan kıza âşık olmasının anlatıldığı yazarı belli olmayan Şeyh San'an Hikâyesi'nin de XIII. yüzyılda kaleme alındığı tahmin edilmektedir.⁶⁶²

Yazıktdıkları ilk şekilleriyle günümüze kadar ulaşamayan yukarıda belirttiğimiz Türkçe eserlerin yanında, Selçuklular döneminden günümüze kadar gelebilen eserler de mevcuttur. Bunlar daha çok ahlakî-dinî nitelikli, halka dinî konuları anlatmak ve öğretmek amacıyla yazılan eserlerdir. Bu eserlerin müellifleri Arap veya Fars dillerine oldukça hâkim ve bu dillerin edebiyatının tesirleriyle yetişen âlim ve şairler oldukları halde Anadolu'da sûfilik hareketinin kuvvetlenmesi ve tasavvuf edebiyatının gelişmesiyle birlikte onlar da etraflarında mümkün olduğunca geniş bir kitle toplamak ve bunlara nüfuz etmek gereksinimlerinden dolayı halkın dili olan Türkçeyi konuşmak ve yazmak durumunda kalmışlardır. Zira, belirttiğimiz üzere, Anadolu halkı, Arapça ve Farsçaya yabancı olup bu dilleri anlamıyor ve daima Türkçe konuşuyorlardı. Bu ihtiyaç ve dolayısıyla Türkçeye müracaatın en önemli örnekleri arasında Fars dili ve edebiyatının en büyük temsilcilerinden biri olan Mevlânâ ve oğlu Sultan Veled'in Türkçe beyitleri gelir. Mevlânâ ve Sultan Veled'in müstakil birer Türkçe eserleri olmamakla birlikte Farsça kaleme aldıkları eserlerinin içinde Türkçe kelime ve beyitlere yer verdikleri görülmektedir. Bu cümleden olarak, Mevlânâ'nın eserlerinde rastlanan Türkçe beyit sayısı 25, kelime sayısı ise 110 civarında olup; Sultan Veled'in Türkçe beyitlerinin sayısı babasına nispetle pek fazla olup sayısı 367'dir.⁶⁶³ Anadolu Türkçesinin bize kadar gelebilmiş en eski örneklerini teşkil eden bu parçalar dışında zikredilmeye değer müstakil eserler de mevcuttur. Nâsirü'd-din b. Ahmed b. Muhammed tarafından Arapça ve Farsça yazılmış çeşitli vaaz kitaplarından yararlanılarak telif edilmiş olan bir vaaz kitabı niteliğindeki Behcetü'l-hadâ-ik fî

⁶⁶¹Köprülü, M. F. (1943). Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları. *Belleten*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 7 (27), 427; Köprülü, 2003, 281; Özkan, 2002, VII, 598.

⁶⁶²Köprülü, 2003, 276; Özkan, 2002, VII, 598.

⁶⁶³Özkan, 2002, VII, 599; Yavuz, 2002, VII, 621.

mev'izeti'l-halâyık isimli eser bunlardan biridir.⁶⁶⁴ Brockelmann tarafından Anadolu Türkçesinin ilk mahsullerinden biri olarak değerlendirilen ve Türkçe yazılmış ilk Yusuf kıssası olarak kabul edilen Kıssa-i Yusuf da Ali adlı bir şair tarafından kaleme alınarak bu dönemden günümüze intikal eden başka bir dil yadigârıdır.⁶⁶⁵ Bunlardan başka, Doğu Türkçesi özelliklerini barındıran Behcetü'l-hadâ-ik ile paralellik gösterdiği halde İmam Kazi tarafından kaleme alınan bir ilmihal kitabı olan Kitab-ı Gunya, Fakih Yakut Arslan tarafından Farsçadan tercüme yoluyla Türkçe'ye kazandırılan ve miras dağıtımı ile ilgili bilgileri ihtiva eden Feraiz Kitabı ve Hanefi mezhebinin görüşlerini ortaya koymak amacıyla yazılan el-Muhtasar adlı Arapça eserin Türkçeye çevirisi olan müellifi meçhul Kuduri Tercümesi de yine Selçuklu devrinde vücuda getirilmiştir.⁶⁶⁶ Öte yandan, Şeyyad Hamza, Dehhanî, Ahmed Fakih ve Yunus Emre gibi şairler de XIII. yüzyıl Anadolu'sunda Türkçe söylemişler ve yazmışlardır. Konya'da yaşayan ve Anadolu'da büyük şöhret sahibi olan Türk şeyhlerinden Ahmed Fakih'in cihanın faniliğinden, kıyamet gününün dehşetinden, onun için şimdiden hazırlanmak, ibadet etmek, bütün musibetlere tahammül etmek, yoksulları yedirmek, tevazudan ayrılmamak lazım geldiğinden bahseden ahlakî-dinî nitelikli 100 beyitlik Çarhnâme adlı eseri ile 339 beyitlik Kitabı Evsafı Mesacidi's-serife adlı manzumesi bu yüzyıla aittir.⁶⁶⁷ Şehirliiler arasında yayılan klasik şiirler ile köylüler ve konar-göçerler arasında hâkim olan ilahilere, hikmetlere de vakıf olan ve bu iki muhtelif muhit için de eserler veren Şeyyad Hamza'nın 1529 beyitten oluşan Yusuf u Zeliha'sı da o dönemden kalma değerli bir mesnevi olup; Anadolu sahasında yazılan ilk Yusuf u Züleyha olarak kabul edilmektedir.⁶⁶⁸ Yine Konya'da yaşayan Dehhanî, Türkiye Selçukluları sarayına intisap etmiş bir şair olup saraydaki diğer şairler arasında üstün bir mertebeye sahip idi. Öyle ki, Türkiye Selçuklu hükümdarı III. Alaaddin'in takdirini kazanmış ve hükümdar tarafından kendisinden Farsça bir Selçuklu Şâhnâmesi yazması istenmiştir. Böyle olmakla beraber Dehhanî, yalnız Selçuklu saraylarının sevgili ve seçkin lisanı olan Farsçayı değil o devirde yavaş yavaş saraylarda, tekkelerde, devlet dairelerinde ehemmiyet kazanmaya başlayan Türk dilini de

⁶⁶⁴Özkan, 2002, VII, 598; Yavuz, 2002, VII, 620.

⁶⁶⁵Özkan, 2002, VII, 598.

⁶⁶⁶Özkan, 2002, VII, 599.

⁶⁶⁷Köprülü, 2003, 283; Özkan, 2002, VII, 599.

⁶⁶⁸Köprülü, 2003, 284; Özkan, 2002, VII, 599.

kullanıyordu.⁶⁶⁹ Türk Divan Edebiyatının ilk temsilci ve Anadolu'da din dışı konularda şiir söyleyen ilk şair olarak bilinen Dehhanî'nin şiirleri de Selçuklulardan bugüne ulaşan şiirlerden olup; Klasik Türk Edebiyatının da ilk örneklerini oluşturan bu şiirlerin dokuzu gazel biri de kasidedir.⁶⁷⁰ Böyle bir inkişaf devrinde Türkçe en büyük temsilcisini XIII. yüzyılın ortalarından XIV. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yaşayan büyük Türk düşünürü ve ozanı Yunus Emre ile bulmuştur. Yunus Emre, Türkçenin Anadolu'da kullanılıp işlenmesi ve gelişmesi sürecinde en büyük rolü oynamıştır. Anadolu Türkleri üzerinde yüzyıllarca büyük bir etkiye sahip olmuş ve şöhreti günümüze kadar gelmiştir. Yaşadığı dönemden itibaren büyük şairler ve mutasavvıflar arasında da aynı tesiri bırakmıştır. Manzumelerini ağıdalı ve ağır bir dil ve uslûbtan uzak, gayet sade ve hatta sanat endişesi taşımaksızın söylemiş ve yazmıştır. Zamanında Anadolu'da hâkim olan tasavvuf felsefesini Mevlânâ'dan hiçbir surette aşağı sayılamayacak bir manevî kabiliyet ile kavrayan ve onu emsalsiz bir kudretle en basit şekiller altında ifadeye muvaffak olan kişidir Yunus Emre.⁶⁷¹ Yunus Emre'nin sanatı, kudreti, daha doğru bir ifade ile dehası tamamıyla millî yani Türktür.⁶⁷² Bu bakımdan onun 400 kadar şiir ihtiva eden Divan'ı ile 600 beyitten oluşan Risaletü'n-nushiyye'si Anadolu Türkçesinin en önemli dil yadigârlarındandır.⁶⁷³ İşte, buraya kadar zikrettiğimiz eserler, Selçuklular döneminden günümüze kadar gelebilmiş olan belli başlı eserlerdir. Ancak, görüleceği üzere, bu dönemden kalma eserlerin sayısı daha sonraki dönemlere kıyasla oldukça azdır. Bunun sebeplerinden en bariz ve mühimi devrin siyasî şartlarından dolayı meydana gelen maddî ve manevî yıkım ile Türk yazı dilinin Anadolu'da yeni yeni filizlenmeye başlaması ve Türkçenin Arapça ve Farsçaya bütünüyle daha galebe çalamamış olmasıdır.

Türk devlet ve toplum hayatının (büyük merkezlerde) Arap ve özellikle Fars dili, edebiyatı ve kültürü hükmünden kurtulması ve Türkçenin idarî ve ilmî sahalarda hâkim olmaya başlaması, XIII. yüzyılın sonlarında ve bilhassa Anadolu Türk beyliklerinin zuhuru ve Türk beylerinin iş başına geçmeleriyle mümkün olabilecektir. I. Alâaddin Keykubad zamanı (1220-1237) Türkiye Selçuklu

⁶⁶⁹Köprülü, 2003, 292.

⁶⁷⁰Özkan, 2002, VII, 599; Koca, 2011, 268.

⁶⁷¹Köprülü, 2003, 287.

⁶⁷²Köprülü, 1993, 332; Köprülü, 2003, 289.

⁶⁷³Özkan, 2002, VII, 599.

Devletinin son parlak zamanı olmuştur. Bu dönemde Moğol istilası batıya doğru devamlı genişlemekteydi. Alâaddin Keykubad bütün saltanatı boyunca Moğol tehlikesine karşı önlemler almaya çalışmıştı. Ancak ölümünden sonra bu büyük tehlikenin yanısıra Türkiye Selçuklu merkezî otoritesi de çökmeye başlamıştır. Nitekim, II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında devletin tüm mekanizmalarında çözümler başlamıştır. İdarî ve askerî yönetimde karışıklar ve otoritenin yok olması sürecinde Türkmenler devrin birtakım içtimaî, iktisadî ve siyasî şartlarından da şikâyetçi bir halde 1241 yılında Babaîler isyanı denilen büyük bir ayaklanma başlatmışlardır. Öte yandan, Moğol istilası Anadolu'da iyiden iyiye hissediler bir hal almıştı. 1242 yılında Moğol komutanı Baycu Noyan 30 bin kişilik ordusuyla Erzurum'u işgal etmiş ve büyük bir katliama girişmiştir. Bunun üzerine II. Gıyaseddin Keyhüsrev 50 bin kişilik ordusuyla harekete geçerek 1243'de Sivas'ın Zara kasabasında Moğolların karşısına çıktı. Yapılan savaşta II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ağır bir mağlubiyete uğraması üzerine Türkiye Selçuklu Devleti ve Anadolu Moğol hâkimiyeti altına girmeye başlamıştır. Bundan sonra tahta çıkan hükümdarlar birbirleriyle saltanat mücadelesine girişmişler, Moğolların koruyuculuğunu ve yardımını elde eden hanedan üyeleri tahta getirilir olmuşlardır. Bu hükümdarların bir Moğol valisi kadar bile değerleri yoktu ve ismen hükümdarlık yapıyorlardı. Türkiye Selçukluların bu son devirlerinde özellikle uçlarda bulunan Türkmen beyleri Moğolların Anadolu'da idareyi ellerine aldıklarını ve Türkiye Selçuklu hükümdarlarının gözden düşüklerini görerek yavaş yavaş merkezî hükümetle ilişkilerini kesmeye başlamışlardır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü üzerine merkezî idarenin iyice zayıfladığı ve üç şehzâde arasında taht kavgasının başladığı ve hatta aynı tarihlerde aynı bölgelerde farklı hükümdarların hüküm sürdüğü kritik döneme damgasını vuran vezir Muineddin Pervane'nin de 1277'de ölümüyle birlikte zar zor devam eden sistem ve düzen tamamen bozuldu. Moğollar Anadolu'daki her hareketi takip ediyor ve en ufak bir kıpırdanmada ordular gönderip bu hareketleri ezerek yok ediyordu. Anadolu'daki Türk beylerinin Memlûk sultanı Baybars'ı yardıma çağırmaları üzerine Anadolu'ya gelen ve 1277'de Elbistan ovasında Moğolları bozguna uğratan sultanın Mısır'a geri dönmesinden sonra Moğolların intikamı acı olmuş ve Anadolu'da büyük bir katliama girişmişlerdir. 1308 yılına gelindiğinde Köseadağ savaşından itibaren İlhanlı Moğol hükümdarlarına bağlı olan Türkiye Selçuklu hükümdarlarının sonu gelmiştir. Son Türkiye Selçuklu hükümdarı II. Mesut ile birlikte bu Türk devleti tarihten çekilmiştir.

Böylece uçlardaki Türkmen oluşumları birer birer bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. 1335 yılında ise son İlhanlı Moğol hükümdarı Ebû Said'in ölümü üzerine bu devlet de ortadan kalkmış ve Anadolu'da yeni bir siyasi otorite boşluğu yaşanmıştır. Türkmen beyleri de buldukları bölgelerde artık tamamen bağımsızlıklarına kavuşmuşlar ve böylece Tavâif-î Mülûk adıyla da anılan Anadolu Türk Beylikleri dönemi başlamıştır. Bu beylikler kısaca şunlardır: Ermenek, Karaman, Konya, Niğde, İçel ve çevresinde Karamanoğulları (1256-1483), Kütahya, Uşak, Denizli, Afyonkarahisar ve çevresinde Germiyanoğulları (1300-1429), Balıkesir, Çanakkale ve çevresinde Karesioğulları (1297-1360), Muğla, Aydın, Denizli, Milas ve çevresinde Menteşeoğulları (1280-1424), Manisa, Akhisar, Gördes, Turgutlu ve çevresinde Saruhanoğulları (1302-1410), İzmir, Selçuk, Birgi, Tire ve çevresinde Aydınoğulları (1308-1426), Afyonkarahisar, Kütahya, Sandıklı, Akşehir ve çevresinde Sahip Ataoğulları (1275-1341), Denizli, Honas, Dalaman ve çevresinde İnançoğulları (1261-1368), Beyşehir, Seydişehir, Iğın, Bolvadin ve çevresinde Eşrefoğulları (XIII. yüzyılın ikinci yarısı-1326), Isparta, Eğirdir, Burdur, Yalvaç ve çevresinde Hamidoğulları (1301-1423), Antalya ve çevresinde Tekeoğulları (1321-1390), Alanya ve çevresinde Alâiye Beyliği (1293-1471), Elbistan, Kayseri, Kahramanmaraş ve çevresinde Dulkadiroğulları (1339-1521), Adana ve çevresinde Ramazanoğulları (1352-1608), Kastamonu ve çevresinde Çobanoğulları (1227-1309), Sinop ve çevresinde Pervaneoğulları (1277-1322), Sivas, Kayseri, Niğde, Tokat, Amasya, Erzincan, Niksar ve çevresinde Eratnalılar (1328-1381), Niksar, Bafra, Ordu ve çevresinde Taceddinoğulları (1303-1415), Kastamonu, Sinop ve çevresinde Candaroğulları (1292-1461), Kayseri, Tokat, Kırşehir ve çevresinde Kadı Burhaneddin Ahmed Beyliği (1381-1398).

Anadolu Türk beylikleri Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türk vatanı haline gelmesinde üzerlerine düşen tarihî rolü ve görevi başarıyla icra etmişlerdir. Bilindiği gibi, Türkiye Selçukluları zamanında Türk hâkimiyeti daha çok Anadolu'nun iç kesimlerinde hüküm sürüyordu. Bu devirlerde belli başlı merkezler müstesna olmak üzere Anadolu'nun sahil kesimleri hala ele geçmemişti. Zira, Türkiye Selçuklularının inkırazı ve Anadolu Türk beyliklerinin zuhûru döneminde Kastamonu-Eskişehir- Denizli hattının batısında Bizans İmparatorluğu, Trabzon ve havâlisinde Pontus Rumları, Çukurova ve çevresinde ise Kilikya Ermeni Krallığı mevcut bulunuyordu. İşte, Anadolu Türk beyleri ve savaşçı unsurları olan

Türkmenler Türkiye Selçuklularının güçten düşmeleriyle birlikte siyasî karışıklıkların vuku bulunduğu devirlerde Moğolların karşısına dikildikleri gibi Anadolu'nun batı, kuzey ve güney uçlarında kurdukları teşekküllerle buralardan hareketle Anadolu'nun henüz alınamamış olan bölgelerini fethederek coğrafyanın fethini tamamlamışlardır. Böylelikle genelde uçlarda toplanmış olan Türk nüfusu başta sahil kesimleri olmak üzere yeni fethedilen sahalara yayılarak Anadolu beyleri liderliğinde Türk siyasî, askerî, nüfus ve kültür hâkimiyetini buralarda kurup yerleştirmişlerdir. Öte yandan, Anadolu Türk beyleri hükümet teşkil ettikleri topraklarda geniş birer imâr faaliyetine girişerek Anadolu'nun fethinin yanında imârını da tamamlamışlardır.

Türkçenin Anadolu'da gelişimi, tam anlamıyla bir yazı dili oluşu, resmî dil ilân edilip devlet dili ve edebî dil halini alması yine Anadolu Türk beylikleri devrinde görülmüştür. Anadolu Türk beyliklerini kuran Türk beyleri Arap ve Fars dili ve kültürünü tanımıyorlar, bu sebeple bunlara itibar etmiyorlardı. Yaklaşık iki asırdır ihmal edilen Türkçe, Türkmen kütlelerine dayanarak beyliklerini kuran Türk beylerinin saraylarında başköşeye oturmuştur. Türk beyleri kendi dil ve kültürlerine değer vererek Türkçe söyleyen ve yazan ilim adamları ve şairleri himaye ve teşvik etmişlerdir. Selçuklular devrinde idarî ve ilmî çevrelerde rakipsiz bir hâkimiyet elde eden Arapça ve bilhassa Farsçanın yerini Anadolu Türk beyleri gayretleriyle yavaş yavaş Türkçe almıştır. Bu suretle Türkçe, öteki söz konusu dillere karşı üstün bir mevkie yükselmiş ve büyük bir gelişme göstermiştir. Böylece, Selçukluların son yüzyılında filizlenmeye başlayan Türkçe, siyasî desteğini de nihayet bulmuş oluyordu. Türkiye Selçuklularında sadece basit muhtevalı eserlerde görülen Türkçe, beylikler zamanında bilinçli olarak bir yazı dili olma hedefine doğru ilerleme kaydetmiştir.⁶⁷⁴

1277 yılı Anadolu ve Türk tarihi için önemli bir tarihtir. Biraz yukarıda belirttiğimiz üzere, bu yılda, kudretli Türkiye Selçukluları veziri Muineddin Pervane hayatını kaybetmiş ve Türkiye Selçuklu Devleti sistemi ve düzeni tamamen çökmüş; Anadolu'da Moğol tahakkümü tam olarak kurulmuştur. Yine aynı tarihte Memlûk sultanı Baybars 17 sene evvel mağlup ederek dur dediği Moğolları Elbistan'da bir kez daha bozguna uğratmıştı. Tıpkı içinde bulunduğu yüzyıl gibi bu

⁶⁷⁴Özkan, 2002, VII, 603.

tarikh de tezatlarla doludur. Zira, 1277 yılının Mayıs ayının 15. gününde millî dil Türkçe için çok önemli bir gelişme vuku bulmuş ve Türkçe'yi hâkim kılma mücadelesi başlamıştır. Karamanoğlu Mehmed Bey "Cimri" lakabıyla anılan Selçuklu şehzâdesi Alâaddin Siyavuş'u da yanına alarak Türkiye Selçuklu Devleti payitahtı Konya'yı ele geçirmişti. Mehmed Bey'in amacı Moğolları Anadolu'dan atmak ve Türkiye Selçuklu iktidarını ele geçirmektir.⁶⁷⁵ Konya'ya hâkim olarak Siyavuş'u tahta çıkardıktan sonra kendisinin de vezirlik makamına geldiği Mehmed Bey yayınladığı bir fermanla "Divanda (devlet dairesi), dergâhta (saray), bargâhta (resmî toplantı), mecliste (eğlence yeri) ve meydanda (çarşı, pazar) Türkçe'den başka dil kullanılmayacağını" ilân etti.⁶⁷⁶ Türkmenlerin millî bilinçlerinin güçlü olduğunun en önemli göstergelerinden biri olan bu gelişme Anadolu beylikleri döneminde millî dil ve mücadelesi hareketinin de başlangıcı olmuştur. Türk diline dönüş hareketi ile birlikte Anadolu'da millî edebiyat da doğmuş ve gelişmiştir. Bu ferman ile Türkçenin resmî dil olmasının da yolu açılmış ve Anadolu Türk beyliklerinden itibaren Arapça ve Farsça resmî dil olma niteliğini büyük ölçüde kaybederek yerini Türkçeye bırakmıştır.⁶⁷⁷ Karamanoğlu Mehmed Bey kendi fermanını kendi devrinde uygulama fırsatı bulamasa da fermanın etkileri bütün Anadolu'da kendisini hissettirmiş ve Anadolu'nun her köşesinde hâkimiyet icra etmeye başlayan Türk beylerinin teşvik ve marifetleriyle Türkçe eserler vücuda gelmeye; kısacası, Türk dili ve kültürü hâkim olmaya başlamıştır.

Germiyanoğulları Türk dili ve edebiyatını geliştirmede ilk sıralarda gelmektedir. Germiyanoğulları beyleri devrin en büyük ilim ve fikir adamlarını kendi etraflarında toplamışlar, onları himaye ve teşvik etmişlerdir. Ahmedî, Şeyhoğlu Mustafa, Ahmed Daî, Şeyhî Sinan gibi yazar ve şairler Germiyan sarayının müdavimi idiler. Germiyanoğlu beyleri bunlara hem Türkçe müstakil eserler yazdırmışlar hem de Arapçadan ve Farsçadan çeşitli eserler tercüme ettirmişlerdir. Şeyhoğlu Mustafa, Germiyan beylerinden Süleyman-şâh'ın emriyle hayvan hikâyelerinden hareketle devlet idaresi ve ahlakî konular hakkında öğütler veren

⁶⁷⁵Koca, 2001, 28.

⁶⁷⁶Akar, A. (2002). Anadolu Beylikleri Döneminde Türk Dili. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VII, 610; Koca, 2001, 28-29; Koca, 2011, 269; Köprülü, 1993, 234; Turan, 2008, 255; Kafesoğlu, 1992, 118; Özkan, 2002, VII, 601, 604. Erdoğan Merçil, bu kararı Mehmed Bey'in tek başına almadığını, Selçuklu divanının kararı olduğunu belirtmektedir. Bkz. Merçil, E. (2000). Türkiye Selçukluları Devrinde Türkçe'nin Resmî Dil Olmasını Kim Kabul Etti? *Belleten*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 64 (239).

⁶⁷⁷Koca, 2011, 270; Köprülü, 1993, 234.

Merzbân-nâme ve ahlak ve siyaset kitabı olan Kabûs-nâme adlı eserleri Farsçadan Türkçeye tercüme etmiştir. Ayrıca, İran şahı Siyavuş'un kızı Hurşid ile Magrib padişahının oğlu Feradşah arasındaki aşk macerasını anlatan 7903 beyitlik bir mesnevi olan Hürşid-nâme ile beylikler devrinin önemli kaynaklarından biri olup, devrin siyasî ve sosyal hayatına ışık tutan *Kenzü'l-Küberâ* ve *Mehakkü'l-Ulemâ* adlı siyasetnâme türünden bir eser kaleme almıştır. Devrin şairlerinden Ahmedî ise Çin hükümdarı Cemşid ile Rum kayserinin kızı Hurşid arasındaki aşk serüvenini anlatan Mesnevi tarzındaki büyük eseri Cemşid ü Hurşid'i yine Süleyman-şâh'ın isteği üzerine yazmıştır. Öte yandan, Ahmedî, Büyük İskender'in hayatını Türk dilinde işleyen ilk eser olan *İskender-nâme'sini* Süleyman-şâh adına kaleme aldı ise de Süleyman-şâh'ın vefatı üzerine eserine *Âl-i Osman* kısmını ilave ederek onu Yıldırım Bayezid'in oğullarından Süleyman Çelebi'ye ithaf etmiştir. *Tevârîh-i Mülûk-i Osman* adıyla anılan bu eser, günümüze ulaşan ilk Türkçe Osmanlı tarihidir.⁶⁷⁸ Ahmedî ayrıca Hz. Muhammed'in sağlıkla ilgili hadislerini ihtiva eden bir kitap olan *Tıbb-ı Nebevî* adlı eseri Arapçadan tercüme etmiştir. Devrin diğer önemli ve büyük şairlerinden Ahmed Daî de Germiyan beylerinden II. Yakub adına *Tâbir-nâme* adlı rüya tabiriyle ilgili bir eseri Farsçadan Türkçeye tercüme etmiştir. II. Yakub Bey sadece Türkçe edebî eserler yazdırmakla kalmamış meşhur Taş Vakfiyesinin metnini de Türkçe yazdırmıştır ki bu vakfiye imlâ ve dil bakımından kıymetli bir vesika durumundadır. Yakub Bey, Türkçe bir vakfiye yazdırmakla Türkiye Selçuklularındaki Arapça vakfiye yazdırma anlayışını temelinden yıkmış ve yeni bir gelenek başlatmıştır.⁶⁷⁹

Germiyanogullarıyla beraber Türkçeye hizmet eden en önemli beyliklerden biri de Aydınogullarıdır. Aydınogulları döneminde de yoğun bir tercüme faaliyeti görülmektedir. Mesela, devrin bilginlerinden Sa'lebî, Mehmed Bey adına, *Arâisü'l-Meclis* adlı peygamberler tarihini ve *Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı eseri Arapçadan Türkçeye tercüme etmiş ve yine aynı beye ithaf etmiştir. Yine Mehmed Bey adına Arapçadan tercüme edilen bir *Kısas-ı Enbiyâ* vardır.⁶⁸⁰ Aydınogulları beylerinden Umur ve İsa Beyler döneminde de ilmî ve kültürel faaliyetler bütün hızıyla devam etmiştir. Nitekim, Kul Mesud, Umur Bey'in emriyle *Kelile* ve *Dimne*'yi Farsçadan

⁶⁷⁸Koca, S. (2001). *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası. 84; Koca, 2011, 271.

⁶⁷⁹Koca, 2011, 270.

⁶⁸⁰Köprülü, 2003, 355.

çok sade bir dille Türkçeye çevirmiştir. Aynı şekilde, Mesud bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahar; İbn Baytar da Camiu Müfredâtü'l-edviye ve'l-ağdiye adlı eserleri Umur Bey'in emriyle Türkçeye tercüme etmişlerdir. Ayrıca, Mesud bin Ahmed, İran şairlerinden Sâdi'nin Bostan aslı eserinden bazı şiirlerini Ferheng-nâme-i Sâdi adıyla Türkçeye çevirmiştir.⁶⁸¹ İsa Bey devrinde ise ünlü halk hikâyesi Hüsrev ü Şirin'in Farsçadan Türkçeye tercümesi yapılmış ve kendisine ithaf edilmiştir.⁶⁸²

Menteşeoğulları da Türk dili ve edebiyatına hizmet etmekten geri durmamışlardır. Mentşe beyi İlyas Bey'in emriyle Şirvanlı Mahmud oğlu Mehmed, İlyasiyye adlı Arapça bir tıp kitabı yazmış ve daha sonra yine İlyas Bey'in emriyle bunu Türkçeye çevirmiştir. Mentşeoğullarından Mahmûd Bey'in isteği üzerine de doğan, şahin ve sair av kuşlarına, av köpeklerine ve genel olarak avcılığa ait yazılmış olan Farsça Bâz-nâme adlı eser Barçınlı Mehmed oğlu Mahmûd tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Mentşe ülkesinde sadece tercüme yapılmamış çeşitli eserler de yazılmıştır. Bunların en önemlisi, Ahiliğin nizamnâmelerinden biri olan Yahya İbn Halil el-Burgâzî'nin Türkçe Fütüvvet-nâme'sidir.⁶⁸³

Germiyanoğulları, Aydınöğulları ve Mentşeoğullarından başka Türk dilinin ilmî dil olmasında büyük bir özen gösteren beylikler arasında Candaroğulları da görülmektedir. Beyliğin başında hep kültür seviyesi yüksek âlim beyler bulunmuştur. Mesela, İsmail Bey'in Hulviyyât-ı Şâhî adında Türkçe bir fıkıh kitabı bulunmaktadır. Beylerinin âlim olduğu ülkede edebî faaliyetler oldukça gelişmiş idi. İsmail Bey'in emriyle birtakım Türkçe eserler telif edildiği gibi, Arapça ve Farsçadan Türkçeye tercüme de yapılmıştır. Bunlar arasında Ömer bin Ahmed'in Risale-i Münciyye adlı eseri ile müellifi meçhul Kimya-yı Saadet tercümesi gösterilebilir.⁶⁸⁴ Öte yandan, Yunus bin Halil bin Mehmed tarafından İsmail Bey adına Mıyarü'l-Ahyar ve'l-eşrar adlı Türkçe bir tasavvufî eser telif edilmiştir.⁶⁸⁵ Bu hanedana mensup diğer bir bey olan İsfendiyar Bey zamanında da ilmî ve kültürel faaliyetlere ehemmiyet gösterilmiştir. Nitekim, Mümin bin Mukbil

⁶⁸¹Akar, 2002, VII, 613.

⁶⁸²Koca, 2011, 271; Koca, 2001, 111.

⁶⁸³Koca, 2011, 272; Koca, 2001, 116.

⁶⁸⁴Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* (Altıncı Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 144; Köprülü, 2003, 369.

⁶⁸⁵Uzunçarşılı, 2011, 144.

Sinobî'nin tıpla ilgili Miftâhü'n-Nur ve Hazâinü's-Sürûr adlı eserleri İsfendiyar Bey adına kaleme alındığı gibi; Cevâhirü'l-Esdâf adlı müellifi meçhul meşhur Türkçe Kuran tefsiri de yine İsfendiyar Bey'in emriyle yazılmıştır.⁶⁸⁶ İsfendiyar Bey'in oğullarından Hızır Bey adına tercüme edilen Miraç-nâme ile diğer oğlu Kasım Bey adına yazılan Hülâsatü't-Tıb adlı eserler de zikre şayandır.⁶⁸⁷ Candaroğullarından Murad Arslan da Fatiha ve İhlas surelerinin Türkçe tefsirini yaptırmıştır.⁶⁸⁸

Türk dili ve edebiyatının gelişmesi ve kökleşmesi adına yoğun bir gayret gösteren bu beyliklerin yanında diğer Anadolu Türk beylikleri de aynı uğurda çaba sarf etmiştir. Saruhanoğullarından Yakub bin Devlethan'ın emri üzerine Salahüddin adlı bir yazar, Nasirüddin Tusî tarafından kaleme alınan Bah-nâme adlı eseri Farsçadan Türkçeye tercüme etmiştir.⁶⁸⁹ Eratna beylerinden Hacı Şadgeldi adına, Mehmed Cemalüddin Aksarayî tarafından Ravzatü'l-ulemâ adlı Arapça eser Teferrücü'l-ümerâ adıyla Türkçeye çevrilmiştir.⁶⁹⁰ Dulkadirlilerden Bozkurt Bey, şer'î ve örfî hükümlerden oluşan Türkçe bir kanunnâme meydana getirmiştir.⁶⁹¹ Hamidoğullarından Dünder Bey'in oğlu olduğu tahmin edilen Hızır Bey'in emriyle de Sûre-i Melek Tefsiri yapılmıştır.⁶⁹² Kendisi de âlim olan beylerden Kadı Burhaneddin Ahmed'in millî duyguları fevkalâde kuvvetli olup, Farsça ve Arapçayı çok iyi bilmesine rağmen şiirlerini hep Türkçe söylemiş; şiirlerini topladığı 608 sayfalık Divan'ında 1500 gazel, 20 rubâî ve 116 tuyuğu bulunmaktadır.⁶⁹³ Anadolu Türk beylikleri arasında Türkçeyi hem resmî dil hem de edebiyat dili olarak kullanarak Türk dili ve edebiyatı ile kültürünü tıpkı Türk siyasî ve askerî kudretinde olduğu gibi en kuvvetli inkişafa ulaştıracak ve yayacak olan ise Osmanlılar olacaktır.

⁶⁸⁶Köprülü, 2003, 368; Uzunçarşılı, 2011, 143; Akar, 2002, VII, 610.

⁶⁸⁷Uzunçarşılı, 2011, 143-144; Köprülü, 2003, 369

⁶⁸⁸Koca, 2011, 273.

⁶⁸⁹Uzunçarşılı, 2011, 90; Akar, 2002, VII, 610.

⁶⁹⁰Akar, 2002, VII, 610.

⁶⁹¹Koca, 2011, 273; Koca, 2001, 166.

⁶⁹²Köprülü, 2003, 356.

⁶⁹³Koca, 2011, 273; Koca, 2001, 160; Köprülü, 2003, 365; Uzunçarşılı, 2011, 167.

SONUÇ

Tarih boyunca en çok göç eden ve anavatanı dışında en geniş coğrafyalara yayılarak buralarda büyük ve güçlü siyasî teşekküller oluşturan, bunlara muvâzi olarak farklı medeniyet dairelerine giren; siyasî, içtimaî, dinî ve kültürel bakımdan dünya tarihini en çok etkileyen milletlerin başında şüphesiz Türkler gelmektedir. Anavatan Orta Asya'da kök salarak dalları ve kollarıyla farklı coğrafyalara da hayat veren bir yaşam ağacı misali Türkler, tarihlerinin en eski devirlerinden başlamak üzere bilhassa batıya daimi bir akış halinde olmuşlardır. Bu akış genellikle kadim kuzey yolunu takiben olmak üzere Hazar Denizi ve Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara ve Orta Avrupa'ya olmuştur.

Adeta bir gelenek halini alan bu yöndeki akış ve büyük Türk muhâceret dalgalarının sebep olduğu tarihî olaylar ve bu olayların sonuçlarına bağlı olarak ortaya çıkan tarihî olgular, Türklerin bu hareketleri ile hayat ve faaliyetlerinden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenen kavim, devlet, kültür ve medeniyetlerden bahsedilirken değinilmeden ve tarihî önemi vurgulanmadan geçilemeyecek mühim hâdiselerdir. Ancak, bu kuzey yolunu izleyerek Avrupa'ya ve Balkanlara yayılan Türk kavimleri, askerî arenada gösterdikleri başarıları siyasî ve kültürel alanda gösteremeyerek zaman içerisinde ya millî kimliklerini unutmuşlar ya da siyasî istiklallerini yitirmişlerdir. Böylece, vaktiyle egemenlik kurdukları kavimlerin içinde eriyerek kaybolmuşlar, Hıristiyanlaşarak Slavlaşmışlar; Türklükten ve Türk dünyasından kopmuşlardır.

Yaklaşık altı asır boyunca Türk kavimleri tarafından kullanılan bu yol ve istikamet, X. yüzyılın ikinci yarısında küçük bir Oğuz kütlesinin hareketiyle başlamak üzere değişikliğe uğrayacaktır. Türk muhâceret yol ve istikametinin değişikliği aynı zamanda Türklerin kaderi ve akıbetini de lehte değiştirmiştir. Nitekim, X. yüzyılın ikinci yarısında Oğuz Yabgu Devletinin parçalanmasını izleyen süreçte büyük Oğuz kütlesinden iki ayrı kopma olmuştur. Bunlardan birinci kütle atalarının asırlardır tercih ettiği yolu kullanmışlar; akıbetleri de yine onlar gibi olmuştur. İkinci Oğuz kütlesi ise güneye inerek bir İslâm şehri olan Cend'e gelip yerleşmiştir. Türk adının siyasî bir otorite olarak yükselişini ve dünya çapında yayılmasını sağlayan Oğuz kütlesi söz konusu olan ikinci gruptur. Zira bu grup,

Büyük Selçuklu Devletini kurduğu gibi bu defa da Anadolu'ya göç ederek coğrafyanın fethini ve Türkleşmesini sağlayacak; bu yeni ve ebedî vatanları bir kaynak teşkil etmek üzere muhtelif devirlerde büyük Türk devletlerini, beyliklerini ve cihanşümül imparatorlukları ortaya çıkaracaktır.

Türklerin yeni bir din ve medeniyet dairesine girmeye başladıkları X. yüzyılda hem Türk dünyası hem de İslâm dünyası inkişaf devirlerinden uzaklaşmış, duraklamaya yüz tutmuştu. İki dünyanın kesiştiği bölgelerde bu defa Müslüman olarak tarih sahnesine çıkan Türkler iki tarafa da hayat vermişlerdir. Türklüğe yeni ufuklar açmışlar ve İslâm dünyasına ikinci baharını yaşatmışlardır. Selçuklular kendi devletlerini kurarak bu devirde zafiyet alâmetleri gösteren İslâm dünyasının koruyuculuğunu üstlenmiş ve gayrimüslim devletlerle amansız bir mücadeleye girerek büyük zaferler kazanmıştır. Selçukluların atası Selçuk Bey ve maiyetindeki Oğuzların kuzey göç yolu haricinde şimdi de güney yönünü etkin hale getirmesi ve akabinde İslamiyet'i kabul etmesi her iki dünyanın kaderini değiştirmiştir.

Türklerin bu göç hareketleri ve Müslüman olmaları ile başlayan yeni ve en parlak devirlerinin büyük hâdiselerinden biri de şüphesiz yeni coğrafyaların fethi ve Türkleşmesidir. Öte yandan, daha henüz devletlerini dahi kurmadan önce Büyük Selçukluların dâhilinde zuhûr eden bir mesele vardır ki Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türk vatanı haline gelmesinde doğrudan doğruya çok mühim bir rol oynayacaktır. XI. yüzyıl göçleri ve Türkmen kütlelerini Anadolu'ya yönlendiren tarihî şartlar bu büyük hâdisenin vuku bulmasını tetikleyen en önemli amildir. Bu mesele, Selçukluların bütün tarihi boyunca izleri ve etkileri takip edilebilen Türkmenler meselesidir. Türkmenler meselesi, Türk devletleri ve Türkmenler arasında asırlarca süren mücadelelere sebep olduğu gibi aynı zamanda Türklüğün lehine işleyecek neticeleri de doğurmuştur. Diğer bir deyişle, bir yandan şerre sebep diğer yandan hayra vesile olmuştur.

Selçuklu tarihinin başlangıç devirlerinde ortaya çıkan huzursuzluklar ilk kıvılcımları saçmış, daha sonra birbirini izleyen sorunlar alev halini alarak Türkmenler meselesini doğurmuştur. Bu mesele de Türklüğün Anadolu ile olan münasebetini beraberinde getirmiştir. Zira, Türkmenler meselesi karşısında

Selçuklu beylerinin izlediği politikalar ve bunların doğurduğu neticeler ile büyük tarihî olay ve olgular birbiriyle sıkı sıkıya alakalıdır. Bu cümleden olarak, Anadolu'nun fethi, Türkleşmesi ve Türk vatanı haline gelmesi süreci, Türkmenler meselesinin seyri ve Selçuklu hükümdarlarının icraatı bağlamında; Çağrı Bey'in 1016 yılında batıya, Anadolu yönüne keşif seferine çıkmasıyla başlayan ve sonrasında Yabgulu (Nâvekiyye) Türkmenlerinin Horasan ve Azerbaycan'da macera dolu bir hayat sürerek nihayet Anadolu'ya girmeleri hâdiselerini de içine almak üzere 1040 yılında Büyük Selçuklu Devletinin kuruluşuna kadar olan birinci safha, bu tarihten 1071 yılında Türklere ebedî bir vatan hazırlayarak Anadolu'nun ve Türklüğün kaderini belirleyen büyük Malazgirt galibiyetine kadar devam eden ikinci safha ve bundan sonra olmak üzere üç safhada vuku bulmuştur. İlk iki safha aynı zamanda Anadolu'nun fethinin hazırlık devresini oluşturmuştur. Üçüncü safhayla birlikte kesin fetih ve yerleşme devri açılmıştır. Öte yandan, Türk ve İslâm dünyası cephesinde ortaya çıktığını belirttiğimiz şartların yanı sıra tam da bu üç safhanın geçtiği tarihler arasında Anadolu'nun ve Bizans'ın içinde bulunduğu ahval de Türklerin işini kolaylaştırmıştır. Nitekim, tarihin bir cilvesidir ki söz konusu bu üç safhayı içine alan Çağrı Bey'in Anadolu seferine çıktığı 1016 yılı ve Anadolu'nun fethinin ilk döneminin tamamlandığı 1085 yılları arası aynı zamanda Bizans tarihinin belki de en buhranlı dönemlerinin yaşandığı II. Basileios ölümü ve Aleksios Komnenos'un tahta çıkması arasında kalan devirlere denk gelmektedir.

İlk safhanın başlangıç hareketini teşkil eden keşif seferleri neticesinde Çağrı Bey'in hazırladığı rapor doğrultusunda Selçuklu beyleri Anadolu'da yeni bir yurdun açılacağı kanaatine varmışlardır. Bu kanaat ilerde yapılacak olan esaslı hücumlara ve yurt tutma faaliyetlerine kılavuzluk yapacaktır. Bu safhada vuku bulan Nâvekiyye Türkmenlerinin hareketleri ise İbnü'l-Esir'in tabiriyle kısa süre içinde dağılan yaz bulutları misali geçici bir mahiyet arz etmiştir. Öte yandan, bu dönem sefer ve akınları Anadolu'nun yerli halkında bir Türk imajı yaratmaya başlamıştır. İkinci safha ise Dandanakan zaferiyle Büyük Selçuklu Devletinin kuruluşunun tamamlanması ve buna müteakip Selçuklu beylerinin devrin de icap ve gereksinimleri gereği bütün kadrolarda bir değişiklik ve yenileşmeye gitmeleri neticesinde, en başından beri Selçukluların kaderine ortak olarak türlü sıkıntı ve yokluk içinde devletlerini kuran Türkmenlerin şimdi ise tasfiye edilmesiyle başlamıştır. Nitekim, Selçuklu beyleri izledikleri Türkmen politikası gereği 1045

yılından itibaren meseleyi fiilî olarak ele alıp Türkmenleri Anadolu'ya yönlendirmiştir. Selçuklu beylerinin devasa insan kütlelerini sevk ve idare etmedeki marifetleriyle Selçuklu merkezindeki Türkmen nüfusunun boşaltılması Türkmenleri Anadolu hudutlarına yığmıştır. Böylece, bir önceki evrede Türkmenlerin kendi imkânları ölçüsünde giriştikleri hareket ve faaliyetler mecburî de olsa Selçukluların destek ve himayesiyle birlikte yeni bir mecra kazanmıştır. Diğer bir deyişle, Türk muhâcereti daha nizami ve etkili bir hal almıştır. Birinci safhada Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesiyle sınırlı kalan sefer ve akınlar bu evrede Selçukluların üstün gayretleri ve direniş odaklarını zayıflatarak Türkmenlerin önünü açmalarıyla alan genişleterek Anadolu'nun derinliklerine ve hatta kuzey ve batı kıyılarına kadar uzanmıştır.

Selçuklu beylerinin başlangıçta hanedan üyelerine ve diğer ünlü beylere havale ettiği Türkmenlere yurt açma faaliyeti doğrultusunda 1053 yılından itibaren Tuğrul Bey'den başlamak üzere bizzat hükümdarlar iş başına geçmiştir. Alp Arslan da tahta çıkar çıkmaz ilk seferini Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya yapmıştır. Bunun yanında Selçuklu sultanları ana siyasetlerinin icabı olarak mesailerinin çoğunu İslâm dünyasının nizamı ve huzuru ile Türk tarihinin bilindik sahneleri olan taht kavgaları gibi birtakım dâhili problemlere sarf etmişler; Anadolu ile ancak Türkmenlere yeni imkânlar verebilecek ölçüde ilgilenmişlerdir. Ancak Anadolu'dan tamamen alakalarını kesmemişlerdir. Öyle ki, geri dönmek zorunda kaldıkları zaman Anadolu üzerine yeniden yürüyeceklerini ilân ederek ordularının bir kısmını Anadolu'da bırakmak suretiyle hanedan üyelerine, Selçuklu emir ve Türkmen beylerine sefer ve akınlara devam etme emri vermişler; Anadolu hudutlarından uzak kaldıkları zamanlarda fütuhat hakkında bilgi almışlar ve fetih hareketlerini denetleyerek, yeni talimatlar vermişlerdir. Türkmenler ve Türk beyleri ise Selçuklu Devleti merkezinde yaşanan olaylardan bağımsız olarak sefer, akın ve fetihlere ara vermeksizin devam etmişlerdir. Büyük Selçukluların bu dönemdeki Anadolu politikası her ne kadar karışıklık unsuru olan Türkmenleri merkezden uzak tutmak amacıyla onların yaşayabilecekleri yeni yurtlar açmak ve böylece yerli ve yerleşik Müslüman ahaliyi rahatlatmak olsa da bu faaliyetleri Türklüğün lehine olmuştur. Öte yandan, muhteşem güzellikteki Anadolu yarımadası, geniş yaylaları, bol su kaynakları, münbit arazileri ve iklimi ile Türklerin hayat tarzına oldukça uygun cennet bir coğrafya idi. Anadolu'nun bu vaziyetine karşılık Türkmenler için İslâm

ülkelerinin hiçbir yeri uygun bir yurt olamamıştı. Karşılıklı menfaatlerin bulunduğu böyle bir durumda Türkmenler, aileleri, eşyaları ve hayvanlarıyla birlikte topluca göç ediyorlar ve kendilerine yurt, sürülerine de geniş otlaklar aramaları onları Anadolu'ya çekiyordu. Bütün maddî ve manevî değerleriyle birlikte gelerek Anadolu'ya yayılan Türkmenlerin geri dönme ihtimal ve imkânları ortadan kalkıyordu. Bu durumda Türkmenler ya Anadolu'yu vatan haline getirerek yerleşecekler ya da bu uğurda canlarını feda edeceklerdi. Osman Turan'ın deyimiyle, Selçuklular Anadolu'yu açmakla göçebelerin birbirini püskürtmeleri ve nüfus baskısı ile yersiz kalan Oğuz kavmine yurt buluyor; bir millet seyyar bir devlet manzarası arz ediyor; devlet ile Türkmenler bu muazzam işi birlikte başarıyorlardı.

Bütün bunların yanında Büyük Selçuklu Devletinin Türklüğün lehine tarihte oynadığı en önemli rol, üçüncü safhanın başlangıcını oluşturan Malazgirt zaferini kazanmasıdır. Öyle ki, Bizans ordusunun hemen hemen dörtte biri kadar bir mevcudiyete sahip olmasına rağmen manevî kudret bakımından kat be kat üstün vaziyette olan; amaçları bakımından da halet-i ruhiyesinin karşı tarafla aynı olmadığı Selçuklular, büyük muharebede dönemin en muazzam ordu ve teçhizatıyla müteşekkil olan Bizanslıları bozguna uğratmış, maddeten ve manen bütün kaynakları kırılmış olan Bizans'ın elinde bulunan Anadolu'nun kati olarak fethi yolunu açmıştır. Türkler, kendilerine ebedî bir vatan hazırlayan bu büyük zaferden sonra Sultan Alp Arslan'ın Anadolu'yu fetih emri vermesiyle dalga dalga ilerleyen gazâ ve muhâceretleri neticesinde kıyı şeritleri dışarıda kalmak üzere 10-15 yıl gibi kısa bir sürede bütün Anadolu'yu ele geçirmiştir. Hâkimiyet bölgelerine doğru ilerleyen Türk beyleri komutasında karşılarına çıkan Bizans birliklerini ardına perişan eden Türkmenler, bu ülkeye yerleşmişler ve çeşitli bölgelerde birçok devlet ve beylik kurulmuştur.

Türklerin ve Anadolu'nun durumunun bu noktaya gelmesinde Büyük Selçukluların ve Türkmenlerin tarihî rollerinin yanı sıra üçüncü safhadan sonra Süleyman-şâh nezdinde Türkiye Selçuklu hükümdarları ve diğer Anadolu Türk beyleri de tarihteki gerçek yerini ve değerini almıştır. Bundan sonra her taraftan akıp gelen Türkmenler bilhassa Süleyman-şâh ve diğer Türk beylerinin emri altına girerek onların en büyük destekçileri ve dayanağı olmuşlardır. Malazgirt zaferiyle

tarihî vazifelerini mükemmel bir şekilde icra eden Büyük Selçuklular ise büyük fetih ve yerleşme safhasının başladığı bu devirle birlikte, gidecek yerleri kalmayan Türkmenler ve Türk beylerinin vatanlaştırmaya başladığı ve çeyrek asır sonra müthiş bir vatan savunması yaparak canlarını siper edeceği Anadolu'yu hala "istenmeyen adamlar" haline gelen âsi şehzâdelerin, hanedan üyelerinin ve Türkmenlerin tahliye edildiği bir ülke olarak görüyor ve Anadolu'daki gelişmeleri takiben zaman zaman burayı bir uç bölgesi misali merkeze bağlama faaliyetlerine girişiyorlardı. Denilebilir ki, bu dönemdeki Anadolu ve hemen hemen aynı şartları içinde barındıran Suriye politikaları Büyük Selçuklu Devletinin aleyhine olmuştur. Zira, Suriye'de Atsız'ı öldürmek suretiyle onun mirasına konan Tutuş, bu mirası geliştiremediği gibi Müslim bin Kureyş gibi tehlikeli bir rakip yaratmıştır. Öte yandan, Tuğrul Bey devrinden beri çözülmeyi bekleyen bir mesele olan Mısır ve bu ülkenin hâkimi Şîf Fatımîleri sorunu Atsız'ın ölümünden sonra bir kez daha sekteye uğramıştır. Bu durum dolaylı olarak Batınî hareketinin de ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Ayrıca bölgede Tutuş'un evlatları tarafından ayrı birer devlet ortaya çıktığı gibi Tutuş da ilerde Büyük Selçuklu Devletine karşı isyan ederek taht mücadelesine girişmiştir. Aynı şekilde Anadolu'da da Türkiye Selçuklu Devleti başta olmak üzere Anadolu Türk beylikleri zuhûr etmiştir ve inkişaf edecektir. Melikşâh söz konusu bölgelere bir kaç defa daha müdahale etmeye girişse de nihayetinde Büyük Selçuklu iktidarı tarihin seyrine ve bilhassa Türkiye Selçuklularının Anadolu'daki fiilî hâkimiyetine göz yumacaklardır. Böylece, Anadolu, daha önceki devirlerde görüldüğü üzere belki de bir eyalet olmaktan kurtulmuştur. Zaten tarihî şartlar da bunu imkânsız kılıyordu.

Türk hükümdarlarının Anadolu'da siyâsî teşekküller kurması ve idarelerini oluşturmalarına muvâzi olarak gittikçe gelişen Türkmen muhâcereti Anadolu'da Türk nüfusunu devamlı olarak ikmal etmiştir. Anadolu'da fetih hareketleri ve Türkmen göçleri en başından itibaren birlikte yürütülmüş; Anadolu'nun etnik yapısı değişmiştir. Bir başka ifadeyle, Anadolu'nun sahipleri değişmiş ve kısa sürede bir Türk vatani halini almıştır. Bu noktada Türkmenler, tarihî rollerini başarılı bir şekilde oynamışlardır. Böylece, Türkler, kısa süreli ve geçici sefer ve akınlar ile korku salanlar ve dehşet saçanlar olmaktan çıkıp Anadolu'nun sahibi ve hâkimleri durumuna gelmişlerdir. Bizans kuvvetleri ise gittikçe genişleyen Türk fetihlerinin önüne geçemeyerek geri çekilmeye başlamışlardır. Askerî bozgunlardan sonra

daha batıya nakledilen yerli halktan boşalan yerler hızla Türkmenler tarafından doldurulmuştur.

Türk siyasî ve nüfus hâkimiyetinin kurulması, kökleşmesi ve gelişmesi de Anadolu'nun terkedilmiş ve ıssızlaştırılmış şehir ve köylerinin yeniden canlanıp şenlenmesini, imâr edilmesini, bunun yanında yeni yeni yerleşim yerlerinin oluşmasını beraberinde getirmiştir. Böylece, Türk hâkimiyeti altındaki Anadolu'da siyasî iktidarın getirdiği güven ve asayiş ortamının, nüfusun artışının ve şehir hayatının gelişmesinin gereği olarak Türk kültürünü de yansıtan her türlü yapı ve tesisler meydana getirilmeye başlanmıştır. Zira, devlet kurucu ve teşkilatçı vasıflarını genlerinde taşıyan Türkler, Anadolu coğrafyasını vatanlaştırmak için kan döküp, can vermelerinin yanı sıra hâkimiyetin kalıcı ve devamlı olabilmesi için Türk kültürünü de üstün ve hâkim kılma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. İşte, bu suretle, ülkenin her köşesine inşâ edilen ve kusursuz bir mekanizmayla işleyen kültür eserleri ve müesseseleri, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türk vatani haline gelmesinde siyasî ve askerî faaliyet ve başarılar kadar etkili olmuştur. Türk hükümdarları, devlet adamları, tasavvuf erbabı ve hayırseverlerin marifet, himmet ve teşvikleriyle idarî, dinî, sıhhi, içtimaî, ticarî, iktisadî her türlü ihtiyacı gideren kültür eserleri ve tesisleri büyük merkezlerden başlamak üzere bütün Anadolu toprakları üzerine serpiştirilmiştir.

Millî bilinçleri oldukça güçlü olan Türkmenler Anadolu'da millî dil ve mücadelesi hareketini de başlatmışlardır. Türk diline dönüş hareketi ile birlikte Anadolu'da millî edebiyat doğmuş ve gelişmiştir. Bu hareket Türkçenin resmî dil olmasının da yolunu açmış ve Türkçe yavaş yavaş Arapça ve Farsçanın yerini almaya başlamıştır. Anadolu'nun her köşesinde hâkimiyet icra etmeye başlayan Türk beylerinin teşvik ve marifetleriyle Türkçe eserler vücuda gelmeye; kısacası, Türk dili ve kültürü hâkim olmaya başlamıştır.

Devleti yönetme güç ve yetkisinin Allah tarafından ihsan edildiğine ve bu ihsan ile cihan hâkimiyeti vazifesinin de kendilerine tevdi edildiğine inanan Türk hükümdarları, bu inanç dolayısıyla yüksek dinî, insanî ve millî hasletleri ile dünyanın efendileri olarak yeryüzünü nizama sokma görevini üstlenmişlerdi. Bu vazifeleri Anadolu'da da tatbik eden Türklerin burayı bir Türk vatani haline

getirmeye başladıkları devirlerden itibaren Anadolu'nun yerli halkı, Türk idaresi altında geçmiş bütün kavgalarından uzak bir halde huzur, güven ve rahatlık içerisinde hayatlarını sürdürmeye başlamışlardır. Vaktiyle siyasî ve millî hayatlarına vurulan darbelerle birlikte dinî inançları sebebiyle her türlü eziyete maruz kalan Anadolu halkları Bizans'ın zulümleri karşısında Türklerin eşsiz şefkat ve merhametine sığınmışlardır. Bizans, Anadolu halkına hayat hakkı tanımaz iken Türk beyleri onları bağrına basmış ve yerli halk da Bizans'a karşı nefret hisleri, Türklere karşı ise şükran ve minnet hislerini beslemişlerdir.

Anadolu'da Türk askerî, siyasî ve nüfus hâkimiyetinin kurulmasının yanı sıra kalıcı yapı ve müesseselerin yalnız işlevsel özellikleriyle değil, mimarî özellikleriyle de döneme damgalarını vurmaları ve bu suretle özgünlüğe dayalı üstün bir sanatın yaratılması; Türk dili ve edebiyatının doğup gelişmesi; askerî fetihlerle beraber gönüllerin de fethedilmesi Türkleşmenin bir diğer cephesini, Türk kültür hâkimiyetini oluşturmuştur. Bu suretle Anadolu'da Türk hâkimiyeti kalıcı bir mahiyete ulaşmıştır.

Anadolu'yu Türkleştiren ve Türk vatanı haline getiren Türkler asırlar boyunca Anadolu'dan hareketle farklı ülkelerde ve coğrafyalarda Türklüğü ve Müslümanlığı hâkim kılmışlardır. Anadolu'yu fetih ve vatanlaştırma harekâtı sonrasında Anadolu'da günümüze kadar kesintisiz olmak üzere Türk hâkimiyeti başlamıştır. Gayrimüslimlere karşı İslâm dünyasını âdeta bir zırh gibi saran Türkler Müslümanlığa kast eden bütün düşmanlara karşı İslâmiyet'in koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. Bizans İmparatorluğu ile başlayan mücadelelerden sonra bilhassa Haçlıları takip eden istilalar silsilesi neticesinde Türkler, bu ebedî vatanı oldukça pahalıya mâl ederek Anadolu'da kalıcı olabilmişler ve bin yıllık hâkimiyetleri boyunca yabancı istilalara karşı daima küllerinden doğarak bu ülkede yeni ve taze birer güç olarak ortaya çıkmayı bilmişlerdir.

KAYNAKLAR

- Ahmed bin Mahmûd. (2011). *Selçuknâme* (çev. E. Merçil). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Akar, A. (2002). Anadolu Beylikleri Döneminde Türk Dili. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VII.
- Alptekin, C. (1991). Artuklular. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. III.
- Alptekin, C. (1992). Belek b. Behrâm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. V.
- Altun, A. (1991). Artuklular -Artuklu Sanatı-. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. III.
- Anna Komnena. (1996). *Alexiad* (çev. B. Umar). İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Atsız N., Naci A. (2013, Eylül-Ekim). Anadolu'da Türklere Aid Yer İsimleri. (Günümüz Türkçesine çev. M. Kemaloğlu-Eserin orijinali 1926 yılında yayınlanmıştır). *Akademik Bakış Dergisi*. Türk Dünyası Kırgız Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Azîmî. (2006). *Azîmî Tarihi- Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler-* (İkinci Baskı), (çev. A. Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Barkan, Ö. L. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. IX.
- Barthold, W. (2008). *İlk Müslüman Türkler*. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Baykara, T. (1996). Ulu Camii- Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak-. *Bellekten*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 60 (227).
- Baykara, T. (2002). Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VII.
- Berktaş, H., Hassan, Ü., Ödekan, A. (2009). *Türkiye Tarihi -Osmanlı Devletine Kadar Türkler-* (Onuncu Baskı), (yay. yön. S. Akşin). İstanbul: Cem Yayınevi. I.
- Brosset, M. F. (2003). *Gürcistan Tarihi –Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar-* (çev. H. D. Andreasyan), (yay. haz. E. Merçil). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bundârî. (1999). *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra –Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi-* (İkinci Baskı), (çev. K. Burslan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Cahen, C. (1979). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. (çev. Y. Moran). İstanbul: E Yayınları. VI.

- Cahen, C. (2002). İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı. (çev. Z. Kerman). . H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.VI.
- Demir, M. (2002). Türkiye Selçuklularında Yerleşim Yapısı. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VI.
- Demir, M. (2008). Danişmendli Emareti'nin Kurucuları. *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 10 (1).
- Divitçioğlu, S. (1994). *Oğuz'dan Selçuklu'ya -Boy, Konat ve Devlet-*İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Doğan, N. Ş. (2013). Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri-Darüşşifflarından Örnekler. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 28 (2).
- Durukan, A. (2002). Selçuklu Dönemi Kültür Ortamından Bir Kesit: XII. Yüzyıl. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VII.
- Ebû'l-Ferec. (1999). *Ebû'l-Ferec Tarihi* (Üçüncü Baskı), (çev. Ö. R. Doğrul). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. I.
- Eravşar, O. (2002). Ortaçağ Anadolu Kentleri. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VII.
- Eren, H. (2010). *Yer Adlarımızın Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (1998). Anadolu Yer Adlarına Genel Bir Bakış. *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*. Ankara.
- Gümüüşçü, O. (2002). XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VI.
- Gündüz, T. (2009). *Bozkırın Efendileri –Türkmenler Üzerine Makaleler-*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Halaçoğlu, Y. (1991). Anadolu (İdarî, Ekonomik ve Kültürel Hayat/ Ulaşım ve Yol Sistemi). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. III.
- Ioannes Kinnamos. (2001). *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı 1118-1176* (yay. haz. I. Demirkent). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İbnü'l-Adîm. (2000). İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler. (çev. A. Sevim). *Belgeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 21 (25).
- İbnü'l-Adîm. (2011). *Bugyetü't-Talab Fi Tarih Halab-Selçuklularla İlgili Haltercümleleri-* (İkinci Baskı), (çev. A. Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- İbnü'l-Cevzî. (2005). İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler H. 430-485=1038-1092. (çev. A. Sevim). *Belgeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 26 (30).
- İbnü'l-Esîr. (1987). *El-Kâmil Fi't-Tarih*. (çev. A. Özeydin). İstanbul: Bahar Yayınları. IX, X, XI.
- İbnü'l-Kalânîsî. (2008). İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylû Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler H. 436-500=1044/45-1106/07-. (çev. A. Sevim). *Belgeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 29 (33).
- İlgürel, M. (1993). Çaka Bey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. VIII.
- İnalçık, H. (2002). Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu. . H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. IX.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler* (İkinci ve Üçüncü Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. I-II.
- Jorga, N. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (çev. N. Epçeli). İstanbul: Yeditepe Yayınevi. I.
- Kadı Burhâneddin Anevî. (1943). Anîsü'l-Kulûb (çev. M. F. Köprülü). *Bellekten*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 7 (27).
- Kafalı, M. (2002). Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi. . H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VI.
- Kafesoğlu, İ. (1992). *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Karadoğan, A. (2002). Ad Bilimi Perspektifinden Anadolu'nun Türkleşmesi Sürecine Farklı Bir Bakış. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VI.
- Kemaloğlu, M. (2013, Kasım-Aralık). XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dinî Eserlerinden Kümbet-Türbe-Ziyâretgâh-Namazgâh ve Câmîler. *Akademik Bakış Dergisi*. Türk Dünyası Kırgız Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kemaloğlu, M. (2014, Ocak, Haziran). XI-XIII. Yüzyıl Selçuklu Devletinde Dârüşşifalar. *Hikmet Yurdu, Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 7(13).
- Kerîmüddin Aksarayî. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. (çev. M. Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kienitz, F. K. (1986). Osmanlılardan Önceki Anadolu Türklerinin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Önemi (Çev. M. San). *Bellekten*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 50 (196).
- Koca, S. (1997). *Dandanakan'dan Malazgirt'e*. Giresun.
- Koca, S. (2001). *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası.

- Koca, S. (2003). *Türkiye Selçukluları Tarihi –Malazgirt'ten Miryokefalon'a 1071-1176-* Çorum: Karam Yayıncılık.
- Koca, S. (2005). *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Koca, S. (2011). *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Koca, S. (2012, Bahar). Kutadgu Bilid'de "Hükümdar, Vezir ve Sûfi Tipleri"nin Tanıtılmasında ve Bu Tiplerin Temsil Ettikleri Fikirlerin Açıklanmasında Metaforların Rolü. *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi. 10.
- Köprülü, M. F. (1943). Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları. *Bellekten*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 7 (27).
- Köprülü, M. F. (1993). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Köprülü, M. F. (2003). *Türk Edebiyatı Tarihi* (Beşinci Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2012). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* (Yedinci Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köymen, M. A. (1984). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi-İkinci İmparatorluk Devri*-Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Köymen, M. A. (2000). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi-Kuruluş Devri*-Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Köymen, M. A. (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi- Alp Arslan ve Zamanı*- (Beşinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Küçük, S. (2010, Yaz). Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı. *Bilig*. 54.
- Merçil, E. (2003). Selçuklular ve Türkçe. *Bellekten*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 67 (248).
- Merçil, E. (2000). Türkiye Selçukluları Devrinde Türkçe'nin Resmî Dil Olmasını Kim Kabul Etti? *Bellekten*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 64 (239).
- Mikhail Psellos. (1992). *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı* (çev. I. Demirkent). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Niketas Khoniates. (1995). *Historia -lonnes ve Manuel Komnenos Devirleri-* (çev. F. Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Nizamü'l-Mülk. (1999). *Siyâset-nâme* (çev. M. A. Köymen). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi* (Yedinci Baskı), (çev. F. Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Özaydın, A. (1993). Danışmendliler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. VIII.*
- Özaydın, A. (2009). Saltuklular. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. XXXVI.*
- Özkan, M. (2002). Selçuklular ve Beylikler Devrinde Türk Dili. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VII.*
- Râvendî. (1999). *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr* (çev. A. Ateş). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. I.
- Reşîdüddin Fazlullah. (2010). *Cami'ü't-Tevârih –Selçuklu Devleti-* (çev. E. Göksu ve H. H. Güneş). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi* (Dördüncü Baskı), (çev. F. Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. I, II.
- Sadrüddin Hüseyinî. (1999). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye* (çev. N. Lugal). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sakin, O. (2008, 3-4 Mayıs). Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler. *Uyan Türkiyem. II. Yörük-Türkmen Büyük Kurultayı ve Şenliği'nde sunuldu.* Ankara.
- Sevgi, A. (2002). Anadolu Selçuklularında Hoşgörü Ortamı. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VII.*
- Sevim, A. (1988). *Anadolu'nun Fethi-Selçuklular Dönemi-Başlangıçtan 1086'ya Kadar*-Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sevim, A. (1990). *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sevim, A. (1991). Artuk b. Eksük. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. III.*
- Sevim, A. (1994). Dilmaçoğulları. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. IX.*
- Sevim, A. (2000). Necmeddin İlgazi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. XXII.*
- Sevim, A. (2002). *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri* (ikinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sevim, A. (2009). Sökmen b. Artuk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye diyanet Vakfı Yayınları. XXXVII.*
- Sevim, A. (2011). *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur* (ikinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sevim, A., Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi –Siyaset, Teşkilât ve Kültür-*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Sezen, T. (2006). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. (2011). *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*. (çev. A. Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sümer, F. (1998). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar-Türkmenler-*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Sümer, F. (2002). Anadolu'da Oğuz Boylarına Ait Yer Adları. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VI.
- Sümer, F., Sevim, A. (1988). *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı* (İkinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Süryani Mihael. (1944). *Süryanî Patrik Mihael'in Vekainamesi* (çev. H. D. Andreasyan). Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi. Yayınlanmamış eser. I, II.
- Şahin, İ. (2002). Anadolu'da Oğuzlar. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VI.
- Şeker, M. (2011). *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması* (Yedinci Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Şeker, M. (2012). *Anadolu'da Bir Arada Yaşama Tecrübesi –Türkiye Selçukluları ve Osmanlılar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri-*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Şen, S. (2002, Eylül). Eski Türklerde Maden İşçiliğine Bir Bakış. *Modern Türklük Araştırma Dergisi*. 5 (3).
- Tanman, M. B. (1993). Danişmendliler –Mimari-. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. VIII.
- Tellioğlu, İ. (2008, 3-4 Mayıs). XI-XV. Yüzyıllarda Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Türkmenler. *Uyan Türkiyem*. II. Yörük-Türkmen Büyük Kurultayı ve Şenliği'nde sunuldu. Ankara.
- Turan, O. (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar –Metin, Tercüme ve Araştırmalar-* (İkinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Turan, O. (2002). Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VII.
- Turan, O. (2008). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi* (On Yedinci Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, O. (2013). *Selçuklular Zamanında Türkiye* (On ikinci Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Türk Tarih Kurumu. (1993). *Malazgirt Armağanı* (İkinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Urfalı Mateos. (2000). *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli* (Üçüncü Baskı), (çev. H. D. Andreatyan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uyumaz, E. (2003). *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi 1220-1237*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* (Altıncı Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ülker, N. (2002). Batı Anadolu'nun Türkleşmesi: İzmir Örneği. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VII.
- Yavaş, A. (2007). Anadolu Selçuklu Köşklerinin Plan Tipleri Üzerine Tespitler. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 47 (1).
- Yavuz, K. (2002). XIII-XVI. Asır Dil Yadigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkında Görüşleri. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VII.
- Yinanç, M. H. (2002). Anadolu'nun Fethi. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Editörler). *Türkler Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. VI.
- Yinanç, M. H. (2013). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri* (yay. haz. R. Yinanç). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

www.anadoluselcuklumimarisi.com

www.köylerimiz.info

www.köylerimiz.net

www.yerelnet.org.tr

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Tarıfci, Sinan
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 17.09.1989 Meram
Medeni hali : Bekar
Telefon : 0505 903 12 03
Faks : -
e-mail : sinantar@hotmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi	2015
Lisans	Gazi Üniversitesi	2012
	Anadolu Üniversitesi	Devam ediyor
Lise	Meram Konya Lisesi	2006

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2015/Ocak-Devam ediyor	Gazi Üniversitesi	Araştırma Görevlisi
2014/Eylül-2015/Ocak	Giresun Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

Hobiler

Seyahat etmek

GAZİ GELECEKTİR..

